

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ДРАГАНА В. СТАНКОВИЋ

ГОВОР ВРАЊСКЕ ДЕЦЕ
ПРЕДШКОЛСКОГ И ШКОЛСКОГ УЗРАСТА –
СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2018

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

DRAGANA V. STANKOVIĆ

THE DIALECT OF THE PRESCHOOL AND
SCHOOL CHILDREN FROM VRANJE
– SOCIOLINGUISTIC APPROACH

DOCTORAL DISSERTATION

Belgrade, 2018

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ДРАГАНА В. СТАНКОВИЧ

ДИАЛЕКТ ДОШКОЛЬНЫХ И ШКОЛЬНЫХ
ДЕТЕЙ ИЗ ВРАНЕ –
СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

ДОКТОРСКАЯ ДИССЕРТАЦИЯ

Белград, 2018

Подаци о ментору и члановима комисије

Ментор:

Проф. др Првослав Радић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

Чланови комисије:

Датум одбране:

Велику захвалност дугујем свом ментору проф. др Првославу Радићу на стручним примедбама, сугестијама и саветима којима је допринео бољем квалитету овог рада.

Захваљујем свом колеги Ненаду Дејковићу на техничкој подршци.

Захваљујем на сарадњи директорима, васпитачима, учитељима и наставницима вртића и школа у којима сам спровела истраживање – предшколским установама „Невен“ и „Чаролија“, основним школама „Јован Јовановић Змај“ и „Светозар Марковић“, Гимназији „Борисав Станковић“ и Медицинској школи „Др Изабел Емсли Хатон“ у Врању.

Највећу захвалност дугујем својим испитаницима који су с великим задовољством и искрено разговарали са мном.

ГОВОР ВРАЊСКЕ ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ И ШКОЛСКОГ УЗРАСТА – СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП

РЕЗИМЕ

Предмет докторске дисертације *Говор врањске деце предшколског и школског узраста – социолингвистички приступ* јесте говор врањске деце предшколског и школског узраста, анализа одређених језичких особина и њихова употреба у зависности од нејезичких чинилаца. У говору деце пратили смо и истраживали оне језичке особине које су у нашем прелиминарном истраживању показале нестабилност и колебање: место акцента, полугласник, одрични облик помоћног глагола *јесам* у презенту, глас *х*, финално *л* у радном глаголском придеву, заменице и прилози с финалним *ј* (*кој, тој, никој, такој, овакој*), енклитички облици заменица, компарација придева, радни придев глагола с основом на *-ну*, треће лице множине презента, грађење футура, удвајање заменичког објекта, деklinација именица. Поред описа наведених особина, пратили смо и њихову употребу у зависности од следећих нејезичких чинилаца: узраст ученика, пол, образовање оба родитеља, место становања (центар / периферија града), (не)похађање вртића (иде / не иде у вртић).

Циљ истраживања говора врањске деце предшколског и школског узраста јесте да се опишу означене језичке особине и прикажу варијације њихових облика, а затим да се утврди у којој мери су присутни дијалекатски облици и колико су они условљени нејезичким факторима.

Грађа је прикупљена методом спонтаног разговора. Поред тога, испитаници су одговарали на директно постављена питања, уколико неки битан детаљ није добијен у спонтаном разговору, и описивали цртеже с посебним инструкцијама испитивача у виду питања којима се добија тражена језичка особина. Најмлађи испитаници су описивали и цртеже у сликовницама и књигама. Разговор је вођен најмање у два наврата. Снимљени разговори трају од једног до два сата са сваким

испитаником, тј. два школска часа с децом школског узраста. Разговор је сниман диктафоном без знања испитаника. Ученици од петог до осмог разреда и ученици средње медицинске школе и гимназије попуњавали су упитник о свом ставу према врањском говору и употреби дијалекта и стандардног језика.

Дескриптивном методом се дају основне карактеристике сваке испитиване особине, анализирају се и описују сви забележени облици, с освртом на досадашња дијалектолошка проучавања говора врањског краја (врањског, пчињског, прешевско-бујановачког и пољаничког) и језиком *Коштане* од Борисава Станковића. Неке језичке специфичности сагледавају се у ширем контексту, пореде се са стањем у осталим говорима призренско-тимочке говорне зоне, косовско-ресавским говорима, те и говорима северне Македоније и македонском и бугарском језику. Учесталост облика утврђује се израчунавањем индекса фреквенције, а затим доводи у везу с нејезичким чиниоцима. Упоредном методом утврђују се разлике у учесталости облика различитих група. Добијени резултати тумаче се методом дескриптивне анализе и приказују табеларно и графиконима уз коментар.

Анализиран је говор 40 испитаника различитог узраста, пола, места становања, образовања родитеља и став према дијалекту 62 испитаника основношколског и средњошколског узраста.

Резултати анализе говоре о нарушавању дијалекатске основе призренско-јужноморавског типа у говору младих Врањанаца. Све анализиране особине показују варијабилност облика – наизменично се употребљавају у дијалекатском и стандарднојезичком облику. Осим тога, јављају се и нестандартни и хиперкорективни облици, који настају у жељи испитаника да дијалекатски облик замене стандарднојезичким, а што говори о једном непреврелом стању. Неки дијалектизми нису више у употреби. Прва дијалекатска особина која се мења јесте удвајање заменичког објекта. Даље променама подлежу фонетске, а затим морфолошке дијалекатске особине. Велику стабилност показује дијалекатско место акцента и употреба општег падежа. Особина која се најтеже мења у говору деце јесте футурска *ће*-конструкција.

Спроведена социолингвистичка анализа показала је да условљеност фреквенције дијалекатских облика нејезичким чиниоцима (полом, образовањем родитеља, местом становања, (не)похађањем вртића / школе) постоји, али да је она мала. Узраст је једина нејезичка варијабла која не утиче на говор врањске деце – с узрастом се не смањује употреба дијалекатских облика анализираних језичких особина. Највећи утицај на говор испитаника има образовање родитеља, а најмањи пол. Утицај школе је велик у периоду од првог до четвртог разреда, док се у периоду од петог до осмог разреда знатно смањује.

Деца основношколског и средњошколског узраста позитивно вреднују свој локални говор. Ипак, не сматрају употребу дијалекта искључивом односно једином могућом и пожељном. Стандардни језик и дијалекат за њих представљају језичке идиоме којим се служе сви људи без обзира на узраст и образовање. Који ће идиом користити зависи од места, ситуације, прилика, саговорника, институције. Средњошколци показују већу флексибилност према дијалекту.

С обзиром на то да је проучавање говора деце ретко у дијалектолошким истраживањима на подручју Србије, истраживање говора врањске деце предшколског и школског узраста, спроведено по принципима урбане дијалектологије, чини се оправданим и значајним како за урбану дијалектологију, тако и за наставу српског језика на изразитом дијалекатском подручју. Спроведено истраживање даје слику говора деце, њихових говорних навика и показује које језичке црте не задају веће проблеме при усвајању, а које се теже усвајају, што би требало имати у виду при реализацији наставе српског језика.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: врањски говор, говор деце, урбана дијалектологија, социолингвистика, нејезички чиниоци

НАУЧНА ОБЛАСТ:
СРПСКИ ЈЕЗИК

УЖА НАУЧНА ОБЛАСТ:
ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА, УРБАНА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА, СОЦИОЛИНГВИСТИКА

УДК:

THE DIALECT OF THE PRESCHOOL AND SCHOOL CHILDREN FROM VRANJE – SOCIOLINGUISTIC APPROACH

SUMMARY

The subject of the doctoral dissertation entitled *The dialect of the preschool and school children from Vranje – sociolinguistic approach* is the dialect of the preschool and school children from Vranje, the analysis of the certain linguistic characteristics and their usage, depending on the non-linguistic factors. What was followed and examined in the children's dialect was the language characteristics, which showed instability and hesitation in our preliminary research: the place of accent, semi-sound, negative form of the auxiliary *to be* in the present tense, sound *h*, final *l* in past active participle, pronouns and adverbs with the final *j* (*koj, moj, nikoj, makoj, ovaokoj*), short forms of pronouns, comparison of adjectives, past active participles of the verbs whose stem finishes in *nu*, third person plural in the present, formation of the future tense, doubling of the pronoun object, declination of nouns. Apart from the description of the mentioned characteristics, we followed their usage depending on the following non-linguistic factors: pupils' age, sex, education of both parents, the location of living (the centre or the suburbs), whether the children attended kindergarten or not.

The aim of the research was to describe the marked linguistic characteristics and show variations of their forms, and then determine the level of presence of dialect forms and how much they are affected by non-linguistic factors.

The material was collected by a method of spontaneous conversation. Besides that, the examinees responded to directly asked questions, and if certain important detail was not obtained in the spontaneous conversation, children described drawings with special instructions given by the examiner with the aim to obtain the required linguistic characteristics. The youngest examinees also described drawings in books for children. The conversation was led at least twice. The recorded conversations lasted from one to two

hours with each examinee, that is, two school lessons with the school children. They were recorded using a dictaphone without examinees' being aware of that. Students from the fifth to the eighth grade of primary school as well as students of the high medical and comprehensive school completed a questionnaire about their attitude towards Vranje dialect and the usage of that dialect and the standard Serbian language.

By means of a descriptive method, basic characteristics of each examined aspect are given, all the noted forms are analysed and described, with the reference to the existing dialectological studies of the dialect in the Vranje region (Vranje, Pcinja, Presevo-Bujanovac and Poljanica) as well as to the language of the play *Kostana* written by Borisav Stankovic. Certain language details are considered in a wider context, they are compared to the situation in other dialects of the Prizren-Timok language zone, Kosovo-Resava dialects, as well as the dialects of northern Macedonia and Macedonian and Bulgarian language. The frequency of the forms is determined by calculating the frequency index, and then it is linked with non-linguistic factors. A comparative method was used to determine the differences of the frequency forms of various groups. The obtained results are analysed by a method of the descriptive analysis and presented in tables and graphs, with a comment.

The dialect of 40 examinees of different ages, sex, place of living, parents' education was examined, as well as the attitude of 62 primary and secondary school examinees towards the dialect.

The analysis results describe the deviation of the Prizren-South Morava dialect basis in the dialect of young Vranjaners. All the analysed characteristics show the variability of the forms – they are alternatively used in the dialect and standard-language form. Besides that, non-standard and hyper-corrective form appeared, which are formed with the wish of the examinees to change the dialect form with the standard dialect, which describes one changing state. Certain dialect forms are no longer used. The first dialect trait which is in the process of changing is the doubling of the pronoun object. Furthermore, the phonetic and morphological dialect characteristics are subject to change. What was very stable in the research was the place of accent and the usage of the general case. The speech trait which changes the hardest with the children is the future tense construction with *će*.

The conducted sociolinguistic analysis has shown that the influence on the frequency of dialect forms by non-linguistic factors (sex, parents' education, place of living, attending or not attending kindergarten or school) exists, but that it is rather small. The age is the only non-linguistic variable which influences the speech of children from Vranje – with age the usage of dialect forms of the analysed language traits does not decline. The largest impact on the examinees' dialect is made by the parents' education, and the smallest by sex. The influence of school is great in the period from the first to the fourth grade, whereas from the fifth to the eighth grade this effect is reduced.

The children of primary and secondary school age value their local dialect positively. However, they do not consider the usage of this dialect exclusive, that is, the only possible and desired one. Standard language and dialect are for them language idioms which people use regardless of the age and education. Which idiom they will use depends on the place, situation, circumstances, interlocutor, institution. High school students show larger flexibility towards the dialect.

Considering the fact that the studies of the children's dialect in Serbia are rare, the research of the dialect of preschool and school children from Vranje conducted on the principles of urban dialectology seems justified and significant both for urban dialectology and for the teaching of Serbian language in such an intensive dialect region. The conducted study gives a picture of the children's dialect, their linguistic differences and shows which linguistic traits do not make bigger problems when needed to be adopted, which has to be taken into account at the teaching process of Serbian language.

KEY WORDS: Vranje dialect, children's dialect, urban dialectology, sociolinguistics, non-linguistic factors

FIELD OF STUDY:
THE SERBIAN LANGUAGE

SPECIALIZED FIELD OF STUDY:
DIALECTOLOGY, URBAN DIALECTOLOGY, SOCIOLINGUISTICS

UDC:

САДРЖАЈ

I. УВОД.....	1
1. О природи спроведеног истраживања.....	1
2. Урбани говор као предмет истраживања на српском језичком простору	2
3. Говор деце предшколског и школског узраста као предмет истраживања	6
4. Врање, становништво, говор.....	11
5. Методологија истраживања.....	34
6. Подаци о испитаницима.....	40
7. Техничке напомене.....	42
II. ОПШТИ ОПИС ЈЕЗИЧКОГ МАТЕРИЈАЛА	44
1. Акцент.....	44
2. Полугласник.....	60
3. Одрични облик помоћног глагола <i>јесам</i> у презенту (рефлекс јата).....	64
4. Сугласник <i>х</i>	67
5. Финално <i>л</i> у радном глаголском придеву мушког рода	74
6. Заменице и прилози с финалним <i>ј, ја</i>	78
7. Енклитички облици заменица	83
8. Компарација придева	90
9. Радни придев глагола с основом на <i>-ну</i>	97
10. Треће лице множине презента.....	101
11. Футур	104
12. Удвајање заменичког објекта	110
13. Деклинација именица.....	116
III. СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА ЈЕЗИЧКОГ МАТЕРИЈАЛА	174
1. Акцент.....	176
2. Полугласник.....	180
3. Одрични облик помоћног глагола <i>јесам</i> у презенту (рефлекс јата).....	183
4. Сугласник <i>х</i>	186
5. Финално <i>л</i> у радном глаголском придеву мушког рода	189

6. Заменице и прилози с финалним <i>j, ja</i>	191
7. Енклитички облици заменица	195
8. Компарација придева	198
9. Радни придев глагола с основом на <i>-ну</i>	201
10. Треће лице множине презента	203
11. Футур	205
12. Удвајање заменичког објекта	208
13. Деклинација именица	211
14. Општи осврт	216
15. Ставови школске деце према дијалекту и стандардном језику	231
IV. ЗАКЉУЧАК	242
V. ЛИТЕРАТУРА	256
VI. ДИЈАЛЕКАТСКИ ТЕКСТОВИ	279
VII. ПРИЛОЗИ	312
БИОГРАФИЈА	314

I. УВОД

1. О природи спроведеног истраживања

Истраживање које смо спровели заснива се на принципима урбане дијалектологије, код нас још увек нове лингвистичке дисциплине. Урбана дијалектологија у фокус истраживања ставља урбани језички израз и социјално и функционално раслојавање језика у градским срединама у зависности од друштвених параметара – пола, узраста, порекла, образовања, националне и верске припадности итд.

Темељи урбане дијалектологије постављени су шездесетих година двадесетог века радовима америчког лингвисте Вилијама Лабова. Убрзо су спроведена велика истраживања језика града и у Енглеској. У том периоду код нас мали број лингвиста је истицао потребу и значај истраживања урбаних говора, док последнију примену методологије ове дисциплине имамо тек на крају 20. и на почетку 21. века. На српском језичком подручју мали је број градова чији су говори подвргнути истраживањима по принципима урбане дијалектологије.

У социолингвистички оријентисаним истраживањима узраст је најважнији показатељ језичких промена и зато врло значајна варијабла у истраживању језика. Истраживачи углавном разликују три узрасне групе. Говор детета разликује се од говора родитеља, а још више од говора бабе и деде. Иако су у говору деце језичке промене највидљивије, говор најниже узрасне групе је најмање истраживан. Из тог разлога определили смо се за анализу говора деце. Истраживање је извршено са социолингвистичког аспекта – разматран је урбани говор с циљем да се опишу одређене језичке особине и прикажу њихове варијације, а затим да се утврди у којој мери су присутни дијалекатски облици и колико су они условљени нејезичким факторима.

Предмет истраживања је најпре сагледан с теоријског становишта – сагледане су теоријске основе урбане дијалектологије, у нас нове лингвистичке

дисциплине, досадашња социолингвистичка истраживања у овој области, истраживања говора деце предшколског и школског узраста и самог врањског говора. Анализа врањског говора у Белићевим *Дијалектима* (Белић 1999), у радовима савремених дијалектолога и у књижевним делима Борисава Станковића омогућила нам је поређење ранијег стања врањског говора са савременим.

Након теоријског утемељења проблема, формулисан је предмет, циљ, задаци, хипотезе, методе, организација рада с освртом на методолошке проблеме у проучавању урбаног говора.

Лингвистичка и социолингвистичка анализа материјала, његова класификација и интерпретација добијених резултата представљају главни део истраживања.

Опис говора врањске деце употпунили смо анализом њихових ставова према месном говору и стандардном језику.

Затим је уследило сумирање резултата и закључна разматрања.

На крају је дат списак коришћене литературе и прилози, коришћени упитник и део транскрибованих снимљених разговора током истраживања.

С обзиром на то да је проучавање говора деце реткост у дијалектолошким истраживањима на подручју Србије, спроведено истраживање чини се оправданим и значајним како за даља истраживања по принципима урбане дијалектологије, тако и за наставу српског језика на изразитом дијалекатском подручју.

2. Урбани говор као предмет истраживања на српском језичком простору

2.1. Друга половина 20. века бележи велике миграције сеоског становништва у град. Посредством система образовања, масовних медија комуникације, покретљивости становништва и различитих контаката, повећава се број стандарднојезичких црта у дијалектима. Друштвене промене стављају дијалектолога пред низ нових питања, намећу нови предмет истраживања, промене у приступима и

методама. Како се повећава број градског становништва, неопходно је анализирати урбани језички израз и пратити врло интензивне језичке промене у урбаним срединама. Урбани језички израз предмет је нове гране дијалектологије, урбане дијалектологије. Истраживања заснована на принципима урбане дијалектологије стављају у фокус језик града и његову структуру као систем којим се служе говорници с одговарајућим друштвеним обележјима: пола, узраста, порекла, образовања, националне и верске припадности итд. Урбана дијалектологија истражује корелацију између језичких и друштвених чинилаца и, с тим у вези, социјално и функционално раслојавање језика у градским срединама, диференцирање у зависности од друштвених параметара. Старост, пол, социјална класа и етничка група сматрају се подједнако важним факторима као и географски простор. Употреба језика варира у зависности од узраста, пола, степена образовања, друштвеног статуса, а такође и у зависности од саговорника, од говорне ситуације и друштвеног контекста. На један начин говоре припадници млађих, а на други припадници старијих генерација, на један начин они с вишим степеном образовања, на други с нижим и сл. Отуда и разни варијетети, генерацијски, образовни, полни. Такође, на један начин се говори с једним саговорником и у једној ситуацији, а на други с неким другим и у другој ситуацији и прилици, што заправо значи да појединац користи низ варијација које су углавном свесно контролисане и могу се користити онде где ситуација то захтева. Зато се узимају испитаници из свих социјалних и старосних група и прате особености говора које се испољавају у најразличитијим појавним видовима, при званичној употреби језика, нпр. у масовним медијима и у незваничној, спонтаној ситуацији, а нарочито говори настали узајамном интеракцијом дијалекта и стандарда. Наглашавајући условљеност језичког израза низом друштвених, нејезичких чинилаца и говорном ситуацијом, урбана дијалектологија се у великој мери ослања на социолингвистички приступ истраживању језика.

2.2. Прва интересовања за испитивање језика града забележена су двадесетих и тридесетих година 20. века међу руским и француским истраживачима (в. Јутронић-Тихомировић 1983), али тек шездесетих година радовима америчког лингвисте Вилијама Лабова постављени су темељи урбане дијалектологије. У том

периоду у српској лингвистици Ранко Бугарски и Милка Ивић међу првима указују на потребу и значај истраживања урбаних говора¹. После њих проблем урбаног говора разматрају и остали лингвисти – Душан Јовић (1976, 1978, 1979, 1982, 1983), Милорад Радовановић (1980, 1982, 1986, 1997), Павле Ивић (1986). Елементе урбане дијалектологије налазимо двадесетих година 20. века у раду Милоша Московљевића, а доследнију примену методологије ове дисциплине тек на крају 20. и на почетку 21. века (Љубиша Рајић, Томас Магнер, Пол-Луј Тома, Станислав Станковић, зборник *Говор Новог Сада*). Татјана Трајковић (2016) указује на потребу и могућност испитивања говора градских средина на територији призренско-тимочке говорне зоне.

На српском језичком подручју мали је број урбаних центара у којима су уопште вршена дијалектолошка истраживања по принципима урбане дијалектологије. Говори градова у призренско-тимочкој области први су подвргнути језичким анализама. Томас Магнер (1983) пореди говор Ниша с говором Сплита и Загреба, а Пол-Луј Тома (1998) урбани нишки идиом с околним руралним идиомима. Станислав Станковић (1997) утврђује да је говор Власотинца мешавина три поддијалекта призренско-тимочке зоне и два језика, српског и ромског. По принципима традиционалне дијалектологије Михаило Стевановић (1950) анализира говор Ђаковице, Јован Михајловић (1997) говор Лесковца, а Слободан Реметић (1996) говор Призрена. Новица Живковић (1987) забележио је лексику пиротског говора. Проучавање урбаног говора налазимо, у мањој мери, и ван призренско-тимочке зоне. Душан Јовић (1979) испитује однос стандарда и жупског говора у светлу социолингвистичких промена. Анализирајући српски староседелачки говор Бечеја, Јован Јерковић (1992) наглашава неопходност испитивања интерференције српског и мађарског језика у говору Бечеја и социјалне раслојености овог урбаног идиома. Још је двадесетих година прошлог века Милош Московљевић (1921) истакао да говор Београда треба проучавати посебно. Љубиша Рајић (1980) је испитивао положај корисника дијалекта у процесу стандардизације говора у Београду по

¹ В. Бугарски 1983. и Ивић 1997.

принципима урбане дијалектологије². Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду покренуо је истраживања 2004–2005. године с циљем да се опише урбани говор Новог Сада. Истраживања су социолингвистички оријентисана и вршена по принципима урбане дијалектологије. Резултати истраживања представљени су у зборницима *Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине* (2009) и *Говор Новог Сада. Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине* (2011), који се могу сматрати приручником урбане, социјалне дијалектологије. Сви аутори радова у првом зборнику, поред типичних дијалектолошких метода спонтаног разговора и упитника, користе и методе социолингвистике и експерименталне фонетике. Језички корпус представља снимљени материјал језика у јавним медијима, спонтаних разговора и интервјуа и експериментално прикупљени и обрађени материјал. У проучавању језичке појаве укрштају се подаци информатора различитог узраста, пола, образовања, занимања, порекла, а у обзир се узима и врста говорне ситуације и однос информатора према испитивачу. Корпус се експериментално прикупља и обрађује, израчунава се индекс фреквенције испитиване појаве, подаци се статистички обрађују и графички и табеларно приказују, а добијени резултати се пореде с већ постојећом грађом. У другој фази истраживања пажња је била усмерена на морфолошке, деривационе, морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине говора Новог Сада. Грађа је добијена методом анкетања. Узорак чине говорници различитог пола, узраста, порекла, образовања, националне и верске припадности. Праћене су особине говора које се испољавају при званичној употреби језика и у незваничној, спонтаној комуникацији.

² Преглед радова из урбане дијалектологије на српском језичком подручју извршен је на основу рада Ж. Бошњаковића (2009б).

3. Говор деце предшколског и школског узраста као предмет истраживања

3.1. У социолингвистички оријентисаним истраживањима узраст представља значајну варијаблу у изучавању језика. Истраживањем говора различитих узрастних група утврђују се промене у привидном времену (Labov 1976). Кључно питање је која група се може дефинисати као узрастна група. Истраживачи најчешће узимају распон старости од двадесет година. Дуња Јутронић-Тихомировић (1988–1989) врши истраживање на говору трију генерација: 18–30, 30–50 и 50–70 година. Љубиша Рајић (1980) на основу узраста формира три групе: прву групу чини 10 испитаника старијих од 50 година, другу 10 испитаника између 30 и 50 и трећу 10 испитаника млађих од 30 година. У Новосадском корпусу разговорног језика укључена су деца (1–7 г.), адолесценти и одрасли (Savić 1999). Душан Јовић (1979) прати извесне језичке појаве у говору трију генерација, млађе, средње и најстарије, и долази до закључка да се најмлађа генерација приближава норми, најстарија најмање, а средња има најмање стабилну језичку норму. У процесу језичке адаптације у градску средину, промене су видљиве на генерацијском нивоу. Анализирајући настанак и особине београдског говора, Милош Московљевић (1921) примећује како при доласку у урбану београдску средину родитељи мање-више чувају особине свог локалног говора, докле њихова деца већ говоре једним заједничким говором, у којем су се све разлике нивелисале, па се добија један нови тип говора. То је жив и бујан говор, који има свој природни развитак и своје законе. Кроз анегдоту о породици која живи у Београду 11 година, Душан Јовић (1976) показује како се дијалекатски, стандардни и урбани елементи укрштају, при чему три генерације у тој породици, баба, мајка и ћерка, показују три различита језичка понашања. Јован Јерковић (1992) је водио разговор са две генерације досељеника у Бечеј и њихових потомака рођених у Бечеју и закључио да досељеници чувају понеку особину свог говора, док су се њихови потомци потпуно језички адаптирали у нову средину. Неки дијалектолози у својим студијама и радовима указују на извесне измене у призренско-тимочком дијалекту на

генерацијском нивоу (Ћирић 1983: 169, Богдановић 1987: 60, Маринковић 1994, Вукадиновић 1996: 49, Милосављевић 2011).

Очигледно је да истраживачи углавном анализирају говор трију узрасних група, при чему је говор најмлађе популације, деце испод 18 година, најмање истраживан. Притом, општи закључак наведених истраживања јесте да је говор најмлађих испитаника најближи језичкој норми.

3.2. Све промене у језику највидљиве су у говору најмлађе популације једног језичког подручја. Зато су деца из урбаних средина идеални испитаници. Усвајање говора код најмлађих одвија се у спрези многобројних чинилаца. Социолингвистичка истраживања показују да су за језичко понашање деце релевантни чиниоци узраст, пол, језик родитеља, образовање родитеља, врста школе у коју иду, место становања (Рајић 2009: 39).

Усвајање језика сједињује и говор стечен од родитеља у одређеној социјалној средини с говором и језиком који се научи у школи. Језички израз говорника предшколског узраста изложен је језичком утицају говора родитеља, деде и бабе, непосредне околине, масовних медија комуникације, васпитача и наставног програма у вртићу. У спрези свих ових чинилаца језички израз детета предшколског узраста се уобличава, модификује, у њему су наговештаји, импулси еволуције и промена говора. На овом узрасту нема организованог учења стандардног језика, па је говор спонтанији, аутентичнији, нарочито ако деца не иду у вртић. Породица јесте најзначајнији чинилац социо-емоционалног, интелектуалног и говорног развоја детета. У стручној литератури се указује на бројне и међусобно повезане факторе породичне средине који могу да утичу на развој говора код деце, као што су друштвено-културне карактеристике породице, њен социо-економски статус, односи у породици, понашање родитеља према деци, комуникација и интеракција у породици, величина породице. Језички израз се организовано формира у школи. Школа као образовна институција један је од примарних елемената који утичу на језички израз појединца. Језичке навике стечене у породици полако се мењају. Говор деце школског узраста дијалектологу нуди много материјала за истраживање. Може се пратити однос дијалекатског и стандарднојезичког типа језичке манифестације код

ученика, како се говор ученика престојава, мења, прави уступке стандарднојезичким формама, у којим граматичким категоријама дијалекатски систем попушта у говору најмлађих, у којој мери стандардни језик нарушава дијалекатски систем и које дијалекатске особине прве подлежу променама, а које упорно остају, каква се варијанта говора развија међу школском децом, да ли су развили неку врсту коинеа, да ли је и колико говор близак стандардном језику.

3.3. Говор млађе популације више је привлачио код нас пажњу педагога него дијалектолога. Говор деце предшколског и школског узраста до 18 година проучава се, углавном, с аспекта развојног говора (усвајање гласова, формирање речи и реченица и сл.), језичке компетенције (познавање језичке норме), културе говора и лексике. Говор деце је права реткост у нашим дијалектолошким истраживањима. Издајамо неколико аутора који су се бавили овим проблемом с различитих аспеката. Марина Јањић (2005а) је, анализирајући употребу падежа у 120 усмених и писмених вежби ученика првог, четвртог и свих старијих разреда у два основна школа у Врању, пронашла 351 реченицу с падежним грешкама. Више од половине начињених грешака, истиче Јањић, односи се на погрешну употребу акузатива и локатива у функцији прилошке одредбе за место, чешће локатива него акузатива. Јован Михајловић (2008) у говору омладине општине Штрпце отвара следећа питања: какав је утицај стандардног језика на дијалекат (којим се ученици претежно служе ван наставе), колико се норма стандардног језика поштује на часовима српског језика, а колико на часовима других предмета, има ли утицај албански језик, има ли утицај језик досељеника ијекаваца. У раду је дат материјал (до кога је аутор дошао снимањем говора ученика на часовима), али изостаје анализа тог материјала. Жарко Бошњаковић (2009а) анализира однос стандарднојезичких и дијалекатских морфолошких облика у говору ученика петог и осмог разреда три сеоске и две градске школе у средишњем и југоисточном Банату. Марина Јањић (2011) истражује говор средњошколске популације Врањанаца на релацији дијалекат – стандардни језик – ђачки говор, испитујући њихове ставове о дијалекту, стандардном језику и англицизмима, те анализирајући жаргонизме у њиховом неформалном, колоквијалном говору. Јордана Марковић (2012) у говору деце између четврте и

шесте године старости региструје стандарднојезичке и дијалекатске облике. Драгана Томић (2012а, 2012б) анализира неке фонетске, морфолошке и синтаксичке особине, као и место акцента у говору врањске деце предшколског узраста у односу на језички стандард, при чему бележи продор стандарднојезичких облика у све језичке нивое. Радмила Жугић (2013) на корпусу од педесет осам писмених радова студената с подручја призренско-тимочког дијалекта разматра нестандартну употребу падежних облика. Том приликом је утврдила два типа неадекватне употребе падежа – употребу предлошко-падежних синтагми с општим падежом у функцији одговарајућег стандардног облика падежа и нестандартну употребу падежа која подразумева мешање и замену падежних облика. Поредивши резултате овог истраживања с резултатима до којих је дошла Јањић 2005. године, Жугић долази до закључка да ученици у основној школи мање греше у употреби падежа у односу на студенте. Суштински разлог оваквог стања аутор види у великој лингвистичкој удаљености призренско-тимочких говора од српског стандардног језика, што „чини усвајање стандарда тешким и дугим“ (Жугић 2013: 526).

Када је говор млађе популације у питању, пажњу лингвиста нарочито привлаче жаргонизми. Отуда и велики број радова о жаргонизмима у говору младих (Арсенијевић 1997, Љиљак-Вукајловић 1997, Ристић 2000, Марковић 2003, Косановић 2004, Ћанак 2005, Ашић 2009, Кнежевић 2011, Miloradović 2012). У новијој литератури налазимо и радове о англицизмима и језику младих на друштвеним мрежама (Смиљанић 2008, Јањић 2011, 2012, Димковић-Телебаковић 2015, Савић 2016).

У Институту за педагошка истраживања посебна пажња се посвећује проблемима језика у образовању. У истраживању се језику приступа као основном средству за развијање појмова и стицање сазнања о њима (Васић и др. 2000: 137). Нешто мањи број радова посвећен је граматичкој структури језика, гласовном, акценатском, морфолошком, синтаксичком нивоу говора, а много више радова дечјем речнику и писаном језичком изразу ученика. У истраживању језичког изрази ученика углавном се анализира језичка компетенција, тј. познавање јединица језичког система и правила за њихово комбиновање и организовање у јединице

вишег реда (Петровић 1996: 315). Међутим, ова истраживања су, у извесном смислу, социолингвистички оријентисана – вршена на језичком узорку испитаника из села и града, на узрасту од треће до четрнаесте године, при чему се прати утицај нејезичких чинилаца (пол, узраст, место становања, образовање родитеља) на језички израз деце. Многи аутори у анализу језичког израза деце укључују нејезичке чиниоце, најчешће узраст, друштвено-економску средину, пол, образовање родитеља и културно окружење ученика (Лукић 1970, Васић и др. 1972, Дошлић 1977, Свијовић 1977, Петровић 1996, 1999).

Истраживање говора деце школског узраста подразумева и питање наставе језика и дијалекта. Савладавање стандардног српског језика на изразитом дијалекатском подручју, какво је призренско-тимочко, у великој мери је отежано утицајем локалног говора. Због тога се намеће потреба за применом посебних методичких поступака у настави српског језика. На значај локалног говора ученика у усвајању језичког стандарда, неопходност да се у настави матерњег језика пође од локалног говора ученика и, с тим у вези, наставни план и програм прилагоди говорном подручју и изради тзв. диференцијална граматика указују многи лингвисти и методичари (Николић 1956, Врећић 1975, 1977, Дешић 1981, Николић 1998, Ђупић 2001, Радић 2008). У четири своја рада М. Јањић се бави наставом падежног и акценатског система стандардног језика полазећи од локалног говора ученика у савладавању језичких правила (2004, 2005а, 2005б, 2016). *Диференцијална граматика* од Јаворке Маринковић и Јована Јањића (2009) први је уџбеник који полази од дијалекатских разлика у савладавању језичког стандарда. Представља лингвометодичко дело које за предмет има утврђивање и опис језичких разлика између стандардног српског језика и призренско-тимочког дијалекта, као и методичка упутства за превладавање тих разлика. Приказ језичких особина стандарда и дијалекта дат је у паралели, упоредном методом, чиме читаоцу пружа јасну слику о призренско-тимочком дијалекту, његовим особеностима и посебностима у односу на стандард. Иза сваке граматичке целине налазе се методичке напомене, задаци, вежбања, језички примери који илуструју разне дијалекатске појаве. Тако се на конкретном примеру показује могућност примене диференцијалне граматике у

настави граматике српског језика³. Теоријско-методолошка гледишта о усвајању језичког стандарда на дијалекатском подручју изнета су и у монографији *Настава српског језика на дијалекатском подручју* аутора Стане Смиљковић, Радмиле Жугић и Славке Стојановић (2009). Сагледавањем диференцијалних фонетских карактеристика призренско-тимочког говора и стандардног језика, теоријским образлагањем методичких поступака и конкретним примерима обраде наставних јединица из граматике српског језика аутори нуде своје виђење проблема усвајања језичког стандарда на изразитом дијалекатском подручју.

4. Врање, становништво, говор

4.1. Врање и његово становништво

4.1.1. Врање се налази на крајњем југу Србије, на падинама Плачковице и Крстиловице, у северозападном делу Врањске котлине, на левој притоци Јужне Мораве. Део је врањског гравитационог подручја које се простире на површини од 860 квадратних километара и заузима централни положај Балканског полуострва и моравско-вардарске удолине. Врање припада Пчињском округу и његово је регионално средиште. Град лежи на главној саобраћајној раскрсници – моравско-вардарском путу, и на неколико значајних магистралних саобраћајница међународног значаја које спајају јужну Европу с источном, средњом и западном и Бугарску, Малу Азију и Блиски исток с Јадранским морем (Трифуноски 1962: 7–9, Пешић 1975: 13–17, Ђорђевић 2001: 19–30).

Овакав географски положај и повољни климатски услови учинили су да врањски крај буде насељен још у праисторијском, неолитском периоду, на шта указују многа археолошка налазишта (Гарашанин, М., Гарашани, Д. 1965). У праисторијском добу у врањском крају живели су Дарданци (Илири). Почетком наше

³ Приказ књиге в. у Томић 2010.

ере ова област пада под римску власт, а од 395. године под византијску. У 7. веку у овај крај долазе Словени (Вукановић 1978: 14, Стаменковић 1986: 114).

Топоним Врање први пут се помиње 1093. године у делу *Алексијада* византијске принцезе Ане Комнине када је рашки жупан Вукан освојио ово место. У Немањиној биографији, коју је написао његов син Стефан Првовенчани, међу Немањиним земљишним тековинама између Липљана и Мораве помиње се и Врање (Томовић 1993–1994: 46–48). У разним документима током историје Врање је помињано с различитим именима: Врања, Вранија, Враниа, Врајна, Виран, Виранја, Врана. Постоје и легенде у којима се град звао Голубиње, Голубићевац. Нејасно је да ли је Врање добило име од Трачана, Римљана, Словена или Грка (Пешић 1975: 111–114). Разна су тумачења овог топонима у науци: јама, рударска јама, рупа, крајина, крајиште, гранична област, мрк, ђаволски, врањи, подземно божанство (више о томе у Стаменковић 1995: 47–50).

Године 1093. Врање је први пут припојено српској средњовековној држави. Тада га је од Византијаца преотео рашки жупан Вукан. У неколико наврата су га Византијци освајали да би га краљ Милутин 1282. године коначно припојио српској држави. Од тада до 1455. године Врање остаје трајно у држави Немањића. Врање се помиње у даровним повељама краља Милутина, цара Душана и ћесара Угљеше (Пешић 1975: 103–107). У 13. веку Врање се помиње као главно место жупе Врања. Временом је име жупе нестало, а усталило се име места Врање (Хаџивасиљевић 1896: 268–279). Врање је у средњем веку управни, војни и привредни центар захваљујући рудном богатству и јакој војној организацији становништва (Томовић 1993–1994: 46–48). Развитак српске државе у средњем веку кретао се од Косова ка Врању и упућивао Врање на Косово и Приштину. Два светска пута укрштала су се у Врањској котлини – пут из Ђенове и Млетака ка Цариграду и пут из Београда ка Солуну (Хаџивасиљевић 1896: 311–313). Тако су културни утицаји долазили у Врање трговачким путевима с југа, истока и запада (Исто: 314–315).

Године 1454. Врање пада под турску власт, што ће у многа места утицати на даљи развој врањског краја. Некадашње мало средњовековно сеоско насеље крајем 15. века, под турском влашћу, развија се у варошицу источњачко-балканског типа и

постаје седиште Врањског кадилука, а затим пашалука (Вукановић 1978: 15). У 16. веку формиран је Врањски кадилук са седиштем у Врању. У састав Врањског кадилука улазило је неколико нахија: Врање, Морава, Моравица, Прешево, Пчиња, Иногосте. Једино градско насеље у кадилуку током 16. века било је Врање. У другој половини 16. века повећава се број муслиманског становништва, што је условило претварање Врања у насеље оријенталног типа. У овом периоду у Врању се подижу многи исламски објекти – џамије, школе, хамам, дућани, механе, тржнице. По попису из 1570. године у Врању је било 665 становника, од тога 460 муслимана. Становници Врања су се већим делом бавили пољопривредом, а мањим делом занатством и трговином (Стојановић 1985). Врање доживљава снажан привредни и економски развој у другој половини 18. века. У том периоду израста у трговачко-занатлијску варош, која свој врхунац развоја достиже током 19. века. Врањски трговци трговали су стоком, пољопривредним производима и занатским израђевинама све до Солуна, Цариграда, Пеште, Београда и Беча, и по читавој Турској царевини, доносећи дух свих тих крајева. Аустријски конзул Ј. Г. Хан је 1860. године, путујући у Солун, забележио да у самом граду живи 8250 становника, 3000 Турака, 5000 Срба и 250 Рома. Пописом из 1879. године врањско насеље је имало 1803 куће. Досељавањем све већег броја Турака, повећавао се број становника Врања (Андрејевић 1979: 249–253). По ослобођењу од Турака 1878. године, Врање је укључено у састав српске државе и постаје самостална варошка погранична општина која повезује ослобођену и независну Србију с неослобођеним пределима Старе Србије и Македоније.

Врање се све више оријентише у економском и културном развоју ка северним пределима Србије и постаје административни а мање привредно-економски центар јужних србијанских области. У том периоду наступило је опадање старих заната и трговине и почетак миграционог кретања становништва из села у град. Културни утицаји долазе из северне Србије и потискују оријентални менталитет (Николић-Стојанчевић 1974: 17–28). Године 1883. Врање добија први урбанистички план, а 1886. године и железничку пругу (Пешић 1975: 179–193).

После великих страдања у Првом и Другом светском рату, у другој половини 20. века Врање бележи велики привредни развој. Индустијски развој условио је висок степен урбанизације града и миграцију сеоског становништва у град.

4.1.2. Врањски крај представља метанастазичку област, подручје је интензивних етничких кретања, што је утицало на етничку структуру становништва. Повољним географским положајем, развијеним занатством и рударством, Врање је привлачило многе народе. У њему су живели Власи, Турци, Арбанаси, Грци, Цинцари, Роми, а било је много досељеника с Косова, Метохије, Македоније (Цветковић 1965: 120–123). Сви они имали су видљив утицај на друштвени и културни, па и језички, развој врањског краја. Најинтензивнија кретања су била у периоду турске власти. Током 17. и 18. века велики број српског становништва емигрира у северне србијанске крајеве (Вукановић 1978: 15).

У периоду између 1840. и 1878. године интензивне су промене етничког састава становништва – у овом периоду досељавају се Арбанаси, Грци и Цинцари. Интензивне су и унутрашње миграције из пчињског краја, с Косова, из Куманова, Пољанице, Крајишта. И Роми су чинили знатан део врањског становништва (Николић-Стојанчевић 1974: 17–28).

По ослобођењу од Турака долази до мењања етничке слике. Муслиманско становништво, турско и арбанашко, помера се према југу, према територијама које су остале у саставу Турске, према Бујановцу, Прешеву и Трговишту, док се српско становништво креће из неослобођених у ослобођене (Перишић 1993–1994: 95–100).

У другој половини 20. века Врање бележи велики привредни развој, што је условило прилив становништва из неразвијених подручја, из Трговишта, Босилеграда, Бујановца, Сурдулице, Владичиног Хана и Косова и Метохије, а затим и из околних села (Стаменковић 1982: 358–381). Врањска котлина је била проприште важних миграционих и етничких процеса. Највише је било досељеника из Горње Пчиње, Босилеграда, Прешева, Горње Мораве, Новобрдске Криве Реке, Пољанице, Грделичке клисуре, Власине, затим Куманова, Лесковца, Криве Паланке, Косова и Метохије, затим Бугарске, Грчке, Русије, Словачке (Трифуноски 1962: 65–77).

Старо врањско друштво чини српско становништво које се дели на старинце и досељенике сељаке. Један број старих врањских породица настао је симбиозом с влашким становништвом врањског краја, Аромунима, Цинцарима (Вукановић 1978: 99–100). Мали је проценат становништва Врања (10%) који води порекло од стариначких породица које су дужи период живеле у граду. Највећи део градске популације чине досељеници из суседних области (90%). Највећи број доселио се из Горње Пчиње (30%), из босилеградског крајишта (17%), кумановско-прешевске области (16%), из области Косова и Метохије, Македоније и осталих крајева Србије (17%). Досељеници из околних крајева се деле у две групе – досељеници из планинских села из области Пчиње и Пољанице и из низинских села Јужне Мораве. Врање и његова околина представљају веома сложену етнолошку целину (Ђорђевић 2001: 19–30).

4.1.3. У етнографским радовима налазимо констатације и о врањском говору.

Татомир Вукановић сматра да је врањско језичко подручје подударно с географско-етнографским подручјем, па се и оно дели на следеће говорне групе (у складу с поделом врањског гравитационог подручја): врањски говор, говор становника врањске Мораве с огранком: говор Криве Феје, говор становништва Прешевске Моравице, говор становника Врањске Пчиње, пољанички говор, масурички говор и власинско-крајишки говор. Најархаичније говорне особине има говор Врањске Пчиње и говор Криве Феје. Говор Врања настао је асимилацијом говора староседелаца и досељеника с Косова и околних села током 18. и 19. века (Вукановић 1978: 189–190).

Видосава Николић-Стојанчевић издваја два говорна типа Врањског Поморавља: пољанички и врањски или пчињски. До поделе је дошло услед миграционих струја, у процесу етничког кретања и асимилације становништва. Врањски говор формирао се на простору од уласка Јужне Мораве у Србију, све до Прибоја и Стубла. Као главније одлике врањског говора аутор наводи поређење помоћу *по* и *нај*, заменичке енклитичке облике *зу* и *ју* као утицај с југа, из Македоније, затим *лу* и *-ја* у партиципу као утицај призренског говора, и *-на* уместо глаголског наставка *-ну*. У пољанички говор су пренете особине говора Пчиње,

Косова (Гњилане, Приштина), кратовског и скопског краја. По речима аутора, пољанички говор је ближи алексиначком и нишком (Николић-Стојанчевић 1974: 482–484).

Јован Хаџивасиљевић говор врањског краја назива косовским дијалектом с особинама власинског и топличког наречја. На основу језичких особина и акцентуације он издваја следеће области: Власина, Дервен и Пољаница, Поморавље и Моравица, и Пчиња (Хаџивасиљевић 1896: 313).

На основу прошлости Врања, етничке структуре становништва и миграционих струја, Јадранка Ђорђевић износи закључак да су говорне одлике у овој области формиране у процесу етничких кретања и асимилације староседелача с придошлим становништвом (Ђорђевић 2001: 24).

Миодраг Пешић сматра да је специфичан врањски говор настао услед мешавине романског (влашког), грчког и српског језика и да Врањанци нису имали прилике да негују свој говор услед различитих историјских околности. Од специфичних особина врањског говора, Пешић издваја радни придев глагола на *-ја*, футурску конструкцију *ће* + презент, треће лице презента с наставцима *-ав*, *-ев*, *-ив*, заменичке енклитичке облике *гу*, *ги*, полугласник, чување финалног *-л*, један акценат респираторног карактера. Притом наглашава да је и поред бројних балканизама врањски говор српски дијалекат (Пешић 1975: 88–90).

4.2. Врањски говор као предмет истраживања

Призренско-тимочка говорна зона најцеловитије је описана у *Дијалектима источне и јужне Србије* Александра Белића (1905). У књизи норвешког лингвисте Олафа Брока *Дијалекти најјужније Србије* на немачком језику, објављеној 1903. године у Бечу, дат је опис говора једне шире дијалекатске зоне од Врања до Пирота, уз обиље примера из самог Врања (Broch 1903). Међутим, Белићеви *Дијалекти*, потом и сама његова критика Брокове монографије, учинили су да ово дело падне у заборав. После Белића појавиле су се нове монографије и прилози о говорима ове

зоне, који полазе од Белићевих сазнања и тумачења, али иду и даље бројем и описом регистрованих појава. Говор Врања и околине делимично је описан у краћим радовима и монографијама неких дијалектолога (в. т. I 4.2.2), а узгредне констатације о врањском говору налазимо и у неким етнографским радовима (в. т. I 4.1.3). Целовите монографије говора Врања још увек нема.

4.2.1. Врањски говор у Белићевим *Дијалектима*

Своја истраживања говора призренско-тимочке говорне зоне Александар Белић је извршио у периоду од 1901. до 1903. године, када је у *Српском књижевном гласнику* објавио своје главне закључке, а 1905. и књигу *Дијалекти источне и јужне Србије*. Међу јужноморавским говорима Белић је забележио извесне разлике. Брзо је схватио да је нишки говор модификација другог говора који у чистијем облику долази с југа и зато се упутио на крајњи југ Србије. Отишавши у врањску околину и пропутовавши крај до границе, опазио је да у том говору има много особина којих нема у нишком говору. Проучавајући те особине, закључио је да се све црте јужноморавског говора крећу с југа на север, а у најјужнији крај његове територије продрле су, опет с југа, из тзв. Старе Србије (мисли на Македонију), неке црте које још нису стигле да допру далеко на север. Разлика између алексиначког, нишког, лесковачког и пољаничког говора има, наглашава Белић, али оне нису толико значајне као разлике између ових говора и говора најјужнијег дела јужноморавског дијалекта. И управо због изражених разлика тај говор се може назвати врањским или чак пчињским поддијалектом. Он се пружа моравском долином, од уласка Јужне Мораве у Србију све до Прибоја и Стубла, северно од Врања, чинећи троугао. У том троуглу Белић је забележио следеће особине: *а* уместо *у* код глагола с глаголском основом на *-ну* у радном глаголском придеву, преношење акцента у неким случајевима с крајњег слога на претходни, специфичан, тврди изговор сонанта *л* у неким позицијама, налик пољском и руском *л*, наставак *-ле* ум. *-ли* у множини мушког рода радног глаголског придева, множински наставак *-ики* код именица са

значењем младих животиња, наставак -у ум. -м у првом лицу једине презента. Остале особине су типичне јужноморавске које ове говоре одвајају од тимочко-лужничких и сврљишко-заплањских: рефлекс у уместо вокалног л, осим у неколико речи где је обично иза дентала лу, ђ уместо јд у примерима типа *дођем, нађем*, непостојање постпозитивног члана, наставак -(j)a у радном глаголом придеву, очувани сугласници *ћ* и *ђ*, без једначења са *ч* и *џ*, наставци -ав, -ев, -ив у 3. лицу множине презента, и особине заједничке свим призренско-тимочким говорима, тзв. балканизми: аналитичка дефлекција, аналитичка компарација, губљење инфинитива, образовање футура помоћу енклитичког облика глагола *хтети* + (да) + презент, експираторни акценат, којима се призренско-тимочки говори укључују у тзв. балкански језички савез.

У Белићевим *Дијалектима* налазимо много примера језичких особина непосредно из Врања. Овом приликом наводимо примере језичких особина које смо анализирали у нашем истраживању.

4.2.1.1. Акценат:

- речи у којима је акценат пренесен: *врба, вода, глава, душа, жена, звезда, земља, зима, зора, крупа, међа, мгла, нога, овца, рука, свећа, свила, свиња, сестра, трава, ковача, ручак, човек, коња, дете, млеко, решето, село; изведе, облечем, соблечем, ће преду, седим, стоју, утече, трчу, седев, сечев, оцечеу, стојев, живују, затворију* (213);

- речи у којима акценат није пренесен: *галов* (црни пас), *лапов* (253), *сиром* (255), *ковач, копач* (257), *граница* (261), *брашњице* (264), *кучина* (267), *главетина* (268), *сиротиња* (269), *тресење* (270), *биволат* (272), *вришдба* (273); *ону, онуј* (289), *такъв, каква* (291); *кокол* (буљав, окат), *кос* (297), *тринјс* (309), *едну* (311), *јучер* (312), *топрв* (314), *донес*, *увати, прашув*, *прожд, пође* (аорист) (214).

4.2.1.2. Полугласник⁴: *бѣи* (90), *зѣлва*, *кѣдѣ*, *лѣжес* (92), *смѣкнѣла*, *мѣске* (93), *сѣн*, *тѣкнем* (94), *сѣакакѣв*, *такѣв* (95), *стѣрѣчки*, *пѣметѣн* (97), *овѣј*, *сѣкрија*, *сѣ здравје*, *сѣс њѣга* (98), *јѣгѣнци*, *уѣз ветѣр*, *бакѣрно*, *спаилѣци* (100), *вѣшке*, *јѣднѣг* (101), *онѣј*, *тѣј* (102), *тѣмну гѣору*, *момѣк*, *нѣсѣм*, *дѣте сѣм* (103), *наразболѣк*, *рибарлѣк* (104).

У неколико примера Белић је забележио вокализацију полугласника:

у *a*: *стѣрац*, *њѣан*, *прѣђан* (106), *сас њѣума*, *излѣгал*, *нѣ сам* (107);

у *e*: *велѣгден*, *Петрѣвден*, *тегѣј* (107);

у *o*, *y*: *попрѣика*, *овѣаков*, *собѣр*, *ѣсом*, *ѣсум*, *осумнѣјс*, *сѣдом*, *седомнѣјс*, *ја сум бијѣ* (108), *памѣк* (109).

4.2.1.3. Одрични облик помоћног глагола *јесам* у презенту: *несѣм* (103), *нѣсам* ги си бојѣ (384), *нѣсѣм* ти дѣја (404), *ја ће се закѣнем* дек *нѣсѣм* (413), *нѣсам* (352), ако *нѣси* могѣја (412), *нѣје* (352), *нѣје* могѣја (404), *нѣсмо*, *нѣсу* (352).

4.2.1.4. Сугласник *x*:

- у речима у којима се изгубио: *аѣине*, *ѣрна*, *рисѣјани*, *мѣа*, *сѣан*, *чѣу*, *дѣа*, *бѣе*, *субѣрозје*, *пѣзуу*, *вр нѣс*, *грѣ*, *сиромѣ* (172);

- редуцирани сугласник *x* на почетку речи где га није било: *ѣкнѣ*, *ѣѣа*, *ѣѣе* (172);

- у речима турског порекла: *ѣаѣине*, *ѣамѣм*, *ѣѣпсови*, *ѣарѣми*, *ѣѣтови*, *ѣѣтѣр*, *ѣѣѣја* си, *ѣѣѣ*, *ѣѣѣа* (173);

- *k* уместо *x*: за *Крѣста* бѣга, *ѣнтикрис*, *Микѣјле*, *пѣзуку*, *пѣзуке*, *прѣкод* (174).

⁴ За различите гласовне вредности полугласника А. Белић користи различите ознаке. Ми у раду користимо само један знак за полугласник ѣ. Такође, експираторни акценат у *Дијалектима* је обележен знаком ѣ. Ради уједначености у раду ми користимо знак '.

4.2.1.5. Наставак *-(j)a* (<л) у радном глаголском придеву мушког рода јединине: *сьведнаја* (сагнути се), *извикнаја*, *динаја*, *издрснаја* (искочија), *јанала*, *капнаја* (капса), *скинаја*, *литнаја*, *замрзнаја*, *испрснаја*, *пораснаја*, *рекнаја* (390), *настанја*, *биднаја*, *чинаја* (391); *донѐа* (283), *видѐа* (384), *чинѐа*, *умрѐа*, *однѐа* (388).

4.2.1.6. Заменице и прилози с финалним *j*, *ja*, *i*, *ja*: с *кој* памет, на *тај* реч, *овија* створови (227), у *туј* вѐчер (228), *кој* ве моли вас (279), сѐте (седте) си *туј* (280), *онија* (*оније*) (289), *туја* (315), *тој* се је кла̀ло (402), *кој* како̀ је мога̀ја (404); *тој* вре́ме (200); *туја*, *овоја*, *овија* Ги́ланчани, *овија* де́ца, *овија* ства̀рови (201).

4.2.1.7. Енклитички облици заменица: да *ву* вра̀тиш (282), кѝкво̀ *ву* је ср̀це (283); жалѝла у се њо̀же, у̀мре у му̀ж (282); стра̀ гу, дадо̀ гу (283), ви́кне гу њу̀м (284); ће *во* открѝје (282); свѐ су *ги* запалѝли (285), прода̀демо си *ги* (402); да *ни* провѐдеш (278), ка̀мо *ни* ги а̀љине (402); нѐће да *не* дару̀је, те́пав *не* (278); да *ви* опр̀остим, грѐ *ви* на ду̀шу (279); и да *ве* подѐлим, ће *ве* дока̀ра (279); прода̀демо *си* ги (402), да *си* по̀ђу (137), па *си* о̀тиде до̀м (244).

4.2.1.8. Компарација придева⁵: *старѐји* (298), *у̀це* (више, још, сасвим, грђе); *најстареа* (299).

Белић у врањском говору бележи и компарацију помоћу адверба *како*, *као*: *како нас висо̀к*, *како мене*, *исто као нас*, *како вас* (401).

4.2.1.9. Радни придев глагола с основом на *-на*: *чична̀ле* (74), *замькна̀ја*, *смькна̀ла* (93), *засрна̀ла* (170), *литна̀ла* (323), *секна̀ла* (324), *сь(а)ведна̀ја* (сагнути се), *извикна̀ја*, *врна̀ло*, *обрна̀ле*, *издрсна̀ја* (искочија), *јанала*, *капна̀ја*, *скина̀ја*, *кина̀ле*,

⁵ А. Белић је забележио и један пример компарације глагола: *по̀ не се садѝло* (299).

прокина́ле, литна́ја, замрзнáја, испрснáја (390); дина́ја, дина́ле (187), легна́ли, падна́ла, пораснáја, порасна́ла, рекна́ја (390), настанáја, останáли, стигна́ла, бидна́ја, бидна́ло(391), падна́ло (400);

4.2.1.10. Треће лице множине презента: *лљжев (92), и́дев, по́ђев (137), се́дев, се́чев (213), ви́јев (325), жнѐев (328), не виду́јев (330), не заста́нујев (332); бра́нију, гра́бију, др́жију, жа́лију, збо́рију, истра́жију, кити́ју, крши́ју, му́чију, но́сију, па́лију, испу́нију, напу́нију, ра́дију, наре́дију (146); погинеу, зака́чеу, но́сеу, оце́чеу, доо́деу, не́ћеу, чи́неу (147); бра́ну, ја́ву, про́су (338); че́каџ да га обесеџ, зада́деџ, ди́гнеџ, до́ђеџ, по́ђеџ, ни́јеџ, пла́чеџ, опле́неџ(147).*

4.2.1.11. Футур: *ја ће ти на́ђу (137), ја ће и́ду (336), што ће ги пра́вим (402); ће осе́бнеш (169), ће гу зако́љеш (187), то́ј ће ра́диши (407); он ће ме че́ка (277), ће ве дока́ра (279), он ће се ски́не (280); ће по́мремо, ће се́днемо, ће си помине́мо (407); ће у ски́нев (282), ће тра́жив (407);*

ја ћу у́мру (336); ја ћу да и́ду, ја ће да до́ђем (409).

4.2.1.12. Удвајање заменичког објекта: *да́ј ми ме́не, ме́не ми се чи́ни, ме́не са́му да ме оста́виш, ти ме мѐн и́злљга, ме́не ме кани́ше (277); што́ ће ти те́бе, те́бе ти је, ја́ те те́бе не позна́вам, те́бе те до́дем (279); ко́ј ве мо́ли ва́с; те́ше си се́би (280); њѐга га не́ће пу́штају, њѐга да га това́рите (281); њо́јзе ву да́ју, жа́лила у се њо́јзе (282); њу́ гу у́фати, ви́кне гу њу́м (284); а́рно ги њи́м одведе́те, њи́ ги во́ди (285).*

4.2.1.13. Деклинација именица:

- casus rectus sing.: и он лѣгне у́ половин но́ћ, до́бру ми́слу, до смр́та но̀(е)нога, под њи́н за́повес, жив ми че́љад, та́ј че́љад, с ко́ј па́мет, на та́ј рѣч, та́ј но́ћ прѣкара, за ма́ли ства́р, ови́ја ства́рови, тре́ћа ве́чер (227), у ту́ј ве́чер (228);

- casus obliquus sing.: иди да ка́жеш на ца́рску ће́рку, съз бо́ју, у плѣмњу (229), изва́раше де́ца, на онѝ двоји́ца, със четво́рица (230), о́ку ма́сло, със здра́вје, със мле́ко (231);

- вокатив: бра́те (231), ту́го, Ми́цке, сна́шке, те́тке, бе́г (232);

- casus generalis plur.: бу́ке (232), ста́пови, а́тови, а́псови (233), мостѣ́ви (234), ро́гове, воло́ве, ја́гьнци, једногóци (235), му́жи, днѝ (236); др́вети (238);

- именички облици уз бројеве: две́ љу́спе, две́ гóдине, две́ љаде (239), пѣт коча́на (240), две́ста се́ла (242);

- остаци од осталих падежних облика: кри́шњом (243), па си о́тиде до́м (форма номинатива без предлога, али и стари облик једног од зависних падежа – дома), ју́трѣдь(а)н, ме́ђом (244), ће ми ку́ће до́ђе, ку́ће (код куће), но́ћом, но́ће, на гости, кроз ови́ја днѝ (245).

4.2.2. Врањски говор у радовима савремених дијалектолога

4.2.2.1. Неколико деценија после Брокове и Белићеве монографије појављују се по обиму мањи радови Данила Барјактаревића о говору овог краја: *Фонетске и морфолошке особине врањског говора* (1965), *Прешевско-бујановачка говорна зона* (1966) и *Јужноморавска говорна зона у светлу Белићева испитивања и данас* (1976). Значај ових радова је у томе што је Барјактаревић настојао да забележи све промене до којих је дошло у овим говорима у процесу урбанизације. Рад *Фонетске и морфолошке особине врањског говора* је једини целовитији рад о говору Врања. У

њему је приказан урбани врањски говор. Из рада издвајамо особине које смо анализирали у нашем истраживању.

4.2.2.1.1. Акценат⁶: *брџт, мџш, сџн, чџс, Срџбин, кџшџљ, грџло, стџкло, рџбро, сџело, кокошџр, обуџџр; пџсма, чџшма; бџба, жџба, куџћа, краџва, пџна, слџва, слџма, крџстителџ, џтпаџдџк, пџчинџк, бџтина, бџндеџва, грџбуџља, кџприва; причџлица, Гусџњанин, Сибџњанин, Крагџуџевџџ, куџуруџжџњџк, лакрџдиџаџш; мџћ, нџћ, пџћ, стџвр, свџћа, стџна, мџња, мџјстор, рџдник, рџдник, мџјка, трџвка, слџмка, ћџрка, црџква, клџсје, лџшче, пџрје, вџно, рџно, дџте, кџмче, кадџфа, одџва; колџно / колџно; колџба, кобџла, ливџда, матџка / кџлиба, кџбила, лџваџда, мџтика; кџрито / корџито (46–47).*

4.2.2.1.2. Полугласник⁷: *дџска, лџж, ручџк, зџлва, пџс, сџг, пџсџк, мџгла, петџк, вџтьр, вџсџк, конџпџџ, комџрџџ, раџвџн, свџкџр, тџмнџна, сџн, тџмно, тџнко, какџв, нџкџт, петџл, такџв, дџнџс, дџнџске, јесенџс, ноћџс, тџј, овџј, онџј, крџтьк, тџжџк, пџљџџ, пџметџн, сџс нџс, изџ куџћу, сџчуџа(х), сџкупџ(х), сџкрџмо се, кадџр, мџзгала, сакџт, пашалџк, дџбџр, мџзџк (35).*

4.2.2.1.3. Одрични облик помоћног глагола *јесам* у презенту: *несџм, нџсмо (35).*

⁶ Д. Барјактаревић у врањском говору разликује, као и у прешевско-бујановачкој зони, четири акцента различитог квалитета и квантитета, настала дуљењем или скраћивањем стандардних акцената: краткосилазни, дугоузлазни, краткоузлазни и „разблажени експираторни“, за разлику од дотадашњег забележеног једног, експираторног акцента од стране Брока и Белића. Барјактаревић „разблажени експираторни“ акценат обележава посебним знаком. Ми га из техничких разлога бележимо знаком за експираторни акценат ¹.

⁷ Д. Барјактаревић, као и А. Белић, говори о различитим гласовним вредностима полугласника: „виша полугласност чува се ако је полугласник под акцентом и претежно у затвореном слогу, а мања полугласност, односно јача вокализација ако је испред или иза акцентованог слога“ (Барјактаревић 1965: 34). За те различите гласовне вредности користи различите ознаке. Ми у раду користимо само један знак за полугласник њ.

4.2.2.1.4. Сугласник *х*:

- у речима у којима се изгубио у иницијалној и медијалној позицији: *ајдук*, *иљада*, *артија*, *лад*, *ладно*, *Рвацко*, *Рвати*, *рана*, *ранимо*, *дхе*, *дхемо*, *дхев*; *бануше*, *доодишев*, *маовина*, *маунка*, *плао*, *меови*, *заод*, *удани*, *уданете* (41);

- у речима у којима се чује „танка аспирација“: *хинсан*, *хаман*, *хома*, *хат*⁸; *дрѣа*, *маам*; *дождѣ*, *реждѣ*, *узедѣ*, *макѣ*, *стигѣ*, *орѣ*, *грѣ* (41);

- у речима у којима је замењен другим гласовима: *зактѣвав*, *Крѣста*, *Крѣстијани*, *Микаѣл*, *пазуке*, *парѣкија* (41);

- у речима у којима група *хв* даје *хф* и даље *ф*: *фала*, *фалим* гу, *пофалила* ми се, *зафали* на татка (42).

4.2.2.1.5. Наставк *-(j)a* (<л) у радном глаголском придеву мушког рода једнине:

тресја, *викја*, *браја*, *гледја*, *чекја*, *носја*, *легња*, *порасња*, *сретња*; *доша* и *дошја* (и *дошја*), *отиша* и *отишја* (и *отишја*) (54).

4.2.2.1.6. Заменице и прилози с финалним *ј*, *ја*⁹: из *овуј* кућу, *овиј* људи, *овиј* човѣци, сѣс *овиј* војници, сѣс *овиј* синѣири, *овеј* куће, од *овеј* жене, сѣс *овеј* жене, од *туј* кућу, сѣс *туј* жену, сѣс *теј* жене, од *онуј* књигу, сѣс *онуј* столицу, *онеј* дрее; сѣс *овуја* жѣну, *овеја* сељаѣци, *овија* села, сѣс *овија* села, *тија* човѣци, *тија* људи, од *тија* села, *онија* ратови, *онија* вина (50).

4.2.2.1.7. Енклитички облици заменица: узми *гу*, зови *гу*, овѣ *гу* зѣт, *на*но, узѣја *гу*, *фалим* *гу*; да *ву* донесе, мајка *ву* е, бре, сѣнко, што *ву* изѣја лапишче; зови *ги*, дај *гим* (49–50).

⁸ Ове речи у раду нису акцентоване. Неакцентованих примера има и у даљем тексту.

⁹ Д. Барјактаревић наглашава да се, када су у питању придевске заменице, примећује велико колебање и превирање под утицајем школе и савремене производње (Барјактаревић 1965: 51). Не наводи примере за стандарднојезичке облике.

4.2.2.1.8. Компарација придева¹⁰: *по дѡбар, по лѣп, по висѡк; пѡбољи, пѡлепиши, пѡвише; најкрѡпњн, најпаметњн* (50).

4.2.2.1.9. Радни придев глагола с основом на *-на*¹¹: *легнѡја, пораснѡја, сретнѡја* (54).

4.2.2.1.10. Треће лице множине презента¹²: *оћев, нећев* (41), *берев, пецав* (55).

4.2.2.1.11. Футур: *ће пѡјем, ће крадеш, ће вѡкамо, ће пѣцав; ће да пѡјеш, ће да скѡташ, ће да бѣрев; ћу причам, ћу скѡчем* (55).

4.2.2.1.12. Нема ниједног забележеног облика удвајања заменичког објекта.

4.2.2.1.13. Деклинација именица¹³: *сѡд, од сѡд, на сѡд, сѡс сѡд; стѡп, од стѡп, сѡс стѡп, на стѡп; домаћѡн, од домаћѡна, на домаћѡна, сѡс домаћѡна; Стојѡн, од Стојѡна, на Стојѡна, сѡс Стојѡна; Мѡрко, од Мѡрка, на Мѡрка, сѡс Мѡрка; Добрѡвоје, од Добрѡвоја, на Добрѡвоја, сѡс Добрѡвоја; кѡћа, од кѡћу, на кѡћу, сѡс кѡћу; стѡр, од стѡр, на стѡр, сѡс стѡр; мѣсто, од мѣсто, сѡс мѣсто; мѡре, из мѡре, сѡс мѡре; ѡнуче, од ѡнуче, сѡс ѡнуче, на мѡје ѡнуче; сѡдови, стѡпови, од сѡдови, стѡпови, сѡс сѡдови, стѡпови; домаћѡни, од домаћѡни, на домаћѡни, сѡс домаћѡни; од црепѡри,*

¹⁰ Д. Барјактаревић бележи и примере компарације прилога: *по лѣпо, по тњно, по скѡпо* и именица: *по гѡзда, по јѡнак, по сиромѡ*; *најгѡзда, најјѡнак, најлѡпов*.

¹¹ Д. Барјактаревић не говори о овој особини. Примере налазимо у оквиру радног глаголског придева.

¹² О трећем лицу множине презента Д. Барјактаревић не говори. Наводи специфичности првог лица једине док о осталим лицима каже да се не разликују од стања у другим говорима (Барјактаревић 1965: 53). Потврде за треће лице множине презента нашли смо међу примерима за сугласник *x* и облик футура.

¹³ Д. Барјактаревић говори о аналитичкој деклинацији: „По тој системи, аналитичној, код именица постоје два падежа (не узимајући у обзир вокатив) – *casus rectus* и *casus obliquus* који се код неких именица поклапају дајући такозвани *casus obliquus generalis*“ (Барјактаревић 1965: 48).

на *црепáри*, *със црепáри*; *котлòве*, *ови нòжеве*; *куће*, *ствáри*, *од куће*, *од ствáри*, *със куће*, *със ствáри*; *мèста*, *од мèста*, *със мèста*; *пòља*, *од пòља*, *със пòља*; *унúчета*, *од унúчета*, *със унúчета*; *од пилета*, *със пилета*;

- са бројевима: *двá сiна*, *трì сiна*, *пèт јелèни*, *сèдъм човèци*, *òсьм грáдови*, *трìста грóши*; *двè куће*, *трì куће*, *стò куће*; *двè ствáри*, *трì ствáри*, *дèсет ствáри*; *двè мèсте*, *трì мèсте*, *трì писме*; *двèсте зр̀ни* и *двèста зр̀на*, *трìсте јáгњета* и *трìста јáгњета* (48–49).

Барјактаревић бележи облике датива код именица мушког рода када се употребљавају с присвојним заменицама: *мојèму тàткy*, *твојèму стáпу* (48).

4.2.2.2. У раду *Дијалекатска карактеристика и проблеми врањског говора* Миливој Павловић (1966) врањском говору приступа с аспекта односа стандардног језика и дијалекта уочавајући и наглашавајући општу тенденцију: еволуцију ка стандардном језику, продирање стандардних црта, нивелацију дијалекатских карактеристика. То је процес који је отпочео по ослобођењу 1878. године, у време прве генерације Врањанаца – интелектуалаца, лекара, генерала, инжењера, професора, приповедача, трговаца, апотекара, наставио се после Првог светског рата, а интензивирао после Другог светског рата под утицајем школе, војске, радија, телевизије и урбанизације целокупног друштва. Међутим, аутор примећује да локални говор још увек живи у интерној породичној комуникацији. Тако, многи млађи интелектуалци владају стандардним језиком, али у породици разговарају на дијалекту.

4.2.2.3. Тенденцију приближавања овог говора стандардном језику у званичној комуникацији уочава и Јаворка Маринковић у раду *Основна обележја говора Врања и околине* (1987). У раду се наводе основне особине говора Врања и околине. Посебно су истакнуте оне особине које врањски говор одвајају од

севернијих делова призренско-јужноморавског дијалекта. Од особина које ми пратимо у нашем истраживању, Маринковић наводи следеће:

- експираторни акценат;
- полугласник: *бѣчва, вѣшка, лѣже, мѣгла*;
- облици инфинитивне основе глагола треће врсте с основинским формантом *-на* уместо *-ну*: *викнали, станале*;
- треће лице множине презента: *тресеv, чујев, конав, носив*;
- удвајање заменичког објекта: *мене ми* не треба паре, *тебе те* стра, *тебе те* чекаv;
- општи падеж с предлозима је носилац падежних односа у реченици: *сас човека, работим на њиву, чува стоку у планину*.

4.2.2.4. Сliku врањског говорног подручја употпуњују монографије Марине Јуришић *Говор горње Пчиње. Гласови и облици* (2009) и *Синтакса падежа Горње Пчиње* (2014). У првој монографији налазимо врло исцрпну дијалекатску грађу, фонетске и морфолошке особине класификоване и приказане на лингвистичким картама, прецизно одређене границе, дијалекатске текстове на крају монографије. У другој монографији приказан је синтаксички систем говора Горње Пчиње, различита падежна значења изражена општим падежом. У неколико радова Јуришић се бави различитим особинама говора Горње Пчиње (Костић 1997–1998, Јуришић 2005, 2006, 2007а, 2007б, 2011, 2012, 2013, 2015).

Сви аутори који су истраживали врањски говор указују на приближавања овог говора стандардном језику. Поређењем данашњег стања с оним које је Александар Белић забележио, Данило Барјактаревић бележи извесне промене у врањском говору, углавном код млађих говорника. Тако, у говору млађих не налази лу као рефлекс вокалног *л*, иницијално *вѣ-*, неслоговно *и, j (i, џ)*, специфичан изговор африката *ћ, ђ*, нејотоване уснене сугласнике у примерима типа *здравље, гробље*,

крављи, експираторни акценат, наставак -у у првом лицу једине презенте. Извесна превирања и колебања бележи у заменичком систему. Такође, бележи и примере употребе инфинитива (Барјактаревић 1965). Јаворка Маринковић наглашава да се у врањском говору последњих година врши процес нивелације дијалекатских карактеристика и продирање норме стандардног језика. У том процесу врши се, по њеном мишљењу, ревалоризација облика дефлекције, појављује инфинитив с футуrom и мења систем акцентуације (Маринковић 1987: 55).

4.2.3. Врањски говор у делима Борисава Станковића

Готово у истом периоду када Александар Белић проучава дијалекте источне и јужне Србије, Борисав Станковић већ увелико пише књижевна дела на свом локалном, врањском говору и тиме уводи говор Врања у српску књижевност. Заправо, Станковић углавном пише на стандардном језику, али у снажним експресивним ситуацијама Станковићеве ликови проговарају на дијалекту. Једини Станковићев јунак који од почетка до краја појављивања говори на дијалекту јесте Митке из *Коштане*. Његов говор је говор Врања почетком 20. века, и то урбани врањски говор у коме се дијалекатске особине преплићу са стандарднојезичким, што је и разумљиво с обзиром на то да Митка потиче из богате градске породице. Зато су Миткини монолози богат извор грађе за социолингвистичка истраживања. Детаљну анализу Миткиног говора извршио је В. Стевановић 1977. И други лингвисти проучавали су дијалектизме у поетском језику Борисава Станковића. Анализе су вршене на различитим језичким нивоима: фонетском, морфолошком, синтаксичком, лексичком (Ћинђић 1974, Рањјић 1985, Маринковић 1992, Жугић 1995, Златановић 1995, Марковић 2011, Маринковић, Томић 2011, Станковић, С., Станковић, С. 2011, Танасић 2011, Томић 2013, 2015, Марковић 2016а, 2016б).

Из Миткиног говора издвајамо језичке особине које смо анализирали у нашем истраживању¹⁴. Све издвојене језичке особине јављају се у дијалекатском облику (а), у већој мери, и стандарднојезичком облику (б), у мањој мери.

4.2.3.1. Полугласник:¹⁵

а) *дън* (1,21), *викај гу съ грнету* (1,22), *недељу дъна* (1,25), *зър* (1,20, 1,21, 1,28), *једън* пут (1,37, 1,41), *къд* (1,20, 1,21, 1,25, 1,41, 1,44, 2,21, 2,28, 2,43, 2,57), *мъгла* (1,55, 2,57), *овъј* (1,28), *онъј* (1,24), *съг* (1,23, 1,25, 1,26, 1,44, 2,20, 2,22, 2,24, 2,25, 2,28, 2,38, 2,41, 2,45, 2,46, 2,58, 2,59), *сладък* (1,40), *смъкнује* (1,23, 2,22), *съмне* (1,56, 2,58), *не съмнује* (1,56), *сън* (1,40, 2,42), *сънујем* (2,42), *със* (1,24, 1,25, 1,37, 1,41, 1,44, 1,55, 1,57, 2,24, 2,25, 2,38, 2,43, 2,45, 2,47, 2,58, 2,59), *съсвим* (2,45), *стръне*, *стръну* (1,25)¹⁶, *тъг* (1,40, 2,20, 2,23, 2,42), *тък* (1,20), *тъј* (1,40, 1,41, 2,42), *тънко* (1,41, 2,43), *шићерчък* (2,20);

б) *дан* (1,28, 1,40, 2,20, 2,27, 2,42), *недељу дана* (2,25), *три дана* (2,28), *зар* (1,23, 1,40, 1,42, 1,44, 2,20, 2,21, 2,22, 2,23, 2,27, 2,42, 2,45, 2,47, 2,57, 2,58), *зар саг* (1,24), *зар какав* (2,23), *једанпут* (2,38, 2,43, 2,45), *кад* (1,55, 2,20, 2,24, 2,27, 2,47), *ноћас* (1,14, 2,14), *овај* (1,21, 2,20), *овакав* (2,22, 2,27), *онај* (2,23), *с* (1,56), *сас* (1,20, 1,55), *саг* (1,20, 1,26, 1,37, 1,55, 1,57), *санујем* (1,40), *страну*, *стране* (2,24), *тај* (2,43), *шићерчак* (1,20).

4.2.3.2. Одрични облик помоћног глагола *јесам* у презенту:

а) *несам* (1,44, 1,53, 1,55, 2,47, 2,56), *неје* (1,24, 1,40, 1,55, 2,42, 2,57);

б) *није* (1,44, 2,46).

¹⁴ У истраживању смо користили фототипско издање *Коштане* из 1902. и 1924. године, прво и последње издање за живота писца (Станковић 1902, 1924). Издање *Коштане* из 1902. године означено је бројем 1, а из 1924. године бројем 2. Ове одреднице стоје у даљем тексту уз сваки пример узет из књижевног дела.

¹⁵ У оба издања *Коштане* полугласник је обележен апострофом. Ми у нашем раду користимо знак њ ради доследности.

¹⁶ У издању *Коштане* из 1902. г. стоји *стр'ану* и *стр'ане*, и с апострофом и с вокалом *а*, а у издању из 1924. *страну*, *стране*.

4.2.3.3. Сугласник *x*¹⁷:

а) *aip* (1,22, 1,24, 2,22), *ajd* (1,40, 2,42), *ajde* (1,56, 2,58), *ajдучки* (1,24), *аљинку* (1,23), *ан*, *анови* (1,41), *аџи* Тома (1,20), *не ваћа* (1,40, 2,42), *ранила* (1,40, 2,42); *приоди* (1,24, 2,23), *увати* (1,40, 2,42), *не ваћа* (2,42); *би* (1,55), *би одма* (2,24), *бидна* (1,21, 2,21), *не виде* (2,44), *држа* (1,55), *запали* (1,21, 2,21), *исеко* (1,26, 2,25), *кара-севда* (1,41), *не наживе* (1,41, 2,43), *не наџија* (1,41, 2,43), *не нацелива* (1,41, 2,43), *одма* (1,37), *остаре* (1,41, 2,43), *не подава* (1,55), *прогледа* (1,40), *ражали* (1,21, 2,21), *развесели* (1,37);

мејану (1,55), *мејане* (1,40, 1,55, 2,42, 2,45),

б) *хајд* (1,38, 2,38), *хајде* (1,57, 2,59), *хајдучки* (2,23), *хаљинку* (2,22), *хан* (2,43), *ханови* (2,43), *турски хат* (1,23, 2,22), *хатови* (1,40, 2,42), *хлеб* (1,28, 2,27), *хаџи* Тома (2,20), *хаџија* (1,28, 2,27), *хаџијске* (2,28), *хоћеш* (1,20, 2,20); *механу* (2,58), *механе* (2,58), *ухватила* (1,25, 2,25); *бих* (2,58), *и не видох* (1,42), *не држах* (2,57), *карасевдах* (2,42), *одмах* (2,38), *не подавах* (2,57).

4.2.3.4. Финално *л* у радном глаголском придеву мушког рода јединице:

а) *бија* (1,40, 2,22, 2,42), *вараја* (1,40, 2,42), *видеја* (1,55, 2,57), *дошја* (1,53), *замрсија* (1,40, 2,42), *запалија* (1,44, 2,47), *имаја*, *искаја* (1,40, 2,42), *нагазија* (1,55), *ожалија* (1,55, 2,57), *оплакаја* (2,57), *погледаја* (1,40, 2,42), *подаја се* (1,55, 2,58), *полетеја* (1,40, 2,25, 2,42);

б) *секао* (2,57).

4.2.3.5. Заменице и прилози с финалним *ј*, *ја*:

а) *кој* (1,23, 1,24, 1,26, 2,23, 2,28), *никој* (1,55), *овакој* (1,21, 1,25, 1,44, 2,21, 2,47), *овој* (1,24, 2,23), *онуј* (1,21, 2,21, 2,28), *такој* (1,21, 1,26, 1,41, 2,21, 2,25, 2,41),

¹⁷ У оба издања *Коштане* речи у којима *x* изостаје имају апостроф на месту гласа *x*, али не доследно. Ми у нашем раду наводимо речи без апострофа.

теј (2,28, 2,37), *тој* (1,20, 1,24, 1,26, 1,28, 1,37, 1,39, 1,40, 1,41, 1,42, 1,43, 1,44, 1,47, 1,55, 2,20, 2,23, 2,38, 2,41, 2,42, 2,43, 2,45, 2,46, 2,57), *туј* (1,25, 1,36, 1,41, 1,55, 1,56, 2,24, 2,37, 2,43, 2,45, 2,58);

б) *зато* (1,44), *нико* (2,57), *ова* (1,23), *ово* (1,23, 1,24, 2,22), *тако* (1,39, 2,25, 2,43), *то* (1,54, 1,55, 2,27, 2,43, 2,57).

4.2.3.6. Енклитички облици заменица: *викај гу* (1,22, 2,22), *свири гу* да дође (1,22), *живу гу* у врећу *врзали* (1,25, 2,25), *ене гу* (1,39, 2,41); *свири ву* да дође (2,22), *татко могу да ву* *биднем* (2,24), од брашно и тесто *очи ву* се не *видив* (1,39, 2,41); мене што *ги* још у турско (1,24, 2,23), и саг ете ти *ги* (1,37, 2,38), а он све *ги* *целиваја* (2,42); зашто све живо ће *ве* *побијем* / све ћу да *ве* *потепам* (1,22, 2,22); Цигер ће *ви* *локнем* ако гу не *нађете* (1,22); *нели не издадоше* (1, 2,25); *тџ* *ћу* и ја да *си* *умрем* (2,20), *ће си* *идемо* (1,20, 2,20), *дертови да си* *разбијем* (1,53).

4.2.3.7. Компарација *придева*¹⁸:

а) *постар* (1,44);

б) *старији* (2,46).

4.2.3.8. Радни *придев* глагола с *основом на -на*: *паднала* (1,24, 2,23), *писнала* (1,25, 2,25), *пораснаја* (2,42), *скинала* (1,25, 2,25).

4.2.3.9. Треће лице множине *презента*: *се не видив* (1,39, 2,41), *викав* (1,24, 2,23), *водив* (1,54, 2,57), *играв* (1,41, 2,43), *идев* (1,41, 1,56, 2,43), *једев* (1,43, 2,45), *појев* (1,41, 2,43), *пуцав* (1,25, 2,24), *радујев се* (1,56, 2,59), *сакријев се* (1,41), *свири*

¹⁸ У Миткином говору налазимо један облик *компаратива* прилога – *потамо* (1,24, 2,23). Остали *прилози* имају *стандардни облик* – *боље* (1,55, 2,58), *више* (1,41, 1,55, 1,56, 2,22, 2,43, 2,58); *највише* (1,20, 2,20).

(1,41, 1,56, 2,43, 2,59), *не смејев, не мож да слуша*в (1,41), *убијев* (1,24, 2,23), *ударив* (1,41), *чекав* (1,56, 2,58).

4.2.3.10. Облик презента у футурској конструкцији: *ће изнесев* (1,56, 2,58), *ће испуцав, ће се осушив, ће појев, ће да појев* (1,55, 2,57), *ће се радујев, ће да се радујев, ће свирив* (1,55, 2,57), *ће убијев* (2,23).

4.2.3.11. Футур:

а) *ће болујем* (1,25), *ће давам* (1,24), *ће закољам* (1,21, 2,21); *ће бајеш* (1,26), *ће се венчаиш* (1,55, 2,57), *ће играиш* (1,26, 2,25); *ће збори* (1,55), *ће се скида* (1,55), *ће падне* (1,25, 2,25); *ће идемо* (1,20, 2,20); *ће изнесев* (1,56, 2,58), *ће испуцав, ће се осушив* (1,55, 2,57);

ће да биднем (1,25, 2,25), *ће да путујем* (2,58); *ће да се врене* (1,20, 2,20), *ће да збори, ће да се скида* (2,57), *ће да съмне* (1,58); *ће да појев, ће да ти се радујев* (2,57);

б) *боловаћу* (2,25), *даћу* (2,23).

Бележимо и футурску конструкцију: помоћни глагол *хтети* у презенту + да + презент: *ћу да легнем* (2,43), *ћу да потепам* (2,22), *ћу да умрем* (2,20, 2,43), *ћу да целивам* (1,54); *ћеш да играиш и да бајеш* (2,25).

4.2.3.12. Удвајање заменичког објекта:

а) *кд гу њума чујем* (1,21), а *њума*, после, *живу гу у врећу врзали* (1,25, 2,25);

б) *неће много да ми те остави* (1,20, 2,20), *пупак ме заболи* (1,21, 2,21), *кд њу чујем* (2,21), *викај гу сь грнету, свире гу да дође* (1,22), *зашто ако њума нема, све ћу да ве потепам* (2,22), *мој брат никад аир да не види што ме ожени, зароби* (1,22, 2,22), *ах, брате, ти мене врза, тебе Господ; нигде га нема* (1,23, 2,22), *ово ми је, бре, зар саг ники живот* (1,24), *нога да ти не шушне* (2,23), *ниједна му не одрече, ниједна*

га не превари (1,40, 2,42), а чалгиције, што *ги* још од билачки ан поведем; викај гу нека се врне (1,41), никад *ву* не даде (1,42), мајку, *њума* да *ми* не спомињеш, она једно погреси, што прво *тебе*, па после *мене* роди (1,44, 2,46), још од кџд *ву* свећу несам запалија (1,44), суђенице *ти* досудиле (2,57).

4.2.3.13. Деклинација именица:

а) јд.

Г: највише половин *годину* (1,20, 2,20), *од гробје* идем (1,21, 2,20), све што *од турску веру* по царски друм нађешем (1,24, 2,23), ви до *њума*, *без дајре*, једно до друго (1,39), како је Асан паша *из Ратаје* искаруван (1,41), *из серај* и башче; и куде младе жене и девојке *око шадрван / шедрван* и на месечину оро играв (1,41, 2,43), *за живот мој* живога ожалија и оплакаја; много *преко своју главу* преврљија (1,55, 2,57);

Д: *на побратима* свећу запали (1,21, 2,21), Митка је тој, викав, *на чорбаџи Арсу* брат (1,24, 2,23), што *на сина* душа заискала (1,40, 2,42), свећу *на слатку моју мајку / мајчицу* (1,45, 2,47), *дом ће* идем / *дом ћу*, кући (1,56, 2,58);

А: жену и *деца* да гледаш (1,24);

И: викај гу *съ грнету* (1,22), *със јатаган* на мене (1,25, 2,25), е *съг* ме *със туј песму* *съсвим* изеде и докрајиса (2,45), *със месечину* се лепи (1,41, 2,43), *със туј његову молбу* закла ме; седи / *остај ми сас / със здравје* (1,55, 2,58), *с / със тесто* умрљана (1,56, 2,58);

Л: *по царски друм* нађешем; стар Реџеп *на пут, по Скопље / Скопје, Солун, Серез* (1,24, 2,23), Митке, *дом, у кућу* да седиш, жену и децу да гледаш; Циганка *на капиџик* остане да чува, а ја куде *њума, горе у одају* (2,23), само *у јелек* да си (1,25), дремка ме ухватила *на њојно грло* (1,25, 2,25), ти *ћеш, старке, по јатаган* да ми играш; као вештица у некрстени дни што *на снег* и *на месечину* игра (2,25), *на јатаган* ће ми играш (1,26, 2,25), и ја *у мој век* једџн пут се развесели (1,37), само гу *у ноћ* чујем, *у сџн* гу санујем; ево / *еве на ногу* гинем (1,40, 2,42), ја *у мој живот* бробинка несам нагазија (1,55, 2,58);

мн.

Г: *из серај* и *башче* (1,41, 2,43);

А: *хатови*, пушке, сабље, жене (имао) (1,40), *дертови* да си разбијем (1,53), да давам беле паре за *црни дни* (1,56, 2,59), овде ми на старо, *на мољци* мирише (2,22),

И: гледа да ме још од праг *със њојне црне очи* изеде (1,24, 2,24), још од праг *със своје пусте црне очи* опиола (2,24), *със отворени очи* у земљу ће легнем (1,41, 2,43),

Л а ја куде њума, горе у *одаје*, она, Рецеповица, чека не горе у голему одају, *на душеци* (1,24), лега *на душеци* (2,24), као вештица у *некрстени дни* што на снег и на месечину игра (2,25), *по мејане* лутам (1,40, 2,42);

б) јд.

Г: како кџд се од *Каракуле* на Билачу, Прешево и Скопје удари (2,43);

Д: дом ћу, *кући* (2,58);

Л: тњко и високо кроз ноћ и *на месечини* свирив (2,43);

мн.

Г: котлове *вина* (2,37);

А: *котлове вина* (2,37).

5. Методологија истраживања

5.1. Предмет истраживања

Предмет овог научног истраживања јесте говор врањске деце предшколског и школског узраста, анализа одређених језичких варијабли и њихова употреба у зависности од нејезичких чинилаца.

За истраживање говора врањске деце определили смо се зато што је говор најмлађе популације најмање истраживан, а управо су све промене у језику највидљиве у говору најмлађе популације једног језичког подручја, у њему су наговештаји, импулси еволуције и промена говора.

У говору деце пратили смо и истраживали оне језичке варијабле које су у нашем прелиминарном истраживању (2011) показале нестабилност и колебање: место акцента, полугласник, одрични облик помоћног глагола *јесам* у презенту, глас *x*, финално *л* у радном глаголском придеву, заменице и прилози с финалним *ј* (*кој, тој, никој, такој, овакој*), енклитички облици заменица, компарација придева, радни придев глагола с основом на *-ну*, треће лице множине презента, грађење футура, удвајање заменичког објекта, деклинација именица. Под *језичком варијаблом* подразумевамо „јединицу с најмање два варијантна облика, чији избор зависи од различитих фактора“ (Kristal 1987: 32).

Све анализирани језичке особине јављају се у стандарднојезичком и дијалекатском облику. Између ова два језичка система јављају се облици који нису ни стандарднојезички ни дијалекатски, а настали су у спреси и међусобном укрштању ова два система. У социолингвистичкој литератури за њих се користи термин *интердијалекатски*, који је први употребио П. Традгил (Trudgill 1986)¹⁹. Термин интердијалекатски П. Л. Тома користи за оне облике који не припадају ни стандарду ни дијалекту, а јављају се услед „језичке несигурности говорника“ (Тома 1998: 433). У нашем раду користимо термин *хиперкорекција* са значењем које је дефинисано у *Енциклопедијском речнику лингвистичких назива*: „*погреšan ili nepravilan izgovor ili oblik koji je rekonstruisan s namjerom da zamijeni jedno stanje, koje se smatra nepravilnim, stanjem koje se smatra pravilnim*“ (Simeon 1969: 475–476).

Однос стандарднојезичких и дијалекатских облика варира у говору испитаника у зависности од тога да ли мање или више обраћа пажњу на свој говор. Када свесно испитаник покушава да свој говор приближи стандарду, да уместо дијалекатског употреби стандарднојезички облик, за такав говор користимо термин *коригован говор*²⁰. Испитаници у мањој или већој мери *коригују* говор, тј. покушавају

¹⁹ П. Традгил стандардни језик сматра врстом дијалекта и, у складу с тим, под интердијалекатским облицима подразумева облике између два дијалекта, тј. између дијалекта и стандардног језика (Chambers, Trudgill 1980: 39).

²⁰ В. Лабов користи термин *контролисан говор* са значењем говора који се појављује у званичном интервјуу када испитаник одговара на постављена питања, на супрот фамилијарном, спонтаном говору у свакодневним ситуацијама када језик није предмет пажње (Labov 1976: 139, 146). В. Васић се бави појавом ауторегулације под којом се подразумева „контролисана употреба једног од два идиома, у

да свој говор приближе језичком стандарду у зависности од различитих фактора²¹. Већи је број стандарднојезичких облика на самом почетку разговора, када испитаник први пут види испитивача. Како време одмиче, испитаник се опушта и у његовом говору се повећава број дијалекатских облика. Однос стандарднојезичких и дијалекатских облика зависи и од теме разговора. Тако, када испитаник говори о свакодневним ситуацијама, препричава неки догађај или врло емотивно говори о неком доживљају, знатно је већи број дијалекатских облика. На другој страни, када препричава филм, причу, лекцију из школског градива, повећава се број стандарднојезичких облика. Такође, број стандарднојезичких облика је већи када испитаник одговара на директно постављена питања и описује цртеже с посебним инструкцијама испитивача у виду питања којима се добија тражена језичка особина. У спонтаном разговору већи је број дијалекатских облика.

Досадашња истраживања показују да су за језичко понашање деце релевантни чиниоци узраст, пол, језик родитеља, образовање родитеља, врста школе у коју иду, место становања (в. т. I 3.2). Зато смо у истраживање укључили следеће независне варијабле: узраст ученика, пол, образовање оба родитеља, место становања (центар / периферија града), (не)похађање вртића (иде / не иде у вртић).

овом случају дијалекта и стандардизованог идиома“ (Vasić 1992). Питању употребе стандардног језика и дијалекта од стране једног говорника Б. Ковачевић (2005) приступа с аспекта тзв. *прекључивања* – промене кода (*code-switching*), што подразумева употребу два или више различитих варијетета, тј. одабир варијетета прикладног датој говорној ситуацији.

²¹ П. Традгил сматра да су узроци прилагођавања социопсихолошке природе – жеља говорника да се не разликује од других и жеља да га разумеју (Trudgill 1986: 23). В. Васић наводи различите психосоцијалне чиниоце ауторегулације, тј. језичког прилагођавања саговорнику (солидарност, супериорност, средина) (Vasić 1992). Међу истакнутим чиниоцима који утичу на говор испитаника П. Ј. Тома наводи однос информатора према саговорнику, природу теме, емоционално стање информатора (Тома 1998: 433–434). Указујући на неке социолингвистичке појаве у говору кајкаваца из Боке, села у средњем Банату, М. Вучковић наглашава да су основни узроци модификације говора прилагођавање саговорнику, тема и тип исказа (Vučković 2000). Да би открио узроке „прекључивања“ у оквиру једне конверзације, Б. Ковачевић је снимио једну конверзацију у продавници између продавца и купца с различитих говорних подручја. Забележена је промена кода у оквиру истог дискурса, па чак и исте реченице, што истраживач објашњава разлозима емотивне природе или променом теме (Ковачевић 2005).

5.2. Циљ, задаци, хипотезе истраживања

Циљ истраживања говора врањске деце предшколског и школског узраста јесте да се опишу означене језичке особине и прикажу варијације, а затим да се утврди у којој мери су присутни дијалекатски облици и колико су они условљени нејезичким факторима.

Из овако одређеног циља дефинишу се следећи задаци истраживања:

- утврдити варијабилне облике истраживаних језичких особина;
- упоредити резултате с постојећим истраживањима говора врањског краја (Александар Белић, Данило Барјактаревић и остали (в. т. I 4.2.1, 4.2.2) и језиком писаца који су стварали на локалном дијалекту (Борисав Станковић, в. т. I 4.2.3);
- утврдити фреквентност употребе истраживаних дијалекатских црта и на основу добијене фреквентности утврдити које особине најдуже одолевају променама;
- утврдити фреквентност употребе истраживаних дијалекатских црта у зависности од нејезичких варијабли – узраста ученика, пола, образовања оба родитеља, места становања, похађања вртића / школе;
- утврдити став испитаника према локалном говору и његову зависност од нејезичких варијабли.

Истраживањем желимо да проверимо следеће хипотезе у складу с дефинисаним циљем и задацима истраживања:

- говор млађих Врањанаца дијалекатски је обојен, с тенденцијом нарушавања дијалекатске основе. Истраживане особине су присутне у дијалекатском облику. На другој страни, стандарднојезички облици се јављају под утицајем стандардног језика, а хиперкорективни у тежњи испитаника да свој говор приближе језичком стандарду;
- у поређењу с постојећим истраживањима врањског говора и језиком писаца који су стварали на локалном дијалекту, видљиве су промене у говору под утицајем стандардног језика;

- истраживане дијалекатске црте показују различиту фреквентност употребе; променама најдуже одолева акценат и падежни систем²²;
- различита је фреквенција употребе истраживаних дијалекатских црта у зависности од утврђених нејезичких варијабли – постоји разлика у говору деце различитог узраста, пола, образовања родитеља, места становања;
- испитаници имају позитиван став према свом локалном говору, што доприноси очувању дијалекта.

5.3. Методе, технике, инструменти истраживања, испитаници

Грађа је прикупљена методом спонтаног разговора. Како би се испитаници у што већој мери служили свакодневним, неформалним говором, вођен је разговор о различитим темама блиским самим испитаницима. Испитивач се трудио да оствари што већу непосредност и да с њима разговара на дијалекту. Испитивач започиње разговор, предлаже теме, али дозвољава испитанику да говори и о различитим другим темама које га интересују. Поред тога, испитаници су одговарали на директно постављена питања, уколико неки битан детаљ није добијен у спонтаном разговору, и описивали цртеже с посебним инструкцијама испитивача у виду питања којима се добија тражена језичка особина. Најмлађи испитаници су описивали и цртеже у сликовницама и књигама. Најчешће теме су биле следеће: боравак у вртићу / школи, другари, игре, играчке, прославе рођендана, летовања, зимовања, путовања, екскурзије, родитељи, браћа и сестре, бабе и деде, васпитачи, наставници, кућни љубимци, активности у школи, слободно време, хоби, (цртани) филмови, музика, изласци, заљубљивање, учење. Испитаници узраста од петог до осмог разреда говорили су и о свом ставу према врањском говору и употреби дијалекта.

Разговор је вођен најмање у два наврата. Разговарало се са сваким испитаником појединачно, у посебној просторији у вртићу, тј. школи. Једино с децом која не иду у вртић разговор је обављен у кућној атмосфери, али без присуства

²² Досадашња истраживања су показала да говорници призренско-тимочке говорне зоне најтеже усвајају акценатски и падежни систем (Јовић 1983: 50–51, Ивић 1986: 94, Тома 1998: 439).

родитеља. Снимљени разговори трају од једног до два сата са сваким испитаником, тј. два школска часа с децом школског узраста. Разговор је сниман диктафоном без знања испитаника.

Ученици од петог до осмог разреда и ученици средње медицинске школе и гимназије попуњавали су упитник о свом ставу према врањском говору и употреби дијалекта.

Дескриптивном методом се дају основне карактеристике сваке испитиване особине, анализирају се и описују сви забележени облици, с освртом на досадашња дијалектолошка проучавања врањског говора (Белић 1999, Барјактаревић 1965) и суседних говора – пчињског (Јуришић 2009, 2014), прешевско-бујановачког (Барјактаревић 1966) и пољаничког говора (Стевановић 1969). Управо ови говори, у троуглу Гњилане – Пчиња (с прешевско-бујановачком зоном) – Врање и околина (до Прибоја и Стубла), чине гњиланско-врањски поддијалекат (Окука 2008: 244). Неке језичке специфичности сагледавају се у ширем контексту, пореде се са стањем у осталим говорима призренско-тимочке говорне зоне, косовско-ресавским говорима, те и говорима северне Македоније и македонском и бугарском језику. Забележене језичке особине пореде се и с језиком *Коштане* од Борисава Станковића. Једини Станковићев јунак који од почетка до краја појављивања говори на дијалекту јесте Митка, зато његов говор узимамо у разматрање. Овакво поређење ранијег стања врањског говора са савременим омогућило нам је да сагледамо степен еволуције врањског говора ка стандардном језику. Затим се израчунава индекс фреквенције испитиване појаве, чиме се утврђује њен опсег. Учесталост облика доводи се у везу с нејезичким варијаблама, узрастом, полом, образовањем родитеља, местом становања, (не)похађањем вртића. Упоредном методом утврђују се разлике у учесталости облика различитих група. Добијени резултати тумаче се методом дескриптивне анализе и приказују табеларно и графиконима уз коментар.

Анализиран је говор 40 испитаника различитог узраста, пола, места становања, образовања родитеља и став према дијалекту 62 испитаника основношколског и средњошколског узраста. Према узрасту, испитаници су разврстани у три групе – деца предшколског узраста (16 испитаника), школског

узраста од првог до четвртог разреда (12 испитаника) и школског узраста од петог до осмог разреда (12 испитаника). У оквиру предшколског узраста једну групу чине деца која иду у вртић (12 испитаника), а другу деца која не иду у вртић (4 испитаника). Девојчица је двадесет, а исто толико и дечака. Према месту становања једну групу чине деца која живе у центру града (20 испитаника), а другу групу деца која живе на периферији (20 испитаника). Према образовању родитеља једну групу чине деца чија су оба родитеља с високим (вишим) образовањем (12 испитаника), другу деца чији је један родитељ с високим (вишим) образовањем а други са средњим (13 испитаника) и трећу деца чија су оба родитеља са средњим образовањем (15 испитаника). У испитивању става испитаници су подељени у две групе: деца основношколског узраста различитог пола, образовања и места становања (12 испитаника) и деца средњошколског узраста различитог пола, образовања и места становања (50). Притом, групу средњошколаца чине испитаници који похађају Медицинску школу „Др Изабел Емсли Хатон“ (27) и испитаници који похађају Гимназију „Борисав Станковић“ (23). Како је предмет испитивања урбани говор, испитаници су деца која су рођена и живе у Врању и чији су родитељи рођени и живе у Врању.

6. Подаци о испитаницима

Испитаници су деца узраста од пет до осамнаест година различитог пола, образовања и места становања (90 испитаника).

Групу деце предшколског узраста чине испитаници: И1-16.

Међу децом предшколског узраста, групу која похађа вртић чине испитаници: И1-12, а групу која не похађа вртић чине испитаници: И13-16.

Међу децом школског узраста (И17-90) групу од првог до четвртог разреда чине И17-28, групу од петог до осмог разреда чине И29-40 и групу средњошколаца чине И41-90.

Међу средњошколцима, групу која похађа средњу стручну школу чине И41-67, а групу која похађа гимназију И68-90.

Према полу испитаници су подељени у две групе:

1. групу испитаника мушког пола чине И4-6, И10-12, И15-16, И20-22, И26-28, И32-34, И38-40, И46, И49, И53-55, И57, И65, И67-73;
2. групу испитаника женског пола чине И1-3, И7-9, И13-14, И17-19, И23-25, И29-31, И35-37, И41-45, И47-48, И50-52, И56, И58-64, И66, И74-90.

Према образовању родитеља испитаници су подељени у три групе:

1. групу испитаника чији су родитељи с високим (вишим) образовањем чине: И1, И4, И7, И10, И17, И20, И23, И26, И29, И32, И35, И38, И45, И52, И55, И65, И68-69, И80, И88-87;
2. групу испитаника чији је један родитељ с високим (вишим) а други са средњим образовањем чине: И2, И5, И8, И11, И15, И18, И21, И24, И27, И30, И33, И36, И39, И44, И47, И49-51, И57, И66, И70, И73-74, И78-79, И81-82, И86;
3. групу испитаника чији су родитељи са средњим образовањем чине: И3, И6, И9, И12-14, И16, И19, И22, И25, И28, И31, И34, И37, И40-43, И46, И48, И53-54, И56, И58-64, И67, И71-72, И75-77, И83-85, И89-90.

Према месту становања испитаници су подељени у две групе:

1. групу испитаника из центра града чине: И1-6, И13, И15-22, И29-34, И45, И47, И50-52, И55, И61, И63-64, И66, И68-70, И74, И81, И83-85, И87-88;
2. групу испитаника с периферије града чине: И7-12, И14, И23-28, И35-40, И41-44, И46, И48-49, И53-54, И56-60, И62, И65, И67, И71-73, И75-80, И82, И86, И89-90.

7. Техничке напомене

У раду смо користили следеће скраћенице:

А – акузатив,

Г – генитив,

Д – датив,

д. о. – дијалекатски облици,

ЕЗ – енклитички облици заменица,

ж. р. – женски род,

И – инструментал,

ИФ – индекс фреквенције,

И1, И2, И3.... – испитаници,

ЈЗП – партикула *j, ja* код заменица и прилога,

јд. – једнина,

КП – компарација придева,

Л – локатив,

л. – лице,

м. р. – мушки

МА – место акцента,

мн. – множина,

Ну – радни придев глагола с основом на *-ну*,

ОЈ – одрични облик помоћног глагола *јесам* у презенту,

ОП – општи падеж,

Пл – полугласник,

Пр – треће лице множине презента,

с. о. – стандарднојезички облици,

с. р. – средњи род,

УЗО – удвајање заменичког објекта,

Ф – футур,

ФЛ – финално *л* у радном глаголском придеву мушког рода једнине,

Х – сугласник *х*.

Изоставили смо дијакритичке ознаке којима се прецизирају изговорне нијансе појединих гласова ради лакше читљивости текста.

II. ОПШТИ ОПИС ЈЕЗИЧКОГ МАТЕРИЈАЛА

1. Акценат

1.1. Сви говори призренско-тимочке дијалекатске области имају један, експираторни акценат, чију је природу и место у речи детаљно описао А. Белић (1999: 205–215). Експираторни акценат својствен је и врањском говору (Стевановић 1969: 410–412, Пецо 1994: 161–177, Томић 2007: 198–199, Јуришић 2009: 15–49). За разлику од А. Белића и осталих дијалектолога, Д. Барјактаревић у врањском говору бележи четири акцената различитог квалитета и квантитета (в. т. I 4.2.2.1.1. и фус. 6). Овакво Барјактаревићево запажање привукло је пажњу А. Пеца. Након екскурзије у јесен по овој области 1988. године и исцрпне анализе акценатског система целог врањског краја, а посебно Пољанице, Пецо закључује да ове говоре карактерише један акценат, експираторан²³ (в. Пецо 1994: 161–177).

Када је у питању место акцената, можемо говорити о два доминантна карактеристикама врањског говора: акценат је слободан (може се наћи на свим слоговима у речи, на ултими, пенултими, антепенултими, медијалном и иницијалном слогу) и морфолошки фиксиран, „парадигматски“ (налази се на истом месту у целој парадигми) (Видоески 1970а: 125)²⁴. Р. Младеновић наглашава да „овај тип акцената представља значајно упрошћавање наслеђеног прозодијског система, и то скоро потпуном елиминацијом граматичке и семантичке функције акцената као динстиктивног обележја, с примарним принципом фиксирани морфолошке мотивације места акцената“ (Младеновић 2006: 276). Оно што издваја говор врањског краја у акценатском погледу јесте преношење акцената с крајњег слога на претходни у

²³ Поред термина експираторни, у дијалектолошкој литератури утврђен је и посебан начин обележавања овог акцената графичким знаком ' , који смо и ми користили у приказу грађе.

²⁴ Морфолошки мотивисан, парадигматски акценат има и кумановски говор (Видоески 1962: 94) и јужнометохијски говори (Младеновић 2006: 276).

неким облицима речи²⁵: *душа, жена, зима, нога, рука, свећа, сестра, трава, ковача, човек, коња, дете, млеко, изведе, седим* (Белић 1999: 213); *вода, глава, село, вино, чиниш* (Маринковић 1987: 54); *ручк, она, оваква, боса, жива, берем, дадем, дошле, могла, утепа, зашто, еве, ете* (Јуришић 2009: 18–45)²⁶.

1.2. У нашем истраживању пратили смо место акцента, с обзиром на то да реализације квалитативних и квантитативних опозиција у врањском говору нема.

Пратећи место акцента речи, уочили смо супротстављање двеју тежњи: очување дијалекатског места акцента, типичног за врањски говор, и померање акцента на стандарднојезичко место под утицајем стандардног језика.

1.2.1. Процес акцентског преношења под утицајем стандардног језика је врло интензиван, стварајући велики број дублетних форми, често и у говору истог испитаника. Дублетне форме најфреквентније су међу домаћим речима и онима које су давно ушле у српски језик и више се не осећају као позајмљенице. Варијабилност је забележена у свим врстама речи. Наводимо део грађе:

1.2.1.1. Именице:

бунар (И11, И16) / *бунар* (И17-18, И24); *вампиr* / *вампир* (И20); *војник* / *војник* (И26-27); *вртић* / *вртић* (И5-6, И8-9, И11, И15, И19, И21); *девојка* (И1, И7, И10-11, И13, И28, И31-32, И35-36) / *девојка* (И18); *дечак* / *дечак* (И35); *другар* (И2, И4-6, И11-13, И15-16, И19-22, И26, И30, И33-34, И38) / *другар* (И18); *другарица* / *другарица* (И2-3, И8, И11, И19); *играчка* (И6-7, И12-13, И16) / *играчка* (И4); *кокошке*

²⁵ „Нагласак се преноси са последњег отвореног слога, а остала преношења у ствари су узрокована овим првобитним повлачењем акцента са отворене ултимае и тенденције за уједначавањем у оквиру једне парадигме“ (Јуришић 2009: 15).

²⁶ У говору Пољанице и неким пунктови на територији пчињског говора акцент остаје на ултимае: *винò, воду̀, село̀, војска̀, жену̀, сенò, млеко̀; некѝ, некѐ, она̀, неко̀ј, онѝ, моју̀, твоју̀, твоја̀; једѐ, трештѝ, вучѐ, несѝ, бијев̀, лавив̀, изведем̀, изгорѝш, одведеш̀, опколѝв; ишѝј, пришла̀, могла̀, дошла̀, дошло̀, пришло̀, бија̀, било̀, знаја̀* (Стевановић 1969: 411–412); *жена̀, игла̀, телѐ, прстѐ, деца̀, дрва̀, бразда̀, гњездò; она̀, онò, онѝ, комè, кога̀, којѐ, моја̀, твојѐ, своју̀, чија̀, нешто̀; држѝ, пасè, горѝ, несмо̀, предеш̀, плетѐв; бија̀, дошја̀, тела̀, пришлѝ, дала̀* (Јуришић 2009: 19–36). У кумановском говору код двосложних именица на вокал сва три рода акцент увек стоји на првом слогу без изузетка (Видоески 1962: 96, 100, 103).

(И3, И5-6, И9, И14-15, И26, И33-34) / *кòкошке* (И4); *комиџа* (И13, И32) / *кòмиџа* (И2-3, И18, И21-22); *комишлук* / *комишлук* (И25, И28); *коњић* (И8, И12-13, И15) / *кòњић* (И1, И7, И9, И15, И22); *лисица* (И16) / *лисица* (И6, И8-9, И12-13); *мајмун* / *мајмун* (И10); *мотòр* / *мòтор* (И33); *одèћу* (И7) / *òдећу* (И1, И5, И17-18, И20, И28); *папир* (И7, И11, И15, И19, И21-22, И33, И35) / *пàпир* (И2, И13, И18); *пасуљ* / *пàсуљ* (И3); *петице* / *пèтице* (И27); *продàвница* (И3, И6, И8, И12, И20, И23, И33) / *прòдавница* (И17); *стомàк* / *стòмак* (И1, И5, И9); *утàкмице* / *у̀такмице* (И33); *хаљинице* (И18, И21, И23, И25, И29) / *хàљинице* (И23); *џипèле* (И7-8, И19, И21, И25, И29) / *џипеле* (И1, И17-18); *џртèж* (И7, И21, И26, И32, И35, И37) / *џ̀ртеж* (И17, И23-24); *човèк* / *чòвек* (И2, И5, И15, И22).

1.2.1.2. Придевске заменице:

овај (И2-3, И5-13, И15-16, И19, И21-22, И26-33, И35-37, И40) / *òвај* (И1-4, И7-11, И13, И15, И20, И22-27, И29, И32); *онај* (И1-3, И5-16, И19, И21-22, И25, И28-29, И31, И33-35, И37-40) / *òнај* (И1-2, И4, И13, И15, И18, И20, И22-24, И27); *какàв* (И6-7, И13, И34-35) / *кàкав* (И11, И13, И17); *такàв* (И2, И5-6, И8, И15-16, И21, И31) / *тàкав* (И4, И8, И10-11, И17, И24, И27); *овакàв* (И5-6, И11-12, И14-15, И21) / *овàкав* (И1, И7-8, И11-13); *његòв* (И6, И31, И33, И40) / *њèгов* (И3, И9, И17, И22-23, И26-27, И35).

1.2.1.3. Придеви²⁷ и прилози у облику придева средњег рода:

висòка (И12, И40) / *вìсока* (И24); *дебèло* (И5, И7, И22) / *дèбело* (И17); *зелèн* (И3, И5, И12-13, И19-20, И27, И35, И40) / *зèлен* (И24, И27); *зелèна* (И6, И12, И15,

²⁷ Наводимо облике придева одређеног вида с варијацијама акценатског места. Иначе, дистинкција између неодређеног и одређеног придевског вида није очувана, што је и карактеристика призренско-јужноморавских (Alexander 1975: 217–218, Јуришић 2009: 175) и неких косовско-ресавских говора (Јовић 1968: 108–109, Радић 2010: 78). Појава морфолошког неутралисања видске разлике код придева видљива је у следећим примерима: стабло је *дèбело* (И3); та *црвèна* блуза (И8); она је *зèлена* (И10, И23); у ову *шàрену* корпу (И17).

И25, И33, И35-37) / *зѐлена* (И7, И10, И17-18, И23); *ледѐно* (И11) / *лѐдено* (И13); *месѐчно* (И26) / *мѐсечно* (И29); *метáлну* (И12) / *мѐталну* (И20); *рођѐног* (И28) / *рођеног* (И17)²⁸; *следѐћу* (И22, И36-37, И39-40) / *слѐдећу* (И20, И24, И39); *случáјно* (И5, И24, И30) / *слўчајно* (И24); *шарѐн* (И5, И11-12, И15) / *шáрен* (И29);

каснѐје (И28-29, И35, И40) / *кáсније* (И3, И17-20, И22, И29, И40); *мирнѐји* (И40) / *мѐрнији* (И36); *паметнѐја* (И35) / *памѐтнија* (И20, И26); *ранѐје* (И12, И28-30, И33-35) / *рáније* (И1-2, И10-11, И15, И17, И22, И24, И29-30, И33, И36); *светлѐју* (И35) / *свѐтлију* (И27); *страшнѐје* (И27, И29) / *стрáшније* (И2-23, И37); *тамнѐја* (И19) / *тáмнија* (И7); *шаренѐје* (И9) / *шарѐније* (И3, И8, И21-22, И37, И40);

најглавнѐји (И23) / *најглáвнији* (И10); *најновѐји* (И40) / *најнóвији* (И21, И40); *најстарѐји* (И31) / *најстáрији* (И4-5, И28); *најстрашнѐји* (И12, И15, И21) / *најстрáшнији* (И3-4, И9-10, И32-33, И40); *најстрашнѐје* (И6, И15, И24, И26-27, И29, И32, И34) / *најстрáшније* (И1-2, И6-7, И13, И18, И20, И22-23, И25, И28, И37, И39).

1.2.1.4. Бројеви:

једáн (И2-3, И5-9, И11-19, И21-22, И25-26, И28, И30-40) / *јѐдан* (И1-13, И15-18, И20-30, И32-33, И35-36, И38-40); *ниједáн* (И2, И15, И30, И32) / *нијѐдан* (И1, И18, И23); *четерѐс* (И11-12, И39-40) / *четрдѐсет* (И3, И17, И29); *педѐс* (И12, И28, И34, И40) / *педѐсет* (И5, И31, И38)²⁹;

четврѐти (И8, И12, И21, И26, И29, И31-40) / *чѐтврти* (И17, И24, И29); *четврѐтог* (И32) / *чѐтвртог* (И18, И22); *четврѐта* (И8, И35) / *чѐтврта* (И4, И24); *четврѐту* (И22, И30) / *чѐтврту* (И24); *четврѐто* (И12, И26, И31, И33, И35-37) / *чѐтврто* (И18, И27).

²⁸ Облик *рођен* употребљен као трпни глаголски придев (*он је рођен у...*) увек има акценат на иницијалном слогу, док употребљен као придев (*рођена сестра...*), јавља се с акценатом и на иницијалном слогу и на ултими *рођен* / *рођѐн*.

²⁹ Код ових облика после фонетских промена акценат се нашао на затвореној ултими. У кумановском и пчињском говору јављају се облици *четересѐ*, *педесѐ* (Видоески 1962: 28, Јуришић 2009: 28).

1.2.1.5. Презент:

говори (И1) / *гòвори* (И17); *добацју се* (И13) / *доба̀цју се* (И1); *испаљујеш* (И28) / *испа̀љујеш* (И23); *купјем* (И3) / *күпујем* (И24); *купјете* (И19) / *күпујете* (И24); *обожавам* (И9, И11, И15, И17-20, И28, И30-31, И35-36) / *обòжавам* (И18); *победим* (И4) / *пòбедим* (И4); *побеђује* (И11) / *побѐђује* (И18); *поједем* (И22) / *пòједем* (И9); *показује* (И6, И11, И14, И39) / *пока̀зује* (И2); *поломим* (И21) / *пòломим* (И22); *почиње се* (И12) / *пòчиње* (И23); *предаје* (И7) / *прèдаје* (И24); *примећујем* (И22, И33, И35-36) / (не) *примèћујем* (И32); *пролази* (И2) / *прòлази* (И39); *путујемо* (И36) / *пүтујемо* (И13); *спакујемо* (И15) / *спа̀кујемо се* (И15); *спашава* (И39) / *спа̀шава* (И4); *спречава* (И1) / *спрèчава* (И27); *тренира* (И12, И22, И33, И38-39) / *трèнира* (И38); (не) *уме* (И19, И21, И25, И28, И30, И35) / (не) *үме* (И8, И17, И35); (не) *умем* (И6, И8-9, И12, И15-16, И20-21, И28) / (не) *үмем* (И1-2, И4-5, И11, И13, И17-19, И35).

Преношење акцента на проклитику није својствено говорима призренско-тимочке говорне зоне. У говору врањске деце варијабилност у месту акцента забележили смо само у негираном једносложном облику презента глагола *знати* и *смети* – *не зна̀м, не зна̀ш, не зна̀ / не знам, не знаш, не зна; не смем, не смѐш, не сме́ / не смем, не смеш, не сме*. У малом броју примера акценат је прешао на речцу *не* с двосложног облика: *не знамо* (И9-10); *не знате* (И17); *не знају* (И23) и *не смемо* (И18)³⁰.

1.2.1.6. Аорист:

1. л. јд.: *огребà се* (И1) / *огреба се* (И14); *помисли́* (И3, И15) / *пòмисли* (И14);

³⁰ Преношење акцента на негацију с једносложних глагола забележено је у призренском говору и другим говорима на југозападу Косова и Метохије (Реметић 1994: 209, Младеновић 2006: 275–276). Ову појаву Младеновић објашњава присуством „синтагматских спојева пенултимског ритма“ (Младеновић 2006: 275–276), а ретко преношење с вишесложних глагола утицајем облика *не смем* и тежњом за истицањем (Младеновић 2001: 260–261).

3. л. јд.: *поче* (И5, И34, И11) / *поче* (И36); *промаши* (И19) / *прóмаши* (И40).

1.2.1.7. Императив:

немој (И4, И15, И19, И29-30, И32, И36, И40) / *немој* (И1-2, И4, И15, И19, И28).

1.2.1.8. Радни глаголски придев:

баџили (И5) / *баџили* (И3, И23); *деси́ло се* (И15, И21-22, И33) / *деси́ло се* (И17, И20, И27); *добѝо* (И4, И6, И11, И14, И21, И26, И35, И39-40) / *дóбио* (И4, И20, И23, И28, И32); *договори́ли се* (И20, И35, И37-38, И40) / *догово́рили се* (И4); *заврши́о* (И5, И21, И27, И30) / *завр̀шио* (И4, И23, И29, И32); *закључала* (И2) / *закљ̀учала* (И9); *игра́ли* (И2-3, И5, И7, И9, И11-12, И14-15, И17, И19, И28-30, И32-33, И38-39) / *и́грали* (И1, И17-18, И22-23, И28); *победи́ли* (И12) / *побѣдили* (И3, И13, И18, И27); *примети́ла* (И11, И31, И37) / *примѐтила* (И7); *ради́о* (И11, И21, И23, И26-28, И31, И34-36, И39-40) / *ра̀дио* (И4, И10, И18, И23-24, И29, И39); *стави́ли* (И2-3, И7-9, И13, И19, И36) / *ста̀вила* (И9, И17, И20, И22, И27); *чита́ла* (И25, И36) / *чи́тала* (И7, 23).

1.2.1.9. Трпни глаголски придев:

залѣђено (И36) / *за̀леђено* (И11); *опу̀штено* (И32) / *о̀пуштена* (И29), *о̀пуштено* (И30); *отво́рена* (И3, И17, И22, И26) / *о̀творена* (И24).

1.2.1.10. Непроменљиве речи:

данас (И2, И5-8, И12, И19, И21-22, И26, И29, И31-32, И35-40) / *да̀нас* (И1-2, И4, И7, И13, И17-19, И22-24, И27); *довде́* (И7, И10-12, И21-22, И26) / *до̀вде* (И1-2, И5, И7-8, И10-13, И16-17, И21-26, И28, И33, И35, И40); *зато́* (И3, И5-8, И11, И16, И19, И22, И25, И28-31, И33, И35-38, И40) / *за̀то* (И1-4, И7, И8-11, И13-15, И17, И20, И23-26, И29, И31-32, И35); *заи́то* (И2-3, И7-9, И14-15, И19, И21-22, И28-29, И31,

И33-36, И40) / *з`ашто* (И2-4, И8-10, И13-14, И18-19, И21-24, И33-35); *иначе* (И1, И17, И30, И33, И37) / *иначе* (И22, И30); *јуче* (И2-3, И5, И8, И11-12, И14-15, И18-19, И21-22, И25-26, И28, И31, И33, И35, И37, И39) / *јуче* (И1-2, И4, И7-8, И11, И17-18, И20, И23-24, И26, И29, И36, И40); *како* (И2-22, И25-40) / *како* (И1-5, И8-9, И11, И13, И15, И17-29, И32-33, И39); *овде* (И1-16, И19, И21-22, И24-26, И28-40) / *овде* (И1-5, И7-11, И13, И15-24, И26-29, И31, И33, И35, И37, И39-40); *овако* (И1-3, И5-8, И10, И11-13, И16, И19, И21-22, И25-26, И28-40) / *овако* (И1-10, И13, И17-29, И31-34, И40); *тако* (И1-3, И5-11, И14-16, И18-19, И22, И25-40) / *тако* (И1-4, И6-9, И11, И13, И17-18, И20, И22-27, И29, И31-33, И35); *увис* (И11) / *увис* (И22).

1.2.2. Ипак, дијалекатско место показује велику стабилност, знатно је већи број речи у којима акценат остаје на дијалекатском месту, типичном за врањски говор (III 1.2). Неке категорије речи показују већу стабилност дијалекатског места акцента.

1.2.2.1. Међу именицама, дијалекатско место акцента показује највећу стабилност у позајмљеницама и властитим именицама.

Позајмљенице:

апарат (И9, И13, И36); *архив* (И21, И32); *балетанке* (И2, И19); *дефиле* (И7); *инжењер* (И7, И20, И22, И39); *корнет* (И2-3, И9, И12, И15); *костим* (И23, И28, И35); *лењир* (И3, И5); *магнет* (И7, И12); *милион* (И39-40); *материјал* (И7, И21, И23, И34); *метал* (И7, И37); *музеј* (И8, И39); *океан* (И11, И21); *оригинал* (И5, И8, И29, И32); *папагај* (И12, И14-15); *петарде* (И16, И27, И40); *пластелин* (И25, И28); *радијатор* (И5, И17, И40); *ресторан* (И18, И31-32, И35); *роштил* (И32-34); *солитер* (И24, И33); *студент* (И19, И21); *трамвај* (И28, И32); *трико* (И2); *тротинет* (И6-7, И10, И14); *тунел* (И28, И34, И36); *фасциклу* (И8, И15); *фудбалер* (И4, И31); *хеланке* (И1, И25); *чаробњак* (И18, И37); *шампион* (И4, И10); *шампон* (И7, И11, И22).

Властите именице:

Властита имена и надимци: *Анђелку* (И25); *Александар* (И12); *Александра* (И7, И27); *Александру* (И7); *Викторију* (И1); *Домановић* (И11-12, И32); *Душан*, *Душана* (И2); *Душане* (И2, И33); *Емилија* (И1, И14, И25); *Енглџ* (И31); *Милџка* (И8); *Наталија* (И25, И27, И36); *Светлана* (И18); *Слободан* (И37); *Сузана*, *Сузану* (И33); *Сузанка* (И33); *Цомпур* (И40).

Ликови из филмова, књига, ТВ серија: *Драгосло* (И7); *Јованчо* (И12); *Коштана* (И30); *Пепелугу* (И10); *Црвенкапа*, *Црвенкапу* (И9).

Топоними, домаћи и страни: *Бразил* (И21); *Бујановац* (И24, И38); *Бунушевац* (И40); *Венеција* (И38); *Власину* (И10, И21, И31, И36); *Девотин* (И31-32); *Италију* (И7, И21, И31-32); *Јелашницу* (И33); (Бесну) *кобилу* (назив планине) (И7, И12, И32); *Копанник* (И32, И35-36); *Кршевицу* (И37); *Купинице* (И40); *Македонију* (И25, И40); (Доњи) *Милановац* (И39); (Јужну) *Мораву* (И39); *Нерадовац* (И35, И40); *Париз* (И28, И32, И38); *Првонек* (И39); *Пржар* (И17, И32, И35); *Ранутовац* (И28); *Словенију* (И8, И31); *Трговиште* (И33).

Називи установа: *Еликсир* (И40); *Мацанка* (И30); *Папилон* (И37).

Знатно је мањи број именица страног порекла и властитих именица у којима је акценат на стандарднојезичком месту:

барут (И20); *грануле* (И29); *десерт* (И28); *еским* (И5); *експерт* (И20); *инвалид* (И20); *камелџон* (И15); *кларинет* (И23); *коктел* (И30); *мајор* (И12, И39); *модел* (И17); *нишан* (И20); *сатџлит* (И20); *свемир* (И6); *таленат* (И31); *трофеј* (И1); *фармацџут* (И37); *фењер* (И7); *хџрој* (И4); *шаржер* (И20);

Душан (И11, И18, И33); од *Душана* (И35); *Калемегдан* (И12, И22); (Ђердапска) *клицура* (И37); *Кршевици* (И22); *Морнар* (Попај) (И12); *Париз* (И18); *Пепелуга* (И2); *Посједон* (И22); *Симеон* (И4); *Сулџман* (И39); *Ташана* (И19); *Факултет* (драмских уметности) (И30); *Црвенкапа* (И8).

Код неких именица акценат се помера с пенултима на иницијални слог:

полугође (И17, И21, И33, И38) / *пoлyгoђе* (И24, И30, И36-37); *такмичење* (И19, И22, И28, И34, И36, И40) / *тaкмичење* (И1, И4, И21, И32, И35-36, И38, И40).

На другој страни, стандарднојезичко место акцента стабилно је у називима прича, ТВ серија и емисија:

Домашнице (са Босфора) (серија) (И31, И35-37); (Медведова) *женидба* (назив приче) (И6); (Слатке, мале) *лажљивице* (назив серије) (И37); (Мала) *невеста* (серија) (И34, И37); *Трачара, Трачаре* (назив серије) (И37); (Жикину) *шареницу* (И31).

1.2.2.2. Придеви чувају дијалекатско место акцента у саставу властитих имена:

Големо Село (назив села) (И8); *Дуванску* (назив фабрике) (И24, И33, И35, И38-39); *Коштанин* базен (И2, И11, И40); *Ледену* стену (назив стамбеног блока) (И30); *Октобарске* револуције (назив улице) (И26, И38); *Пензионерске* зграде (назив стамбеног блока) (И29, И33-34); *Пролетерске* бригаде (назив улице) (И36, И40); *Светиниколску* цркву (И21); *Црнотравска* (улица) (И22).

Само у три примера овог типа акценат је на стандарднојезичком месту: *Вампирски* дневници (назив серије) (И37); *Лепенски* вир (назив хотела) (И39); Школа за образовање *одраслих* (И29).

Док је у синтетичким компаративним и суперлативним облицима акценат често на наставку (*новији* (И29); *најновији* (И40)), у нестандартним придевским формама, насталим на различите начине (в. т. II 8.3, 8.6), акценат је у основи придева:

дебелија (И21), *средњија* (И7), *строжији* (И35), *танкије* (И4), *црнији* (И24); *поружније* (И32), *пошареније* (И32); *најдебелији* (И6, И19), *најдебелија* (И21), *најдебелије* (И5), *најтанкије* (И2, И7).

Многи придеви са стандарднојезичким местом акцента у компаративу и суперлативу су страног порекла (*интересантније* (И32), *комликованије* (И21), *културније* (И37); *најинтересантније* (И5), *најкреативнији* (И36), *најмаштовитији* (И1)) или представљају наносе из стандардног језика (*забавнији* (И24), *занимљивије* (И37), *јефтинији*, *јефтинија* (И27), *опуштенији* (И31), *свечаније* (И17), *упорнија* (И11), *успешнији* (И32); *највероватније* (И36-37, И40), *најзабавнија* (И13), *најзанимљивија* (И1, И37), *најзанимљивију* (И1), *најзанимљивије* (И19), *најомиљенији*, *најнормалније* (И32), *најомиљенија* (И15)).

1.2.2.3. Дијалекатско место акцента је најстабилније код глаголских речи, у презенту, императиву, радном и трпном глаголском придеву (в. т. III 1.5).

1.2.2.3.1. Основна дијалекатска карактеристика глагола у презенту јесте задржавање истог места акцента у целој парадигми. Овај граматичко-парадигматски модел показује велику стабилност. Наводимо део грађе:

говорим (И2, И21, И33) – *говориш* (И2, И33) – *говори* (И1-2, И10, И17, И33, И38) – *говоримо* (И20, И37) – *говорите* (И33) – *говорив* (И12) – *говоре* (И6, И33);

долазим (И13, И17, И19, И23, И29) – *долaziш* (И28, И40) – *долazi* – (И7-9, И11-12, И15-19, И21-25, И27, И32-33, И40) – *долазимо* (И23, И31-32) – *долазите* (И25-26) – *долазив* (И12, И18, И27, И30-31, И35-40) – *долaze* (И6, И18-19, И21, И27, И29, И32-33, И36);

нацртам (И1-4, И6-7, И10-11, И13, И15-18, И20, И22, И25, И28) – *нацрташ* (И18, И22, И28) – *нацрта* (И2, И7, И17, И32) – *нацртамо* (И3, И15, И25-26, И37);

помогнем (И1-2, И32, И35) – *помогне* (И11) – *помогнемо* (И11, И31) – *помогнете* (И7) – *помогнев* (И14);

сакријем се (И1-2, И3, И8, И12, И33) – *сакрије се* (И3, И24) – *сакријемо се* (И24) – *сакријев се* (И15) – *сакрију се* (И1).

Облици презента с основом страног порекла увек имају акценат на месту својственом врањском говору:

деконцентришу (И17); *дресира* (И18); *експлодира* (И27); *интервјуише* (И33); *исфенирам* (И22); *капирам* (И18); *катапултира* (И20); *малтретира* (И15); *мангутира се* (И32); *нашминка се* (И38); *паркира* (И17); *репетира* (И20); *студира* (И27); *студирате* (И35); *функционишемо* (И29); *хистерише* (И22); *шпијунирам* (И26); *шутира* (И40).

Код глагола страног порекла с четворосложном и петосложном основом и наставком *-ује* акценат је на слогу испред наставка:

ангажује (И31); *гарантујем* (И17); *интересује* (И30); *реагује* (И30).

На другој страни, код глагола домаћег порекла место акцента је варијабилно – бележимо га на наставку *-ује* и на слогу испред наставка, а под утицајем стандардног језика акценат прелази на иницијални слог:

доручкујем (И2) / *доручкујем* (И7, И35); *одсутвујем* (И30) / *одсутвује* (И35); *поверујем* (И34) / *поверујем* (И17); *не учествују* (И7) / *учествује* (И35, И37)³¹.

³¹ Када је дијалекатско место акцента глагола овог типа у питању, Младеновић сматра да код њих делује семантичко-парадигматски принцип: *доручкујем* (: *рућам*), *гарантујем* (: *гарант*) (Младеновић 2001: 230). Јуришић наводи четворосложне глаголе код којих изостаје померање акцента на почетак речи: *гарантују*, *доказују*, *накарују*, *раскарују*; *подручују*, *проодују*, *однечују* уз следеће објашњење:

1.2.2.3.2. Императив задржава место акцента које глагол има у презенту. Такво дијалекатском место акцента имају сви забележени облици:

не *долáзите* (И2); *замíсли* (И8-9, И31); *извáди* (И10); *испланирај* (И13); *истèрајте* (И33); *прекíните* (И3); *премáзите* (И29); *поглéдај* (И1, И8, И13, И15, И28); *покушај* (И36); *постављај* (И11); *постави* (И2); *прекíни* (И3); *престáни* (И18); *сачèкајте* (И22); *устáни* (И18).

Варијабилно место акцента забележено је само код једног глагола – *немòј* (И4, И15, И19, И29-30, И32, И36, И40) / *не́мој* (И1-2, И4, И15, И19, И28).

1.2.2.3.3. Пенултимски акценат у радном глаголском придеву показује велику стабилност. Наводимо део грађе:

болéло (И9-11, И19, И22, И28, И32); *вози́о* (И4, И11-12, И18, И21-22, И28, И32, И34, И40); *волéо* (И5-7, И11, И21-22, И28, И32, И35, И38); *гледáли* (И4, И8-11, И14-17, И25, И27, И32-33); *договори́ле се* (И13, И35); *долáзили* (И7, И36-37, И40); *држáла* (И9, И11, И30, И35); *зальуби́о се* (И2-3, И5-6, И7, И12, И15, И19, И22, И29); *игрáла се* (И7-8, И25); *изгуби́о* (И4, И6, И10, И12, И15-16); *имáла* (И2-3, И6-9, И11-15, И17-19, И25, И30-31, И33, И35-36, И38, И40); *имáле* (И2-3, И5-7, И15); *мисли́о* (И4, И11, И15, И21-22, И32-34, И39-40); *морáла* (И2-3, И10, И30-31, И35); *написáли* (И15, И19, И35); *направи́о* (И5-6, И8-10, И15, И19-21, И25-28, И31, И33, И40); *одвéла* (И3, И25-26, И34); *остáле* (И2, И33); *оти́шло* (И7, И35); *постáло* (И7); *примети́о* (И5, И11, И15, И32, И39); *приметили* (И11, И30, И36); *причáле, почéле* (И35, И36, И38); *роди́ла* (И2-3, И7-8, И11-12, И16, И19, И25); *ради́ли* (И2-3, И5-6, И19, И27, И30, И40); *ради́ле* (И28, И35); *треба́ло* (И7, И10, И18-19, И27, И33, И35, И37, И39-

„Овде имамо глаголске форме које имају више од три слога тако да би акценат морао да прескочи један слог (трећи од ултима) да би се нашао на почетку речи. А старо је правило да акценат при повлачењу (подразумева се: према почетку речи) неће никада прескочити један слог да би прешао на следећи“ (Јуришић 2009: 33).

-40); *цртао* (И2, И5-7, И11-13, И19, И21-22, И25, И28-29, И31, И34-35, И40); *увенуло* (И10, И28, И30, И36).

Код неких глагола долази до померања акцента с пенултима, али не на иницијални слог, како прописује стандарднојезичка норма, те се у опозицији налазе пенултима и антепенултима:

долазио (И2, И30-31, И38) / *долáзио* (И2, И38); *доручковáли* (И7) / *доручковали* (И24); *заборавио* (И2, И5-6, 11, И15-16, И22, И26, И29, И33-34) / *заборáвио* (И4, И20, И22, И27); *извадио* (И11, И21) / *извáдио* (И9); *направио* (И5-6, И8-10, И15, И19-21, И25-28, И31, И33, И40) / *напрáвио* (И4, И18, И20, И22); *нацртао* (И2-3, И5-6, И21-22) / *нацр́тао* (И2, И17-18, И20, И22); *описáо* / *описáо* (И39); *погинуо* (И10-11, И27-28, И31, И35, И38, И40) / *погíнуо* (И1-2, И6, И8, И18, И20, И26, И37, И39); *покисну́ла* (И15) / *покíснула* (И2, И8, И11, И13, И19, И21); *сакупи́ла* / *сакúпила* (И2); *увену́о* (И6-8, И10-11, И35) / *увéнуо* (И2-3, И6-7, И18, И21); *ударио* (И19, И21-22, И26, И28) / *удáрио* (И18-19)³².

Стандарднојезичко место акцента имају глаголи с наставком основе *-ова*: *вѐровала* (И18); *си́ловили* (И1); *спáковала* (И23).

1.2.2.3.4. Трпни глаголски придев задржава место акцента презента. Овакво место акцента има велики број забележених облика:

дозво́љено (И1, И34); *забра́њено* (И11, И24, И32); *заинтерѐсована* (И23, И31); *изгра́ђена* (И33); *изло́мљено* (И12); *испи́сан* (И9); *нама́зан* (И7); *напи́сани* (И35); *напрáвљено* (И1, И5, И7, И17, И19, И23); *нацр́тана* (И23, И35); *неопрáвдани* (И24, И27); *неполо́мљене* (И17); *обо́јена* (И1, И16); *обра́зовани* (И32); *одру́бљене* (И20);

³² Стандарднојезичка норма допушта акценат на медијалном слогу код следећих глагола: *закључáла* (И9); *издр́жала* (И18); *обе́ћао* (И17); *огрѐбала* (И24); *огрѐбало* (И23); *потр́чали* (И20); *прогу́тала* (И1); *прочитáли* (И8); *упо́знао* (И22); *упо́знали* (И17, И22) (уп. Стевановић 1970: 371).

ослобòђена (И36); *отвòрена* (И3, И17, И22, И26); *отòпљен* (И40); *пока̀зано* (И2); *помèшани* (И37); *пробу̀шени* (И9); *расѐжан* (И35); *савѝјен* (И19); *сагрàђене* (И11); *упàљени* (И40); *ура̀ђена* (И33); *учлàњен* (И32).

Међу њима су и глаголи с наставком *-ира* који утиче на очување места акцента: *асфалтѝрана* (И26); *асфалтѝране* (И36); *газѝран* (И3); *маскѝрано* (И13); *флашѝрано* (И38).

Мали број облика има стандарднојезичко место акцента: *за̀леђено* (И11); *òпуштена* (И29); *òпуштено* (И30); *òтворена* (И24). Међу њима су и облици трпног придева у саставу властитих именица, назива празника, манифестација, серија: (Дан) *за̀љубљених* (И35, И37, И40); (Дани) *òтвореног* срца (И22); *Òдбачена* (назив серије) (И36-37). На другој страни, бележимо и: *Одба̀чену* (назив серије) (И36); (Повратак) *отпѝсаних* (назив серије) (И38); *Уједѝњено* (Краљевство) (И33).

1.2.2.4. У облицима с различитим дијалекатским цртама акценат остаје на дијалекатском месту:

јед̀би (И8, И12, И14, И16, И22, И25, И28, И32-34, И39-40); *как̀в* (И31); *овак̀в* (И16); *ов̀ј* (И9, И11, И14-15, И21, И25, И27-28, И30, И40); *пом̀стив* (И7); *так̀в* (И25); *т̀кна̀ла* (И21), *ч̀чка̀ли* (И9);

дофа̀ти (И28); *пофа̀лим се* (И32); *пофа̀ти* (И16); не *ува̀ти* (И4); *уфа̀ти* (И16, И35, И39); *уфатѝмо* (И15); *уфатѝли* (И33); *фа̀ћао* (И25);

довдѐна (И12); *зам̀алка* (И12); *овдѐк* (И9); *овдѐка* (И34); *овдѐна* (И12, И15, И34); *одозгòр* (И11); *пом̀алка*, *пом̀алко* (И12); *зато̀ј* (И10, И12, И15, И25, И28, И31, И34); *овако̀ј* (И8-9, И11-12, И14-16, И19, И21, И25-26, И28, И34, И40); *овѝја* (И2-3, И6, И9, И12, И15-16, И28, И34);

по голѐма (И32), *по дебѐл* (И15, И33), *по дебѐла* (И29, И32, И34), *по дебѐло* (И3, И10, И19, И31-32, И39), *по шарѐно* (И33, И39); *нај голѐма* (И32-33), *нај дебѐл* (И33), *нај дебѐла* (И9, И29, И32, И34), *нај дебѐло* (И8-10, И14, И22, И24-25, И31), *нај шарѐно* (И13, И22, И31, И33);

залѐтив (И28); *купѹјев* (И6); *окрѐћев* (И34);

игрѹја (И14, И25, И32-33); *ударѹја* (И14-15, И40); *цртѹја* (И29, И32-33);

погинѹо (И6-7, И13, И16, И19, И25, И28); *скинѹла* (И3, И14, И25, И29); *учинѹло се* (И11);

изѹшио (И8, И18, И22, И26, И29, И40); *навѹко се* (И7, И20, И22, И33); *отишио* (И5, И7, И11, И18, И22, И25-26, И31, И33, И39-40); *побѐго* (И4, И6, И11, И13, И20, И32); *подѹго* (И8, И21, И32);

исцѐпи (И3, И28); *казѹјем* (И34); *отидем* (И34, И40); *оцењуѹвала* (И33); *помирѹјемо се* (И30); *претишнеи* (И7, И12, И16, И22, И27); *проверѹје* (И11); *продѹва* (И11, И12, И15); *пуштио* (И28); *стојѹла* (И29);

извездѹла (И11); *не издрчим* (И22); *искѹрам* (И28); *искрши* (И9, И15); *собѹлиши* (И34); *собѹјем* (И6); *срамѹје се* (И3); *турили* (И15); *утепѹли* (И12);

згазѹмо (И12); *почнѹмо* (И40); *договорѹмо се* (И31); *рачунѹмо* (И40); *успавѹмо се* (И3).

Само неколико облика презента и радног глаголског придева употребљено је са стандарднојезичким местом акцента у жељи испитаника да свој говор приближи језичком стандарду: *липцао* (И25); *пѹтујев* (И15); *раѹтујев* (И12); *ѹмрео* (И22, И25); *ѹмрела* (И1, И13); *упишкала* (И18).

1.2.2.5. На другој страни, стандарднојезичка флексија утиче на очување стандарднојезичког места акцента (тзв. блокирана позиција):

дрвећу (И18); *другарицама* (И17, И24, И35); *кórњачом* (И23); *кórњачама* (И23); *лòпaтoм* (И20); *пèтицама* (И32); без *размíшљања* (И22); *субòтoм* (И22); *тáласе*, на *тáласима* (И28);

òвом (И22); *òним* (И17, И23); *òном* (И18); *њèговим* (И17).

Множински наставак аориста *-смо* који је маркер за стандарднојезичку употребу, условио је стандарднојезичко место акцента: *òдòсмо* (И36); *прòђòсмо* (И3); *рèкосмо* (И33) (уп. *дòговорìмо се* (И31); *згазìмо* (И12); *пòчнàмо* (И40); *рaчунàмо* (И40); *успавàмо се* (И3)).

1.2.2.6. Код неких тросложних и четворосложних речи акценат се налази на иницијалном или медијалном слогу:

Àмерика (И13) / *Амèрика* (И21); *Бèоград* (И2, И5-6, И12-13, И18, И20-23, И27, И30-34, И36-40) / *Беòград* (И22, И29); *врùћина* (И7) / *врућина* (И23)³³; *бèоградско* (И32, И34-35) / *беòградско* (И22); *àмèрички* (И3, И5, И18, И22) / *амèрички* (И37-38).

Ипак, у већем броју речи овог типа акценат је на иницијалном слогу³⁴:

Дòситеј (И5, И17); *Злàтокоса* (И2, И8); *Злàтокосу* (И2); *кùкуруз* (И5, И7, И12); *кùкуруза* (И8); *псìхолога* (И19, И36); *стàрешина* (И19); *судòпера*, *судòперу* (И7); *фрижидер* (И3, И7, И20); *рàсположан* (И29); *тèхнолошки* (И33); *вèома* (И20, И31); *нàопачке* (И40); *нèнамерно* (И36); *пòготову* (И34); *у̀застoпно* (И29); *у̀напред* (И28).

³³ В. Стевановић је забележио облик *врùћинà* у говору Пољанице (Стевановић 1969: 411), а Б. Видоески у кумановском говору *врућина* (Видоески 1962: 101).

³⁴ Говорећи о акценатском преношењу као појави насталој под македонским утицајем, П. Ивић наглашава да се ради о акценатском преношењу „које у свом умеренијем виду удаљава акценатски врхунац од краја речи, а у својим далекосежнијим варијантама тежи ка фиксирању акцента на другом слогу од краја речи или чак у потпуности фиксира акценат на трећем слогу од краја“ (Ивић 2009: 162).

У трима примерима акценат је на ултими односно пенултими: *педаго̀г* (И27); код *педаго̀га* (И35); код *психоло̀га* (И36).

1.3. У процесу хиперкорекције настали су следећи облици:

ка̀петан (И11) (уп. *ка̀петане*); *ко̀лутић* (И29) (уп. *ко̀лут*); *ко̀њића* (И20), *ко̀њићи* (И9) (уп. *ко̀њић*); три-четри *месѐца* (И28) (уп. *пет месѐци*); *обо̀јица* (И12) (уп. *обо̀је*); *па̀тирнати* (И11) (уп. *па̀тир*, *па̀тирни*); против *тѐрора* (И20) (уп. *тѐрор*); ишли су *да̀леко*, *да̀леко* у шуми (И4) (уп. придев *да̀лек*).

2. Полугласник

2.1. У врањском говору (в. т. I 4.2.1.2, 4.2.2.1.2, 4.2.2.3), као и у свим говорима призренско-тимочке говорне зоне (Ресо 1989: 43, Ивић 2001: 147, Окука 2008: 233), полугласник се чува на месту старог и секундарног полугласника, у акценатованим и неакценатованим слоговима, у корену речи и наставцима. Међутим, дијалектолози који су проучавали говор врањског краја наглашавају врло интензиван процес вокализације полугласника (Барјактаревећ 1966: 179, Стевановић 1969: 403, Барјактаревећ 1976: 322–323, Окука 2008: 223, Јуришић 2009: 52–53). То показује и наше прелиминарно истраживање (Томић 2012а: 255).

Поредећи издања *Коштане* из 1902. и 1924. године налазимо у истој речи полугласник у једном издању и вокал *a* наместо полугласника у другом издању: *дџн* (1,21) / *дан* (2,20), недељу *дџна* (1,25) / недељу *дана* (2,25), *зџр* (1,20) / *зар* (2,20), *једџн* пут (1,37) / *једанпут* (2,38), *кџд* (1,20) / *кад* (2,20), *онџј* (1,24) / *онај* (2,23), *стрџну* (1,25) / *страну* (2,24), *сџнујем* (2,42) / *санујем* (1,40), *сџг* (2,38) / *саг* (1,37), *сџс* (2,58) / *сас* (1,55), *сџ* (2,58) / *с* (1,56), *тџј* (1,41) / *тај* (2,43), *шићерчџк* (2,20) / *шићерчак* (1,20). Тако је и у оквиру истог издања: *дџн* (1,21) / *дан* (1,28), *зџр* (1,20) / *зар* (1,23), *кџд* (1,20) / *кад* (1,55), *овџј* (1,28) / *овај* (1,21), *сџс* (1,24) / *сас* (1,20), *сџг* (1,37) / *саг* (1,37).

2.2. У говору врањске деце полугласник је присутан, али у ограниченом броју речи³⁵. Већи број речи с полугласником истовремено се изговара и с пуним вокалом *a*³⁶:

а) *б̂иш* (И3, И5-6, И8, И11-12, И14-17, И19, И25, И29-37); *б̂зди* (И4); *д̂н* (И14); *дан̂с* (И40); *д̂н-дан̂с* (И33); *јед̂н* (И8, И12, И14, И16, И22, И25, И28, И32-34, И39-40); *к̂д* (И4, И15, И34, И40); *как̂в* (И31); *ов̂ј* (И9, И11, И14-15, И21, И25, И27-28, И30, И40); *овак̂в* (И16); *пом̂стив се* ((И7)); *рас̂ни се* (И3); *с̂д* (И2-3, И5-6, И8, И10, И12, И14-16, И19, И21, И25, И27-37, И39-40); *т̂д* (И2, И7, И12, И14-15, И25, И28, И30, И34, И36); *т̂ј* (И14-15, И21, И25, И39); *т̂кна̂ла* (И21); *так̂в* (И25); *т̂нак*, *по т̂нак*, *т̂нко* (И33); *нај т̂нко*, *по т̂нко* (И25); *ч̂к* (И19, И25, И39); *ч̂кка̂ли* (И9); *ч̂ккалица* (И33);

б) *ба̂ш* (И1-6, И8-15, И17-23, И26-27, И29, И31-33, И35-40); *да̂н* (И1-10, И12-13, И15-17, И19-20, И23-30, И32-35, И37-38, И40); *да̂ни* (И11, И30); *да̂нови* (И12, И24, И33-34); *дан̂с* (И2, И5-7, И12, И19, И21-22, И26, И29, И31-32, И35-40); *јед̂н* (И2-3, И5-9, И12-19, И21-22, И25-26, И28-40); *ка̂д* (И1-40); *ка̂да* (И24, И33); *как̂в* (И6-7, И13, И34-35); *ов̂ј* (И2-3, И5-6, И8-10, И12-13, И15-16, И19, И21-22, И26-31, И33, И35-37, И40); *овак̂в* (И5-6, И12, И14, И21); *са̂д* (И1-11, И13-28, И30-40); *са̂да* (И14, И18, И23-24, И27, И29); *та̂д* (И1-6, И9, И18, И21-24, И26, И33); *та̂да* (И17-18, И24, И26, И28-29, И31-32, И35-38, И40); *та̂ј* (И1-13, И15-17, И19, И20-23, И25-29, И31-40); *так̂в* (И2, И5-6, И8, И15-16, И21, И31); *та̂нак* (И5, И12, И15, И22, И37); *та̂нка* (И20); *та̂нку* (И1, И7, И28); *та̂нко* (И3, И8, И11-12, И18, И22, И26-27, И31-32, И34, И37, И39); *та̂нки* (И5, И19); *најта̂нко* (И4, И8, И13, И18, И31); *пот̂анко* (И32,

³⁵ А. Белић је врло детаљно описао порекло и гласовну вредност полугласника, користећи диграме за различите нијансе у изговору (Белић 1999: 87–89). Ми те нијансе нисмо бележили, а у обележавању полугласника определили смо се за један знак *ь*, који се најчешће користи у литератури.

³⁶ Групу под (а чине примери с дијалекатским обликом, а групу под (б са стандарднојезичким обликом анализиране особине. Овај принцип коришћен је у даљем приказу грађе.

И34); *најпотанко* (И39); *такне* (И18); *чак* (И4, И7-9, И13, И17-20, И22-31, И39); *чачкалице* (И28).

2.3. У већем броју речи у којима је употребљен, полугласник је у наглашеном слогу (*бџи, бџди, дџн, помџтив се, потџнко*). У ненаглашеном слогу је само у трима речима: *расџни се* (И3), *тџнала* (И21) и *чџкали* (И9). У речима *данџс* (И40, И33) и *тџнак* (И33), изван акцента полугласник се вокализовао и прешао у пуни вокал *а*, док се онај под акцентом чува. Још је А. Белић установио да полугласник у неакцентованом слогу чешће и лакше прелази у пуни вокал (Белић 1999: 106). До таквог закључка долази и Д. Барјактаревић анализирајући полугласник у јужноморавској говорној зони (Барјактаревић 1976: 323) и М. Јовановић анализирајући полугласник на ширем ареалу јужнословенског говорног простора, у говорима Црне Горе, Србије и Македоније (Јовановић 2003: 296, 299). С тим у вези, стандарднојезичко место акцента доприноси вокализацији полугласника: *данас* (И1-2, И4, И7, И13, И18-19, И22-24, И27); *један* (И1-13, И15-18, И20-30, И32-33, И35-36, И38-40); *какав* (И7, И11, И13, И18); *овај* (И1-4, И7-11, И13, И16, И20, И22, И24-27, И29, И32); *овакав* (И1, И7-8, И11, И13); *такав* (И4, И8, И10-11, И16, И18, И24, И27); *чачкале* (И20).

2.4. Варијабилност показују следеће речи: *бџи / баи, дџн / дан, данџс / данас, једџн / један, кџд / кад, какџв / какав, овџј / овај, овакџв / овакав, сџд / сад, тџд / тад, тџј / тај, такџв / такав, тџнак / танак, чџк / чак, чџкали / чачкале, чџкалица / чачкалице*. Забележене речи с полугласником варијабилност не показују у изведеницама и сложеницама, које су махом стандарднојезички облици: *некад, никад, ниједан / ниједан, једанпут / једанпут, ниједанпут / ниједанпут, откад, некакав, никакав, понекад, имендан, рођендан, сутрадан, засад, досад, одсад, дотад*. Тако је и у стандарднојезичком облику компаратива и суперлатива *тање, најтање*, као и облику *најтанкије*.

2.8. У неким речима налазимо вокале *о* и *у* на месту где дијалектолози бележе полугласник: *бо̀цкав се, бо̀цкалице, бо̀цка̀о, бо̀цка̀ли, бо̀цке* (уп. *бѣцну, убѣцкав* га (Јуришић 2009: 50)), *кудѐ, откудѐ* (уп. *кѣдѐ* (Белић 1999: 89)), *ја̀стук* (уп. *ја̀стѣк* (Ивић 2001: 147)), *ја̀стѣк, ја̀стѣци* (Јуришић 2009: 50)), *комишлѣк / комишлук* (уп. *комишлѣк* (Јуришић 2009: 51)). Дијалектолози бележе још облика с вокалима *е, о* и *у*: *Петрѡвден, тегѣј, попрѣка, ова̀ков, собѡр, ѡсум, осумнѣјс, сѣдом, седомнѣјс* (Белић 1999: 107–108); *ѡгењ, њѡјен, Велигден, ложѣца, сѣдом, ѡсом, мѡгла, шиѣја, ѡгењ* (Јуришић 2009: 53). У нашој грађи нема таквих облика.

3. Одрични облик помоћног глагола *јесам* у презенту (рефлекс *јата*)

3.1. Сви досадашњи истраживачи говора врањског краја констатовали су доследну екавску замену старог гласа *јат* у одричном облику помоћног глагола *јесам* у презенту (Барјактаревих 1965: 35, Барјактаревих 1966: 179, Стеванових 1969: 403, Јуришић 2009: 54; в. т. I 4.2.1.3, 4.2.2.1.3). Ова појава својствена је и косовско-ресавским говорима³⁸.

У Миткином говору, поред екавских облика, забележили смо и један стандарднојезички облик *није* (1,44, 2,46) (в. т. I 4.2.3.2).

3.2. У говору врањске деце овај екавизам је присутан, али није доследан – учесталији су икавски, тј. стандарднојезички облици:

Дијалекатски облици:

1.л.јд. *нѣсам* (И14, И25, И34, И36, И39);

2.л.јд. *нѣси* (И14);

3.л.јд. *нѣје* (И9, И12, И14, И18, И25, И31, И33-34, И36, И39);

1.л.мн. *нѣсмо* (И14, И25, И34, И36, И39);

³⁸ В. Алексић, Вукоманових 1966: 294, Јовић 1968: 52–53, Радић 1997б: 58–59.

2.л.мн. / (нема забележених облика);

3.л.мн. *не́су* (И12, И15, И25, И28, И34, И40).

Стандарднојезички облици:

1.л.јд. *ни́сам* (И1-24, И26-38, И40);

2.л.јд. *ни́си* (И1, И13, И15, И26, И30);

3.л.јд. *ни́је* (И1-24, И26-40);

1.л.мн. *ни́смо* (И1-11, И13, И15-21, И23-29, И32-33, И35-38, И40);

2.л.мн. *ни́сте* (И2, И21, И24);

3.л.мн. *ни́су* (И1-5, И7-11, И13-24, И26-33, И35-38, И40).

а) *не́сам* се растужила (И14); тој *не́сам* чуја *ни́кад* у живо́т (И34);

не́си још на реду (И14);

не́је дугачка то́лко (И9); он *не́је* погину́ја (И12); *не́је* једноставно (И34);

не́смо били (И14); *не́смо* оставили свеске (И25); ми *не́смо* ишли (И34);

не́су ни скакали кенгури (И12); *не́су* такви прозори (И28); *не́су* стари (И34);

б) *ни́сам* пи́ла од јабуке (И2); *ни́сам* гледала у мравови (И8); *ни́сам* био у вртић (И11); *ни́сам* имао звончиће (И15); *ни́сам* их видео у лице (И20); у трамвај *ни́сам* се возио (И32); *ни́кад* до сџд у живо́т *ни́сам* се утепаја с њега (И33); ја годину дана *ни́сам* тренирала (И35);

ни́си заборавила (И3); *ни́си* ме питала где ради мајка (И13); *ни́си* знала за њу (И15); ка́да *ни́си* добар (И26); ка́жу – ти *ни́си* ти (И30);

ни́је носила још гаће на море (И7); *ни́је* још напунио девет године (И12); ни један ни други *ни́је* из Врања (И20); ма́ма *ни́је* родила мушки, све женски (И25); за

девојчице *није* строг (И29); месец дана *није* ишла на тренинг (И38); горе у пет сати *није* хладно (И40);

дуго *нисмо* били у њиву (И18); *нисмо* требали да пишемо који часови највише волимо (И19); месец дана *нисмо* причале (И35); у Београд *нисмо* имали дискотеку (И36); ову годину *нисмо* (китили јелку) (И37); код ове наставнице *нисмо* стаали (И40);

а с Вука *нисте* (И2); *нисте* знали (И21); *нисте* лепо спавали (И24);

нису у први (га водили родитељи у школу) (И26); у цртани *нису* агресивни (И27); за цртежи ми *нису* рекли (И32); сви што *нису* добри (И35); *нису* у исто оделење (И36); *нису* ни месец дана прошли (И37).

Екавизам у основи негираног глагола *јесам* у неким косовско-ресавским говорима изостаје у 3. л. јд. испред сонанта *ј* (в. Грковић 1968: 122, Радић 1997б: 58, 2000: 387). У говору врањске деце у 3. л. јд. бележимо и екавске и икавске облике (в. т. III 3.4).

Док су сва лица овог глагола изражена дијалекатским и стандарднојезичким обликом, облик другог лица множине употребљен је само у стандарднојезичком облику.

3.3. Посебну пажњу привлаче облици 3. л. јд. с одричном речцом *не* уместо *није*: *не ме је болело* (И11, И14); *та́та не ме је возио*; *та́та не ме је пуштио*; *не се ни мрда́ја* (И12); *не ме стра́* (И19); *та́та не ми извади́ја* (И25); *не се пријави́ја* (И34); *не ми се и́шло* (И36). Овај тип негације, у коме је одрична речца одвојена енклитичком заменицом од глагола³⁹, А. Белић бележи у најјужнијем делу јужноморавског говора и објашњава га македонским утицајем (Белић 1999: 403)⁴⁰. П. Ивић ову појаву назива

³⁹ Уп.: „По правилу енклитика, поготову ако припада глаголској сфери, долази после негираног комплекса, а никад после 'не'“ (Симић 2011: 11).

⁴⁰ А. Белић наводи следеће примере из Врања: *како да не се бо́јев па́ше*; *како не те је срам*; *не ти треба*; *не га је уби́ја*; *да не се ка́жеш дек смо аци́је*; *да не гу види* (Белић 1999: 403). Б. Видоески у

„проклитизацијом енклитике“ (Ивић 2009: 163)⁴¹. У анализираном говору она се јавља само у негираним исказима.

4. Сугласник *x*

4.1. Сугласник *x* је данас изразито нестабилан глас у свим говорима српског језика⁴². Описујући говоре призренско-тимочке говорне зоне, А. Белић наглашава да је сугласник *x* у овим говорима ишчезао у свим положајима у речи (в. т. I 4.2.1.4). У неким речима, у финалној позицији, Белић бележи врло слабо артикулисано, редуковано *x*. Такво *x* налази најчешће у турским речима, али и на почетку речи испред самогласника где није било *x*: *ˈxaknu*, *ˈxoca*, *ˈxuhe*, *ˈxalʲine*, *ˈxamam*, *ˈxapsovi*, *ˈxaremi*, *ˈxarno*, *ˈxatovi*, *ˈxatʲer*, *ˈxaciʲja si*, *ˈxitam*, *ˈxich*, *ˈxohē*, *ˈxoca*, *ˈxubava*, *ˈxubavo*, *ˈxum*, *bexu* (Белић 1999: 172–173). У неким речима Белић бележи *k* уместо *x*: за *Krista* бога, *antikrist*, *Mikajle*, *paʒuku*, *paʒuke*, *prʲikod* (Исто: 174).

И дијалектолози после Белића указују на нестабилност сугласника *x* и његову замену гласовима *v*, *j*, *k* у говору Врања и околине (Барјактаревих 1965: 41, Барјактаревих 1966: 189, Стевановић 1969: 407, Томић 2007: 198, Јуришић 2009: 88–89; в. т. I 4.2.2.1.4). Ипак, неки од њих констатују да сугласник *x* није у потпуности нестао, да се може чути под утицајем стандардног језика: *xilʲada*, *xitar*, *duxovi*, *alʲkohol*, *vaʒdux* (Стевановић 1969: 407); *Xan*, *xlebaʒ*, *xrana*, *nixov* (Томић 2007: 198); *xrana*, *xalʲine*, *bronxʲitis*, *maxala*, *saxranev*, *saxranʲila*, *vaʒdux* (Јуришић 2009: 88).

македонским говорима наводи појаву одвајања партикуле *ne* од глагола заменичком енклитиком: *ne mi zbori*; *ne se lʲuti na mene* (Видоески 1998: 97).

⁴¹ Р. Младеновић ову појаву у говорима јужне Метохије и јужног Косова објашњава утицајем типа линеаризације из контактеног несловенског језика, али и из суседних македонских говора (Младеновић 2013: 406–408). С. Милорадовић бележи „тежњу ка проклитизацији заменичких и глаголских енклитика“ у неким периферним српским говорима – у српским говорима Баната, северне и јужне Метохије и јужног Косова (Милорадовић 2015: 79–80).

⁴² О судбини овог сугласника на балканском језичком подручју в. Пецо 1995.

Колебање у употреби сугласника *x* видљиво је и у Миткином говору (в. т. I 4.2.3.3).

4.2. Наше истраживање показује да се у говору млађе врањске популације сугласник *x* полако стабилизује. Готово у истом броју речи се јавља и губи (в. т. III 4.2). Такође, нема забележених примера супституције гласовима *j* и *k*, а забележен је само један дијалекатски облик са супституентом *v* у медијалној позицији – *гrevòта* (И15)⁴³, поред стандарднојезичких облика *бува*, *мува*, *уво*, *кувам*.

4.2.1. Сугласник *x* у иницијалној позицији:

а) *áj* (И2, И7, И9-10, И13-16, И21, И29, И31, И33, И36, И40); *ájде* (И1-4, И6-11, И13, И15-17, И19, И21, И27-29, И31-33, И35, И40); *ájмо* (И2, И10, И13, И16, И33); *áло* (И31); *íљада* (И27); *íљаде* (И4, И12, И21, И27-28, И33-34, И39-40); *лáдан* (И21); *лáдно* (И5-6, И8-10, И15, И18, И22, И25-26, И28, И40); *лèб* (И5, И25); *лèба* (И15-16); *лèбац* (И25); *òћу* (И1-3, И6, И8-11, И14-15, И18-19, И22, И25, И28-32, И35-40); *òћеш* (И2-4, И6, И8, И11-15, И18-20, И22, И27-29, И31-32); *òће* (И2-6, И8, И12-13, И16, И21-22, И25, И27-34, И38, И40); *òћете* (И2, И6, И12, И22, И29, И31, И33, И36); *тèо* (И5-6, И8, И11-12, И15, И18-19, И21, И26-28, И32-33, И38, И40); *тèла* (И1-3, И5, И8-9, И11, И13-14, И17-19, И21, И23, И25-26, И29-31, И34-36, И40); *тèло* (И11, И18, И31); *тèли* (И11, И18-19, И21, И23, И28, И30, И34-35, И38, И40);

б) *хájде* (И13); *хáљина* (И17); *хáљине / хаљине* (И1, И8, И10, И15, И17, И29); *хáљину / хаљину* (И7-8, И17); *хаљиница* (И7, И17); *хаљиницу* (И1-2, И8, И13-14, И17, И25); *хаљинице* (И14, И18, И21, И23, И25, И29); *хáпсим* (И11); *хáпси* (И15); *хáпсе*

⁴³ Дијалектолози у врањском крају бележе следеће облике са супституентима *j*, *k*, *v*: *зактèвав*, *Крìста*, *Крìстијани*, *Микайл*, *пáзуке*, *парòкија* (Барјактаревих 1965: 41); *крáбар*, *крáброс*, *клèб*, *прикод*, *Микајле* (Барјактаревих 1966: 189); *дрèје*, *мејунка*, *крáна*, *парòкија*, *плèк*, *снáва*, не *бèву*, *гrevòта* (Стевановић 1969: 407); *бўје*, *мўје*, *стрèја*, *брўк*, *сáкрана* (Јуришић 2009: 89). А. Белић објашњава: „Представници дијалекта који није знао за *x* уопште, чујући тај звук у говору својих сународника, изговарали су га оним гласом који му је најближи у њихову дијалекту, а то је *к*“ (Белић 1999: 174).

(И16); (воду) *хебу* (И34); *хиљада* (И38); *хиљаду* (И4, И12, И15, И19, И26, И30, И33, И38-40); *хиљаде* (И4, И19, И21-22, И28, И30, И33, И38-40); *хитна* (И4, И7); *хитне* (И35); *хладно* (И1-И13, И17-19, И21, И26, И27, И40); *хладније* (И17, И29); *хладноћи* (И11); *хлеб* (И1, И4, И6-8, И10-14, И18, И23-24, И28, И32); *хлеба* (И3, И7, И9-10); *хмель* (И38); *хоботница* (И4); *ходаш* (И2, И6-7, И12-13); *хода* (И2-3, И6, И11-13, И22, И28, И40); *ходамо* (И10, И36); *ходају* (И27); *ходник* (И2, И5-8, И12-13, И25, И38); *ходници* (И33-34, И38); *хоћу* (И1, И13, И17, И20, И28, И35); *хоћеш* (И1, И3, И7, И13, И19-20, И24, И27, И33); *хоће* (И3, И11, И13, И17, И20-22, И24, И28, И32, И37, И40); *хоћемо* (И21); *хоћете* (И1); *храбар* (И10); *храбрости* (И17); *храм* (И12); *храна* (И11-12, И15, И17-18, И21, И23); *храну* (И2-3, И6, И12-13, И15, И17-20, И23-24, И28); (не) *храним* (И14); *храни* (гл.) (И14); *храним* (И27); *хранила*, *хранили* (И23); *хранилица* (И13); *хранава* (И23); *хришићани*, *хришићанство* (И38); *хрска* (гл.) (И40); *хрскава* (И5); *хрчак* (И11); *хрчала*, *хрче*, *хрчи*, *хрчење* (И2); *хтео* (И4, И15, И20, И22, И24, И26, И32-33, И40); *хтела* (И2, И17, И21, И24, И33, И35); *хтеле* (И15); *хтели* (И20, И35, И39).

4.2.1. Иницијална сугласничка група *хв* алтернира са сугласником *ф*:

а) *фа́ла* (И15, И23); *фа́та* (И3); *фа́ти* (И28); *фа́ли се* (И29);

б) *хва́ла* (И8, И19-20, И22-25, И28-29, И33, И36); *хва́ле* (И17, И32, И40); *хва́та* (И2); *хва́тао* (И23).

4.2.2. Сугласник *х* у медијалној позицији:

а) *грео́та* (И31); *двѐиљадито* (И33, И39); *ма́ала* (И21); *ма́алу* (И19);

б) *вр̑ху* (И20); *вр̑хова* (И18); *двѣхил̑адито* (И37-38); *д̑уха* (И8); *д̑ухови* (И18); *д̑ухова* (И4); *ћ̑иха* (И9, И23); *захлаћ̑ење* (И13); *јах̑ао* (И6, И26-27); *јах̑али* (И26); *к̑ухиња* (И1, И5, И7, И12); *к̑ухињу* (И3, И5-7); *маћ̑еха* (И2); *маха*, *мах̑ао* (И15); *мах̑али*, *мах̑неш* (И6); *мах̑нула* (И1-2, И10, И13-14, И19, И22); *мах̑нала* (И6-9, И12, И15); *мехурићи* (И23); *најхладнији* (И27); *нахра̑нимо* (И27); *њ̑ихов* (И12, И18, И35, И38, И40); *њ̑ихова* (И2, И11, И21, И40); *њ̑ихову* (И3, И6, И18, И20); *њ̑ихово* (И18, И32); *њ̑ихови* (И35); *њ̑ихове* (И3); *прехлад̑ио се* (И5); *прехлад̑ен* (И38); *прехлад̑ена* (И19); *проход̑ала* (И10); *сахран̑или* (И19); *сахра̑њен* (И26, И38); *см̑еха* (И23); *стра̑ха* (И11, И18); *страхопоштов̑ање* (И30); *ти̑ха* (И17-18); *ти̑хо* (И11); *ух̑ансе* (И18).

4.2.2. Сугласничка група *хв* у медијалној позицији алтернира са сугласником *ф* и сонантом *в* на морфолошкој граници:

а) *доф̑атим* (И28); *поф̑ати* (И16); *поф̑алим* (И32); *уф̑ати* (И16, И29, И35, И39); *уф̑атио* (И33); *уф̑атила* (И8); *уф̑атили* (И33); *уф̑атимо* (И15); *ув̑атим*, (не) *ув̑ати* (И4);

б) *дохват̑ио* (И11); *захв̑алим* (И17); *похв̑али* (И17); *прихв̑атили* (И30); *прихв̑атљиво* (И33); *схв̑атам*, *схв̑аташ* (И22); *схв̑атим*, *схв̑атиш* (И36); *схв̑ати* (И32); *схв̑ате* (И20); *ухв̑атим* (И22, И26, И29); *ухв̑атиш* (И1, И4, И17, И20, И26, И28); (не) *ухв̑ати* (И1-3, И8, И11, И18, И23, И26, И29, И32, И37); *ухв̑атимо* (И5); *ухв̑ате* (И3, И26, И40); *ухв̑атив* (И19, И26); *ће ухв̑атимо* (И13, И32); *ухв̑атио* / *ухват̑ио* (И3, И5, И8, И19, И22, И26, И29, И32); *ухват̑ила* (И3, И26); *ухв̑атили* / *ухват̑или* (И3, И5, И8, И19-20, И26).

4.2.3. Сугласник *x* у финалној позицији:

а) *стра̀* (И9-11, И15, И19, И21, И25-26, И33, И35-36); *о̀дма* (И1-3, И5, И7-8, И10-13, И15, И17-23, И27-31, И33, И35-И37, И39-40);

б) *ва̀здух* (И1-2, И11, И18, И27, И34); *вр̀х* (И2, И6-8, И13, И15-16, И20-23, И28-29, И35); *да̀х* (И28); *ду̀х* (И8); *о̀дмах* (И4, И12, И17, И20); *о̀смех* (И15); *слух* (И31); *у̀спех* (И36-37).

Алтернација *x* : *ø* у финалној позицији забележена је и у првом лицу једнине аориста глагола *бити*, при чему је облик са сугласником *x* забележен само у говору два испитаника:

а) ја̀ (не) *бѝ* (И1-6, И8-9, И11-13, И15, И17-22, И24, И26-27, И30-33, И35-И39);

б) *бѝх* (И1, И24).

Сугласник *x* ниједном није употребљен у облику првог лица једнине аориста:

(не) *видо̀* (И12); *водѝ*, *гледа̀* (И40); *до̀ђо̀*, *донесо̀* (И15); *заборавѝ* (И11); *загледа̀ се* (И3); *за̀гриза* (И1); *збуну̀ се* (И19); *згазѝ* (И12); *извади* (И10); *изнервира̀ се* (И40); *исеко̀ се* (И11); *испадо* (И40); *наставѝ* (И33); *објаснѝ* (И11); *о̀греба се* (И1, И14); *одо̀* (И2, И10, И33); *опра̀* (И3); *оставѝ* (И15); *па̀до* (И3); *пита̀* (И36, И40); *победи* (И16); *помисли* (И3, И15); *прескочѝ* (И1); *рѐко* (И2, И19, И33, И36, И40); *сипа̀* (И3); *смислѝ* (И18); *спусту̀* (И11); *ставѝ* (И11, И40); *удари* (И9); *не се удари* (И14); *уђо̀* (И3); *узедо̀* (И40).

4.3. У речима с другим дијалекатским цртама, губљење сугласника *x* је стабилно: *о̀шев* (И11, И15, И22, И26, И40); *тѐја* (И28); *тѐше* (И3, И15, И31, И40);

фаћао (И25); *фаљив се* (И31); *почна* (И40); *расњи се* (И3); *спушти се* (И11). Само у једном примеру овог типа употребљен је сугласник *х*: *хóдав* (И14).

4.4. Већина речи са сугласником *х* су страног порекла. Сугласник *х* се јавља у различитим позицијама, иницијалној, медијалној и финалној:

хакује (И5); *хала* (И33, И38-39); *хале* (И39); *халу* (И7, И10, И17, И33, И38-39); *хало* (И3); *хамер* (И36); *хамери* (И40); *хаос* (И3); *хаубу* (И6); *хеланке* (И1, И25); *хеланкице* (И1); *хеликóптер*, *хеликóптера* (И20); *хелихóптер* (И21, И26, И39), *хелихóптери* (И40); *хелóу*, (два) *хелóуа*, *хелóуи* (И33); *хéмија* (И31, И37, И39-40); *хéмију* (И24, И30-31, И37, И40); *хéмиском* (И3, И20, И29); *хéмиску* (И5, И12, И22, И29); *хéмиске* (И3, И13, И17); *херој*, *херóја*, *херóји* (И4); *хíмна* (И22); *хирóргију* (И1); *хистерíше* (И22); *хóби* (И17, И20); *хóкеј* / *хокéј* (И6, И38); *хóкуса* (И12); *хóл* (И31-33); *хóр* (И2, И17, И27, И30, И35-36); *хóрор* (И18, И20, И28, И39); *хóт-дог* (И20-21); *хотéл* (И6, И26, И34-35, И38-39);

áлкохол (И37); *архíв* (И21, И32); *архíву* (И33); *архитектóра* (И36); *аутомехáничар* (И6); *бронхíтис* (И31); *јахта* (И32); *механíзам* (И17, И20); *мехáничар* (И31); *пéхар* (И21); *псíхички* (И20); *псíхолога* (И19, И36); *психоло́гија* (И30, И37); *психоло́гију* (И30-31, И36); *тéхнику* (И21); *тéхнички* (И18, И36); *тéхничког* (И29); *тéхничку* (И34); *тéхничко* (И29, И33, И35-37, И40); *техноло́гија* (И1); *тéхнолошки* (И33); *у́нихоп* (И8, И17); *ша́ховске* (И28); *ша́хту* (И21);

стíх (И26); *тéпих* (И7, И35); *ша́х* (И12-13, И26, И28, И34, И39).

4.5. Сугласник *х* је стабилан и у властитим именицама, у свим позицијама у речи:

Робин Хóда (И23); *Халкидíки* (И38); *Хána* (И23); *Ханчанка* (И35); *Хањиóти* (И33); *Хáри Потер* (И18, И38); *Хáрија Потера* (И38); *Хéти* (И6, И14, И18, И24);

Беверли *Хилс* (И38); *Хитлер* (И40); *Хобит* (И30); *Холандију* (И31, И40); *Холивуд* (И38); *Христијана* (И40); *Христов* (И38);

Бошко *Буха* (И19, И23, И27); *Минхен* (И21, И38); *Михајло* (И4, И6, И11, И18); *Михајла* (И4, И6, И12, И15); *Михаљко* (И15); *Охрид* (И13, И35, И38); *Пефкохори* (И40); *Страхиња* (И16); *Техна* (И1); *Техничка* школа (И39);

Севдах (назив ресторана) (И35, И37).

4.6. Сугласник *x* бележимо и у наставцима именичке и заменичко-придевске промене:

где си *њих* нашла (И3); само позовем на телефон *њих* двоје; са *њих* двоје (И11); испред *њих*; по *њих*; против *ових* (И13); доносим са *свих* страна; због *личних* разлога (И17); напасти од *мојих* сестара; пуцамо против *невидљивих* Немаца; мама ми је рекла да не узимам од *непознатих* људи; против *других* гормита (И20); образовање *одраслих* (И29); на сваку академију *драмских* уметности; *њих* фејсбук занима (И30); за *њих*; код *њих*; због *њих* (И35); иза *њих* (И36); Повратак *отписаних* (И38); делење *рационалних* бројева (И39); Дан *зљубљених* (И35, И37, И40).

У наведеним примерима *x* иде уз преузете називе из стандардног језика или стандарднојезичке падежне конструкције. Тако је и са стандарднојезичким обликом енклитичке заменице *их*.

4.7. Сугласник *x* чује се и у узвицима *аха* и *ђиха*.

4.8. Сугласник *x* варијабилност показује у следећим речима:

хајде / *ајде*, *хиљада* / *иљада*, *хладно* / *ладно*, *хлеб* / *леб*, *хлеба* / *леба*, *хоћу*, *хоћеш...* / *оћу*, *оћеш...*, *хтео*, *хтела...* / *тео*, *тела...*, *хвала* / *фала*, *хвата* / *фата*, *хватао* / *фаћао*; *двехиљадито* / *двечиљадито*, *дохватим* / *дофатим*, *похвалим* / *пофалим*, *ухвати* / *уфати*, *ухватио* / *уфатио*, *ухватила...* / *уфатио*, *уфатила...*; *одмах* / *одма*, *ја биx* / *ја би*.

4.9. На нестабилност и несигурност у употреби сугласника *x* указују забележене речи с овим сугласником уместо сугласника *k* у медијалној позицији: *prèxjуче* (И1, И12); *хелихòптер* (И21, И26, И39); *хелихòптери* (И40). У једној речи *x* се налази у иницијалној позицији: *хлéd* (И4).

Ексерцирана грађа потврђује став Д. Јовића „да се фонема /x/ спорије враћа у оним речима у којима је некада елиминисана у народном говору (*хлеб / леб, махао / маао, хладно / ладно*) и да је готово потпуно стабилна у речима примљеним у новије време (*Хавана, хауба, хаубица, храм, хор, мохер, кох*)“ (Јовић 1979: 245). До таквог запажања дошао је и Ж. Бошњаковић: „фонема *x* у речима у којима је раније елиминисана данас се теже васпоставља. Знатно је стабилнија у лексемама примљеним у новије време“ (Бошњаковић 2009в: 271).

5. Финално *л* у радном глаголском придеву мушког рода

5.1. Наставак *-(j)a* (рефлекс финалног *-л*) у мушком роду једнине радног глаголског придева је једна од особина по којој се призренско-јужноморавски поддијалекат разликује од осталих поддијалеката призренско-тимочке говорне зоне⁴⁴. Овај наставак дијалектолози бележе и у говору Враћа и околине: *дàја, удрија, казàја, стигја, заија, затèкја, пораснàја, биднàја* (Белић 1999: 384–391); *викаја, браја, гледàја, чекаја, носија, доија, отишија* (Барјактаревих 1965: 54); *донèја, зборија, имàја, јашија* (Барјактаревих 1966: 209); *дàја, донèја, платија* (Маринковић 1987: 53); *могја, насмејàја, тепàја, видеја, доија, ишија, узèја, поија, нàија* (Јуришић 2009: 222). Тако је и у Миткином говору у *Коштани* (в. т. I 4.2.3.4).

⁴⁴ П. Ивић наглашава: „*j* у *-aja* свакако је аналошким путем пренесено из облика где се развило гласовно иза *e* или *i*. У једини м. р. радног глаголског придева *ja* је механизовано и раширено миграцијама по свим говорима јужноморавског дијалекта“ (Ивић 2001: 148).

5.1.1. Спорадично, забележени су и други облици: *видѐа* ли си (384), *чинѐа*, *умрѐа*, *јѐа*, *однѐа* (388); *излѐгал* (107), *умеал* (325) (Белић 1999); *доша*, *отиша* (Барјактаревић 1965: 54).

5.1.2. Када су у питању глаголи прве врсте с инфинитивом на *-ћи*, дијалектолози у говору врањског краја бележе, поред наставка *-ја*, и наставке *-џа*, *-аја*, *-еја*⁴⁵: *могаја*, *дошеја* (Белић 1999: 388–389); *дошја*, *отишја* (Барјактаревић 1965: 54); *отишјај*, *дошџи*, *прошјај*, *дошјај*, *ишџи*, *пришџи* (Стевановић 1969: 404)⁴⁶; *нашџа* (Маринковић 1987: 53); *ишџа*, *прешџа*, *отишџа*, *нашџа* и спорадично – *отишеја*, *прошеја* (Јуришић 2009: 223–224)⁴⁷. Тако је и у говорима северне Македоније: *дошја* и *дошџа*, *дошаја*, *рекја* и *рекаја* (Видоески 1998: 67, 98).

5.2. У говору врањске деце предшколског и школског узраста наставак *-(j)a* у радном глаголском придеву мушког рода бележимо у малом броју речи; знатно је већи број речи с наставком *-о* (в. т. III 5.2):

а) *баџија* (И12); *бија* (И9-10, И12, И33-34); *болџа* (И14); *браја* (И14, И31-33); *видџа* (И34); *возија* (И21, И34); *гледаја* (И14); *даваја* (И28); *даја* (И14, И31, И33); *дигњаја* (И32-33); *добија* (И28); *донџа* (И15); *заглавија* (И14); *заљубија се* (И14, И34); *запамтија* (И14); *започџа* (И15); *зваја* (И25); *играја* (И14, И25, И32-33); *изабраја* (И33); *не извадија* (И25); *изгужваја* (И36); *имаја* (И14, И33); *искришија* (И14); *истисјаја* (И28); *испружсија* (И3); *испушија* (И28); *ишмрљаја* (И14); *качија* (И15); *куваја* (И9); *купија* (И3, И14); *љубависја се* (И29); *мрдаја* (И14); *нагазија* (И11); *наљутсија* (И15); *напунија* (И3); *научија* (И21); *огребјаја се* (И9); *одлетџа* (И15);

⁴⁵ А. Белић објашњава: „У осталом, искључива употреба партиципа на *ја* показује да је наставка *л* брзо нестало из ових дијалеката; а наставци *аја*, *џа*, *еја* и сл. у партиципима, који су некад имали стари наставак *џл*, показују да се он заиста још неко време употребљавао напоредо са новим облицима са *ја*, док се између њих није извршила контаминација“ (Белић 1999: 390).

⁴⁶ Стевановић наглашава да се све чешће у пољаничком говору, чак и код старијих људи, чује наставак *-о* у радном глаголском придеву под утицајем стандардног језика (Стевановић 1969: 404).

⁴⁷ У пчињском говору овај тип глагола има двојачке облике – облике у којима се полугласник изгубио (*дошија*, *нашија*, *ишја*) и облике у којима се полугласник под акцентом чува (*дошџа*, *нашџа*, *ишџа*) (Јуришић 2009: 223–224).

онесвестíја се (И15); *оставíја* (И34); *отворија* (И25); *падáја* (И9, И25); *паднáја* (И28, И14); *пáја* (И14); *питáја* (И34); *плакáја* (И14); *латíја, плашиíја* (И34); *пливáја* (И33); *пљунáја* (И14, И34); *побацаја* (И15); *погинáја* (И14, И34); *подíгја* (И9, И32); *покиснáја* (И25); *поломија* (И28); *померија* (И15); *понéја* (И15); *порáсја* (И14); *посадија* (И15); *прáја* (И14); *пржíја* (И9); *не се пријавíја* (И34); *причáја* (И33); *продавáја, пролазија* (И34); *променија се* (И36); *прочитаја, радија* (И15); *разумéја* (И40); *растураја* (И9); *садија* (И25); *сањáја* (И14); *седéја* (И31); *седнáја* (И15, И34); *скакáја* (И9); *скинáја* (И33); *спавáја* (И9); *ставíја* (И14, И25); *стиснáја* (И34); *теја* (И28); *тепáја* (И34); *тренираја* (И34, И39); *ударíја* (И14-15, И40); *узéја* (И28, И34); *уплашиíја, урадија* (И15); *устаја, утепáја* (И33); *цртаја* (И29, И32-33); *читаја* (И14); *чúја, шалија* (И34);

б) *био* (И30); *бóрио се* (И4); *бúдио, видеó* (И32); *вóлео* (И21); *долáзио* (И2) / *долазиó* (И38); *дóнео* (И5-6) / *донéо* (И20); *држáо* (И23, И33); *жíвео* (И18); *заокружиó* (И39); *запалиó* (И28); *играо* (И25) / *играó* (И33); *имáо* (И19, И34); *искршиó* (И28); *јéо* (И10); *купáо се* (И35); *купиó* (И11); *куповаó* (И22); *махáо* (И15); *мирисáо* (И11); *напáо* (И19); *написаó* (И23); *направиó* (И6, И31); *напуниó* (И6); *научиó* (И22, И29, И40); *одвéо* (И40); *ожи́вео* (И1); *отвараó, падаó* (И27); *пливаó* (И10, И13) / *пливаó* (И14); *пљунуó* (И20); *повредíо* (И3); *погинуó* (И31); *позваó* (И37); *пóјео* (И15); *помериó се* (И25); *послаó* (И15); *постáо* (И13); *правиó* (И4); *прехладиó се* (И5); *приметиó* (И39); *причáо* (И38); *пúтовао* (И29); *ра́дио* (И24); *скуваó* (И20); *срушиó* (И23); *телепóртовао* (И11); *тражиó* (И36); *трчаó* (И9); *убрљаó* (И21); *увéнуо* (И7); *узéо* (И37); *укљывáо* (И2); *умро* (И10); *ухватиó* (И5, И8, И19, И22, И26, И29, И32) / *ухватиó* (И3); *хватаó* (И23); *хтеó* (И4, И15, И20, И22, И24, И26, И32-33, И40); *цртаó* (И8).

У једном примеру бележимо наставак *-а*: *појѐа* (И9) (уп. с примерима у т. II 5.1.1).

5.2.1. Већи је број примера с наставком *-о* у форми потенцијала:

а) *не би биѝја, видѝја би, волѝја би, онесвестѝја би се* (И15); *побѝгја би, рѝкја би* (И26);

б) *волео би* (И20) / *волѐо би* (И5-6, И11, И21-22, И32-33, И38); *исповраћао би се* (И6); *морао би, направио би* (И33); *одушевио би се* (И15); *прелетѐо би* (И22); *радио би* (И4); *не би садио би* (И6); *смѐо би* (И20, И38); *сместѝо би* (И33); *хтео би* (И15) / *тео би* (И11-12, И38); *требао би* (И20) / *требао би* (И21, И39); *убио би* (И20); *ударио би* (И22); *чекао би* (И6); *шутирао би* (И6).

5.3. Чак и када су неке дијалекатске особине глагола задржане, облици радног придева употребљени су с наставком *-о* (<*-л*): *гурнао* (И1); *пипнао* (И8); *погиннао* (И7, И16); *седнао* (И12); *скинао* (И34); *тео* (И5-6, И8, И15, И18-19, И21, И26-28, И32-33, И40); *фаћао* (И26); *уфатио* (И33). Међу њим је и један лексички дијалектизам: *липцао* (И26).

5.4. На другој страни, финална вокалска група која настаје по преласку *-л* у *о* често се сажима.

5.4.1. Глаголи прве врсте с инфинитивом на *-ћи* имају облик радног глаголског придева с наставком *-(j)a* или са сажетом финалном групом *-ао* у *о*. Нема ниједног забележеног примера с несажетом групом:

а) *доија* (И9, И39); *изаија* (И14); *извукја* (И6, И14); *испекја* (И9); *ишија* (И14, И28-29, И34); *наија* (И15); *отишија* (И14, И31); *потекја* (И14); *рѝкја* (И9, И14, И25, И28, И33);

б) *дòшо* (И4, И7, И10-11, И18, И20-24, И26-30, И33-34, И39-40); *дìго* (И28); *изàшо* (И8, И18, И22, И26, И29, И40); *извùко* (И16, И26); *исèко* (И11); *ùшо* (И4-6, И11-12, И15, И19, И21-24, И26-28, И30, И33-34, И38-40); *лèго* (И5, И33); *мòго*⁴⁸ (И3, И8, И11, И15, И17, И22, И28, И34, И39-40); *навìко се* (И7, И20, И22, И33); *нàшо* (И2, И6, И10, И15-16, И22, И40); *обìшио* (И30); *обùко* (И5, И7, И21, И30, И33, И39); *отìшио* (И5, И7, И11, И18, И22, И25-26, И31, И33, И39-40); *побèго* (И4, И6, И11, И13, И20, И32); *подìго* (И8, И21, И32); *помòго* (И5); *потèко* (И34); *пòшо* (И3, И15, И22, И24, И26, И33); *пресвùко* (И28); *прèшо* (И5, И7, И32, И38); *привùко* (И17); *прòшо* (И32-33, И38); *пùко* (И25); *рèко* (И1-7, И9-12, И15, И17-18, И20, И22-24, И26-36, И38-40); *сèко* (И27); *сìшо* (И5, И21); *стìго* (И10, И20); *тèко* (И1, И5); *тùко* (И22); *ùшо* (И2-3, И5-7, И11, И20, И26, И33, И35, И38).

5.4.2. Сажимање групе *-ао* забележили смо и код глагола: *покìсо* (И22); *порàсо* (И2-3, И8, И10); *тàко* (И30); *трèсо* (И33).

5.4.3. Група *-ео* је углавном несажета (*видèо, вòлео, дòнео, жìвео, ожìвео, пòјео, узèо*), само су два забележена примера у којима је дошло до сажимања: *вìдо* (И4, И10, И12, И20-21, И29) и *ùзо* (И4).

6. Заменице и прилози с финалним *j, ja*

6.1. Досадашња дијалектолошка литература бележи партикулу *j, ja* код следећих заменица и прилога⁴⁹ (в. т. I 4.2.1.6, 4.2.2.1.6):

- у основном облику именичке заменице *ко – кој*,

⁴⁸ Радни придев глагола *моћи* употребљен је само у облику *мого*. Нема потврда за облик *могаја* који наводе А. Белић (1999: 388) и М. Јуришић (2009: 222).

⁴⁹ О настанку ових облика в. Белића (1999: 287).

- у придевским показним заменицама мушког рода у множини *ови, ти, они* – *овија, тија, онија* (основни облик = општи падеж),
- у придевским показним заменицама женског рода у једнини *ова, та, она, ову, ту, ону* – *овај, тај, онај* (основни облик), *овуј, туј, онуј* (општи падеж) и множини *ове, те, оне* – *овеј, теј, онеј* (основни облик = општи падеж),
- у придевским показним заменицама средњег рода у једнини *то, ово, оно* – *тој, овој, оној* (основни облик = општи падеж) и множини *та, ова, она* – *тија, овија, онија* (основни облик = општи падеж),
- у прилозима *зато, овако, тако, онако, ту* – *затој, овакој, онакој, туј*.

6.2. У говору деце предшколског и школског узраста у Врању партикула *ј, ја* присутна је код неких заменица и прилога, али не у великој мери (в. т. III 6.2). Упоредо с дијалекатским облицима јављају се и облици без партикуле.

6.2.1. Забележили смо следеће облике заменице:

облици именичке заменице: *кòј / кò;*

облици мушког множине: *овија / ови, òви; тија / ти; онија / они, òни;*

облици женског рода једнине: *овај / ова, òва; тај / тà; онај / она, òна; овуј / ову, òву; туј / ту; онуј / ону, òну;*

облици женског рода множине: *овеј / ове, òве; теј / те; онеј / оне, òне;*

облици средњег рода једнине: *овòј / овò, òво; тој / тò; онòј / онò, òно;*

облици средњег рода множине: *овија / ови, òви; онија / она, òна.*

Примери:

а) бòрив се *кòј* има више снаге (И11); *кòј* ће побèди од *тија* Пòкемони (И12);

овија дàнови нèје мнòго падаò снèг; *кòј* ће побèди од *тија* Пòкемони (И12); и шèтају кучики *онија* пензионèри (И40);

наставница *овај* из ликовно; *тај* награда што је за тì графити (И36); како се звàше *онај* живòтиња у пустињу (И28);

шта има у *овуј* кутију (И13); нема у *туј* игрицу дивљи коњи (И15); од *онуј* кућу доведе; са *онуј* пушку црну (И12);

овџ на лишће (бубе) (И12); *теј* жене (И14); наочаре *онеј* од главу ти падав (И40);

овој што на Косово (што се дешава); идеш до *тој* место (И34); а тамо преко *оној* језеро је немачки (И31);

колико *овија* коњићи (И9); *онија* огледала (И25);

б) тамо у вртићу је било *ко* хоће енглески (И17); *ко* закасни после други велики одмор (И24);

али *ови* остали предмети (И32); она зароби *ти* пингвини (И2); заборавио сам *они* гормити (И4);

ја сам *ова* с торбицу; у салу је *та* приредба (И2); *она* девојчица са наочаре (И24);

моја тетка живи у *ову* зграду (И13); на основу *ту* збирку (И31); што си ми показала у *ону* књигу (И2);

за рођендан од моју маму и тату сам добио *ове* чизме (И26); од *те* игрице са мисије прећем (И40); не можев да те пронађев међу *оне* лоптице (И22);

ружа је лепша од *ово* цвеће (И34); пореклом је из *то* село (И22); с *оно* дрвено јајце (И6);

можемо да пребацимо код *ови* коњићи; од *ови* камњнчики (И6); кад ставив доле пшеницу у *она* камења (И21).

6.2.2. Забележили смо следеће облике прилога: *затој* / *зато*, *зато*; *овакој* / *овако*, *овако*; *такој* / *тако*, *тако*; *онакој* / *онако*, *онако*; *туј* / *ту*.

Примери:

а) он је *затој* најглавнији (И10); *затој* што га зовемо Вељко Пељко (И15); *затој* се и одрџла од имање (И34);

има *овакој* на први клик (И12); и *овакој* на велики одмор (И34);

ће посадимо неко дрво *онакој* (И15); *онакој* се помери (И28); *онакој*, није тешко (И36);

гледам *такoј* акциони филмови; понекад на концерт *такoј* кад узмев да репујев (И34); *такoј* по јуку (га зову) (И39);

туј има бисери (И3); *туј* кад идеш с ракету; *туј* има пуно игрице (И12);

б) *зато* што сам била код баку (И2); *зато* што су рекли да овде има наркомани (И13); *зато* што неко дође из Русију (И33);

морало је *овако* за родитељи (И11); а има *овако* округли (базени) за велики деца (И25); а *овако* преко дана школа (И32);

ја одмалена сам *тако* другачија од сви (И30); или *такo* из неке државе (И33); *такo* је Љиља урадила из наше оделџе (И40);

они су годину дана ишли *онако* заједно (И35); има неки што су *онако* зрелији (И37); не чита, *онако* седам саата на дан (И40);

полице *ту* код кревет (И23); *ту* је била кафана (И33); *ту* је сасвим друга прича (И35).

6.3. Према Белићевим налазима и налазима других истраживача, у Врању и околини се могу чути и следећи облици: у говору Врања *оније* (м. р.), *онум* (ж. р.), прилог *туја* (Белић 1999: 289, 315); *овиј*, *овџа* (м. р.), *овијам*, *тијам*, *онијам* (м. р. с дативним значењем), *овуја* (ж. р.) (Барјактаревић 1965: 51); у прешевско-бујановачком говору *тиј*, *ониј* (м. р.), *овијам*, *тијам*, *онијам* (м. р. с дативним

значењем), *овуја, туја, онуја, овѐја, теја* (ж. р.), *овијам, тијам, онѝјам* (ж. р. с дативним значењем) (Барјактаревих 1966: 202); у пчињском говору *оваја, таја, онаја, овуја, туја, онуја, овѐја, теја, онѐја*, а понекад и *тѓј* за облик женског рода (Јуришић 2009: 157). Барјактаревих је у прешевско-бујановачком говору забележио партикулу *ј, ја* и у показним заменицама за каквоћу и количину: *оваквија, таквија, онаквија* (м. р.), *коликуј, овакуј, такуј, онакуј, оваквеј, таквеј, онаквеј, оволикеј, толикеј, оноликеј* (ж. р.) (Барјактаревих 1966: 202–203). Ових облика нема у говору деце.

6.4. Стандарднојезичка флексија доприноси очувању заменичких облика без партикуле – уз стандарднојезички падежни облик заменички облик је углавном без *ј, ја*:

јѐдан дѐчак трѓчи са *оне* стране; сад ћеш код *те* тѐте на разговор (И1); *ове* сѓботе идѐм у Ниш (И2); са *ове* стране прасе, а са *ове* нешто дрѓго (И11); са *оне* стране (се налази штампарија); баш са *те* стране мѓрам да прѓђем; ја сам прекопута *те* жуѓте куѓе (И17); кад сам био *те* године (И27); прѓђеш поред *оне* бѐле линије (И29); с *те* стране, ту је сасвим дрѓга приѓча (И35); *ове* године мѓслим да је било тридесет година од настанка (И38); ће пѓчнем од *ове* учиѓнице тамо (И40).

Само у јѐдном примеру бележимо заменицу с партикулом уз стандарднојезички облик генитива: ни сам сигуран да ли сам са *теј* стране или с *овеј* (И14).

6.5. Утицај стандардног језика видљивији је код облика сложених с *ко* – *свако, неко, нико, ионако*. Наведене заменичке и прилошке облике испитаници су употребили само у стандарднојезичком облику⁵⁰:

⁵⁰ У дијалектолошкој литератури о говору врањског краја налазимо следеће дијалекатске облике именичких заменица: *неки, ники, никој* (Белић 1999: 290–291); *никој, свакој* (Барјактаревих 1966: 194); *некој, никој, ники* (Стевановић 1969: 414); *некој, никој, свак, свакој* (Јуришић 2009: 152–153). Д. Барјактаревих наглашава да се у говору Врања „код свих ових заменица примећује велико колебање и превирање“ (Барјактаревих 1965: 51).

сва̀ко има по тријес тѣнка; за лѣто спа̀вамо *сва̀ко* у сво̀ју со̀бу (И32);
нѐко је у среди́ну (И20); на по̀четак *нѐко* ми је помо̀го (И24); ка̀жу да је *нѐко*
сломио но̀гу у за̀дњи рѐд (И32); кад до̀ђе *нѐко* из Вра̀ње (И33);
нѝко не прила̀зи до кавѣз (И2); од деча̀ци се *нѝко* с њу̀ не дру̀жи (И27); *нѝко*
из дру̀ге шко̀ле (И36);
ја̀ *иона̀ко* нѝсам на ча̀с (И37).

7. Енклитички облици заменица

7.1. У дијалектолошкој литератури о говору врањског краја налазимо следеће заменичке дативне и акузативне енклитике: *ву, гу, ју, у, во, јој, вој, ни, ви, не, ве, ги, гим, им, и(х), иј, си* (Белић 1999: 276–286, Барјактаревих 1965: 49–50, Барјактаревих 1966: 200–201, Стевановић 1969: 414, Јуришић 2009: 134–150; в. т. I 4.2.1.7, 4.2.2.1.7). У Миткином говору бележимо: *ву, гу, не, ви, ве, ги, си* (в. т. I 4.2.3.6).

7.2. У ексцерпираној грађи бележимо следеће заменичке дативне и акузативне енклитике у дијалекатском облику: *ву, гу* у трећем лицу једнине женског рода, *ни, ви, не* у првом и другом лицу множине и *ги* у трећем лицу множине сва три рода. Упоредо с дијалекатским јављају се и стандарднојезички облици *јој, је, нам, вам, нас, вас, им, их*. Такође, забележили смо и употребу дативне енклитике *си* повратне заменице *себе, се*.

7.2.1. У трећем лицу једнине женског рода енклитике су *гу* и *ву / јој, је* – у дативу *ву*, ређе *гу*⁵¹ / *јој*, а у акузативу *гу*⁵² / *је*.

⁵¹ Паралелну употребу енклитика *ву* и *гу* у дативу бележи и А. Белић (1999: 282–283) и Д. Барјактаревих (1965: 49) у врањском говору. В. Стевановић сматра „да је облик *ву* искључиво за значење датива, а *гу* за акузатив“ (Стевановић 1977: 61). У пчињском говору М. Јуришић наводи само *ву* у дативу и *гу* у акузативу (Јуришић 2009: 145). У говорима северне Македоније *ву* је у дативу и *гу* у акузативу (Видоески 1962: 166–168, Видоески 1998: 98). Тако је и у Миткином говору у *Коштани*; само на једном месту забележено је варирање у различитим издањима: татко мож да *гу* биднем (1,25) / татко могу да *ву* биднем (2,24).

Примери за дативне енклитике:

а) свиђа *ву* се ова (И2); и ја *ву* после реко (И5); мама *ву* купила (И12); а ја ће *ву* овој урадим (И15); па ће *ву* донесем (И19); заборавила сам *ву* име (И25); много *ву* је лепо (И30); то сам *ву* и ја рекја (И33); ће *ву* да срце (И36);

још није почео да *гу* расте стомак (И2); кад *гу* много давали храну (И12); ово колко си *гу* купила (И19); тамо *гу* се највише свиђа (И25); па сам *гу* ја радила домаћи (И29); и остало све надаље сам *гу* реко (И33); Боран *гу* је муж (И36);

б) рекли су *јој* тамо (И1); ова већа *јој* је сигурно мајка (И13); ја *јој* оставим храну (И17); девојчице *јој* помажу (И26); они су *јој* мање важни (И29); отац *јој* је много добар (И35); ако *јој* се свиђа цртеж (И37); он *јој* је муж (И40).

Примери за акузативне енклитике:

а) да *гу* обојим (И2); треба да *гу* скроз нацртам (И11); сломили *гу* (И16); кад *гу* убереш (И22); ухватим *гу* за косу (И26); само што *гу* нисам ударила (И29); да не би *гу* убили (И36); изведем *гу*, па *гу* возим на улицу (И40);

б) неће да *је* пусте у школу (И1); не чувамо *је* (И5); ће *је* питам (И10); нашо сам *је* (И16); гледам *је* на компјутеру (И20); мама *је* одвела (И25); да *је* избацујем из друштво (И31); сад су *је* одужили (И37); уфати *је* (И39).

Енклитике *гу* / *је* бележимо и у егзистенцијалном типу реченице и с показним речцама *ево*, *ено*:

а) нема *гу* туј (И40);

ено *гу* доле; ево *гу* горе; ево *гу* (И13, И16); ено *гу* (И15);

⁵² Дијалектолошка литература помиње и друге облике: акузативне енклитике *ју*, *у*, *во* и дативне *јој*, *вој*, *во* (Белић 1999: 282, Барјактаревић 1966: 201, Стевановић 1969: 414).

б) кад смо дошли н^ема *је* (И6); и н^ема *је* више (И27); н^ема *је* у малопр^одаји, али *има је* код нас (И29);

ево *је* у вр^тић (И3); ето *је* (И6); ево *је* п^тица (И10).

Услед хиперкорекције, један испитаник је акузативну енклитику *је* употребио у дативном значењу: да *је* не б^уде хла^дно, да *је* не б^уде вр^уће (И4).

7.2.1.1. Енклитике *ву* и *гу* се јављају у удвојеној конструкцији у следећим примерима:

у дативу:

на ов^у *ву* се ви^ди стома^к (И6); тој цве^ће *ву* га је на њ^у да^ја (И31);

па *гу* на Си^лу сме^та (И35);

у акузативу:

победио сам *гу* и њ^у (И5); њ^у *гу* стра^д да пли^ва (И19); њ^у б^иш *гу* бри^га (И30);

ја сам *гу* изгубио ка^рту (И6); коју *гу* ис^екли гла^ву (И9); н^исам *гу* ше^ћерну в^уну по^јео (И15); ја *гу* те^рам мо^ју се^стру; ја *гу* зо^вем ма^цу (И25); Са^ки *гу* ви^ше во^лим (И30); ће *гу* ки^тимо је^лку (И33); ће *гу* пи^там ба^бу (И36);

у егзистенцијалном типу реченице:

н^ема *гу* а^жда^ја (И2); кад *гу* н^ема те^та Ки^ка (И15); учите^љица ко да *гу* н^ема; Ми^ра *гу* *има* (И19); о^на *гу* н^ема (И25); је^дна *ж*ена што *гу* *има*; *има* *гу* је^дна *ц*рна (пудлица) (И40);

с показним речцама *ево*, *ено*:

ево *гу* нај^већа, ево *гу* ма^ла, ево *гу* нај^мања з^гра^да (И9).

С показном речцом *ево* у удвојеној конструкцији може се јавити и стандарднојезички енклитички облик: ево *је* мо^ја л^утка (И7).

7.2.2. У првом и другом лицу множине забележили смо енклитике *ни / нам*, *ви / вам* у дативу и *не / нас* у акузативу⁵³.

Примери за дативне енклитике:

ни / нам

а) она *ни* да (И3); лепив *ни* се по косу (И12); а оне *ни* бегав; што ће *ни* га (И15); топла *ни* је соба (И25); један дан она *ни* каже (И31); треба *ни* математичар (И39); долазили да *ни* звонив на кућу (И40);

б) Дени *нам* не даје (И3); све су *нам* узеле (И6); све *нам* усмрдела (И10); рекли су *нам* у петак (И17); много *нам* ствари купи (И23); наставник из географију што *нам* је испричао (И34); причала *нам* је наставница (И38); Нешко *нам* каже (И40);

ви / вам

а) оћеш да *ви* дам птицу (И14); глупа *ви* фора (И28); да *ви* причам један фазон (И36);

б) узмите шта *вам* треба (И2); ће *вам* падне мука (И3); да *Вам* покажем (И17); цртеж да *Вам* дам (И26); те ће да *вам* остану (И31); други *вам* се смеју (И33).

Примери за акузативне енклитике:

а) он треба да *не* нађе (И11); лајев *не* (И14); изведе *не* на физичко (И19); она теше сас кола да *не* згази (И31); његови родитељи ће *не* возив (И33); тера *не*; води *не* тамо (И40);

б) води *нас* сигурно у парк (И1); једна тета Снежа што *нас* учи плес (И7); угризе *нас* некад (И10); она крене да *нас* јури (И17); не сме да *нас* виде (И24);

⁵³ Енклитике *ни*, *ви* су искључиво дативне, а *не*, *ве* акузативне. Међутим, А. Белић (1999: 278–279) и М. Јуришић (2009: 139–140) наводе примере с енклитикама *ни*, *ви* и у акузативу.

наставник је дошо да *нас* раздвоји (И29); учи́ла *нас* је ства́рно (И33); извла́чи *нас* (И37); сла́о *нас* је због оло́вке (И40).

Нема ниједног забележеног дијалекатског облика акузативне енклитике *ве*. Од осам забележених примера са стандарднојезичким обликом *вас*, у четири примера има форму персирања:

за́то што ће *вас* у́красти (И3); јер ће *вас* у́бити (И7); хо́ће да *Вас* ла́је да *Вас* поздра́ви (И17); ја́ сам *Вас* виде́о (И21); да *Вас* не ла́жем (И33); ја́ да *вас* во́дим по пречи́це (И35); не ди́ра *вас* (И38).

7.2.2.1. Енклитика *ни* јавља се у удвојеној конструкцији у следећим примерима:

на *нас* *ни* је до́садно (И15); на *нас* *ни* да́ла све ло́ше о́цене; што́ ће *ни* ка́же на *нас* (И31); за́да *ни* на *нас* за́датак (И40).

7.2.3. У трећем лицу множине у дативу је *ги* / *им*, у акузативу, тј. генитиву *ги* / *их*⁵⁴.

Примери за дативне енклитике:

а) један *ги* је гла́вни (И5); пр́во би́ја *ги* оволи́цак (И12); што́ *ги* је ово́ (И22); ја́ *ги* дозвоља́вам (И25); зато́ што зна́в да *ги* на́ставници ни́шта не мо́жев (И31); не *ги* казу́јем (И34); мно́го *ги* те́шко (И36); ја́ *ги* промени́м кана́л (И39);

б) учите́љица *им* не да́је (И2); са́мо су *им* исе́кли кри́ла (И7); ово́ су *им* све́ ку́ћице (И13); учите́љица *им* ка́же (И17); да́ли су *им* папири́ћи (И24); ја́ сам *им* ре́кла (И30); кад *им* ка́жем (И35); та́мо *им* је најбо́ље пи́во (И38); да́ли *им* дру́ги (И40).

⁵⁴ Према постојећој литератури, у околини Врања се могу чути, поред енклитичког *ги*, и облици *им*, *гим*, *ни* у дативу и *и(х)*, *иј* у акузативу (Барјактаревих 1966: 201, Стеванових 1969: 414, Јуришић 2009: 147).

Примери за акузативне енклитике:

а) не́ко *ги* вуче (И2); о́на *ги* успавáла (И9); о́де у бунáр док *ги* пофáти (И16);
ја́ *ги* убóдем (И21); да *ги* полóми (И28); сáд мóрам да *ги* зóвем ова́ко (И33); й́ма нóж и
уби́ја *ги* (И39);

б) па сам *их* бра́о (И5); ја́ *их* не пипам (И13); ти́ *их* зна́ш (И19); ја́ сам *их*
једáнпут носила (И25); мрзим *их* (И30); о́на *их* игнорíше (И35); уцењу́ју *их* (И37);
са́мо *их* поди́гне (И40).

Примери за генитивне енклитике:

ту́ не́ка *ги*; зна́ш ко́лко *ги* й́мам (И8).

Енклитика *ги* јавља се и у егзистенцијалном типу реченице и с показним
речцама *ево*, *ено*:

а) а о́но й́ма *ги* свúда (И5); сýд *ги* не́ма; й́ма *ги* на Хе́пи (И6); пу́но *ги* й́ма
(И9); й́ма *ги* двé (И21); видéли да *ги* не́ма (И34); из на́ше оделéње највише *ги* й́ма
(И39);

éво *ги* (И8, И12, И16); éве *ги* (И12); éве *ги* на сли́ку (И21).

б) пошто *их* й́ма са́мо о́сам (И1); й́ма *их* мно́го (И2); й́ма *их* различити (И3);
й́ма *их* двé; й́ма *их* дóста; й́ма *их* са́мо код ба́ке (И20); й́ма *их* пу́но на Áвалу (И22);
éво *их* (И4).

7.2.3.1. Енклитика *ги* јавља се у удвојеној конструкцији у следећим
примерима:

у дативу:

па *ги* пробúшим на њи плафóн (И28);

ако *ги* се не сви́ђа на другáри (И33);

у акузативу:

они ће идев испред да њи не би *ги* отерали (И8);

поново *ги* перем *руке* (И3); преварила *ги* *мишеви* (И7); а лисица нам *ги* је све појела *кокoшке* (И9); само *ги* скупљам *камѣнчићи* (И11); овѝ *лѣтећи* сви *ги* имама (И13); такој *ги* *главе* цртам (И15); ће *ги* учим *дѣца* (И19);

у егзистенцијалном типу реченице:

а) што *ги* има пуно *мрѣви* (И5); има *ги* и овдѣ *дѣца*; има *ги* *коњићи* (И8); има *ги* више *плѣви* (И12); има *ги* нѣки учѣници много уче (И40);

б) има *их* пуно *ти* *вилењѣци* (И3);

с показном речцом *ево* / *еве*, *ето*:

ѣво *ги* *мрѣви* (И6).

У једном примеру заменичку енклитику *ги* бележимо с прилогом *кам* у значењу *где* у удвојеној конструкцији: *кам* *ги* *ноге* (И9)⁵⁵.

7.2.4. Дативна енклитика *си* повратне заменице *себе*, *се* врло је честа у говору деце предшколског и школског узраста у Врању. Често се употребљава незаменички, као речца:

ја *си* се изиграм (И1); ја ће *си* поручкам (И9); она *си* сама уђе у кућицу (И17); па *си* зовем мацу и она *си* дође (И25); Дуња и Вишња *си* отишле у Италију (И31); могу да изађем да *си* јѣдем (И36); прича *си* на врањански (И40).

⁵⁵ Међу примерима с прилогом *камо*, *кам* у пчињском говору налазимо и удвојену конструкцију: *камо* *ти* *га* *муш*; *камо* *гу* *моја* *Стана*; *кам* *ти* *ги* *меовите*; *кам* *ти* *гу* *кривата*; а *мољците* *камо* *ги*“ (Јуришић 2009: 258). Оваква удвојена конструкција својствена је у кумановском говору: *камо* *ви* *мужи*; *камо* *гу* *дињу* (Видоески 1962: 176).

8. Компарација придева

8.1. Сви дијалектолози који су проучавали говор Врања и околине бележе аналитичку компарацију придева као једну од балканистичких језичких црта⁵⁶ (Белић 1999: 299, Барјактаревећ 1965: 52, Барјактаревећ 1966: 205, Стевановић 1969: 416, Томић 2007: 200, Јуришић 2009: 180–181; в. т. I 4.2.1.8, 4.2.2.1.8). А. Белић је у Врању забележио и синтетичке облике који представљају остатке старијег начина компарирања: *старѐји, љце* (више, још, сасвим, грђе), *најстареа* (Белић 1999: 298–299). Такве облике бележи и Д. Барјактаревећ у прешевско-бујановачком говору: од *младѐју, със младѐјега, паметнѐју* жену, *старѐј, старѐа, старѐе* (и *старѐе*), *старѐјему* (Барјактаревећ 1966: 205). Поред старих синтетичких и аналитичких облика компарације, Барјактаревећ бележи у прешевско-бујановачком и врањском говору и облике у којима речца *по* долази на синтетичку форму: *побольи, полепши, повшише* (Барјактаревећ 1965: 52); *по бѐљу, по јачу* (Барјактаревећ 1966: 205)⁵⁷. Констатујући три форме компарације, Барјактаревећ наглашава да „сама неуједначеност у поређењу напомиње да аналитичност није једина форма поређења како у прешевско-бујановачкој зони тако и на ширем подручју јужноморавског говорног типа“ (Барјактаревећ 1966: 205). Д. Томић у говору Островице у Врањској котлини бележи аналитичке и синтетичке облике компаратива и суперлатива придева, наглашавајући да „analitičnost u poređenju prideva i priloga nije sprovedena do kraja i može se očekivati da će pod uticajem književnog jezika dalji proces biti znatno usporen, ako ne i zaustavljen“ (Томић 2007: 200). Утицај стандардног језика на

⁵⁶ „Описната компарација во балканските словенски јазици е одраз на целокупната аналитичка структура на балканските јазици. Таа започела да се затврдува едновремено со постепено губење на синтетичката именска флексија и појавата на аналитизмот...“ (Илиевски 1988: 140). П. Илиевски аналитичку компарацију објашњава романским утицајем – описна компарација је настала под страним утицајем, али су средства за образовање компаратива и суперлатива словенски (Исто: 144).

⁵⁷ Ову форму компарације Д. Барјактаревећ објашњава на следећи начин: „пошто се поред старе форме поређења, у каснијем животу ових говора, развила, односно учврстила аналитична форма помоћу речце *по*, дошло је до комбиновања двеју система“ (Барјактаревећ 1969: 205). Наводећи примере овог типа из врањског краја, Барјактаревећ наглашава: „Понекад се чује и секундарна компарација састављена од компаратива и речце *по*“ (Барјактаревећ 1965: 52).

компарацију придева истиче и Јуришић у пчињском говору (Јуришић 2009: 180). У нашем прелиминарном истраживању говора деце предшколског узраста забележили смо само један дијалекатски облик компаратива – *најдугачка* (Томић 2012а: 264).

У Миткином говору налазимо облик компаратива придева *стар*, који је у издању *Коштане* из 1902. године употребљен у аналитичком облику *постар* (1,44), а у издању из 1924. године у синтетичком облику *старију* (2,46) (в. т. I 4.2.3.7).

8.2. Компарација придева у говору врањске деце предшколског и школског узраста има у мањој мери дијалекатску форму, а у већој мери стандарднојезичку форму (в. т. III 8.2):

компаратив:

а) *по дебџл* (И15, И33); *по дебџла* (И29, И32, И34); *по дебџло* (И3, И10, И19, И31-32, И39); *пџлепо* (И18); *пџружна* (И29); *пџстрашан* (И33); *пџстрашно* (И15, И31, И39); *пџтанко* (И32, И34); *по шарџено* (И33, И39);

б) *бџљи* (И17, И21, И27-28, И33-34, И37, И40); *бџља* (И10, И16, И21, И35); *бџржи* (И11, И19); *весџлија* (И23); *вџћи* (И1, И3-5, И7-8, И10-13, И15, И21, И24, И29, И32, И38, И40); *вџћег* (И26); *вџћа* (И1-3, И5-6, И8-23, И25-28, И33, И39-40); *вџћу* (И5, И21, И28, И36); *вџће* (И3, И5, И9, И10-13, И23, И26, И28, И32, И39); *виши* (И22, И24, И27, И35); *виша* (И24, И30, И35); *вишу* (И21, И30); *вреднија* (И35); *глџпље* (И36); *гџре* (И29); *дџбљи* (И20-21, И23, И38, И40); *дџбља* (И20, И22, И26, И29); *дџбљу* (И1, И18); *дџбље* (И1, И6-7, И11-13, И17-18, И22, И24, И34, И37); *дџжи* (И2, И19); *дџже* (И21, И23); *забавнији* (И24); *зрелији* (И37); *јачи* (И8, И15, И18); *јаче* (И21, И35); *јџфтинији*, *јџфтинија* (И27); *краћи* (И28, И32); *краћа* (И1); *краће* (И21); *крџпнија* (И2); *лакши* (И32, И40); *лакше* (И20); *лџши* (И1-2, И10, И29, И34, И37-38); *лџшиа* (И4, И13, И17, И29, И34); *лџше* (И11, И17, И19, И21-23, И28, И34-35, И39-40); *луђе* (И35); *мањи* (И5, И7, И15, И17, И22, И31, И33, И35, И40); *мања* (И1-6, И8-10, И13,

И15, И20, И22-27); *мању* (И5, И27, И35); *мање* (И4-5, И10-11, И14-15, И22, И28, И36, И40); *мекша* (И15); *мирнији / мирнији* (И36, И40); *млађи* (И1, И4, И6, И8, И11, И13, И14, И21, И23, И30, И32-35, И37-39); *млађа* (И2-3, И7, И9, И17, И19, И22-23, И26-27, И29, И35); *млађом* (И22); *млађе* (И17, И20, И22, И37); *напреднији* (И35); *немирније* (И38); *нижи* (И29, И35); *нижа* (И24); *новији* (И29); *озбиљнији* (И35); *озбиљније* (И40); *опуштенији* (И31); *паметнији* (И26); *паметнија* (И20, И26, И35); *паметније* (И26); *светлија* (И17); *светлију* (И27); *светлије* (И29); *старији / старији* (И4-6, И11-12, И15, И17-18, И23, И28-30, И35-37, И39-40); *старијег / старијег* (И5, И18, И29, И36); *старијим / старијим* (И17, И37); *старија / старија* (И1-3, И7-9, И12-14, И17-19, И22, И25-26, И29, И33, И35, И37); *старију / старију* (И8, И18, И35-37); *старијој / старијој* (И29, И35); *старије / старије* (И2, И17, И22, И27, И29, И37, И40); *страшнији* (И11, И38, И40); *страшније / страшније* (И21-23, И26-27, И29, И37); *стрмије, стрџи, стрџа* (И35); *тамнија / тамнија* (И7, И19); *тамнију* (И36); *тамније, тањи* (И6); *тања* (И1); *тање* (И29, И35, И37-38, И40); *тежи* (И40); *теже* (И21); *џа* (И5, И23); *упорнија* (И11); *успешнији* (И32); *шаренији* (И8); *шареније / шареније* (И3, И8-9, И21-22, И29, И37-38, И40); *шира* (И5, И23); *шире* (И29);

суперлатив:

а) *највелико* (И16); *најврџе* (И7); *најглуп* (И14); *најдебел* (И33); *најдебела* (И9, И29, И32, И34); *најдебело* (И8-10, И14, И22, И24-25, И31); *најдобар, најдобро* (И11); *најлењ* (И21); *најлеп, најлепа, најлепо* (И25); *најлепи* (И4); *најлоше* (И7, И11); *најмало* (И16); *најпаметан* (И5); *најружна* (И29); *најружно* (И25); *најслабо* (И14, И25); *најслатки* (И12); *најстрашан* (И33); *најстрашно* (И11, И14, И19, И31); *најнестрашно* (И25); *најтанко* (И4, И8, И13, И18, И31); *најтешко* (И12); *најшарено* (И13, И22, И31, И33);

б) најближи (И29); најбољи (И6, И9, И19, И21, И26-29, И32, И37-38, И40);
 најбољег (И1, И30); најбоља (И1, И12, И17-19, И22, И27, И29, И30-32, И35); најбољу
 (И1, И11, И13, И18, И30, И35); најбоље (И1, И11, И19, И29, И31-32, И35-36, И38,
 И40); најбржи (И20); најважније (И37); највећи (И2, И4-5, И7-11, И14, И16, И29,
 И35, И38, И40); највећа (И1-15, И17-23, И25-29, И38, И40); највећу (И2, И13, И15);
 највеће (И3-6, И9-11, И13, И15-16, И18, И22, И27, И39); највиши (И38); најглавнији
 (И10); најглавније (И23); најгори (И17, И36, И37); најгора (И17, И38); најгоре (И17,
 И32, И37); најдебљи (И2, И21, И23, И38, И40); најдебља (И8, И20, И28-29, И35);
 најдебљу (И22); најдебље (И1-2, И6-7, И11, И13-14, И17, И22, И24, И27-28);
 најдосаднији (И19-21); најдужи (И2); најзабавнија (И13); најзанимљивија (И1, И37);
 најзанимљивију (И1); најзанимљивије (И19); најздравија (И12); најјачи (И4, И38);
 најјаче (И35); најкреативнији (И36); најкрупнија (И35); најлакши (И36); најлакше
 (И26, И38); најлепши (И2, И4, И7, И10, И12-13, И17, И21, И25, И29, И37-38);
 најлепша (И9, И13, И15, И19, И20, И23-24, И26); најлепшу (И8); најлепше (И6, И11,
 И14, И19, И21-23, И25, И27-28, И35, И39, И40); најлући (И34); најмањи (И2, И7, И10-
 -11, И14, И18, И22); најмања (И2-4, И6-10, И13, И15, И17, И19, И20-23, И25, И28,
 И35); најмању (И8); најмање (И4, И10-11, И13, И15, И20, И24, И28);
 најмаштовитији (И1); најмлаћи (И2, И8, И12, И14, И17, И31-32); најмлаћа (И6, И10,
 И25, И35); најнижи (И29); најнижа (И24); најновији / најновији (И21, И40);
 најнормалније (И32); најомиљенији (И24, И32); најомиљенија (И15, И28);
 најосновније (И32, И37); најпаметнији (И26-27); најпаметнија (И20, И22, И26);
 најпознатији (И40); најпростији (И12); најружније (И32); најсигурније (И24);
 најситнији (И38); најслађи, најслађе (И8); најсмешнији, најсмрдљивији (И38);
 најсрећније (И24); најстарији / најстарији (И4-5, И28, И31, И33); најстарија (И10,
 И14, И22, И33); најстрашнији / најстрашнији (И3-4, И8-10, И12, И15, И21, И32-33,

И38, И40); *најстрашніјег* (И23); *најстрашніје / најстрашніје* (И1-2, И6-7, И13, И15, И18, И20, И22-29, И32, И34, И37, И39); *најнестрашніји* (И22); *најтањи* (И21); *најтања* (И28); *најтање* (И3, И5-6, И17, И23, И28-29, И35, И37-38, И40); *најтежи* (И21, И32); *најтежа* (И21); *најтврђе* (И13); *најужа* (И29); *најхладніји* (И27); *најшарєніји* (И29); *најшарєніје* (И3-12, И17-18, И21-22, И24, И28, И32, И37, И39-40).

8.2.1. Варијабилност показују следећи придеви: *дебео, леп, страшан, танак, шарен* (у компаративу и суперлативу), *велик, добар, мали, паметан, ружан, сладак, тежак* (само у суперлативу).

8.2.2. Само у аналитичком облику употребљени су следећи придеви: *голем* (у компаративу и суперлативу), *ружан* (само у компаративу), *глуп, лењ, лош, малецак, слаб, убав* (само у суперлативу).

Аналитичку форму задржавају придеви с другим дијалекатским цртама:

пòтънак (И33), *пòтънко* (И25); *најтънко* (И25);

по голєма (И32); *нај голєма* (И32-33), *нај малєцка* (И25), *нај малєцко* (И9), *нај малєчки* (И25), *најубаво* (И31).

8.2.3. Само у стандарднојезичком облику употребљени су следећи придеви: *брз, висок, лош, дуг, забаван, јак, узак* (у компаративу и суперлативу), *добар, весео, велик, вредан, глуп, зрео, јефтин, строг, таман, тежак, упоран, успешан, широк* (само у компаративу), *близак, добар, важан, главни, досадан, занимљив, здрав, креативан, крупан, лак, луд, маштовит, млад, низак, нов, нормалан, омиљен, основни, познат, прост, сигуран, ситан, сладак, смешан, смрдљив, срећан, стар, тврđ, хладан* (само у суперлативу).

Стандарднојезичке лексеме, као што су *забаван, занимљив, креативан, маштовит, нормалан, омиљен*, доприносе стабилизацији синтетичке форме суперлатива.

8.3. Забележили смо и облике у којима речца *по* долази на синтетички облик: *пòвећа* (ИЗЗ); *пòјачи* (ИЗ); *поружније*, *пошареније* (ИЗ2). Ова форма има шире територијалне домете, а продире и у стандардни српски језик⁵⁸. Ексерпирани примери у нашој грађи употребљени су када су испитаници упоређивали особине два иста појма. Специфичан је и облик суперлатива у којем је речца *нај* дошла на аналитички облик компаратива: *најпòтанко* (ИЗ9) (уп. *понајтанко*).

8.4. Деца предшколског и школског узраста компарацију придева, нарочито када се то од њих захтева⁵⁹, врше и уз помоћ прилога *више* / *највише*, *мање* / *најмање* и основног облика придева и прилога или облика компаратива придева и прилога:

више ми је *лепа* (И2), *више* је *округло* (И10), *више* је *округли* (И11), *више* ми *дòбро* овдè (И14); *највише шарèно* (И8, И14, И19, И26, И28), *највише дебèло* (И19, И26), *највише* је *па̀метна* (И21), *највише занимљива* (ИЗ1); *мање дебèло* (И14); *најмање дебèли*, *најмање леп* (И4), *најмање дебèло* (И10, И19), *најмање шарèно* (И13, И19, И28);

више ми је *згòдније* (И13), *више шарèније* (И21); *највише шѝра* (И5)⁶⁰.

⁵⁸ Овакви придевски облици својствени су и новоштокавским говорима – А. Пецо их бележи у говору источне Херцеговине (Пецо 1964: 146), Р. Павловић у говору Раче Крагујевачке (Павловић 1982: 31–32). Има их и у бугарском језику (Младенов 1979: 271). Анализирајући овакве облике у врањском и бујановачко-прешевском говору (в. т. II 8.1 и фус. 57), Д. Барјактаревић наглашава: „Додуше, речца *по*, у вези с придевским речима позната је и прогресивним штокавским говорима, али не као средство за образовање категорије поређења већ као ознака префиксалне деминуције (по љут = мало љут, љуткаст, по кратак = мало кратак, ократак, по глув = мало глув, наглув, приглув)“ (Барјактаревић 1969: 205). В. Станишић наводи облике: *повисок*, *помлад*, *почес*, *постар*... и наглашава: „Ти примери најчешће губе поредбени смисао па имају значење *прилично висок*, *доста чест*... и зато могу да се направе и од компаратива: *повишљи*, *помлађи*, *погуићи*... и од суперлатива: *понајгуиће жито*, *понајгуићи кукуруз*, *понајвредњије дете*“ (Станишић 1985–1986: 257). В. Пјанка указује на постојање оваквих облика на источнословенској, српско-хрватској, лужичкосрпској и чешкој језичкој територији и наглашава: „Овие придавки, и покрај тоа што формално се компаративи, не можат да се употребат во градациски конструкции од спореден тип“ (Пјанка 1985–1986: 104). У *Речнику српског језика* Матице српске уз префикса *по* стоји следећа одредница: „у придевским и прилошким твореницама ублажава значење основне речи: *прилично: подобар*, *повелик*“ (*Речник* 2007: 937). У *Речнику* налазимо и облике компаратива с префиксом: *повећи: повелик*, *овећи*; *повиши: прилично висок*; *помањи: нешто мањи*... (О различитим тумачењима значења речце *по* уз облике компарације в. Пецо 1964: 146).

⁵⁹ Од испитаника се тражило да пореде особине својих другара у разреду и особине разних појава на припремљеним цртежима.

⁶⁰ В. Пјанка указује на спорадично постојање оваквог перифрастичног, описног степеновања уз помоћ прилога у македонском и бугарском језику, али и другим словенским језицима, па и српском. Ова

8.5. Утицај стандарднојезичког модела највидљивији је у компарацији прилога. Наиме, у ексцерпираној грађи налазимо само један аналитички облик компаратива прилога *јефтин – појѐфтино* (И40). Остали облици компаратива односно суперлатива употребљени су у стандарднојезичком облику:

боље (И4, И6-9, И11, И13, И15-17, И19-21, И24-28, И30, И33-37, И39-40), *брже* (И1, И3, И11, И17, И22-23, И27-28, И38, И40), *ближе* (И23, И38), *гласније* (И18-19), *горе* (И22, И32), *даље* (И3-4, И7, И20, И30, И33, И35, И37), *дубље* (И11, И21), *дуже* (И2, И36), *занимљивије* (И37), *згодније* (И13), *интересантније* (И32), *касније / касније* (И3, И17-20, И22, И28-29, И35, И40), *комликованије* (И21), *културније* (И37), *лакше* (И2, И20, И23, И40), *лепше* (И2, И13, И17, И27-29, И31, И33), *опуштеније* (И17), *раније / ранје* (И1-2, И10-12, И15, И17, И22, И24, И28-30, И33-36), *скупље* (И40), *слабије* (И32, И35, И40), *светлије* (И29), *свечаније* (И17), *тачније* (И20), *теже* (И29, И32, И35), *тише* (И18), *хладније* (И17, И29); *најближе* (И31), *најбоље* (И4, И7, И13, И19, И21, И31, И33), *најбрже* (И40), *највероватније* (И36-37, И40), *најгоре* (И22, И31), *најдаље* (И38), *најинтересантније* (И5), *најлакше* (И2), *најлепше* (И13), *најтеже* (И26-27), *најчешће* (И1, И5).

Међу њима већи број јесу лексеме из стандардног језика: *интересантније*, *комликованије*, *културније*, *опуштеније*, *свечаније*, *највероватније*, *најинтересантније* које су утицале на стабилизацију компарације прилога.

8.6. Услед хиперкорекције настали су следећи облици компаратива односно суперлатива: *дебљија*, *дебелија* (И21), *средњија* (И7), *танкије* (И4); *најдебелији* (И6, И19), *најдебелија* (И21), *најдебелије* (И5), *најтанкије* (И2, И7), *најтањије* (И27).

врста компарације, по њеном мишљењу, пружа могућност степеновања „ин минус“ – *више / мање*, *највише / најмање* (Пјанка 1985–1986: 100–101).

Облици *вишљи* (И35), *вишља* (И35, И40), *стрџији* (И35), *црњији* (И24); *највишља* (И28, И40) могу се чути на ширем подручју српског језика, у свакодневној комуникацији и језику електронских медија, одакле су ушли и у говор наших испитаника.

8.7. Нисмо забележили компарацију других врста речи, својствену говорима ове дијалекатске области⁶¹.

9. Радни придев глагола с основом на *-ну*

9.1. Наставак основе *-на* уместо *-ну* (<нж) у радном глаголском придеву глагола треће, прве и шесте врсте А. Белић бележи само у долини Јужне Мораве, „с обе стране Јужне Мораве на северу све до Прибоја и Стубла“ (Белић 1999: 391; в. т. I 4.2.1.9). Белић сматра да је ова особина дошла с југа, преко кратовског и кумановског говора у Македонији као македонизам (Белић 1999: 39, 392). Македонским утицајем ову појаву тумаче и Б. Видоески (1998: 97) и П. Ивић (2009: 162).

И дијалектолози после Белића у говору Врања и околине бележе наставак основе *-на* у радном глаголском придеву: *легнаја*, *пораснаја*, *сретнаја* (Барјактаревећ 1965: 54); би *рипнаја*, би *рекнаја* (Барјактаревећ 1966: 210); *викна́ли*, *станале* (Маринковић 1987: 54). Тако је и у пчињском говору: *погинаја*, *врнала*, *сьмнало* (217), *никна́ли*, *чпна́ле*, *рекнала* (218), *загина́ли*, *рекна́ли* (219), *рекнаја*, *сминаја*, *ступнаја*, *чучнала*, *останало* (222), *легнаја*, *легнала* (232), *подинаја* (233), *паднало*, *станала*, *станали*, *останаја*, *останало* (236), *мрзнаја* (237), *сретнаја*, *седнало*, *седнали*, *почнали* (238), *засипнаја*, *ступнаја* (239) (Јуришић 2009: 217–239). У нашем прелиминарном истраживању смо забележили: *попнао*, *паднала* (Томић 2012а: 268).

⁶¹ Дијалектолози су забележили следеће облике у говору Врања и околине: *по не се садило* (Белић 1999: 299); *најјунак*, *најлопов* (Барјактаревећ 1965: 52); *нај мајстор*, *нај пџт*, *нај љме*, *нај зна* (Барјактаревећ 1966: 205); *по човек*, *по работи* (Стевановић 1969: 416); *најрадује* (Томић 2007: 200); *по газда*, *нај газда*, *најпрва*, *по се држи*, *по каже*, *по спремамо* (Јуришић 2009: 181).

Овај облик радног глаголског придева се јавља у Миткином говору (в. т. I 4.2.3.8).

9.1.1. Белић је у Врању забележио један облик радног глаголског придева с основинским наставком *-ну* уместо очекиваног *-на* – *осъвну̀ли* (391), констатујући да „то долази од колонизатора и мешања становништва са њима; тога, разуме се има много мање у селима“ (Белић 1999: 392). Дакле, извесно варирање основинског наставка *-ну* / *-на*, минимално и спорадично, видљиво је у врањском говору још почетком 20. века. Данас, после једног века, нарушавање дијалекатске форме је очигледно. У нашем прелиминарном истраживању у већем броју облика радног глаголског придева глагола прве и треће врсте није употребљен наставак основе *-на*: *почѐли*, *ста̀ли*, *стѝгли*, *рѐкли*; *крену̀ли* (Томић 2012а: 268). То потврђује и наш материјал.

9.2. У говору врањске деце предшколског и школског узраста забележени су облици радног глаголског придева глагола треће врсте с наставком основе *-на* и *-ну* и глагола прве и треће врсте с наставком основе *-на* и без тог наставка.

9.2.1. Глаголи *гурнути*, *забриннути се*, *звекнути*, *изокреннути*, *креннути*, *махнути*, *муннути*, *оклизнути се*, *окреннути се*, *пипнути*, *пљуннути*, *погиннути*, *покиснути*, *потонути*, *преврнути се*, *скинути*, *склизнути*, *скреннути*, *стегнути*, *стиснути*, *увеннути*, *угинути*, *чукнути се* јављају с наставком *-на* или *-ну*:

а) *гурна̀о* (И1, И3); *гурна̀ла* (И9, И16, И19, И29); *забринна̀ли* (И11); *махна̀ла* (И6-9, И12, И15); *мунна̀о* (И6); *мунна̀ле* (И26); *оклизна̀ли се* (И15); *окренна̀о се* (И28); *окренна̀ла се* (И3); *окренна̀ло се* (И37); *окренна̀ли се* (И7); *окренна̀ле се* (И29); *пипна̀о* (И8, И10); *пипна̀ла* (И19); *пљунна̀ја* (И12, И34); *пљунна̀ла* (И16, И36); *погинна̀о* (И6-7, И13, И16, И19, И25, И28); *погинна̀ја* (И12, И34); *погинна̀ла* (И36); *погинна̀ло* (И33); *погинна̀ли* (И7, И12, И14); *покисна̀ја* (И25); *покисна̀ла* (И3, И7, И12); *преврна̀ле* (И32); *скина̀о* (И26, И34); *скина̀ја* (И33); *скина̀ла* (И3, И14, И25, И29); *скина̀ли* (И7); *склизна̀о* (И11); *скренна̀о* (И11, И28); *стегна̀о* (И22); *стисна̀ја* (И34); *стисна̀ла* (И7); *увенна̀о* (И12); *чукна̀ла* (И13);

б) *гурнуо / гурнуо* (И11, И19, И21-22, И26, И39); *гурнула / гурнула* (И8-10, И13, И29); *забринула се* (И1); *звекнула* (И19); *зезнула* (И4, И17); *изокренуло* (И31); *кренула* (И17); *махнула* (И1-2, И10, И13-14, И19, И22); *оклизнула се* (И24); *окренула се* (И1); *пипнуо* (И19); *пљунуо* (И9, И19); *погинуо / погинуо* (И1-2, И5-6, И8, И10-11, И18, И20, И26, И31, И37-40); *погинула* (И9); *погинули* (И15, И21); *покиснула* (И2, И8, И11, И13, И19, И21); *потонуо* (И4); *прдноу* (И1); *преврнула се* (И30); *скинуо / скинуо* (И32, И37, И40); *скинула / скинула* (И1-2, И4-6, И8-13, И19, И21, И24); *скинули* (И20); *скинуле* (И20); *скокнули* (И11); *скренула* (И9); *стегнуо* (И22); *увенуо / увенуо* (И2-3, И6-8, И10-11, И18, И21, И35); *увенуло / увенуло* (И10, И13, И19, И23-24, И26-28, И30, И36); *угинуо* (И17); *угинула* (И24).

9.2.2. Глаголи *дићи, пасти, побећи, попети се, сести, стати, стићи* у радном глаголском придеву јављају се с наставком основе *-на* или без тог наставка:

а) *дигнао* (И5, И25); *дигнаја* (И32-33); *дигнала* (И8); *паднао* (И28); *паднаја* (И12); *паднала* (И19); *побегнала* (И11); *попнала се* (И14); *попнали се* (И34); *седнао* (И12); *седнаја* (И34); *станало* (И7, И28); *станали* (И11); *стигнали* (И28);

б) *диго* (И28); *дигла* (И12); *пао* (И5-7, И11, И21-22, И25, И28, И32-33); *пала* (И9, И18, И21, И24, И35, И37); *пало* (И16, И27); *побего* (И6, И11, И13, И20, И32); *побегја* (И26); *побегла* (И35); *побегло* (И7-8); *побегли* (И7-8, И15); *побегле* (И8); *попео се* (И6, И21); *попели се* (И21); *стао* (И33); *стала* (И2, И13, И23, И29); *стали* (И37); *стигао* (И9); *стиго* (И10, И20); *стигла* (И2, И14); *стигло* (И26); *стигле* (И35).

9.2.2.1. Облици радног придева сложених глагола овог типа не јављају се с наставком *-на*:

подиџја (И9); *испао* (И36); *испала* (И29); *напао* (И18); *нестао* (И6); *остао* (И5); *оста́ла* (И3); *отпао*, *подиго* (И21); *постао* (И3); *престао* (И11); *престала* (И17); *пропао* (И3); *упао* (И5); *упала* (И26); *устаја* (И33); *устао* (И3).

9.2.2.2. Такође, у нашем материјалу нисмо нашли потврду за облик радног придева с основинским наставком *-на* код глагола *лећи*, *навићи се*, *одрећи се*, *отићи*, *помоћи*, *порасти*, *почети*, *пући*, *рећи*, *срести*, *украсти*:

лего (И5); *нави́ко се* (И7); *нави́кла* (И29); *одре́кла* (И34); *оти́ија* (И14); *помо́гао* (И24); *пора́со* (И3); *пора́сја* (И14); *по́чео* (И17); *поче́ла* (И30); *поче́ло* (И36); *пу́ко* (И25); *ре́ко* (И22); *ре́кја* (И26); *ре́кла* (И20); *сре́о* (И5); *у́крао* (И18).

9.2.3. Међу облицима с основинским наставком *-на* јесте и један глагол шесте врсте *учинити се* – *учинáло се* (И11)⁶².

9.3. При корекцији говора, у говору испитаника јављају се облици радног глаголског придева у којима финално *-л* прелази у *о*, док основински наставак *-на* остаје: *гурнао*, *мунáо*, *окренáо се*, *пипнао*, *погинáо*, *скинао*, *склизнао*, *скренáо*, *стегнао*, *увенáо* (уп. *пљунаја*, *покиснаја*, *скинаја*, *стиснаја*). Различите варијације бележимо код глагола прве врсте: *побéго* / *побéгја*, *сти́гао* / *сти́го*, *ди́го* / *дигнао* / *дигнаја*, *па́о* / *паднао* / *паднаја*, *седнао* / *седнаја*. Ови паралелизми указују на различите степене прилагођавања говора наших испитаника стандарднојезичкој норми.

⁶² Забележени су и примери аориста с основом на *-на*: *препадна́смо*, *у́падна* (3.л.јд.) (И19); *о́крена се* (3.л.јд.) (И31); *почна́* (1.л.јд.), *о́крена* (3.л.јд.), *ми почна́мо* (И40), али овом приликом они нису разматрани.

10. Треће лице множине презента

10.1. Наставак *-в* у трећем лицу множине презента је једна од особина по којој се призренско-јужноморавски поддијалекат одваја од сврљишко-заплањског и тимочко-лужничког (Белић 1999: 337–338), а својствен је и призренском и још неким јужнометохијским говорима (Реметић 1996: 500, Младеновић 2002) и говорима северне Македоније (Видоески 1962: 197, 199; 1998: 67)⁶³.

10.2. У трећем лицу множине презента варирају дијалекатски наставак *-в* и стандарднојезички наставци *-у*, *-ју*, *-е*:

а) *вòдив* (И36); *вùчев* (И2); *гледáв* (И21); *договáрав се* (И15); *не знáв* (И34); *зòвев се* (И9); *јáшев* (И3); *кáжев* (И5); *мòжев* (И22); *неће́в* да *и́дев* (И27); *лакíрав* (И16); *лùпнев* (И29); *облáчив се* (И25); *одуговлáчив* (И40); *прíчав* (И7); *прòђев* (И37); *рáдив* (И19); *сèдив* (И4); *стáнев* (И11); *сùрфујев* (И28); *тр́чив* (И12); *у́змев* (И6); *ухвáтив* (И26); *у́чив* (И32); *хòдав* (И14); *чùвав* (И1); *шијев* (И8);

б) *вòле се* (И25); *вùку* (И6); *говòре* (И18); *гри́цају* (И23); *жи́ве* (И15); *зòву* (И4); *и́ду* (И27); *избегáвају* (И35); *кáжу* (И7); *кòштају* (И40); *ли́че* (И20); *мèсе* (И8); *на́ђу* (И33); *не́мају* (И11); *отвáрају се* (И10); *плáћају* (И17); *помáжу* (И30); *рòде се* (И5); *свáђају се* (И3); *не слáжу се* (И34); *тра́же* (И1); *ћу́те* (И36); *у́ђу* (И2); *хáпсе* (И16); *чùвају* (И24); *ша́љу* (И22).

10.2.1. Тако је и у футурској конструкцији:

а) *ће бùдев* (И31); *ће гледáв*, *неће дòђев* (И30); *ће дáдев* (И22); *ће изèдев* (И9); *ће јèдев* (И38); *ће лèгав* (И25); *ће напáдав* (И13); *ће плáчев* (И11); *ће рúчкав* (И1); *ће се смèјев* (И39);

⁶³ О фонетском процесу добијања *-в* (<ц, у) в. Белић 1999: 338.

б) *ће по́чну* (И40); *неће ну́сте, ће ска́чу, ће спа́вају* (И19); *ће са́граде* (И30).

10.3. Ексерпирани примери с наставком *-в* показују да је граматичка основа у трећем лицу множине презента изједначена с граматичком основом у осталим лицима по обрасцу 3. л. мн. = 3. л. јд. + *в* (Реметић 1996: 500): *бо́рив се, бу́див се, ви́див, ви́рив, га́сив, дола́зив, жи́вив, изво́зив, изла́зив, ки́тив, ле́жив, ле́тив, ми́слив, напра́вив, но́сив, пла́шив се, плóвив, постóјив, пра́вив, примéтив, прола́зив, пу́штив, ра́див, се́див, ста́вив, све́тлив, тра́жив, тр́чив, угáсив, ула́зив, ухва́тив, учив* и *ће ку́пив*⁶⁴.

У говору Пољанице и Пчиње код глагола који се у трећем лицу једине презента завршавају на *-и*, у трећем лицу множине презента наместо очекиваног *-ив* налазимо *-ев*: *др́жев, јуре́в, фа́тев* (Стевановић 1969: 419); *бо́лев, др́жев, жи́вев, испра́тев, рабо́тев, сто́јев* (Јуришић 2009: 204). Неколико таквих примера забележио је и А. Белић у Врању: *се́дев* (213), ни ву се очи *ви́дев* (283), како да не се *бо́јев* паше (403), па почели људи *са́дев* (408) (Белић 1999). Таквих облика нема у Миткином говору (в. т. I 4.2.3.10). У нашој грађи је наставак *-(и)в* присутан без изузетка.

10.4. У трећем лицу множине презента А. Белић је у врањском говору забележио несложно *џ* / *у*⁶⁵: *че́каџ, обéсеџ, зада́деџ, ди́гнеџ, до́ђеџ, по́ђеџ, пла́чеџ, пу́шеџ, ра́снеџ, се́деџ, мо́лиџ, но́сиџ, доно́сиџ, запрóсиџ, искóчиџ, твр́диџ, це́диџ* и *поги́неу, уда́џеу, зака́чеу, но́сеу, оцéчеу, доо́деу, не́ђеу, чи́неу* (Белић 1999: 147–148). Тако је и у прешевско-бујановачком говору: *викау, певау, писују, разоружају, спасују, преоблачеу* (Барјактаревић 1966: 208). Наша грађа показује пуну артикулацију гласа *в* на месту несложног *џ*. О овој промени *џ* у *в* говори и Д. Барјактаревић (1976: 326).

⁶⁴ Изједначавање граматичке основе у свим лицима презента, тј. уопштавање основинског вокала својствен је и неким јужнометохијским говорима (Реметић 1996: 500, Младеновић 2002) и говорима северне Македоније (Видоески 1962: 198, 1998: 66).

⁶⁵ То је специфичан билабијалан глас који може бити потпуног или непотпуног образовања, или може потпуно нестати (Белић 1999: 145).

Готово завршен процес преласка у у в бележи и Б. Видоески у кумановском говору. Он наглашава да се само спорадично, и то у говору старијих људи, може чути билабијално в (*ʋ*), а врло ретко у у трећем лицу множине презента (Видоески 1962: 197).

10.5. Друге дијалекатске црте утичу на очување наставка -в:

бѣгав (И15); *донесујев* (И12); *замлаћујев се* (И33); *замѠтав* (И2); *заокрѣћав* (И11); *искарујев* (И28); *мајев се* (И36); *муњев се*, *пишкав* (И9); *покакав се* (И3); *помѣстив се* (И7); *претиснев* (И28); *пушитив* (И40); *собував се* (И7); *спијев* (И32-33); *тепав (се)* (И12, И34, И38); *трѣскав* (И2); *трѠпкав* (И14); *турув* (И15); *уалив* (И31); *укрѠднев* (И15); *фалив се* (И31).

Само у неколико примера овог типа употребљен је стандарднојезички наставак: *покакају се* (И3); *пресобују се* (И7); *пуштају* (И5, И17, И33); *тепају се* (И18).

10.6. На интензиван утицај стандардног језика на дијалекат и колебања у говору млађе врањске популације указују примери: *спрѣмају се* да *спавав*, *спрѣмају се* да *ручав* (И11); *покушѣвав* да *сакуне* (И16); *не смев* да *виде* (И18); *воле* да *бијев* (И25). У споју глагола у презенту и конструкције да + презент као допуне, један облик је стандарднојезички а други дијалекатски⁶⁶.

⁶⁶ У овом споју модални глаголи *смѣти* и *моћи* употребљени су у облику трећег лица једнине наместо трећег лица множине: *не смѣ* више да *правив* (И7); пингвини *може* да те *утѣпају* (И18); *не сме* да нас *виде* (И24); *може* да *буде* мно́го црна *плућа* (И28); *после* су *неки* *пита*ли да ли *може* да *иду* (И32). Облик трећег лица једнине наместо трећег лица множине налазимо и код глагола с повратном речцом *се* у следећим примерима: *прво се смисли* мѣста (И1); *ту се ставља* *судови* (И7); *отвара се* *врата*; *затвара се* (врата); *има да се купује* мно́го *лепи сокови* (И10); *није могло да се отвори* *врата* (И24); *ставља се* *шипке* (И27); *на игрицу да се добија* *паре* (И28); *има ли да се узме* *неки ситни камѣнчићи* (И32); *накупи се* *лекције* (И39). Употреба ове обезличене неутралне форме указује на тенденцију партикулизације глаголских облика као последици интензивних аналитичких процеса. Појава обезличавања личних глаголских облика у сложеним предикатима, првенствено глагола *морати*, својствена је и савременом српском језику и призренско- тимочким и косовско-ресавским говорима (в. Радић 2000).

10.7. Под утицајем суседних говора настали су следећи облици⁶⁷: *вучу* (И5, И7, И26); *раду* (И15); *скуну* (И7).

11. Футур

11.1. За изражавање будуће радње деца предшколског и школског узраста користе више различитих конструкција: стандарднојезичку футурску конструкцију помоћни глагол *хтети* у презенту + инфинитив, футурску конструкцију помоћни глагол *хтети* у презенту + да + презент и дијалекатску футурску конструкцију *ће* + презент.

11.1.1. Стандарднојезичка футурска конструкција: помоћни глагол *хтети* у презенту + инфинитив

Стандарднојезичке футурске конструкције има у врло мало броју примера у говору врањске деце. Највећи број облика футура с флективним помоћним глаголом и инфинитивом испитаници су употребили када су препричавали неки цртани филм или бајку, као и када су добили задатак да опишу будућу радњу приказану на цртежима. У спонтаној говорној ситуацији стандарднојезичких облика готово да и нема⁶⁸.

Међу забележеним примерима има и простих и сложених облика футура:

⁶⁷ Наставак -у у 3. л. мн. презента својствен је сврљишко-заплањским и тимочко-лужничким говорима (Белић 1999: 337–338), али га дијалектолози бележе и у неким призренско-јужноморавским говорима – у лесковачком: *мољу, сеђу, пёву, раду* (Михајловић 1977: 45), нишком: *бољу, улазу, поміру се, ћуту* (Тома 1998: 209) и јужнометохијским говорима и шарпланинском говору Сирињића: *виду, носу, скуну се, тражу* (Младеновић 2002: 59). Чак је и А. Белић у Врању забележио такве облике: *брању, јаву, прдсу* (Белић 1999: 338).

⁶⁸ Губљење стандарднојезичке футурске конструкције с инфинитивом захвата у великом обиму различите функционалне стилове српског језика (Радић 2003: 136).

1.л.јд.: *бићу* (И4); *биће* промоција, *во̀зићу* (И4, И27); *глѐдаћу* (И27); *к̀упићу*, *нац̀ртаћу* (И20); *пићу*, *побѐдићу* (И4); *преполòвићу*, *сак̀рићу* (И20); *смислићу* (И27); *сру̀шићу* (И4); *ста̀вићу* (И24); *тра̀жићу*, *у̀бићу* (И18); *унѝштићу* (И4); *у̀чићу* (И27);

2.л.јд.: *мо̀раћеш*, *по̀пра̀вљаћеш* (И4); *вѝдећеш* (И20);

3.л.јд.: *на̀пра̀виће* (И3);

1.л.мн.: *во̀зићемо* (И1); *зру̀дваћемо се* и *са̀нкати* (И27); *до̀ручковаћемо* (И23); *ѝграћемо (се)* (И1, И4, И18, И24); *ѝмаћемо* (И23); *к̀итићемо* (И1, И23-24); *к̀упаћемо се* (И4); *к̀уповаћемо* (И1); *прѝчаћемо* (И24); *ра̀дићемо* (И1, И4); *спа̀ваћемо* (И23);

2.л.мн.: *глѐдаћете* (И36); *изг̀убићете* (И1);

3.л.мн.: *полòмиће* (И20); *прѐтво̀риће се* (И18); *у̀биће* (И20);

1.л.јд.: *нећу до̀ћи* (И20); *ћу се ѝграти* (И39); *ѝћи ћу* (И20, И27);

2.л.јд.: / (нема забележеног ниједног облика);

3.л.јд.: *ће бѝти* (И23, И30, И33); *ће трѐбати* (И29); *ће у̀бити* (И7); *ће у̀красти* (И3);

1.л.мн.: *ћемо се ба̀цити* (И18); *ѝћи ћемо* (И18); *ћемо чѐкати* (И18); *ћемо у̀чити* (И23);

2.л.мн.: / (нема забележеног ниједног облика);

3.л.мн.: *ће сло̀мити* (И20).

11.1.1.1. Код једног испитаника бележимо облик *па̀днуће* (И23), који је настао у жељи да се употреби стандарднојезички облик.

11.1.2. Футурска конструкција: помоћни глагол *хтети* у презенту + да + презент

Успостављање и стабилизација ове футурске конструкције на ширем подручју српског језика јесте последица врло динамичног процеса губљења инфинитива у контексту језичке балканизације. Ова конструкција је у експанзији у говорном и писаном језику у свим функционалним стиловима (Радић 2003: 136–137). Међу српским граматичарима и лингвистима подељено је мишљење у вези с питањем нормативног статуса ове конструкције – да ли је треба сматрати стандардном или супстандардном формом⁶⁹.

Ова форма је у анализираном говору заменила стандарднојезичку форму – испитаници је употребљавају када желе да се приближе језичком стандарду. Наводимо део грађе:

1.л.јд.: *ћу да дођем* (И10); *ћу да замислим* (И11); *ћу да идем* (И26); *ћу да једем* (И39); *ћу да кажем* (И18); *ћу да нацртам* (И7); *ћу да обновићу* (И32); *ћу да покажем* (И5); *ћу да разнесем* (И20); *ћу да скинем* (И13); *ћу да убијем* (И29);

2.л.јд.: *ћеш да будеш* (И4); *ћеш да глумиш* (И8); *ћеш да идеш* (И1); *ћеш да имаш* (И2); *ћеш да се опаметиш* (И20); *који ћеш да отвориш* (И9); *ћеш да позовеш* (И31);

3.л.јд.: *ће да буде* (И1); *ће да води* (И35); *ће да глуми* (И8); *ће да се деси* (И11); *ће да закључа* (И2); *ће да иде* (И37); *ће да може* (И18); *ће да одлети* (И27); *неће да пада* (И25); *неће да смета* (И15); *ће да се уда* (И29); *неће да се чује* (И22);

1.л.мн.: *ћемо да гледамо* (И8); *нећемо да дирамо* (И35); *ћемо да завршимо* (И4); *ћемо да се извучемо* (И13); *ћемо да једемо* (И32); *ћемо да китимо* (И38); *ћемо*

⁶⁹ Више о овом питању у Војводић 1996: 107–122, Брборић 2000: 35, Радић 2003: 137, Симић 2009, Окиќа 2010, Пипер, Клајн 2014: 173. Футуроид, супстандардна или стандардна форма у разговорном језику, свакако, јесте и дијалекатска форма у југоисточним и косовскометохијским говорима (Радић 2004: 135–145, Тополињска 1994: 149–161), која утиче на језички стандард.

да направимо (И9); ћемо да откријемо (И5); ћемо да пèвамо (И38); ћемо да слóшамо (И40); ћемо да тренирамо (И21); ћемо да цр̀тамо (И7);

2.л.мн.: *ћете да изабèрете* (И26); *ћете да се изненáдите* (И29);

3.л.мн.: *ће да бóду* (И3); *ће да се вр̀ате* (И5); *ће да дáју* (И22); *ће да се клизају* (И27); *ће да остáну* (И31); *ће да пèвају* (И18); *ће да порáсту* (И17); *ће да пóчну да плаћају* (И40); *ће да спáвају* (И4); *ће да чу̀че* (И1).

11.1.2.1. Двоје деце употребило је у овој конструкцији дијалекатски облик трећег лица множине презента: *ће да будев*, *ће да китив*, *ће да скачев*, *ће да се играв* (И18); *ће да дав* (И22).

11.1.3. Футурска конструкција: *ће* + (да) + презент.

Реч је о „балканизованијем облику“ (Попов 1984: 40) у поређењу с претходним – у овој аналитичкој конструкцији помоћни глагол *хтети* изгубио је своју флексију и постао ознака (партикула) за будуће време⁷⁰, док презент, као други део конструкције, исказује лице. Овај балканизам својствен је свим говорима призренско-тимочке говорне зоне, а познају га и косовскометохијски говори на широј територији (Радић 2004: 137–138).

У говору врањске деце у највећем броју примера употребљена је футурска конструкција: *ће* + презент. Наводимо део грађе:

1.л.јд.: *ће бијем* (И29); *ће венчавам* (И21); *ће гађам* (И6); *ће добијем* (И19); *ће живим* (И13); *ће зажмурим* (И1); *ћ-идем* (И8); *ће крèнем* (И14); *ће лèчим* (И2); *неће мóгу* (И16); *ће се насмèјем* (И36); *ће одмáрам* (И37); *ће пèглам* (И28); *ће сèднем* (И15); *ће се трóдим* (И34); *ће устáнем* (И32); *ће чу̀вам* (И8); *ће ши́шам* (И9);

⁷⁰ „Помошниот глагол 'velle' постепено се скратувал во сите балкански јазици и во повеќето од нив дошол до степенот кога претставува само морфолошки знак за идност“ (Марковиќ 1994–1996: 310).

2.л.јд.: *ће ви́диши* (И4); *ће да́ш* (И10); *ћ-и́деш* (И11); *ће настра́даш* (И35); *ће се одуше́виши* (И15); *ће пото́неш* (И11); *ће прича́ш ли* (И14); *ће проби́јеш* (И1); *ће се́днеш* (И9); *ће се узбу́диши* (И15); *ће у́мреш* (И13); *неће доби́јеш* (И30);

3.л.јд.: *ће бу́де* (И28); *ће гу́ра* (И8); *ће да́де* (И40); *ће залéти* (И14); *ће испиту́је* (И19); *ће наи́ће* (И33); *ће омéси* (И31); *ће памти* (И35); *ће се размáже* (И13); *ће самéље* (И29); *ће у́зме* (И25); *ће чу́ва* (И10); *ће се чу́ди* (И15);

1.л.мн.: *ће ба́цамо* (И3); *ће се ва́љамо* (И28); *ће глúмимо* (И1); *ће доручку́јемо* (И26); *ћ-и́демо* (И1); *неће и́демо* (И19); *ће јéдемо* (И19); *неће китимо* (И25); *ће ле́чимо* (И2); *ће се ме́њамо* (И12); *ће оперемо* (И16); *ће пéвамо* (И34); *ће се пéњемо* (И9); *ће ра́димо* (И39); *ће сврáтимо* (И7); *ће у́ђемо* (И4); *ће шути́рамо* (И6);

2.л.мн.: *неће веру́јете* (И40); *ће долáзите* (И25); *ћ-и́дете* (И32); *ће се умóрите* (И3);

3.л.мн.: *неће дођев* (И30); *ће бу́дев* (И31); *ће во́зив* (И33); *ће и́дев* (И8); *ћ-и́дев* (И12); *не ћ-и́дев* (И40); *ће јéдев* (И28); *ће ка́жев* (И26); *ће ле́гав* (И25); *ће се натéнав* (И13); *ће обучев* (И16); *ће ручкав* (И1); *ће сечев* (И6); *ће цр́тав* (И5); *ће се шéтав* (И15).

11.1.3.1. Забележени облици су без везника *да*⁷¹. Само је један пример с везником *да* у другом лицу множине: *ће да се и́грамо* (И7). Двоје деце употребило је

⁷¹ Белић сматра да је губљење везника *да* у будућем времену млађег датума (Белић 1999: 411). Од четири типа „*velle*-футура“ у говорима југоисточне Србије, Тополињска наглашава да је тип „ја ће да пишем“, најслабије заступљен (Тополињска 1994: 152). Спорадично учешће везника *да* констатује и Радић у косовскометохијским говорима (Радић 2004: 139). На другој страни, овај везник у футурској конструкцији се може чути у неким говорима на територији Македоније, у поречко-кичевским (Конески 1966: 173) и кумановском говору (Видоески 1962: 221), за разлику од футурске конструкције без везника у стандардном македонском језику. Видоески указује на значењску условљеност употребе везника *да*: „Ваков начин на исказување (со *да*) не е непознат и во другите наши дијалекти. Меѓутоа, има разлика во поделни говори во значењето на таа конструкција. Во централните и западните говори, на пример, со неа обично се исказува извесна претпоставка во негирани искази и сомнение [...] Во северните говори, пак, респ. и во кумановскиот, таа нијанса во значењето не е основна. Сврзникот *да* може да буде употребен и без да внесува некаков нов значенски момент“ (Видоески 1962: 221). И Конески објашњава да се везник *да* укључује у футурску конструкцију када се будућим

конструкцију *ће* + да + презент у трећем лицу множине, чиме је разлика између другог и трећег типа футурске конструкције неутрализована: *ће да б'удев, ће да к'итив, ће да ск'ачев, ће да се и'грав* (И18); *ће да д'ав* (И22) (в. т. II 11.1.2.1). Губљење везника *да* представља последњи степен аналитизма футурске конструкције (Асенова 1989: 169).

Остали истраживачи забележили су у говору врањског краја употребу ове футурске конструкције без везника *да*, али и с овим везником: *ће нијем, ће крадеи, ће викамо, ће п'ецав; ће да нијеш, ће да ск'итаи, ће да б'ерев* (Барјактаревих 1965: 55); *ће б'егав, ће ми д'авате, ће зн'а, ће пр'одамо, ће раб'оатамо, ће га разр'уши; ће да ви'дите, ће да ск'ане, ће д-узне, ће да чу'вамо* (Барјактаревих 1966: 209); *ја ће се брину; ја ће да иду* (Стеванових 1969: 418); *ће с'едну, ће ги пра'хам, ће га узнеш, ће гу д'ави, ће се к'унемо, ће л'изнев; ће с коња да идем, што ће да р'екне* (Јуришић 2009: 208–209)⁷². Примери из Врања које А. Белић у *Дијалектима* наводи углавном су без везника *да*: *ће ос'ебнеш* (169), *ће ву откр'ије* вес'еље (283), нешто *ће ги пра'вим* (402), *ће с'еднемо, ће си пом'инемо, ће тра'жив* (407). Само је један пример с везником *да* и помоћним глаголом *ћу* у првом лицу једнине: *ја ћу да иду* (409) (Белић 1999).

11.1.3.2. Облик с помоћним глаголом *ћу* у првом лицу једнине, својствен осталим говорима призренско-тимочке зоне (Тополињска 1994: 151–152), забележио је Д. Барјактаревих и у врањском говору: *ћу причам, ћу ск'ачем* (Барјактаревих 1965: 55) и М. Јуришић у пчињском говору: *ја ли ћу га ди'гну, и ја ћу кажу* (Јуришић 2009: 208). У нашој грађи нема таквих облика.

11.1.3.3. У неколико примера, у трећем лицу множине с партикулизованим помоћним глаголом долази стандарднојезички облик презента: *ће б'уду* (И10, И30-31); *ће се др'же* (И8); *ће до'ћу* (И7); *ће се и'грају* (И4-5, И10); *ће иду* (И1, И5); *ће к'ите* (И3, И19); *ће се клизају* (И8); *ће к'упе* (И4, И28); *ће се љ'убе* (И2); *ће м'ењају* (И31);

временом изражава нека претпоставка (Конески 1982: 488). Иначе, везник је нестао из ових конструкција јер није вршио никакву битну диференцирајућу функцију (Конески 1966: 173).

⁷² М. Јуришић наглашава да је више примера у којима изостаје везник *да* (Јуришић 2009: 208).

неће могу да дођу (И40); *ће направе* (И8); *ће отварају* (И30); *ће невају* (И5-8); *ће причају* (И2); *неће нусте* (И19); *ће ручају* (И8); *ће саграда* (И30); *ће скачу* (И19); *ће спавају* (И6-8, И13, И19, И32). Облик *неваћев* (И27) специфична је симбиотичка форма првог и трећег типа футурске конструкције: *неваће* + *ће невав*.

11.2. У Миткином говору у *Коштани* варирају сва три типа футурске конструкције, како у оквиру истог издања, тако и у различитим издањима (в. т. I 4.2.3.1).

12. Удвајање заменичког објекта

12.1. Удвајање објекта јесте синтаксички балканизам својствен свим говорима призренско-тимочке говорне зоне (Белић 1999: 276–286, Ресо 1989: 45, Ивић 2001: 151, Окука 2008: 230), а спорадично се јавља и у осталим српским народним говорима, што сведочи о његовом постепеном ширењу (Милорадовић 2009: 288–293). Многи лингвисти ову појаву доводе у везу с појавом аналитизма у деклинацији (Мирчев 1963: 224, Илиевски 1988: 160, Асенова 1989: 76). П. Илиевски наглашава да је најпре дошло до удвајања објекта израженог личном заменицом, и то најпре у функцији индиректног објекта, а затим именицом (Илиевски 1988: 158, 180). Као битан услов удвајања у свим балканским језицима истиче се опредељеност објекта (Илиевски 1988: 153, Асенова 1989: 80, 83, Лашкова 1993: 39, Минова-Ћуркова 2000: 210–211). Разматрајући природу удвојеног објекта, С. Милорадовић наглашава да је енклитика у тој конструкцији „својеврсни сигнал, експликатор директивности на нивоу исказа [...] То је граматичко, морфосинтаксичко средство за „свраћање пажње“, за „поткрепљивање“ већ пројектоване усмерености. Изгледа да кратка личнозаменичка форма бива маркер који се „пуни“ граматичким значењем у оној мери у којој се „лишава“ лексичког значења. С друге стране, дужим заменичким/именичким обликом у улози објекта експлицира се управо фокус

објекатске синтагме, ентитет ка коме се заменичком клитиком усмерава наша пажња“ (Милорадовић 2009: 291).

У српској лингвистичкој литератури ова појава није довољно описана. У дијалектолошким радовима налазимо углавном примере за удвајање заменичког објекта, не и именичког. Притом, није јасно утврђена природа ове синтаксичке конструкције нити су утврђени услови и околности у којима се удвајање врши. Неки лингвисти наглашавају да је удвајање објекта условљено емфатичком употребом или потребом за експресивношћу (Станишић 1985–1986: 258, Савић, Мутавцић 1998: 25, Бошњаковић 2000: 71).

У говору Врања дијалектолози бележе удвајање заменичког објекта (в. т. I 4.2.1.2, 4.2.2.3). Тако је и у околини Врања: *мене ме гледај; дадоше ни на нас; мене ме казнише; питаја ме мене; тебе те питај; теб ће ти даднем паре; па ће га њега фати; ако му њему продаш; њума гу рече* (Барјактаревећ 1966: 200–201); *да те заинтересује тебе; па ће ти дадев тебе; ми мене рече* (Стевановић 1969: 414); *мене ми се спије; откуд ти тебе паре; ти мене ће ме тепаш; тој ни причаше нас тај наша баба; као на вас што ви давамо леб; нас ће ни истепа; нас не не дираше; ципелка му испаде њему; на њега ноге му отичав; баба ће га дарује њега; и на њума ву оставила; на њума ву дадо јакну; туј ги је била кућица на њи; и ја си ги чувам њи* (Јуришић 2009: 136–149); *мене ми треба; ће ми направиш и на мене; на мене ми је досадно; храни га њега* (Томић 2012а: 362). Д. Томић у говору Островице у Врањској котлини није забележила ниједан пример овакве употребе заменица (Томић 2007: 200), а такође ни Д. Барјактаревећ у Врању. С. Милорадовић наглашава да ова језичка црта „у говорима призренско-тимочке дијалекатске области није ни у ком случају обавезна. Разматрана појава у овим дијалектима није чак ни превише честа, али је распрострањена у свим њиховим говорима“ (Милорадовић 2009: 288)⁷³.

⁷³ Према истраживању П. Л. Томе, удвајање личних заменица готово да и нема у говору Ниша, док се у околним селима јавља ретко, углавном у акузативу 1. л. јд. и 3. л. јд. м. р. Овакав „њихов скоро потпуни нестанак у Нишу и узмицање у селима“ објашњава на следећи начин: „Удвојене заменице имају упадљив дијалекатски карактер, тако да су нарочито изложене у контакту са стандардним

У Миткином говору забележили смо само два примера удвајања личних заменица, знатно је већи број примера без удвајања (в. т. I 4.2.3.2).

12.2. У говору наших испитаника пратили смо удвајање заменичког објекта, тј. истовремену употребу дужег и краћег облика личне заменице у дативу и акузативу у функцији индиректног и директног објекта. Ексерцирана грађа показује да је редупликација заменичког објекта у говору млађе врањске популације присутна у мањој мери (в. т. III 12.2). Удвојене личне заменице, дуже и краће облике, у дативу и акузативу у функцији индиректног и директног објекта забележили смо у мањем броју примера. Заменички објекат у већем броју примера остаје неударен. Забележени су следећи удвојени облици: *мене ми, мени ми, тебе те, теби те, њега му, њу ву, њу гу, нас ни, њи ги* у дативу; *мене ме, те тебе, га њега, њу гу, њи ги* у акузативу. Енклитички облик *не, ве* и *ви* ниједном није удвојен. Такође, стандарднојезички дужи облици *њему, њој, нама, вама, њима, нас, вас, њих* и краћи облици *јој, је, нам, вам, им, их* нису употребљени у удвојеној форми.

12.2.1. Заменички облици у дативу у функцији индиректног објекта:

а) и она *ми* стави на *мене* (И3); *на мене ми* се свиђа овај (И5); *мени* овај *ми* се највише свиђа (И8); *мени* су *ми* везали (И10); *мени* *ми* личи на печурку (И11); *на мене ми* дали да узмем папуче (И12); *на мене су ми* испали зуби (И14); *мене ми* се свиђа диносаурушче; овај *ми* је *мени* страшан; *мене* кад *ми* је досадно (И15); *на мене су ми* оне највише смешне (И19); и *мене ми* се свиђа (И25); што *ми* се *мени* свиђа (И28); то *ми* је и *на мене* глупо (И30); *на мене* кад *ми* се не учи (И31); другари *на мене* кад *ми* долазив (И38);

како *теби*, Јана, није *ти* грозно (И3); која *ти* се *теби* највише свиђа (И10); *на тебе* јел *ти* жао (И15); *теби* која *ти* је омиљена боба (И19);

језиком; пошто су много ређе од енклитичких, па и од акцентованих заменица, а увек имају наглашени елемент, говорници могу лако да их контролишу; удвојене заменице су редундантне у односу на наглашене неударене заменице, тако да њихово очување није оправдано језичком економијом“ (Тома 1998: 313).

на њега му је само ожиљак остао (И38);

тој цвеће ву га је на њу даја (И31);

сви гу се на њу дѐрев (И40);

на нас кад ни је досадно (И15); на нас ни дала све лоше оцене; што ће ни каже на нас (И31); за да ни на нас задатак (И40);

па ги пробушим на њи плафон (И28);

б) мѐни да даш (И2); мѐни је донео поклон (И8); на мѐне прѐшли пѐт сви пѐжеви изашли (И12); мѐни је мѐја учиѐница весѐлија (И23); учитељица је рѐкла на мѐне сѐтра да наѐчим (И25); на мѐне није досадно (И40);

ја сам на тѐбе мало дѐжу нацртала (И1); кој се тѐби свиђа (И10); он је рѐко на тѐбе (И11); ја ћу тѐби да кажем (И17); тѐби ко је предавао (И31);

смѐта на њега мѐве (И7); ја сам на њега додала (И14); на њега сам дао јајце (И15); на њега је ајкула тѐла да откине главу (И26);

ти ли си на њу рѐкла (И2); она је слѐга на њу (И3); ја на њу некад не дам (И10); ѐмиљене су на њу другарице (И11);

учитељица на нас не даје (И25); и на нас је смѐшан њихов (И40);

она је на њи мајка (И2); ја сам на њи брат; то је на њи сѐло (И11);

тамо ми је досадно (И2); најбоља ми је фаца онај (И12); овакѐв ми трѐба (И16); уѐште ми се не иде (И20); мама ми покаже (И24); то ми је доста (И33); тага ми рѐко (И39);

ја мислим да ти је Сташа причала (И1); који ти се највише свиђа (И8); сад ћу да ти покажем (И13); мѐгу да ти гу опишем (И19); овде ти је кућа (И28); лепо ти стоје (И35);

ја му кажем (И4); знам шта му фали (И19); ставиш му опет косу (И20); ваљда су му вратили (И29); даш му га (И32); дугачка му је коса (И35); ми почнамо да му се деремо (И40);

после гу је мама рекла (И9); кад гу много давали храну (И12); закачи гу се горе на дрво (И16); тамо гу се највише свиђа (И25); оно си гу четка силази (И28); она гу поче прича (И36);

махала си ву (И6); јуче сам ву дала воду (И7); ће ву залетив у грло (И14); куде ће ву седнеш (И19); ће ву ставимо (И25); то сам ву и ја рекја (И33);

не ни се свиђа (И14); топла ни је соба (И25); један дан она ни каже (И31); брат ни причао причу (И33); треба ни математичар (И39);

даје ги млеко јез (И6); прво бија ги оволицак (И12); ће ги направимо (И25); и што ги се исплати да купујев (И31); једна наставница ги је много строга (И36); ја ги променим канал (И39).

12.2.2. Заменички облици у акузативу у функцији директног објекта:

а) мене једанпут тата кад ме узео (И7); мене ме сестра изгура (И8); мене су ме уплашили (И11); мене ме нешто мрзи (И15); нос ме боли мене (И16); мене ме једном позвала (И18); мене ме чика научио (И21); мене ме стра (И21, И25-26, И35-36); мене ме нико неје зваја (И25); мене ме избаци из воду (И28); она се фалила како ме она мене тепала (И29); мене ме највише зову (И30); мене ме једанпут стиснаја туј (И34);

сд ће те гледамо тебе (И25); она нека те тебе позове (И31);

и повуче га она њега (И3); ја га њега победим (И16); уфатили су га њега (И33); ал смо га и њега много размазили (И35);

једну девојчицу што је тела да игра победио сам гу и њу (И5); њу гу стра да плива (И19); њу быш гу брига (И30);

они ће идев испред да њи не би ги отерали (И8);

б) *мене* је то *стра* (И11); *мене* боли *мозак* (И18); и *мене* је звао *певач* на телефон (И21); мој *тата* је победио *мене* (И23); *мене* то *више* *занима* (И29); *мене* би било *срамота* (И31);

ја *joj* *кажем* да *тебе* *није* *позвала*; ја сам *тебе* *видела* (И3); па ја *тебе* не могу да *видим* (И15);

ја *њега* *зовем* (И2); ја *ударим* *њега* (И5); *они* *нису* *могли* да *излече* *њега* (И26); ја *њега* *обожавам* (И30); да *убије* *њега* (И38);

и *увек* *њу* *избацив* (И21); то *куче* *сме* да *пољуби* *њу* (И26); *учитељица* је *изабрала* *њу* (И26); *њу* то *занима*; ја сам *њу* *много* *мрзела* (И30); ја *њу* *онако* (И35);

онда *пуцаш* *њи* (И15); ја *њи* не *разумем* (И33);

болело *ме* је *раме* (И9); не *ме* је *болело*; *болела* *ме* *стомак* (И14); не *ме* *стра* (И19); *нешто* *ме* *пекца* (И23); тој што *ме* *мрзи* (И28); на *занима* *ме* то (И30); *беше* *ме* *мало* *стра* (И36); *ће* *ме* *пусти* *наставница* (И37);

нисам *могла* да *те* *позовем* (И2); *треба* да *те* *убаци* (И7); *јел* *те* *болело* (И10); *зашто* *те* *стра* (И15); ја *те* *кљуцам* (И28); то што *те* *интересује* (И30);

ја *га* *држим* (И4); *ставила* сам *га* у *шуму* (И13); па *га* *ухватив*; боли *га* (И18); ја *га* *никад* *нисам* *гледао* (И20); *јер* *га* *ништа* *није* *болело* (И22); *даш* му *га* (И32); *онда* *га* је *један* *натерао* (И35); *док* *га* *гледаш* (И36);

кад *гу* *извучеш* (И6); ја *ћу* да *гу* *јашим* (И9); *сломили* *гу* (И16); *нешто* *гу* је *болело* (И19); *кад* *гу* *убереш* (И22); ја *гу* не *осећам* (И28); *бђш* *гу* *брига* (И30); да не би *гу* *убили* (И36);

ја *ги* не *једем* (И3); да не би *ги* *нападали* (И8); *изгребев* *ги* са *нож* (И15); ако би *ги* *питала* (И18); *мутимо* *ги* у *земљу* (И25); *ће* *ги* *самела* (И29); *зато* што *ги* *родитељи* *доста* *уалив* (И31); *убија* *ги* (И39).

Ексцерпирани примери показују високу фреквенцију удвајања облика првог лица једнине. Остала лица јављају се у удвојеном облику у знатно мањој мери⁷⁴.

12.3. Што се дистрибуције дужих и краћих облика тиче, готово у свим примерима краћи облик долази испред дужег, осим када реченица почиње заменицом⁷⁵. У том случају дужи облик је испред краћег (уп. не *занима ме мене* француски: *мене ме нешто мрзи*). Дужи и краћи облици често се налазе непосредно један поред другог (*на мене ми се свиђа овај; мени ми се свиђа; мене ми се свиђа овај; на нас ни дала све лоше оцене; на њега му је само оживљак остао; мене ме занима; ја га њега победим; њу гу стра да плива; не занима ме мене француски; она нека те тебе позове; уфатили су га њега...*), али могу бити одвојени другим речима (*мени овај ми се највише свиђа; мени ће ми тата направити; која ти се теби највише свиђа; на тебе јел ти жао; овај ми је мени страшан; на нас кад ни је досадно; теби која ти је омиљена боја; па ги пробушим на њи плафон; што ће ни каже на нас; тој цвеће ву га је на њу даја; и повуче га она њега; мене једанпут тата кад ме узео; они ће идев испред да њи не би ги отерали; нос ме боли мене; суд ће те гледамо тебе; њу бш гу брига...*).

13. Деклинација именица

13. 0. Доминантна балканистичка црта свих говора призренско-тимочке говорне зоне јесте аналитизам у деклинационом систему. Ова радикална промена у

⁷⁴ П. Л. Тома наглашава: „Чешћа је употреба удвојених заменица када је енклитички облик идентичан једном од слогова акцентованог облика: ак. 1. л. ј. (*мене ме, мен ме, ме мене*) и 3. л. ј. м. р. (*га њега*). Иначе, или нема никаквих примера (нарочито за 1. и 2. л. мн. и 3. л. јд. ж. р., у којима дијалекатске акцентоване и енклитичке заменице имају врло различите облике), или су они усамљени“ (Тома 1998: 313).

⁷⁵ Дистрибуција енклитичких заменичких облика у говорима призренско-тимочке говорне зоне није ограничена, за разлику од неких источноцрногорских говора, македонског, албанског, арумунског и грчког језика у којима је заменичка енклитика увек везана за глагол (Стевановић 1933–1934: 117, Минова-Гуркова 2000: 207, Илиевски 1988: 154, 170).

морфолошком систему подразумева продор једног падежног облика у значења осталих падежа и јачање предлошких конструкција у којима се падежно значење преноси на предлог. Тако је флексијски систем ове говорне области сведен на три падежна облика: номинатив, општи падеж у функцији свих зависних падежа и вокатив. За изражавање падежних значења и функција општи падеж се користи с предлозима. Једино у функцији објекта и партитивног генитива употребљава се без предлога. Облички, општи падеж једнак је акузативу и разликује се од номинатива само у јединици именица мушког рода на сугласник које значе живо и именица женског рода на *-a*. Код осталих именица, именица мушког рода које значе неживо, код именица средњег рода, код именица женског рода на сугласник и у множини свих именица општи падеж једнак је номинативу⁷⁶ (в. примере из Враћа у т. I 4.2.1.13, 4.2.2.1.13, 4.2.2.3).

Али, да ипак аналитизам у деклинацији ових говора није искључив показују запажања неких дијалектолога. Још А. Белић почетком прошлог века бележи друге падежне облике, тумачећи их тројако: као остатке старе деклинације, као утицај са стране или као утицај околних дијалеката (Белић 1999: 242–245). Д. Барјактаревић бележи преплитање аналитичких и синтетичких падежних облика у прешевско-бујановачком говору: „Материјал ипак намеће помисао да деклинација ових говора представља коезистенцију двају типова деклинација, тј. систему извршеног упрошћавања, с једне стране, и чување или уношење падежних облика, с друге стране. Отуда, строго узевши, цела јужноморавска зона представља се као подручје које нема чисту ни синтетичку ни аналитичку деклинацију (Барјактаревић 1966: 199). В. Стевановић истиче, поред типичног аналитизма, и једну појаву својствену деклинационом систему у говору Пољанице: „Продирање књижевних облика овде је тако изражено да се и код врло старих информатора, чији је говор у целини дијалекатски, јављају повремено сасвим правилни облици (Стевановић 1969: 413). И Ј. Маринковић констатује „ревалоризацију облика деклинације“ у врањском говору

⁷⁶ Разматрајући аналитизам призренско-тимочких говора, А. Белић уводи термине *casus rectus* и *casus obliquus*, када акузатив, тј. општи падеж није једнак номинативу, и *casus generalis*, када је општи падеж једнак номинативу (Белић 1999: 225).

(Маринковић 1987: 55). У говору Островице у Врањској котлини Д. Томић, спорадично, бележи синтетичке облике генитива и локатива (Томић 2007: 199). М. Јуришић наводи како се, мада ретко, у пчињском говору може приметити утицај књижевног језика на аналитичку деклинацију (Јуришић 2009: 133–134).

Продор стандарднојезичке падежне форме забележен је и у Миткином говору (в. т. I 4.2.3.13).

Деклинациони систем говора врањске деце предшколског и школског узраста не разликује се од утврђене форме призренско-јужноморавских говора – аналитизам је његова основна карактеристика. Општи падеж је, према утврђеном систему, једнак акузативу. Међутим, наша грађа показује извесна колебања облика општег падежа у функцији зависних падежа.

13.0.1. У називима цртаних филмова, цртаних ликова, игрица, телевизијских канала, филмова, емисија, књига, институција, манифестација општи падеж у функцији акузатива и локатива има форму номинатива или акузатива:

јд.: са́мо сам ви́дла у *Но́ди* (И2); у *Цвр́чак* (ће славити рођендан) (И2, И5, И6); *и́ма га на Хе́пи* (И6); у цртани филм *на Ми́нимакс* (И18); у *Светозар Ма́рковић* (мама ради) (И2); у *Бра́нка ко̀цкицу* (видела) (И3); то се десило у *Ба́рбику* (И15); у *Полицијску академију* он је са огромну главу (И21); није ли било сад *на Жи́кину шареницу* (И31);

гледам *Цо́ни Тест* (И4); ној се заљубио у *Паја Па́так* (И7); ја гледам *Ми́ки Маус* (И19); *Мали Принц* имамо да читамо (И32); ја имам *У́лтра* (И2); *Пе́на Пра́се* (гледа) (И14);

мн.: ја сам био у касарину *на Отворени да́ни* (И22); у *Стари да́ни, Родољупци* (глумила) (И30); у *Радоје* има женски клуб (И38); а у *Домаћице* са Босфора, ту је сасвим друга прича (И35); у *Трачаре* има неки глумци са британски акценат (И37).

13.0.2. Неке именице мушког рода на сугласник имају форму општег падежа с инфиксом *-ов-* / *-ев-*:

пуцам *с мѣткови* (И5); нисам глѣдала у *мрѣвови* (И8); овѣја *дѣнови* неје мно́го падао сне́г (И12); тре́ба као *мѣткови* да ста́виш (И16); овѣ *дѣнови* кад ѣмамо фѣзичко (И24); у ра́дни *дѣнови* (се емитује емисија) (И33); не́ћев дру́ги *дѣнови* да ѣдев (И34).

Забележени су и облици без инфикса: не́ки *мрѣви* (И2); ѣмам у це́п црвени *мрѣви* (И6); ви́диш *мрѣви* (И12). Облик *дани* углавном је у називима: пе́ва у *Дани* Бра́ња (И11); ја́ сам био у ка́сарину на Отво́рени *дѣни* (И22); кад смо спрема́ли Ста́ри *дѣни* (И30).

Именице *голуб* и *лабуд* употребљене су без инфикса и с инфиксом:

хра́на за *голуби* (И15); ко́лко *лабуди* (И13);

сле́ћу мно́го пти́це и мно́го *голубови* (И10); та́та ѣма цр́ни *голубови* и за́јчики (И16).

У једном примеру бележимо стандарднојезички облик: *лабудове* сам хра́нила у Шва́јцарску (И23).

13.0.3. Лична мушка имена на *-е* која се мењају по првој Стевановићевој врсти, имају општи падеж једнак номинативу:

ушли смо у згра́ду *са Ђорђе* и Та́мару (И18); зна́ш ли ко́лко при́ча *са Ђорђе*; ја́ сам седе́ла у пр́ви ра́зред *са Ма́рка*, па у дру́ги *с Па́вле* (И19); зна́м једно́г *Ђорђе* (И26)⁷⁷.

⁷⁷ Могу се чути и облици с проширењем: *с Ђорђета*, *с Павлета*. У нашој грађи нема таквих облика.

13.0.4. Општи падеж мушких личних имена на *-е* која се мењају по другој Стевановићевој врсти, с проширењем *-т-* у стандарднојезичкој парадигми, има форму с проширењем:

идем са *Бáлета* (И2); ја на *Бáлета* ће му извучем уво; с ког *Бóлета*; с другог *Бóлета* (И15); на *Бóлета* мама (И21)⁷⁸.

13.0.5. Тако је и с именицама страног порекла које у промени добијају интервокално *ј*: са *пòнија*; са *бáмбија* (И1); с *Блèкија* (И3); на *Ду̀кија* даје (И6). Само је једном забележен облик без *ј*: девојчице се играв са *пòни* (И15).

13.0.6. Један испитаник употребио је два пута бројну именицу *тројица*, оба пута у дијалекатском облику: он ми да́ задатак да нађем *тројица* дебелана, *тројица* да их нађем (И21).

13.0.7. Општи падеж именице *беба* у множини јавља се у облику *бебика* и *бепчики* и у облику *бебе*:

и́де горе код *бéбика*; има и за *бéбика* (И12); кад пèгламо на *бéбика* (И25);

ће рóди *бèпчики* (И9);

играм се са *бéбе* (И1); (има) са́мо *бéбе* (И7); има́м и *бéбе* (И8); чува́ње *бéбе* (И13); има́ла је шéс *бéбе* (И27).

13.0.8. Именице средњег рода с деминутивним значењем јављају се са суфиксом *-че* и са суфиксом *-ић*:

испод *стóлче* (И8); од *папíрче* (И15); с *кóнче* (И21); испод *канáлче*; до *језèрче* (И33);

⁷⁸ У свакодневној комуникацији чујемо и облике без проширења: *с Боле*, *на Боле*. М. Јуришић констатује да именице овог типа углавном не проширују основу; ипак међу изузецима наводи примере: доста сам износила на *Цанета* и на Раде да ги износу (Јуришић 2009: 123). У говорима северне Македоније лична имена на *-е* општу форму имају на *-ета*: *Сандета*, *Крстета*, *Љубета* (Видоески 1999а: 214).

сладолед *на штапић*; Дуња је носила *чапчић* (И10); *са штапић* (И11); *са тог слонића* (И16).

13.0.9. Ове именице и у множини имају двојакe наставке, дијалекатски *-ики* и стандарднојезички *-ићи*:

немамо ни *чанчики* (И2); ја ће три *кружчики* (И5); од ових *каменчики* (И6); тамо има малецки *кучики* (И8); *са срџики* (И9, И25); дугмета *са жарчики* (И11); возим се *на камиончики* (И11-12); треба да дадемо сви *папирчики* (И12); имамо и ми *пилики* (И14); скупљам *коњчики*; мислим да има неки *федерчики* (И15); тата има црни голубови и *зајчики* (И16); има *базенчики* (И25); *с мѣдики* (И26);

овде *облачићи* (нацртала); цртамо *кружићи* (И1); *с дугмићи* (И2); носи *колачићи*; има црвени *носићи*; хода *на точкићи* (И6); има тамо птице и *пилићи* (И7); имам *поклончићи* (И8); играли смо се *са коњићи*; имамо и *мачићи*; могу *од штапићи* да направим нешто (И9); овај има већи *листићи* (И10); ће ми треба два папира *за прасићи*; *на прстићи* да ходамо (И11); *карнерићи* више волим (И17); знам да прави *сточићи*; ја имам једни *табурићи* (И22); ја сам имала неколко *кучићи*; дали су им *папирићи* (И24); за Нову годину *пакетићи* само кад сам добијао (И38).

13.0.10. Општи падеж именице *јаје* у једнини најчешће има форму *јаје* – седи *на јаје* (И1); *из јаје*; један са рог *у јаје* (И12); стабло нацртано *на јаје* (И15). Само је једном употребљена форма *јајце* – *с* оно дрвено *јајце* (И6). У једном примеру забележили смо множински облик *јајцики*: и увек дођев по две *јајцики* (И15). Забележени примери у множини одговарају стању у стандардном језику: фарбамо *јаја* (И3); тамо има дрвена *јаја* (И10); украде *јаја* од бабу (И25).

13.0.11. Општи падеж збирних именица *камење*, *лишће*, *деца*, *браћа* јавља се у облику множине *камења*, *лишћа*, *деца*, *браћа* и у облику *камење*, *лишће*, *децу*, *браћу*:

кад ста́вив до́ле пше́ницу у она́ камења; и́демо по камења (И21); ру́па
огра́ђена са камења (И32); пла́же са оволки камења (И38);

на не́ки ли́ића не́ма (буба) (И12);

с де́ца (И2); пу́но су ми до́шли де́ца (И9); *против* дру́ги де́ца (И15); ако су
мно́го де́ца (И19); за ве́лики де́ца (И25); ра́ди с ве́лики де́ца (И27); и́мамо мно́го
бога́ти де́ца (И31); па до́ђев пу́но де́ца (И36);

про́шле го́дине за бра́ћа (И5); ја́ и́мам и бра́ћа (И7); рођ́ени бра́ћа (И40);

и́грамо се у пё́сак, у камење (И14); са камење́ у́лица (И23); у́ста од камење́
(И26);

и овéј на ли́иће (бубе) (И12);

на де́цу не да́је (И3); на де́цу со́ба да бу́де (И8); с де́цу во́лим да ра́дим (И31);
са ову́ луду де́цу (И32);

са бра́ћу (славио рођендан) (И5).

Забележен је и велики број примера са стандарднојезичким обликом
акузатива: да испиту́јем де́цу (И3); ба́ш је за де́цу (И17); Ни́кола, бу́ди де́цу (И18);
продавнице за де́цу (И23); и́ма де́цу (И32); о́ни не мо́гу де́цу да и́мају (И37).

13.0.12. Општи падеж именица *хлеб*, *сир*, *лук* има двојакe облике – (*х*)леба,
сира, *лука* и (*х*)леб, *сир*, *лук*:

пéче ле́ба (И16); пра́ви се са си́ра (И23); пи́та од си́ра и лу́ка (И29); без ле́ба
(И40);

ле́б (пекар прави) (И5); во́лим пекмез на хле́б (И8); хле́б (једе) (И14); једем са
си́р (И15); и́ма мно́го лу́к у ба́шту (И24).

Аналитизам јесте у основи говора врањске деце предшколског и школског
узраста. Општим падежом у предлошко-падежној конструкцији изражавају се
различита падежна значења. Ипак, под утицајем стандардног језика флективна

падежна форма продира у неке семантичке категорије. Током истраживања пратили смо она значења и функције зависних падежа која показују обличку варијабилност у изражавању (изражена су општим падежом или стандарднојезичким обликом падежа) или пак већу стабилност аналитичке форме.

13.1. Посесивно значење⁷⁹ у испитиваном говору се изражава падежном конструкцијом с предлогом *на* и конструкцијом с предлогом *од*⁸⁰. Ове две предлошке конструкције у великој мери потискују посесивни беспредлошки генитив и датив.

13.1.1. Аналитичка конструкција која се састоји од општег падежног облика именице и предлога *на*⁸¹, тзв. *на*-конструкција, показује велику постојаност:

јд.: *на тату* соба (И12); *на моју сестру* нога у гипс (И10); *на Јоку* змај је био као стрела (И11); неке ствари *на моју сестру* (И22);

на тату баба је умрела (И25); *на тог деџака* мајка је наишла (И26); *на бака Вању* брат је погинуо у саобраћајну несрећу (И18); одвео их је *на моју бабу* од мајку брат (И31); *на маму* (родитељи) су живели у Ледене стене (И33);

на мог тату другар дао ми је исто двадесет евра (И4); има један друг *на мог брата* (И5); то ми је купила *на маму* другарица (И3); *на моју сестру* другарица иде свугде (И11);

⁷⁹ Категорија посесивности укључује посесивни однос између предмета и лица (припадништво, поседништво и однос део – целина), родбинске и социјалне односе и посесивни однос међу стварима („однос целине према деловима“, „однос појма према расположењу, осећању, особини, својству“ и „припадање месту, простору и времену“) (Стевановић 1986: 176–179).

⁸⁰ *На*-конструкција је у призренско-тимочким говорима преузела генитивна и дативна посесивна значења. Синкретизам датива и генитива у категорији посесивности јесте једна од значајнијих појава настала у процесу аналитизма у свим балканским језицима (Асенова 1989: 59–61, Тополињска 2000: 1229–1236). Конкурентни дативни и генитивни облици јављају се најпре у групи личних заменца, а затим и у посесивним конструкцијама с предлозима *на* и *од*, при чему је видљива тенденција уопштавања предлога *на* (Лашкова 1993: 43). Предлозима *на* и *од* изражава се посесивност и у бугарском (Младенов 1979: 256) и македонском језику (Конески 1982: 269).

⁸¹ Употреба предлога *на* с посесивним значењем показује „да се пре упрошћавања деклинационог система ово значење обележавало дативом, а не генитивом“ (Ивић 2001: 149). Процес настајања *на*-конструкције је сложен и део је опште развојне тенденције балканословенских језика. Најпре су створени услови у којима је адноминални посесивни генитив уступио место адноминалном посесивном дативу, а затим је дошло до његове замене аналитичком конструкцијом с предлогом *на* (више о томе у: Минчева 1964, Асенова 1989: 59–61, Милорадовић 2003: 139, Павловић 2006).

број *на телефон* (И5); од почетак *на игрицу* (И5); круна *на јелку* (И10); главни град је *на Србију* (И18); на крај *на гробље* (И32); то је највиши врх *на Балканско полуострво* (И35);

мн.: у друге државе много добар дом *на филмови* (И30).

Забележили смо и примере у којима уз *на*-конструкцију долази дативна енклитика у посесивном значењу: није *на сестру ти* (рукавица) (И25); *на мајку ми татко* (И34).

13.1.2. У нешто мањем броју примера бележимо посесивну конструкцију с предлогом *од*⁸² и генитивом у облику општег падежа, у већој мери, и стандарднојезичком облику, у мањој:

а) јд.: *имамам* и *оклоп од корњачу* (И15); *од бабу пензија* (И33);

то је *од чичу сестра* (И11); *од ујку имама једну сестру* (И31); *овај ми је од тетку брат* (И11); *тамо имама сестру али од тетку* (И6);

имамо само деду од тату (И26); *од татка ми имама тетку*; *од мог деду рођен брат* (И31); *од другу баку дека умро* (И1); од моје сестре па *од бабу њихову* (И6); а *од маму родитељи живив у Врањску Бању* (И27); *мама од нану* (И30); одвео их је на моју бабу *од мајку брат* (И31);

учитељица *од тог друга* га је пријавила (И17); Жељко Ражнатовић, муж *од Цецу* (И32)⁸³;

⁸² Посесивна конструкција с предлогом *од* позната је и осталим говорима призренско-тимочке говорне зоне (Богдановић 1979: 104, Вукадиновић 1996: 255, Тирић 1999: 155, Марковић 2000: 228, Жугић 2010: 33), као и неким косовско-ресавским говорима (Милорадовић 2003: 82). У бугарском језику предлог *од* у значењу партитивности и порекла јавља се врло рано, у 10-11. веку, а аналогијом је пренесен и у посесивну конструкцију (Асенова 1989: 69). Опозиција беспредлошког посесивног генитива и посесивне конструкције с предлогом *од* честа је у разговорном српском језику (Лашкова 1993: 44). У стандардном српском језику ова конструкција се употребљава у алтернатији с беспредлошким генитивом у случајевима када се ради о интегралним деловима предметних објеката (Пипер и други 2005: 145).

⁸³ Лексикализована стандарднојезичка форма са значењем сродства – *брат / сестра од тетке / стрица / ујака* проширила је своје семантичко поље на изражавање и других родбинских и социјалних односа.

не ни ра̀ди флѐшка *од интернет* (И12); срѐћа па су га задржа̀ли ка̀блови *од телевизор* (И21); онѐј *од пишто̀љ, од пу̀шку* (И28); ѐво оста̀так *од ба̀рбику* (И14); не ледѐница *од ку̀ћу* (И22); *од ба̀бу пензија* (И33); а у Пра̀г има ко̀пија *од Ајфелову ку̀лу* (И38);

мн.: то̀ ће да бу̀де *од мо̀је сѐстре* о̀рман (И17); имамо по̀стери *од стране певачице* (И37);

има́м *од тѐтке* бра̀ћу и сѐстре; *од мо̀је сѐстре* па од ба̀бу њи́хову (И6);
и ску̀пљам јо̀ш шта̀пчићи *од лѝзалице* (И19); ску̀пља чѐпови *од лимѐнке* (И22);

има́мо по̀стери *од сѐрије* (И37); има́м дру̀га ко̀ји ста̀вља у оно̀ *од наочаре* (И35);

б) јд.: мо̀ј бра̀т *од у̀јке* (И22); ја̀ има́м бра̀та и сѐстру *од у̀јака* (И23); мо̀ј бра̀т *од чи́че* (И28); с бра̀та *од тѐтке* (И5); то̀ су *од тѐтке* бра̀ћа (И7);

од та̀те ро̀дитељи (И5); *од мо̀г дѐде* бра̀т ро̀ђени жи́ви у Ни́ш (И17); а *од јѐдног у̀јака* у̀јна ће да ро̀ди јѐдну дево̀јчицу (И23); мо̀ј дѐда *од о̀ца* (И29); *од ма̀јке* ми је (бра̀т) (И18); ба̀ба *од ма̀ме* је ро̀ђена у Кумаре́вцу (И20); за ро̀ђендан *од мо̀је сѐстре* ба̀ка нам је ку̀пила анџѐлчиће; ви́ђамо се пошто̀ *од мо̀је ба̀ке* бра̀т жи́ви ту поред њѐне ку̀ће (И23);

то̀ је *од мо̀г ко̀мишије* ку̀ћа (И17);

оста̀так *од бро̀да* (И14); ка̀би́на *од хелико̀птера*, ни́је *од хелико̀птера*, *од бо̀рбеног во̀зила* (И20); о̀ва страна̀ је *од то̀г цртѐжа* (И22); има̀ два̀ ми́крофона и плу̀с јѐдан *од синтиса̀јзера* (И28); ка̀ко је кро̀в *од њѐгове радио̀нице* (И22);

мн.: ску̀пља ча̀уре *од мѐтака* (И22).

Услед хиперкорекције настала је конструкција *од метке*: *ску̀пља ча̀уре од мѐтке* (И22).

13.1.3.1. Беспредлошки посесивни генитив присутан је у говору младих у мањој мери. У форми општег падежа јавља се у следећим примерима:

јд.: на крај *филм* (И22); ја сам била на крају *њен рођендан* (И23); свиђа ми се центар *Београд*; на прву годину *факултет* што се учи (И32); туј почетак *седми разред* (почели да излазе) (И34); историја је на доњи спрат, на крај *ходник* (И38); на основу *ту збирку* (И31); пошто су се они тамо удавали у време *Византију* (И33); на крај *епизоду* она ће се појави (И36); специјални ударац моћ *скакање* (И4); ту ми је одма кућа на крај *слово А* (И28);

мн.: тој кад је ноћ *вештице* (И16); они радив у фабрику *ципеле* (И19).

Стандарднојезичка форма продире у категорију посесивног односа међу стварима и појавама као конкурентска форма конструкцији с предлогом *од* (уп. с примерима у т. II 13.1.2)

јд.: кабина *камиона*; механизам *лугера* (И20); кров *његовог комшије*; на врх *зида* (И22); на врх *јелке* (И2); идемо кроз горе до краја *улице* (И18); кров *његове радионице* (И22); хоће да промени израз *лица* (И20);

мн.: таблу *штрумфова* имама (И11); ево како изгледа знак *Немаца* (И20); то је био крај *диносауруса* (И32); краљ *ајкула* (И20); само у облику *звезданица* и *кружница* (И23); ред *речи*; врста *птица* (И27); имама енциклопедију *животиња* (И32); да неће до краја *године* да има играња (И35).

13.1.3.2. Посесивни беспредлошки генитив у неколико примера употребљен је уз девербативне именице у функцији објекатског генитива, с колебањем облика:

а) мн.: чување *бебе* (И13); закључивање *оцене* (И24);

б) мн.: удица за пѐцање *риба* (И4); слагање *лего коцкица* (И20).

13.1.3.3. Стандарднојезички беспредлошки посесивни генитив продира у говор младих Врањанаца у виду устаљених форми и стандарднојезичких конструкција из различитих сфера друштвеног живота (у називима улица, установа, манифестација, празника, филмова, серија, емисија, књига, цртаних филмова, цртаних ликова, у устаљеним синтагматским спојевима као називима различитих појмова, у називима школских предмета, појмовима из школског живота и школског градива):

Хра̑м Све̑тог Са̑ве (И12); До̑м Во̑јске (И1); пре̑дседник Ко̑митѐта Ср̑бије (И40); Да̑ни Вра̑ња (И11); Да̑н за̑љубљених (И37); До̑живља̑ји Нико̑летине Бу̑рса̑ћа; Звѐзде гра̑нда (И34); По̑вратак отп̑исаних (И38); пе̑сма Ма̑ршала Ти̑та (И22); чу̑вар ку̑ће (И3); хи̑мна Ср̑бије (И22); ча̑с ра̑зредног старѐшине (И22); ме̑рење ду̑жи (И27); до̑ба ра̑не јуре (И32); до̑ба Не̑мањи̑ћа (И38); де̑лење ра̑ционалних бр̑ојева (И39).

13.1.4. Док је у косовско-ресавским говорима врло жива употреба посесивног беспредлошког датива (Ивић 1994: 225, Милорадовић 2003: 136–141), а бележе је дијалектолози и у говорима призренско-тимочке говорне зоне (Михајловић 1977: 65, Богдановић 1979: 117, Ћирић 1983: 65, Богдановић 1987: 152–153, Реметић 1996: 451, Ћирић 1999: 155, Марковић 2000: 223)⁸⁴, у истраживаном говору беспредлошки посесивни датив је редак⁸⁵, употребљен само у функцији неправог објекта:

јд.: јѐдна друг̑арица је мо̑јој се̑стри најбо̑ља друг̑арица (И35);

⁸⁴ Остатака посесивног датива има у македонским и бугарским говорима, углавном код личних имена и имена сродства (Конески 1966: 114, Младенов 1979: 251–252, Асенова 1989: 56, Видоески 1999а: 214–215, Тополињска 2000: 1231).

⁸⁵ „Уклањање датива из морфолошког система и његова замена *на*-конструкцијама припада, са аспекта историје језика, завршној етапи нестајања синтетичких облика“ (Милорадовић, Станковић 2010а: 166).

једном мом другу је звонио (телефон) (И20); *мојој сестри* је двадесет другог априла рођендан (И17); *мојој мами* је двадесет петог (рођендан) (И23)⁸⁶.

Примери попут оних које наводи В. Стевановић у говору Пољанице (кућа *Стевану Стојковом*, колиба *тому Видосаву* (Стевановић 1969: 421)), нису забележени у говору младих Врањанаца.

13.2. Колебање падежног облика видљиво је у партитивним генитивним конструкцијама с бројем, прилогом и именицом у функцији квантификатора.

13.2.1. Конструкције с бројем⁸⁷:

а) овде има само шес *спрата* (И6); највише тридесет *човека* (И22); имамо је код нас у четиристо *примерка* (И28); седам *часа* (И32); ја имам сто *тётке* (И2); имам осам *медаље* (И6); пет *собе* имам (И10); има десет *деца* (И8); треба све три *крукчики* (И5); увек дођев по две *јајцики* (И15); имала је шес *бебе* (И27);

б) за десет минута дванес *кругова* (И5); тата је искршио пет *врхова* (И18); десет *људи* (И20); пет *сличица* (И4); дванест *девојчица* (И26); имам пет *различитих*

⁸⁶ Посесивни датив у адноминалној позицији редак је у стандардном српском језику. Уп. „Посесивни датив је облик којим се поред објекатског значења исказује и посесивност, али посесивни датив није неконгруентни посесивни атрибут него индиректни објекат који поред објекатског значења, преко лексичког значења целине, има и значење посесора“ (Пипер и др. 2005: 695). „У дијалашким структурама употреба посесивног датива не долази као одговор на питање са посесивним придевом *Чији?*, него као одговор на питање са упитном заменицом за човека *Коме (се вратио брат)?* Реченице са посесивним дативом су и по структури и по значењу ближе реченицама с типичном индиректном допуном него реченицама с посесивним придевом или посесивном заменицом као одредбом именице“ (Пипер, Клајн 2014: 351).

⁸⁷ Уз непаукалне бројеве именица у функцији партитивне допуне најчешће има форму паукала – именице мушког рода имају наставка *-а*, именице женског рода наставка *-е* и именице средњег рода облик једнак облику номинатива множине. А. Белић је забележио више наставака који представљају остатке старијег стања: код именица мушког рода наставка *-а* и *-и*, код именица женског рода наставка *-е*, *-и* и облике без наставка, код именица средњег рода наставка *-е*, *-и* и *-а* (Белић 1999: 238–242). Ове наставке Д. Барјактаревић бележи у врањском говору: пет *јелени*, седм *човеци*, осм *градови*, триста *гроши*; две *месте*, три *месте*, три *писме*, двесте *зрни* (Барјактаревић 1965: 49) и у прешевско-бујановачком: два *мужи*, два *товари*, три *пандури*, четири *нокти*, два *човеци*; две *жени*, три *сестри*, пет *кози*; две *месте*, три *гнезде*, четири *јутре* (Барјактаревић 1966: 199–200). Ове наставке нисмо забележили у нашем материјалу.

игара (И28); *шес папирића* (И7); *ја с три ћебета* (се покрије) (И8); *три дугмета* (И23); *има два коњића исте врсте* (И28).

13.2.1.1. Колебање падежног облик је најфреквентније у конструкцији с именицом *година*:

а) *кад је славила десет године* у играоницу (И3); *већ шес године сам заљубљен* у њу (И22); *седам пута смо ишли у моје осам године* (И26); *ја сто године нисам поставио слике* (И32);

б) *Ања има седам година* (И2); *њена млађа сестра ће пет година да напуни* (И17); *и тако са седам година* (И29); *ја имам дванест година* (И32); *ове године мислим да је било тридесет година од настанка* (И38).

13.2.1.2. Именица *сат* у функцији партитивне допуне у темпоралној конструкцији има двојак облике у зависности од значења, када је у питању дијалекатска форма. У значењу *колико сати* има облик општег падежа једнак номинативу *сат*, а у значењу одмеравања дужине трајања односно лонгитудиналности (у смислу *колико дуго*) има облик паукала *сата*. Стандарднојезички облик продире у обе конструкције:

а) *у пет сат* се дигла (И12); *оде ујутру у седам сат* (И40);

по пет сата тренинг; *петнес сата* путујемо у Чањ (И21); *онако седам сата* на дан (учи) (И40);

б) *он у пет сати* устаје (И21); *почнем да певам у десет сати* (И23); *у шест сати* излазим (И33); *после улицу играмо карте до дванес сати* (И35); *оде ујутру у седам сат до увече до десет сати*; *горе у пет сати* није хладно (И40);

да се врати за четрнес сати у колима хитне помоћи (И35).

13.2.1.3. Конструкција *пола сат* врло је стабилна:

правили смо га *пола сат* (И5); траје *пола сат* (И11); негде ми треба око *сат* време, некад *пола сат* (И33); *пола сат* треба да се дође (И37); какви *пола сат*, више од *пола сат* (је потребно да се стигне) (И40).

Само један испитаник је употребио стандарднојезички облик: до школу *пола сата*; требао сам само *пола сата*; па сам гледао цртани *пола сата* (И28).

13.2.1.4. Несигурност у употреби постоји када су у питању конструкције с именицама средњег рода, именицом *брат* и именицама *месец*, *сат*, *година*:

моја бака је родила четири *детета* (И2); три *деца* ће смо (И3); прво треба три *детета* (И4); ја сам два *нарче* (пице појео) (И6); има исто два *детета* једна комшика (И8); он је имао два *кучића*; четири *дугмића* (И19); ова друга четири *деца* има; има три *деце* (И31);

шест *деце* (И28); он пет *детета* има (И30); једна полуди са двајес *детета* (И31);

имама и још три *браћа* (И12); ја имама пет *брата* (И5);

па до три *сати* по доктори, до три *сати* (И1); за три *месеци* (И5); четири *година* (И22); од три *сати* до пет (И35);

пре пет *месеца* (почео да тренира) (И26); она за два дана пуни седам *месеца* (И17).

13.2.2. Најчешћи прилошки квантификатори су: *много, мало, мање, најмање, више, повише, превише, највише, довољно, доста, пуно, још, кол(и)ко, тол(и)ко, некол(и)ко*.

а) јд.: *има много простор* (И7); *нисам имала довољно снег кући* (И8); *ако има више снег* (И12); *има пуно посо* и *са други градови* (И30); *оне имав само мало воду* (И3); *дупло мање му карију тражи* (И30);

мн.: *колко кревети* (И7); *пошто нема много деца* (И32); *имамо у фиоку пуно играчке* (И3); *и ја имам слично тољко књигице* (И8); *на тобоган има мало степенице* (И9); *да направив још зграде* (И12); *на фејсбук има тољко игрице* (И18); *најдебљи са највише јабуке* (И21); *најмање шаре има* (И24); *имали смо да препричамо неколко лектире* (И28); *не може више отције* (И29); *повише сестре имам* (И25); *има доста шуме* (И34); *он има и превише играчке* (И35); *колико овџа коњићи* (И9); *имала неколко кучићи* (И24);

б) *кад пуно рогова има* (И3); *колико коња* (И4); *немамо тољко новца* (И18); *пре неколко месеци* (И28); *и кажеш колико степени оћеш* (И32);

борив се кој има више снаге (И11); *има пуно тих сличица*; *десио се пре неколко недеља* (И17); *прошло је неколко година*; *зна колико има година* (И23); *имам неколко жеља* (И24); *ово је најдебље са више јабука* (И27); *са пуно очију* (И14); *има мало деце* (И24); *много времена има између то* (И33); *колко дрвећа* (И11).

Ту су и стандарднојезичке конструкције: *тољко пута* *ме је зезнула* (И17); *ја сам неколко пута била* (И31); *као и конструкција кол(и)ко сати*: *сутра у колико сати* (И28); *колко је сати* (И29); *колико је сати* (И20).

Прилог *бескрајно*, који долази из стандардног језика, у функцији квантификатора, условио је употребу стандарднојезичког облика генитива у функцији допуне: мислим да има б'ескрајно нив'оа (И20).

13.2.3. Конструкције с именицом у функцији квантификатора су малобројне:

а) пон'ела сам једну к'есицу ш'ећер (И13); има́м два́ часа́ ликовно (И19);

б) има́ мале фла́шице н'ива (И28).

13.2.3.1. У конструкцији *са́т време* са значењем одмеравања дужине трајања глаголске радње ниједном није употребљен стандарднојезички облик генитива:

са́т вре́ме се путу́је; он је са́т вре́ме седе́ја на компју́тер; не́где ми тре́ба око са́т вре́ме (И33); са́т вре́ме (траје једна епизода) (И36); оти́шо од тре́нинг што тра́је са́т вре́ме (И40).

13.2.3.2. Именица *да́н* има стандарднојезички облик генитива у устаљеним конструкцијама: *година да́на, месец да́на, недеља да́на*⁸⁸:

но́си ства́ри ко́је сам ја́ но́сила са го́дину да́на (И17); овде́ су већ го́дину да́на (И31); о́ни су го́дину да́на и́шли онако́ заједно (И35);

пре ме́сец да́на су купи́ли (И31); два́ пу́та у ме́сец да́на (И33); ме́сец да́на ни́је и́шла на тре́нинг (И38);

у́век најави́ т'ест недељу да́на пре́ (И32); недељу да́на (траје пролећни распуст) (И36); о́н недељу да́на ради́о (И40).

13.2.4. Партитивни беспредлошки генитив у функцији допуне неких придева: *вредан, достојан, свестан, гладан, жедан, жељан, жудан* (Стевановић 1986: 199–200, Фелешко 1995: 69), није забележен у говору наших испитаника.

⁸⁸ Ове лексичке спојеве И. Грицкат наводи као балканизме који су из хебрејског преко грчких библијских превода ушли посебно у балканске језике (Грицкат 1968: 42, 1993: 54).

13.2.5. Такође, партитивни генитив у функцији правог објекта непознат је говору врањске деце. Само у једном примеру бележимо конструкцију преузету из стандардног језика: ако *имаш храбрости* да их *пипнеш* (И17)⁸⁹.

13.3. Стандарднојезички облик спорадично продире у конструкцију с генитивом у функцији синтаксичке допуне глагола.

13.3.1. Бележимо следеће примере беспредлошког генитива уз рефлексивне глаголе:

а) јд.: *играмо се избор* за *мис* (И17); *играмо се фудбал* (И4); *накљокала сам се воду* (И8); и *онда сѐти се неко правило* у тренутку (И29);

мн.: *играћемо се игрице* (И4); *ми се играмо и фризерке* (И8);

б) јд.: *ако се сѐћате рекламе* (И17); *ваљда се прво игра џунгле* (И4).

13.3.2. Генитивна конструкција с предлогом *од* шири своје поље употребе.

13.3.2.1. Аналитичка конструкција с предлогом *од* потиснула је беспредлошки генитив уз глагол *плашити се*, *одрећи се*, *ослободити се*:

јд.: *ја сам се једанпут плашио од грмљавину* (И6); *плашим се од висину* (И38); *затој се и одрѝкла од имање* (И34);

мн.: *од наукови* (се плаши) (И6); *ја сам ослобђена од тѝстови* (И36); *од бубаљке* (се плаши) (И6); *од тѝ бубе* (се плаши) (И13); *она од игле плаши се много* (И37).

У ову конструкцију продире стандарднојезички облик генитива: *ја се плашим од духова* (И4). Само је у једном примеру употребљен беспредлошки генитив: *од тад се плаши кучића* (И23).

⁸⁹ У стандардном српском језику партитивни генитив има функцију правог објекта када је дати појам делимично обухваћен радњом. У супротном, када је појам потпуно обухваћен радњом, функцију правог објекта преузима акузатив (Стевановић 1986: 196–197, Фелешко 1995: 54, Пипер, Клајн 2014: 300). Призренско-тимочки говори не познају ову дистинкцију. То потврђује и наша грађа.

13.3.2.2. Предлог *од* преузео је значење предлога *о* у локативним конструкцијама с глаголима говорења:

јд.: причао сам ти јуче *од Цони Тест* (И4); нешто *од магнет* (разговарали) (И12); неки *од Земљу* (филм гледали) (И11);

мн.: ајде да причамо *од стари филмови* (И21).

13.3.3. Егзистенцијалне конструкције с глаголом *имати* и *бити* у безличном и личном глаголском облику презента, перфекта, потенцијала и футура и именичком јединицом у облику номинатива⁹⁰ показују потпуну стабилност, ниједном нису употребљене у стандарднојезичком облику:

да има *столови* по цео стан (И2); нема *вампири* (И20); има као неки *мехурићи* (И23); нема ни *услови* (И31); има *животиње* тамо (И3); у школу нема *играчке* (И19);

имало *оволике фоче* (И12);

да не би имало *змије* (И12); оно би имало *кружићи* (И5);

било је на Сандру *рођендан* (И3); у Наше дете је било *маскембал* (И7); кад је било *суклијаш* (за ужину) (И12);

биће *промоција* (И29);

имао је *базен* (И27); имала је *толицка корњача* (И23); на вести имало *тој чудо* (И12); *грџање* није имало (И30); није имало *светло* (И40); имали су *колаци* (И3); нису имале *лопатице* (И7); имали су *дрва* (И28);

⁹⁰ У стандардном српском језику глаголи *имати* и *бити* с егзистенцијалним значењем *постојати* имају безличну форму, при чему глагол *имати* има само облик презента (*има /нема*), док се у перфекту и футуру употребљава глагол *бити* (*било је, биће*) (Арсенијевић 1993: 68, Фелешко 1995: 66). Именички појам егзистенцијалних конструкција у стандардном српском језику има облик генитива. Када су у питању бројиве именице у јединици, могућа је употреба номинатива (Ивић 1981: 23, Пипер, Клајн 2014: 297).

моја мама каже да је у Змај школу био *бунар* (И18); у школу је била *приредба* (И14); стално је *пуцање* било између породице (И32); прошлу недељу много су биле *свађе* у наше оделење (И36); све су биле *лонтe* (И11); пошто су били *врата* улазни (И33).

Честа је и удвојена конструкција: заменичка енклитика + именица у основном облику:

јд.: *има га један друг* (И5); *нема га тата* (И7); онај *има га мајор*; кад *га нема нуж* (И12); *чика га нема* (И18); *има га онај Снупи Дог*; што *га има један црнац* (И40); *нема гу аждаја* (И2); кад *гу нема тета Кика* (И15); *Мира гу има* (И19); *има гу једна црна пудлица* (И40);

мн.: што *ги има мрави* (И5); *има ги* и овде *деца*; *има ги коњићи* (И8).

Стандарднојезички облик генитива употребљен је у устаљеним изразима с глаголом *немати*: *нема везе* (И5, И7, И14, И29, И33, И35-36, И38); *нема шансе* (И14, И18, И20, И36, И40).

13.3.4. Употреба тзв. словенског генитива уз негиране глаголе сведена је на устаљене изразе *немам појма* (И1-2, И10, И14, И16, И18-21, И25, И28, И30, И32-И34, И40); *немам времена* (И17); *неће имати времена* (И22).

13.4. Уз показну речцу *ево*, *ето*, *ено* општи падеж једнак номинативу у потпуности је потиснуо стандарднојезички беспредлошки генитив:

ево нуж (И6); *ево остатак* од *барбику* (И14); *ево Снежана* и *седам патуљака* (И3);

мн.: *ево поклони* (И9); *ево ти овде бубе* (И13).

Много је већи број примера с удвојеном конструкцијом: заменичка енклитика + именица у основном облику:

јд.: *ѐво га бра́т* (И3); *ѐво га напíтак* (И10); *ѐве га ма́јмун* (И12); *ѐво га чиста́ч* (И13); *ѐве га зе́ка* (И16); *ѐве га ме́да* (И25); *ѐво је мо́ја лу́тка* (И7); *ѐво гу најмања згра́да* (И9); *ѐво је пти́ца* (И10); *ѐно гу со́ва*; *ѐто га сунце*; *ѐво га црвено ја́је* (И16);

мн.: *ѐво ги мрáви* (И6)⁹¹.

Само је једном употребљен стандарднојезички генитив, и то када је испитаник препричавао цртани филм: *ѐво њéне ку́ће* (И3).

13.5. Колебања општег падежа и стандарднојезичког облика налазимо у генитивним предлошким конструкцијама с разним аблативним значењима:

13.5.1. Конструкције с предлозима *из* и *од* у значењу потицања, извора, порекла:

а) јд.: другáри *из вртић* (ће позвати) (И12); сестра и не́ка де́ца *из комишлук* (ће доћи) (И28); учимо не́ке за́нимљивости *из Дру́ги свéтски рáт* (И32); мо́је другáрице *из оделéње* су ве́ће за две гла́ве од ме́не (И26);

добíла сам гу за рођендан *од најбо́љу другáрицу* (И9); нíкад не би очекива́ла *од не́ку другáрицу* (И30); за рођендан *од мо́ју ма́му* и *та́ту* сам добио ове́ чíзме (И26);

мн.: то́ све́ *од стари́ји* попрíмамо (И31);

б) јд.: не́ке ли́че на пу́шке *из фíлма Аватар* (И20); девојчице *из мо́г тíма* узму ло́пту (И29); мо́ја другáрица Јéлена *из оделéња* чу́ва па́туљастог пíнча (И26); са́мо о́дломак *из де́ла* (И32);

то́ сам ја́ насле́дила *од мо́г та́те* гита́ру; то́ сам ја́ чу́ла *од мо́је другáрице* у првом ра́зреду; сви смо видели *од њéне шко́ле* (И17).

⁹¹ Овакво удвајање објекта иза показних речци јавља се и у српском стандардном језичком дискурсу (Радић 2003: 140).

13.5.1.1. У грађи се нашао велики број примера аналитичке конструкције с предлогом *из* у значењу наставника који предаје неки предмет:

јд.: *наставницу из енглески* (И35); *наставница из француски* нам је причала (И38); *из математику* ми је много добра *наставница* (И36); *наставник Слободан из историју* (И38); да није *наставник из ликовно* (И33).

Конструкција с овим значењем може да садржи и само име наставника:

јд.: *Весна из српски* (И30); *Ћирко из енглески* прича на враћањски (И33); *Радован из физику* свашта прича (И38); *из биологију* Дејан (најбољи) (И37); *Нешко из физичко* нам каже (И40).

Уместо беспредлошког генитива употребљена је предлошка конструкција са стандарднојезичким генитивом: *наставница из српског* (И31); *наставник из историје* сад што је дошо из Београд (И40). Један пример је с именом наставника: *Жика из математике* (И33).

Стандарднојезичка форма је у устаљеном изразу *из виђења*: *ја те из виђења* познајем (И19).

13.5.1.2. Предлог *од* употребљен је с прилозима *дома* и *кући* у следећим примерима:

да ти понесем *цвеће од дома* (И15); ма ја си *имам пуно свеске од кући* (И19).

13.5.1.3. Предлог *с(а)* се јавља спорадично, са стандарднојезичким генитивом, углавном у изразу *с ове / те / оне / мамине / татине стране* и називима цртаних филмова и телевизијских серија:

јд.: *другари са тренинга*; *са мамине стране* *на̀на* и *дѐда* (И17); *с татине стране* (баба и деда) *живимо заједно*, а *са мамине* *живе* у град (И35);

мн.: пингвини *са Мадагаскара* (И2, И5, И18, И26); Домаћице *са Босфора* (серија) (И31, И35-37); Жене *са Деђиња* (И37).

У већој мери потиснуо га је предлог *од* који долази најчешће с општим падежом у функцији генитива, али спорадично и са стандарднојезичким генитивним обликом:

а) јд.: једна другарица *од балет* (И2); стражари *од улаз* (И15); има две тётке у Нови Саџ *од мамину страну* (И33); треба једна диплома *од неко такмичење* (И35);

мн.: туш *од руке* се не пёре (И26);

б) јд.: једна моја другарица *од балета* (И2); *од улице* (другари) (И28).

13.5.2. Конструкција с предлогом *из* у значењу места порекла, становања, боравка:

а) јд.: иначе је *из Панчевац*, *из село* (И22); баба ми *из Раковац*, деда ми *из Содерце* (И34); моја мама је *из Врање*, и тата је *из Врање* (И17); пореклом је *из то село* (И22); мој деда је *из Осларе* (И35);

б) јд.: само је једна *из Србије*; још једна бака *из Данске* (И23); ваљда му је мајка *из Немачке* (И29); ни један ни други није *из Врања*; тата од мог тате је *из Буштрења* (И20).

13.5.3. Конструкција с предлогом *од* у значењу растављања, отклањања, узимања, одвајања од неког места, предмета, појма:

а) јд.: онда је одустала *од факултет* (И30); *од телефон* се не одвајају (И37); ја узмем *од мој интернет* крадем (И40); ја тражим *од маму* (И4); моја сестра се не одваја *од маму* (И18); украде јаја *од бабу* (И25); ће одустанем *од соло певање* (И30);

мн.: крали су од сељаџи (И22); да се одвајам од родитељи и од целу породицу (И31); сад оће да се одвикне од цигаре (И2); узмемо од девојџице (И6);

б) јд.: једва сте од Николе извукли; тражила сам од тате и чике; увек тражим од маме њене ципеле (И17);

мн.: мама ми је рекла да не узимам од непознатих људи (И20).

13.5.4. Конструкција с предлогом од у значењу издвајања једног дела из целине:

а) мн.: кој ће победи од тија Покемони (И12); од дечаџи се нико с њу не дружи, а од девојџице мжда (И26); ја највише од сви глумџи (воли њега) (И30); од филмови Партизанска ескадрила (омиљени), а од страни глумџи омиљен ми је Жан Клод Ван Дам (И40); од играчке имам један ауто (И4); ја сам имала свашта од животиње (И13); од девојџице најлепша је Ната (И25);

б) јд.: од поврћа мрзим броколи (И20);

мн.: ја обожавам од тигрова и свиx тих животиња (И17); напасти од мојих сестара (И20).

13.5.5. Конструкција с предлогом од у значењу материје од које је нешто сачињено, направљено:

а) јд.: и прсти од снег (И9); волим питу од спанаћ (И15); кућица за птичице од картон (И19); Супермен је од челик (И21); руке од снег (И25); имам поклопац од картонску кутију (И29); играчкица од папирче (И15); уста од камење (И26);

мн.: моје су од даске (санке) (И15); Снежко од чаше (И21); има од шипке (санке) (И25); исто од ови каменџики (И6);

б) јд.: од лѣда и од снѣга кућа (И1); кад има брдо од снѣга (И20); има реп од пластелина (И28); слаба кућа од сламе (И4); оволика планина од пластике (И22); ту пише нешто од чоколаде (И23); имам једну кућицу од платна (И17).

13.5.5.1. Производ од неког воћа изражен је општим падежом који има форму акузатива једине или номинатива множине:

има сок од јабуку или од крушку, од јагоду или од јабуку (И6); није ово од шљиву (И19); ја највише волим сладолед од јагоду (И26); сладолед од банану (И27);

сад ми се не свиђа сок од брескве; нисам пила од јабуке (И2); јела сам од банане (сладолед); од јагоде (жвака); ја имам пекмез од шљиве (И15); пекмез од шитке (И25).

13.6. Значење узрока изражено је генитивним и акузативним конструкцијама.

13.6.1. Варијација падежног облика забележена је у генитивној конструкцији с предлозима због, од, око са значењем узрока:

а) јд.: не иде сад због Дуњу (И10); због тучу (се отказује игранка); он није био целу недељу због физику (И40);

није могло уопште од смрдеж (И33); плакаја од играчку (И14); ће умреш од смејање (И13); ће полудимо од путовање (И32);

свађали су се нешто око наследство (И30);

мн.: лето (воли) због сладоледи (И6); због птичице (се праве страшила) (И19); онај пут код разредну нашу слао нас је због оловке (И40);

не могу да прођем од кућице (И12); не зна где да се окрене од паре (И30);

б) јд.: пала с моста због љубави (И18);

тела сам да паднем у несвест од смеха (И23); мука ми је више од сестре (И18); зависи од ситуације (И29);

мн.: *због личних разлога* не пѣва (И17); мѣњам гóвор *због наставника* (И29);
мама и ја смо се препи́рале *око ха̀љина* (И17).

13.6.1.1. Забележена је и појава мешања циља и узрока, при чему је предлог *због* потиснуо предлог *ради*⁹²:

јд.: у Минхен (би ишао) *због ста̀дион један фúдбалски* (И38); *због фúдбал*
(отишао у Шведску) (И40);

мн.: требао је та̀мо да се́ди око три го́дине *због папи́ри* (И40).

13.6.2. Значење узрока изражава се и аналитичком акузативном конструкцијом с предлогом *за*⁹³:

òбично се сва̀ђамо *за рачуна̀р* (И18); с то̀м мла̀ђом се р̀вем *за компјúтер*
(И22); сва̀ђају се *за ми́ша* (И23).

13.7. Обличко колебање падежа својствено је дативним конструкцијама у функцији индиректног објекта:

а) јд.: нац̀ртала сам *на деча̀ка*, сад *на дево̀јчицу* (И1); *на Не́шка* преда̀ва
фíзичко (И39); *на мо̀ју се́стру* је радио не́ке ства̀ри (И22); ја ће оста̀вим бро̀ј *на*
разредну (И31); преда̀вала *на њено оделѐње* (И31);

мн.: не сме да се на пр̀сти ставља *на људи* штипа̀лке (И9); да пока̀жем *на*
другари и *на другарице* (И15); да се пофа̀лим *на родитѐљи* (И32); они пра̀ве са̀мо на
људи, а *на дѐцу* не́ (И19);

⁹² Ову појаву бележи и М. Јуришић у говору Горње Пчиње (Јуришић 2014: 481), а својствена је и косовско-ресавским говорима (Јовић 1968: 165, Милорадовић 2003: 124–125). Више о овој појави у Јуришић 2015.

⁹³ Предлог *за* с узрочним значењем бележи и М. Јуришић у пчињском говору (Јуришић 2014: 482). У стандардном српском језику у генитивној узрочној конструкцији с узајамно-повратним и социјативним глаголима типа *сва̀ђати се*, *препи́рати се*, *ту̀ћи се*, *борити се*, *отимати се*, *спорити се* и сл. и именичким појмом у значењу предмета долази предлог *око* (Пипер и др. 2005: 168).

б) јд.: ба̀цимо ло̀пту Во̀јину (И23); да пока̀жем ма̀ми (И1); ја сам једном забра̀нила ма̀ми (И18); та̀мо је у̀говор ко̀јим је Аустроу̀гарска обја̀вила ра̀т Ср̀бији (И38).

Међу њима су и дативне конструкције у функцији објекта с различитим значењима:

13.7.1. Значење намене и давања⁹⁴ углавном је изражено аналитичком на-конструкцијом:

јд.: ја ба̀цим на дру̀гара А̀лексу (И4); на мо̀ју сѐстру да̀ла поквара̀н со̀к (И2); на дево̀јчицу (дао цвет) (И7); ја не да̀јем ни на једно̀ дете (И25);

мн.: на дѐцу не да̀је да иду код тѐта Ро̀ску (И3).

Беспредлошки стандарднојезички датив употребљен је само у два примера: да̀ла сам је ку̀му (И24); ако да̀м ово Ка̀тарџи (И2).

13.7.2. Значења користи и штете:

а) јд.: бо̀ље је да и́дете да помо̀гнете на мѝша (И7); на бра̀та купио тѐнк (И12); на једну тѐтку из Ниш да ку̀пим запуша̀чи (И2);

на једно̀г деча̀ка сам пустио кр̀в (И21); кад су на Лѝрију одсѐкли ро̀г (И8); на мо̀ју дру̀гарицу Не́ду је ук̀рао сти́кере (И18); и ја на сѐстру упалим ја̀кну (И27);

б) јд.: да ку̀пим нѐшто ма̀ми (И20); ку̀пили смо ма̀ми две чо̀коладне то̀рте (И23); ја дру̀гарици помо̀гнем; по̀сле су ма̀ма и та̀та стари́јој сѐстри купи́ли (И35);

бра̀ту сам сломио ру̀ку (И33);

мн.: пома̀жем живо̀тињама (И24).

⁹⁴ У косовско-ресавским говорима на-конструкција се јавља као конкурентски облик синтетичког датива уз глаголе с дистрибутивним значењем (*дати, оставити*) и називима средства (Соболев 1991б: 126).

Уз глаголе *узимати*, *узети* употребљена је *на*-конструкција у значењу штете уместо аблативне генитивне конструкције с предлогом *од*:

јд.: и *узедо на Алџексу, другара ми* (И33); *после сам узела на маму паре* (И9);

мн.: *узимама на сестре* (ужину); *узимама на сестре собу* (И11).

У једном примеру употребљен је и беспредлошки датив у стандарднојезичком облику: *он је узео једном мом другу лопту* (И29).

13.7.3. Уз глаголе *говорења* и друге облике вербалног деловања:

а) јд.: *само да кажем на Војина* (И6); *ће кажем на тату* (И10); *рекли на мог брата* (И12); *ја викам на татка* (И15); *жали се на доктора* (И22); *сви наставници кажу на наше оделење* (И36);

мн.: *рекла је на ти мишеви* (И7); *само каже на девојчице* (И34);

б) јд.: *ја мом брату стално говорим* (И17); *каже зекци да му је хладно* (И1); *то сам само баби рекла* (И13); *ја кажем мами* (И18); *каже учитељици*; *ја кажем мојој сестри* (И22);

мн.: *рекли су његовим родитељима* (И20); *родитељима реко* (И35); *кад се обраћаш старијим особама* (И37).

13.8. Стандарднојезички облик акузатива продире у конструкције с функцијом правог објекта:

а) *она хвата ти пингвини* (И2); *спремају колачи* (И7); *видим војници* (И20); *имама тамо другари* (И18); *цртамо кружичи* (И1); *правили смо срџики* (И7); *ће роди бепчики* (И9); *овакви карнеричи да направим* (И17); *и шетају кучики онија пензионери* (И40);

б) заборавила да обрѝше *стóлове* (И2); вóзиле смо *рòлере* (И17); нала̀зиш *брòјеве* (И23); нѝсам имаó *звóнчиће* (И15); ма́чка има *мáле мáчиће* (И18); кад сам видео *зóмбије кúчиће* (И20); óна је направила *цветиће, срца* (И23); úвек ми направѝ *дугмèта* (И15).

13.8.1. Забележен је и један облик настао услед хиперкорекције: ја́ има́м *војни́це* (уп. *војници – војнике*) (И4).

13.8.2. У партитивним конструкцијама, с глаголом *имати* и глаголима делимичног обухватања, као и с одричним прелазним глаголима, увек долази облик акузатива у функцији објекта (*имамо пáре* (И8); *пила вóду* (И16); *кúпили чоколáду* (И27); *ма́ма нèма пòсо* И33). Употреба партитивног и словенског генитива у овим конструкцијама није забележена, осим у неким устаљеним изразима (в. т. II 13.2.5).

13.9. Индиректна допуна глагола је такође изражена двојаким обликом акузатива, општим падежом и стандарднојезичким обликом:

а) пúцам у *дрúги авијóни* (И6); нѝсам гледáла у *мрáвови* (И8); ја́ спа́дам у *најбо́љи ученици* (И21); да не удáриш у *чуњеви* (И34);

б) а óнда смо óдма прèшли *на кíлограме* (И17); *на другáре* (се навикне) (И24).

13.9.1. Акузатив са значењем намене, усмерености, у функцији индиректног објекта има облик општег падежа, у већем броју примера, и стандарднојезички облик, у мањем броју примера:

а) сáд ћу за *другáри* у играóницу (славити рођендан); за *рòдитељи* има́в пóсебне столи́це (И11); мѝ навѝјамо за *деча́ци* (И18); тó су за *терористи* смисли́ли (И27); пр́во је радио за *коњи* (И35); највише се сáд занима́м за *óве држа́ве, зèмље* (И33); ће ми трèба двá папи́ра за *прáсићи* (И11);

б) јаје је употребно *за колаче*; горњи је *за млађе*, доњи је *за старије* (И17); ми навијамо *за децаке* (И18).

13.9.1.1. У једном примеру забележили смо удвојену предлошку конструкцију *за испод*: *јмам и наочаре за испод воду* (И28). Првим чланом конструкције, предлогом *за*, дефинисано је основно падежно значење, значење намене. Предлог *за* у овом примеру „динамизира конструкцију чији је саставни део“ (Милорадовић 2006: 264)⁹⁵.

13.9.2. Акузативна конструкција с предлогом *за* потискује у већој мери локативну конструкцију с предлогом *о*, најчешће уз глаголе *говорења* и *мишљења*⁹⁶:

јд.: *тата ми је реко за Сатурн* (И6); *нисам ти испричао за тог лопова* (И11); *читамо за Валентина* и *за Светог Трифуна* (И37); *шта сам тео да кажем за луку* (И40); *то кад сам јој рекла за позориште* (И30); *наставник ништа није говорио за такмичење* (И32); *мој деда прича тамо неке добре приче за злато* (И33); *нешто за пролеће* (да пишу) (И40);

мн.: *ни за ови лепа стикери* (неће да каже) (И1); *ја говорим за они специјалци* (И21); *за цртежи* ми нису рекли (И32); *не чуди ме да Вам је нешто реко за лево*

⁹⁵ У говору Параћинског Поморавља С. Милорадовић је забележила велику учесталост предлошких секвенци с предлогом *за* као првим чланом конструкције. Искључиво присуство предлога *за* на првој позицији она доводи у везу „са интензивним учешћем овог предлога, тј. предлошко-падежне комбинације *за* + акузатив, приликом неутрализације синтетичких конструкција у говору Параћинског Поморавља“ (Милорадовић 2006: 263). Иначе, удвајање предлога је карактеристична балканистичка иновација (Лашкова 1993: 53) коју дијалектолози бележе у многим српским народним говорима (Јовић 1968: 172–174, Богдановић 1987: 244–245, Радић 1990: 35, Вукадиновић 1996: 259, Марковић 2000: 233, Милорадовић 2006, Јуришић 2014: 499–500). У стандардном српском језику дозвољено је гомилање предлога у ограниченим случајевима, при чему ову појаву треба избегавати уколико је могуће уместо два предлога употребити један у истом значењу (Пипер, Клајн, 2014: 207). О удвојеним предлошким конструкцијама у стандардном језику в. Кашић 1969: 174.

⁹⁶ Радић указује на „појачан удео предлошко-падежне конструкције *за* + акузатив, којом се неутралише синтетички модел“ у разговорном језику (Радић 2003: 132–133). Употреба предлога *за* уместо предлога *о* у конструкцијама овог типа својствена је и македонском језику (Марков 1953: 194).

кòцке (И17); пíšем за цвèће, за живòтиње (И24); та̀д смо прича̀ли за пра̀ва дèтета (И37).

У неколико примера ову конструкцију бележимо и у адноминалној позицији (в. т. II 13.10).

С глаголима говорења долази и предлог *од* (в. т. II 13.3.2.2). Ипак, конструкција с предлогом *о* није потпуно потиснута. Пошто долази из стандардног језика, у већем броју примера иде са стандарднојезичким обликом локатива:

а) јд.: ако већ причамо *о маскембали* (И23); *о Иву* (да причамо) (И2);

б) јд.: ра̀ди се *о хладно̀ћи* (И11); прича учитѐљица са на̀ма *о лèкцији* (И17); ту̀ се ра̀ди нèшто *о бо̀лници* (И18); нèшто *о прѝроди*; причају нèшто *о жу̀рци* (И20); мо̀ја ма̀ма је прича̀ла *о нѐкој про̀мени* (И22);

мн.: има јèдан ц̀ртани *о диноса̀урусима* (И7).

13.10. Колебање облика акузатива видљиво је и у адноминалној позицији, као одредба придевског карактера с предлогом *за*:

а) јд.: има́м ја̀ не́ку игри́цу за специ́јалци (И5); има́м прода̀вница за ра̀јфови (И8); има́м приватну фíрму за решòи (И30); иде́ у шко̀лу за чаробња̀ци (И38); та̀ј на̀града што је за ти́ графíти; да ви испри́чам један фазòн за сíлу (И36); интервју́ нèшто за другàрство (И33);

мн.: ја̀ слу́шам пèсму за мо̀ји уну̀ци (И33); има́м један ви́ц за по̀дморнице (И22); би́ло је (предавање) за пра̀ва дèтета (И37);

б) мн.: пр̀во је би́ло та̀кмичење за најбо̀ље летáче (И1); спрát за одра̀сле је до̀бар (И22); к̀упили смо но̀ву машíну за судо̀ве (И23); има она́ лу̀ка за брòдове (И40).

13.11. Значење места изражено је генитивним, дативним, акузативним, инструменталним и локативним предлошким конструкцијама и варијабилним обликом падежа.

13.11.1. Генитивне конструкције с предлозима *од, до, из, преко, прекопута, око, около, поред, изнад, испод, испред, иза, између, поред, близу, код, ван, с(а)* и генитивом у облику општег падежа и стандарднојезичком облику:

а) јд.: она је *близу*⁹⁷ *вртић* (И11); ма́ло да се прошéтамо *око* *пáрк* (И15); жи́ве *до* *пláв мóст* (И18); ја́ сам *прекопута*⁹⁸ *стадион*; ма́лчице *го́ре од* *те́рен* (му се налази кућа) (И31); то́ је *ван* *Београд* *не́што* (И36); Анаста́сија што се́ди *поред* *ње́ну кате́дру*; *код*⁹⁹ *учите́љицу* смо *цве́нке* (И19); ја́ сам *испред* *Јелену* (И26); чим је *иза́шо из* *кути́ју* (И29); *ти́ жи́виш изнад* *Сла́вицу* (И31); *ску́пљав се* *љу́ди код* *шко́лу* на кошарка́шки *тере́н* (И38); *преко* *ма́јицу* *обу́чемо* *ду́кс* (И39); *сакрио се* *иза* *једно* *др́во* (И4); *сакри́јем се* *испод* *сто́лче* (И8); *кад* *сти́гнем до* *дно́* (И26); *од* *Ђо́кино* *кафа́нче до* *кана́л* (се простире насеље) (И33);

мн.: *ми́ смо код* *сто́лови* (И5); *изгорéла* *шта́ла код* *ко́њи* (И7); *долази́ли из* *дру́ги гра́дови* (И36); и ја́ *ско́чим ту́ поред* *степéнице* (И28); у *средину* *ку́ћице*, а *около* *ку́ћице* *цве́ће* (црта) (И10); ја́ *ми́слим да се* *исто* *преко* *До́бре* *во́де* *и́де* (И31); *од* *ка́сарине* *па* *пра́во* *у́лица* (И35); *са́мо ми* *до* *Пензио́нерске* *згра́де* (дозвољава да вози скутер) (И33);

⁹⁷ Дијалектолози бележе и нешто другачији фонетски облик овог предлога у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима – *близо* (Богдановић 1979: 107, 1987: 235, Милорадовић 2003: 120, Жугић 2010: 115). У нашој грађи нема таквог облика.

⁹⁸ К. Фелешко наглашава да овај предлог спада у новије предлоге, „нема га у Даничићевој граматици нити у РЈАЗУ“ (Фелешко 1995: 121). Не бележи га ни С. Милорадовић у говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003), ни Р. Жугић у говору јабланичког краја (Жугић 2010).

⁹⁹ У говору врањског краја забележен је и предлог *куде* са значењем *код, поред* (Барјактаревић 1965: 55, Јуришић 2009: 273, 2014: 411–412). У говору најмлађих Врањанаца нема овог облика.

б) јд.: *ко ће да стигне до циља* (И7); (полица) *између радног стола и кревета*; да се *носи око врата*; *спавамо код телевизора* (И17); *тамо прекопута доњег улаза* (И23); *паркира се испред моје куће* (И17); *изнад школе* (живи) (И26); *могу да дишем испод воде* (И1); *има једна кућа поред штампарије* (И17); *били смо близу школе* (И25); *није баш далеко од школе* (И23); *ја идем из школе* (И20); *код ове наставнице* *нисмо стаали* (И40);

мн.: *полице за књиге код креветића* (И23).

13.11.1.1. Са значењем просторног односа близине предлог *близу* је употребљен у комбинацији с предлогом *до* и *на* у аналитичкој конструкцији¹⁰⁰:

јд.: *близу до Пчињу* (се налази село); *близу до Борино брдо* (И22); *ја сам много близу до теренче* (И28);

близу сам на језеро (И36).

Притом, не ради се о плеонастичкој појави – први члан предлошке конструкције је носилац предлошке функције, док други члан прецизира место дате ситуације (Милорадовић 2006: 264) (в.т. П 13.9.1.1).

У једном примеру употребљен је синтетички компаративни облик *ближе* који је условио употребу стандарднојезичког генитива: *било ми је ближе до Пчелице* (И23).

13.11.1.2. Предлог *од* у аналитичкој конструкцији с аблативним значењем места преузео је функцију предлога *с(а)*¹⁰¹ (в. т. П 13.5.1.3):

јд.: *само што смо дошли од плес* (И2); *моја мама се враћа од поса* (И5); *од хелихоптер* *прескочив* с *конопац* (И21); *отишо од тренинг* што траје *сат време* (И40);

¹⁰⁰ М. Јуришић у говору Горње Пчиње предлог *близу* бележи или у прилошком значењу или удвојено у конструкцији *близу до* (Јуришић 2014: 414).

¹⁰¹ Губљење аблативног значења предлога *с(а)* бележи и С. Милорадовић у говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003: 87, 117) и М. Јуришић у говору Горње Пчиње (Јуришић 2014: 417–418).

од терасу га пушташ (И6); али кад паднеш *од даску* (И18); *од бициклу* је пао (И22); ја кад сам се вратио *од Тару* (И26); морам да се ди́гнем *од столицу* (И28); фрљила се *од терасу* (И31); ал чим скочиш наочаре онџ *од главу* ти падав (И40); ја сам једном пала *од сѐно* (И9); кад сам се вратио *од море* (И10); мој другар се утепао *од дрво* (И11);

мн.: одсуствујем *од часови* (И30); пао сам *од степенице* (И5); једанпут сам пао *од лѣтве* (И28); ја сам се спуштала *од стрмије ста́зе* (И35).

Ипак, предлог *с(а)* с варијацијом облика генитива полако проди́ре у говор најмлађих:

а) јд.: он је дошо *са Нептун*; треба да скочиш *с мост* (И21); скрѐнеш *с нут* (И34); ће скачу *са неку даску* (И19); он је пао *с ту̀ литицу* (И33);

мн.: оне те нападају *са све́ стране* (И21);

б) јд.: не скрѐћи *са нута* (И9); пала *с моста* због љубави (И18); кад оће да га спу́стим *са куча* (И29); скачев *са даске* у ба́зен (И18);

мн.: доно́сим *са сви́х страна* снѐг (И17).

Стандарднојезички генитив чест је у конструкцији *с(а) стране* у значењу оријентационе аблативности:

имају *са стране* цветиће (И1); *са ове́ стране* прасе (И11); нисам сигуран да ли сам *са те́ј стране* или *с ове́ј* (И14); моја сѐстра *са јѐдне стране*, ја *са дрўге стране* (И23); *с јѐдне стране* јѐдан, *с дрўге* дрўги (И24); оно́ *са стране* (И29); овде́ *са стране* на клупу има нешто (И40).

Несигурност у употреби предлога *с(а)* показују примери: глѐдала си *са табурѐт* (седећи на табурету) (И2); то́ сам глѐдала *са свѐске* (из свеске) (И17).

13.11.1.3. Конструкција с предлогом *код* је у потпуности потиснула циљни датив у означавању лица као циља кретања¹⁰². У ексцерпираној грађи јавља се с општим падежом у функцији генитива и стандарднојезичким обликом генитива:

а) јд.: с његови другари тамо иде код неког Гавру (И6); кад смо ишли код татиног другара (И25); па сам ишо доле код чичу и стрину (И28); кад сам ишла код моју комшиницу (И3); иде овде горе код Милку и код Милёну (И7); дошли су коњићи код маму и тату (И15); иде код ћерку (И32); ишо код друго прасе (И4); прелазим код теле (И9);

мн.: треба да идеш тамо код диносоруци (И38); побегло је јаје код пилићи (И7); он иде горе код бебики (И12);

б) јд.: полиција је дошла код комшије (И18); сад ћеш код те тете на разговор; овде долази лисац код лисице (И1); кад сам ишла код баке (И2); долазила сам код једне другарице (И8, И17); она сваки дан долази код њене мајке; увек кад дођем код Џке (И18); ја после ћу да идем код бабе и деде (И26).

13.11.1.4. Адвербијализован израз *код куће* у значењу места на коме се врши радња потиснут је адвербијализованим дативним обликом *кући*:

имам и бамби кући (И1); седела сам кући с тату (И3); код мене кући има пуно бубе (И6); нисам имала довољно снег кући (И8); он је био кући са сестру (И12); кући причам на враћански (И22); она је ове године славила кући (И32).

¹⁰² Б. Милановић сматра да се ова генитивна конструкција најпре јавила код перфективних глагола с наглашеном резултативности, тј. завршеносвршеним значењем. „Оствареност радње ових глагола увек изазива и психолошки осећај да је онај који ју је извршио истовремено и присутан тамо где се налази лице које је било циљ таквог, свршеног кретања. А то је довољан разлог да се у језичком осећању употреба дативног падежног облика уз те глаголе помеша са употребом предлога *код*“ (Милановић 1959: 242). Генитивна конструкција с предлогом *код* у значењу усмерености дуго се сматрала нестандартном. У савременом српском језику је прихваћена као стандарднојезичка (Пипер, Клајн 2014: 343).

Само је у једном примеру употребљен облик *код куће* у значењу места – ја њимам све код мене *код куће* (И13).

13.11.2. Дативне конструкције с предлозима *накуд* и *према*:

а) јд.: ја све њдем *накуд твоју канцеларију* (И13); ја се окрѣнем *накуд Јелену* и причам (И26); ту се прође нагоре *накуд Александровачко језеро* ако њдете по тај пут (И40);

кад се крѣне *према Пржар* (И17); ѓво њије *према гаражу* (И29);

б) јд.: њде *према гаражи* (И17); кад је окрѣнута *према табли* (И22).

Њиједном њије употребљен предлог *к(а)*.

13.11.2.1. Аналитичка *на*-конструкција потиснула је беспредлошки датив у следећем примеру: *приђе на компјутер* нешто и осѣћа се (И35)¹⁰³.

13.11.2.2. Финални датив именице *кућа* – *кући* има функцију прилога без разлике у употреби уз глаголе локације и кретања¹⁰⁴:

побегнем *кући* (И8); њдемо *кући* (И16); не пушта ме да њдем *кући* (И24); могу да однесем *кући* (И38) (уп. с примерима у т. П 13. 11.1.4).

13.11.3. Акузативне конструкције с предлозима *на* и *у*¹⁰⁵:

а) попѣо се мѡш *на листови* (И6); не сме да се *на прѣсти* ставља на људи штипаљке (И9); њде *на фестивали* (И11);

¹⁰³ Уз глаголе кретања користи се беспредлошки датив само оних именица које значе лица. Именице са значењем локалитета, а у забележеном примеру и ствари, имају форму беспредлошког датива као допуна глагола с префиксом *при-* (Ивић 1957: 147).

¹⁰⁴ Конструкција с дативним обликом *кући* нема значење одмеравања просторног односа, већ остварење контакта с амбијентом где живи лице о коме је реч (Ивић 1957: 147).

¹⁰⁵ Уз глаголе кретања у значењу правца, циља употребљен је и предлог *за*: кад је ишо *за Бразил* (И21); иде *за Ниш* (И24); отишли су *за Швајцарску* (И31). „Такав акузатив дуго је сматран супстандардном формом, али данас преовлађује мишљење да нема озбиљног разлога оспоравати му статус стандардне форме“ (Пипер и др. 2005: 214). О алтернацији предлога *за* и *у* сведочи и пример: *за инат* је то урадио (И40) (уп. у *инат*).

у сви градови иде (И28); у кафићи још не излазимо (И32); и сад он се враћа полако у сви делови (И38);

б) лете у много топле крајеве, у много суве крајеве; кад су одлетеле у суве крајеве (И1); иде у кафиће (И23).

Ексерпирани примери показују да је предлог *на* употребљен само у аналитичкој конструкцији, док с предлогом *у* долази и општи падеж и стандарднојезички облик.

13.11.3.1. У неким примерима забележена је неутрализација граматичког односа између акузатива и локатива – употребљен је облик локатива уместо акузатива у значењу места завршетка кретања (в. т. II 13.11.5.3).

13.11.4. Инструменталне конструкције:

Инструментал са значењем места у анализираном говору изражен је углавном аналитичком предлошко-падежном конструкцијом с предлозима *под*, *пред*, *међу* и *за*¹⁰⁶; знатно је мањи број примера са стандарднојезичким инструменталом:

а) јд.: гледам *под* вођу (И1); *пред* таблу (одговара) (И34);

мн.: и она *пред* све девојчице (рекла) (И29); не можев да те пронађев *међу* оне лоптице (И22);

б) мн.: не волим да причам врањански *пред* старијим људима (И17).

13.11.4.1. Предлог *пред* налазимо у изразу са значењем просторне близине: она је видела *пред* своје очи (И33).

¹⁰⁶ М. Ивић инструментал са значењем места сврстава у групу оријентационих месних падежа: „њиме никад није директно означено право место дате глаголске радње. Именица обележена овим падежом значи, уствари, само неки познати објекат помоћу кога се оријентишемо у погледу места радње“ (Ивић 1954: 151). Инструментална предлошко-падежна конструкција с предлозима *над*, *под*, *пред*, *међу* означава „повезивање двеју појава по положају у простору“ (Ивић 1958: 149).

13.11.4.2. Предлог *за* забележен је у инструменталној аналитичкој конструкцији у значењу кретања *за ким / чим*: једна жена је упала у воду *за Картера* (И26).

У једном примеру предлог *за* је са статичним глаголом у стандарднојезичкој конструкцији: он ради *за касом* (И20).

13.11.4.3. Беспредлошки инструментал са значењем места употребљен је само једном: само идем *тротоаром* (И20)¹⁰⁷.

13.11.5. Локативне конструкције:

Значење места у анализираном говору изражено је локативном предлошко-падежном конструкцијом с предлозима *у*, *на* и *по*:

а) јд.: ту *по центар* излазим (И30); да ручамо *у ресторан* (И35); *на поткровље* немам никог (И18);

мн.: оне идем само *по крајевима* (И12); сад *у кафићи* слаavimo (И31); седели смо *на клупе* (И10);

б) јд.: кад имамо физичко, ми смо *у учионици* (И24); седео *на ливади*; и тако идем *по води* (И26); расте *на дрвећу* (И18); ударамо се *по дупету* (И18).

13.11.5.1. У грађи се нашао велик број примера с предлозима *у* и *на* и различитим појмовима у значењу места вршења глаголске радње: географски појам; називи села, градова, држава; установа, институција, вртић, школа, војска, полиција, разред, јединица; скуп људи; различита уметничка и медијска остварења; апстрактни локациони односи изражени апстрактним или глаголским именицама:

¹⁰⁷ Месним инструменталом без предлога се обележавају „само они појмови који значе велике површине простора који се, неодређено колико, прелази кретањем“ (Ивић 1957: 149). У анализираном говору беспредлошки инструментал с овим значењем потиснула је локативна конструкција с предлогом *по* (в. т. II 13.11.5.6).

а) јд.: то ми имамо у *вртић* (И2); тата ми ради у *инспекцију*, у *комуналну полицију* (И18); млађи су у *посебну групу* (И33); у *песмицу* је *зарез* (И26); на *бака Вању* брат је погинуо у *саобраћајну несрећу* (И18);

на *Северни пол* има *лед* (И15); зато што смо биле од *један на хор* (И17); гледаћу на *интернет* (И27); а у *Праг* нам је био *хотел* (И38); има у *кола* (екран) на *рекламу* (И6);

мн.: видео сам у *филмови* (И6); видео сам на *слике* (И38);

б) јд.: ја сам видела нешто у *цртаћу* на *Минимакс* (И18); радила је у *вртићу* (И23); живи у *Немачкој* (И29); и у *школи* била *нашминкана* (И25); и у *стварности* су *издајнице* (И22); *имам два најбоља дечака* у *одељењу* (И17);

нашли су живе *микроорганизме* на *Марсу* (И20); био је као на *слободи* (И23);

мн.: у *медијима* би *баш* требало (да се говори на стандардном језику), а у *школама* може и не мора (И29).

13.11.5.2. Бележимо један хиперкорективни облик: некад *сурфујев* на *таласе* (И28).

13.11.5.3. Присутна је неутрализација граматичког односа између акузатива, као падежа правца, и локатива, као падежа локације¹⁰⁸:

они су ишли *далеко* у *шуми* (И4); *ушо* је у *својој соби* (И5); за неколико година да се *пресели* у *мојој улици*; *онда* су се *преселили* у *Врањској Бањи* (И17); ја

¹⁰⁸ „Монографисти словенских и несловенских балканских падежних система констатују да је једна од опозиција које се прве губе опозиција између 'места радње' и 'правца кретања', која се традиционално у индоевропским језицима изражавала опозицијом локатива и акузатива са одговарајућим предлозима или без њих. Ова се опозиција лако губи и на српској језичкој територији, пре свега на црногорској и на тимочко-призренској периферији“ (Тополињска 2002: 7). Анализа усмених и писмених вежби ученика врањских основних школа, коју је спровела М. Јањић (2005а), показала је да се више од половине падежних грешака односи на мешање акузатива и локатива у значењу места.

сам ишо у овој школи (И26); човѐ ка из мѐзга пребацује у телу Аватара (И20); па је дошла код јѐдну другарицу у крилу (И24).

13.11.5.4. У једном броју примера забележили смо мешање предлога у и на:

јд.: у јѐдну слику је показано (И2); у трафику (се купују) (И4); дуго нисмо били у њиву (И18); она је сад у војну академију (И39); у музичко ако певамо гласније (И18); у неко гробље за љубимци га сахранили (И19);

на другу реченицу је велико слово (И26); оне ме гризев на језеро по ноге (И11); уловио сома на језеро, ваљда у Мађарску (И32);

мн.: гледам све на новине лаптопови (И3).

Лексема улица долази и с предлогом у и с предлогом на у аналитичкој конструкцији:

тамо у Таковску улицу (живе) (И7); моји другари у туј улицу живе (И9); у доњу улицу (живи Виктор) (И10); у ту улицу живи Душан (И22); живим овде у улицу Косовску 86 (И31);

на Таковску улицу (живи) (И28); на улицу Пролетерске бригаде (живи) (И35).

Предлози у и на долазе и с лексемама филм, цртани филм, представа, (видео) игрица у аналитичкој и стандарднојезичкој конструкцији:

а) јд.: тамо на филм (И14); има један дечак на цртка (И15); ја на филм кад сам гледао (И26); видао сам на игрицу (И8, И38);

мн.: видео сам у филмови (И6); а у цртаћи овако држе (И20); Бага Живојиновић у сви филмови глумио (И38);

на цртани (видео морског коњица) (И21); на цртани (видела паткице) (И25);

б) јд.: ја сам ви́дела не́што у *цртању* на Минимакс (И18); поглавица је погинуо у *тoм филму*; стиго сам у *једној игрици* до тридесет првог нивоа (И20); глумила сам у *представи* Зона Замфирова (И24);

мн.: као у *филмовима* онај, као онај у *филмовима* пас (И23);

глумила на *разним представама* (И24).

13.11.5.5. Аналитичка предлошка конструкција с предлогом *по* користи се уместо беспредлошког инструментала у значењу великих површина које се прелазе кретањем:

кад гу ви́дим *по град* да се шета (И30); кад се иде *по главни пут*; идемо *по паркинг* (И34); ако идете *по тај пут* (И40); што идев *по шуму* камијони (И34); па су шетали *по ливаду* (И35); тај балон плута *по реку* (И38).

13.12. Значење времена изражено је беспредлошким генитивним, акузативним и инструменталним конструкцијама и предлошким генитивним, акузативним и локативним конструкцијама.

13.12.1. Беспредлошке темпоралне конструкције:

13.12.1.1. Док је у српском стандардном језику „генитив дефинитивно потиснуо конкурентну акузативну форму у служби одређивања времена“ (Ивић 1959: 151–163), у говору врањске деце, услед анализације падежног система, акузатив као општи падеж конкурише беспредлошком генитиву:

следећу годину ће четврту (И22) / она ће *следеће године* да дође (И2); *прошлу недељу* мно́го су биле свађе (И36) / *прошле недеље* (гледала филм) (И13); излази скоро *сваки викенд* (у град) (И37) / скоро *сваког викенда* се виђамо (И32); *сваку суботу* (излази) (И29) / *ове суботе* идем у Ниш (И2); *прошли пут* смо глумили (И19) / а *прошлог пута* не (И23).

13.12.1.1.1. Генитивне синтагме долазе из стандардног језика као адвербијализовани прилошки изрази¹⁰⁹. Најфреквентније су конструкције с именицом *година* као темпоралним детерминативом:

не идемо *сваке године* (И6); сад *ове године* (И11); *следеће године* ћемо да правимо распоред (И17); само *једне године* смо га правили (И20); правили смо са три *кугле прошле године* (И23); кад сам *био те године* (И27); не знам тачно *које године* (И33).

Само у неколико примера у функцији темпоралног детерминатива употребљене су именице *зима, недеља* (у значењу *седмица*), *викенд*, именица *дан* у множинском дијалекатском облику *данови, субота, пут*:

ове зиме није (било снега) (И32); само има *наредне недеље* (И13); *прошле, претпрошле недеље* (се то десило) (И35); *скоро сваког викенда* се виђамо (И32); само има *наредне недеље*, а *овија данови* не; *овија данови* неје много падао снег (И12); *ови данови* кад имамо физичко (И24); пошто *овија* нећев *други данови* да идев (И34); *прошлог пута* донела нам је као хаљинице принцезе (И23).

13.12.1.1.2. У функцији акузативног темпоралног детерминатива јављају се именице које значе дуже и краће временске јединице: *живот, година, лето, месец, мај, недеља* (у значењу *седмица*), *викенд, дан, петак, субота, јутро, час* (мисли се на школски), *пут*¹¹⁰:

и моја мајка *цео живот* по њега скупља (И29); била сам *прошлу* и *претпрошлу годину* (И31); он ми каже да одем и *цело лето* тамо да седим; *сваки*

¹⁰⁹ Овакво стање бележи и С. Милорадовић у говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003: 74).

¹¹⁰ Уп.: у стандардном српском језику дозвољена је алтернација темпоралног генитива и акузатива уз извесно ограничење – акузативне конструкције ограничене су на краће временске јединице, *дан, ноћ, јутро, вече, час*, а генитивне на веће (Гортан-Премк 1971: 129–130). М. Ивић наглашава: „Употреба временског акузатива своди се све више у модерном књижевном језику на поједине, одређене случајеве углавном на именице *јутро* и *вече* и то само кад су у облику једнине“ (Ивић 1955–1956: 196).

месец добијају паре (И40); и онда сам их *прошли мај* купила (И35); *следећу недељу* је закључивање оцене (И24); ми смо *прошли викенд* с другарицама шетале до Пржар (И35); имамо *овај дан* писмени (И37); рекли су *следећи петак* (ће бити игранка) (И35); *сваку суботу* (излази) (И29); *сваки час* прича неки вицеви (И34); мени *сваки пут* кад одем на преглед каже (И35); *онај пут* испадо ја крив (И40).

13.12.1.1.3. Беспредлошки стандарднојезички генитив с темпоралним значењем користи се за исказивање датума с именом одређеног месеца:

септембра сви полазимо (И1); идем *маја месеца* (И4); ја сам *јула* (рођена) (И7); на море ћ-идемо *деветог јуна* (И10); петнес дана *априла месеца* (И19); сад ћу *десетог априла* (И22); *првог децембра*, у суботу ову (слави рођендан) (И26); *октобра* или *новембра* завршавају (И30); сад *маја, марта* (ће бити тромесечје) (И37); брат је рођен *фебруара* (И39); а моја сестра сад *двајес трећег марта* пуни три (И40).

У неколико примера је употребљен облик номинатива:

он је *шести децембар* рођен, а ја сам *тринести септембар* (И21); сутра *трећи час* се налазимо у хол (И33); *двајес пети фебруар* (рођен) (И37).

У исказивању датума стандарднојезички генитив именице *година* се јавља с нумеричким обавезним детерминатором:

од марта (тренира) *две иљаде дванесте године* (И21); он је *две хиљаде пете године* рођен (И22); ја сам требао *две хиљаде друге године* да се родим (И33); *две хиљаде тринесте* (године) (И40).

13.12.1.1.4. Бројне су временске партитивне конструкције (в. т. II 13.2).

13.12.1.2. М. Ивић наглашава да је темпорални инструментал изгубио динамички карактер свог временског значења и почео да се гаси као посебна падежна

категорија. Малобројне примере темпоралног инструментала она сврстава у три категорије: лексички облици чије значење више није изразито динамичког типа (*дању, ноћу, јутром, зором*); множински облици с временским значењем изразито динамичког типа (*данима, недељама, месецима, годинама, вековима*); облици са значењем итеративног временског периода (именице које означавају дане или извесне одређене периоде у току дана) (Ивић 1954: 130–133).

13.12.1.2.1. У говору врањске деце темпорални беспредлошки инструментал у стандарднојезичком облику употребљен је адвербијално, у окамењеном облику, а њиме су изражена временска значења прве и треће категорије, док друга категорија није заступљена:

а) *ноћу* гледам (И18); *ноћу* сам изашо једанпут (И26);

б) *само пѐтком* (боје); *мѐни* је *час сѹботом* (И22); *субо́том* изла́зимо (И36); *пѐтком* играмо на два коша (И38); *понедељком* и *средом* имамо са осма́цима; *пѐтком* неки пут имамо са́ми (И39).

13.12.1.2.2. Из стандардног језика долазе инструментални облици *средином* и *током* у функцији предлога у конструкцији с генитивом:

средином новѐмбра (И32);

не пушта ниједну длаку *током* цѐлог живо́та; *током* ви́кенда нису ту́ (И32).

13.12.1.2.1. Стандарднојезичку форму имају адвербијализовани облици старог временског локатива без предлога *лети, зими* (Ивић 1955–1956: 203):

та́мо смо јѐдном *лѐти* били; *лѐти* идемо на дру́гу (страну), али *зи́ми* је мно́го за́нимљиво (И36).

13.12.2. Предлошке темпоралне конструкције:

13.12.2.1. Предлошке генитивне конструкције у значењу времена¹¹¹ јављају се с предлозима: *од, до, из, пре, после, преко, напред, током, средином* и предлошким изразом *у току* и генитивом у облику општег падежа и стандарднојезичком облику:

а) јд.: *преко дан спава, а преко ноћ лаје* (И6); *ко закасни после друге велики одмор* (И24); *од седми разред сам почела да излазим* (И30); *вежба од први до трећи (час)* (И38); *код нас сви излазе до поноћ* (И29); *од прошлу годину је почео* (И37); *тепали су се дан пре игранку* (И38);

мн.: *из давна времена* (И1);

б) јд.: *прошле године имали смо сви од првог до не знам ког разреда; ја сам тражила од првог разреда; после порођаја мало је јела* (И17); *из вртића заљубљен у њу* (И22); *десет минута до поласка; и увек ујутру пре obroка* (И29); *а овако преко дана школа* (И32); *не једу од рођења* (И36).

У анализираној грађи нашао се један пример с предлогом *напред* у аналитичкој генитивној форми с темпоралним значењем: *и младожења напред свадбу умрео је* (И33).

13.12.2.1.1. Стандарднојезички предлози пореклом именице *током, средином* и предлошки израз *у току* условили су употребу стандарднојезичког генитива у следећим примерима:

јд.: *не пушта ниједну длаку током целог живота; током викенда нису ту* (И32); *то сам радила у току летњег распуста* (И17); *средином новембра* (И32).

¹¹¹ Временским генитивом с предлозима обележава се одмеравање времена према некој временској јединици (Ивић 1958: 144).

13.12.2.2. Акузатив са значењем времена у предлошкој конструкцији забележили смо с предлогом *пред*¹¹² у аналитичкој конструкцији у једном примеру: а то *пред избори* су причали као нова средња школа (И30)¹¹³.

13.12.2.3. Временско значење изражено је локативном конструкцијом с предлозима *у* и *на*¹¹⁴.

Стандарднојезички локатив продире у конструкције с предлогом *у*:

а) јд.: дали су му пчелице *у трећи разред* (И12); тој несам чуја никад *у живот* (И34); у први разред ме је водила само *у прву недељу* (И24); *у наставу*, тад променим говор (И33); код нас *у прво полугође* била је туча (И37);

мн.: једном ја сам ишла код бака Вање колима *у ове године* (И18); треба *у неке прилике* да се прича врањански (И35);

б) јд.: добио сам је *у првом разреду*; повредио се *у рату* (И20); ништа га није болело *у том тренутку* (И22); и онда сети се неко правило *у тренутку* (И29); мама ми је рекла да је *у осамнестој* (години) престала (И17);

мн.: *у свим ситуацијама* (говори на дијалекту) (И31).

13.12.2.3.1. Следеће лексеме јављају се само у аналитичкој конструкцији:

¹¹² Акузативна конструкција с предлог *пред* има значење индиректног одређивања времена оријентацијом према неком временском одсеку, у овом случају догађају (Ивић 1958: 152).

¹¹³ С предлозима *за*, *у* и *на* долази облик једине једнак стандарднојезичком акузативу: можете *за мали одмор* да ми покажете (И23); *за летњи распуст* изађемо напоље; дружимо се *за викенд* и *летњи распуст*; научим *за викенд* (И33); имамо час *у среду* (И19); *у лето* ће идемо (И31); долази *на пролеће* (И26).

¹¹⁴ Временски локатив има значење истовремености с појмом који обележава, чиме спада у локациону групу временских падежних конструкција (Ивић 1955–1956: 197).

годишња доба, месеци:

јд.: у *новембар* (јој је рођендан) (И1); у *август* (му рођендан) (И12); ја сам у *осми месец* (говорила) (И23); били смо у *мај* (И36); у *септембар* (рођендан) (И38); сад ће три године у *март* (И40);

лексема *дан, ноћ*:

јд.: почнем да певам у десет сати али то у *дан* (И23); звезда сија у *ноћ* (И10); једанпут је у *ноћ* на брод теја човека да га убије (И28);

мн.: у *радни данови* (се емитује серија) (И33);

празници:

китив *јелку* у *Нову годину* (И6);

лексема *мрак* са значењем атмосферских или временских прилика:

па овако у *мрак* светле крила (И1); а у *мрак* га пуштају; може да ти се деси да те један човек у *мрак* ухвати (И3); Неда има неке звезде стикери које сијају у *мрак* (И18).

13.12.2.3.2. Стандарднојезички локатив бележимо у прилошком изразу у *почетку* и предлошком изразу у *току* с генитивом:

у *почетку* има три; у *првом почетку* он није знао, а у *другом* је знао (И2); кад је било у *почетку* занимљиво (И37);

то сам радила у *току* летњег распуста (И17).

13.12.2.3. 3. Предлог *на* најчешће долази с општим падежом и стандарднојезичким обликом локатива у прилошким и предлошким изразима:

прилошки изрази:

а) ал га *на крај* пустио (И15); и *на крај* се сѐти (И22); *на почетак* не́ко ми је помо́го (И24); *на крај* је јео (И26); *на почетак* он је у за́твор (И34); и *на крај* не́ко прежи́ви (И39);

б) али *на крају* ни́је би́ло слéпо цре́во; *на крају* се судáрим (И1); он је *на крају* (И2); *на крају* цр̀ни (појас добије) (И4); то̀ изгле́да да је *на крају* (И8); *на крају* (певали) (И11); али *на почетку* је́дан је о́стао инва́лид (И20); *на крају* је о́прао зу́бе (И24); ми́ је сва́ки ча́с *на крају* испри́чамо (И27);

предлошки изрази с генитивом:

а) *на почетак* (филма) и́де брòд; *на крај* фи́лма се сѐти (И22);

б) ја́ сам би́ла *на крају* њéн ро́ђендан (И23).

13.12.2.3.4. Појмови везани за школски живот имају аналитичку форму:

јéдном кад смо са́д би́ли *на распуст* (И18); *на вéлики о́дмор* и́демо да кúпимо у́жину (И25); о́ни *на четв́рту гóдину* се одлúче (И30); *на пр́ву гóдину* факултét што се у́чи (И31); мнóго сам попусти́ла у сéдми рáзред *на пóлугође* (И30).

13.12.2.3.5. Многобројни су примери с лексемом (*школски*) *час* у аналитичкој конструкцији:

јд.: са́д ми је звони́о телефòн *на ча́с* (И19); са́д смо *на ча́с* причáли (И26); *на ча́с* скла́па рúбикове ко́цке (И32); трéба лéпо да при́ча *на ча́с* (И34); све запáмтиш *на ча́с* (И36); слúшам *на ча́с* (И38);

мн.: урадим домаћи на часови (И22); он тако на часови је миран (И30); на часови објасним му (И32); имамо мало стра на неки часови (И33); забавно је на часови (И38).

Само у једном примеру употребљен је стандарднојезички облик локатива: пошто много причамо на часу (И17).

У многим примерима употребљен је назив предмета без лексеме *час*:

на енглески сам гледао (цртани филм) (И5); на француски ништа не радимо (И30); један час на вѣрску (И28); на информатику имамо другу учионицу; на математику и не може да се има пушкица (И33); играмо се то на физичко (И17); кад нешто правимо на ликовно (И18); ми тамо на техничко имамо компјутер (И33).

13.12.2.3.6. Ниједном није забележена временска локативна конструкција с предлогом *по*.

13.13. Стандарднојезички падежни облик теже продира у конструкције са значењем адвербијалне квалификација¹¹⁵. Ова семантичка категорија подразумева следеће типове: инструментативност, медијативност, комитативност, критериј, дистрибутивност, компаративност (Павловић 2006: 194–250, Јуришић 2014: 466–478).

13.13.1. Инструментативност подразумева различите појаве „посредством којих агенс врши радњу управне предикације укључујући их у конкретну реализацију у својству спроводника или омогућивача“¹¹⁶ (Павловић 2006: 196). У анализираном говору појмови-инструменти јесу делови тела (органи), предмети, животиње,

¹¹⁵ Адвербијална квалификативност јесте семантичка категорија која у традиционалној синтакси означава начин вршења глаголске радње. „У значењу начина као квалификације извесне радње постоји процесуални моменат као представа о квалитету који се путем дате радње остварује, тј. начин је апстрактно схваћен пут остваривања неког процеса или неког стања“ (Пипер и др. 2005: 839).

¹¹⁶ М. Ивић разликује две функције инструменталне категорије оруђа – функцију спроводника и омогућивача. Спроводник је „појам подређен субјекту или његов интегрални део који изводи акцију индентичну с акцијом самог субјекта“, а омогућивач „појам подређен субјекту који помаже субјекту при остварењу акције на било који начин само не на спроводнички“ (Ивић 1954: 51).

активности или стања, временске прилике, а јављају се у генитивним, акузативним, инструменталним и локативним конструкцијама. Продор стандарднојезичког падежног облика забележен је у у неким конструкцијама.

13.13.1.1. Колебање падежног облика видљиво је у инструменталној конструкцији с предлогом *с(а)*:

а) јд.: *има́м онò што се пу̀ни са не́сак* (И7); *мо́же да мр̀да са стома́к* (И15); *кад су путова́ли с во́з* (И33); *са сапу̀н се тр̀ља* (И34); *зали́вамо с во́ду* (И8); *ова́ко гу ухва́тим с је́дну ру́ку* кад сти́гнем до днò (И26); *мо́ја ба́ба је прави́ла сакси́ју са гли́ну* (И28);

мн.: *са зма́јеви се и́грам* (И11); *што се те́пав с ма́чеви* (И12); *ја́ са пр̀сти* (свира) (И17); *с ро́лери не́кад дола́зим* (И19); *мо́жеш са во́дене бо́је* или *те́мпере* да обо́јиш (И28); *òни ле́тив са кри́ла* (И3); *како́ је би́ла је́дна ру́па ограђена са ка́мења* (И32);

б) јд.: *зра́ком* (их спаси) (И4); *òвде плу́тају брòдом* (И10); *мој бра́т ме је возиò мото́ром* (И28); *и онда се́чемо ло́патом* (И20); *хе́миском оло́вком* (да напише) (И29);

мн.: *да се и́грамо пу̀шкама* (И20); *сво́јим рече́ма* да препи́шемо пе́смицу (И26); *је́дном ја́ сам ишла код ба́ка Ва́ње ко́лима* (И18); *ова́ко ко́лима* тре́ба 45 мину́та (И37).

13.13.1.1.1. На хиперупотребу предлога *с(а)* указују следећи примери:

јд.: *јуче смо се и́грали са пласти́ном* (И23); *не́кад са лапто́ном* се и́грам и са ратницима (И33); *цртам са хе́миском* (И3); *бо́ље да тр́чим него да пу́цам с пу̀шком*; *кад те разне́сем са базу́ком* (И20); *је́дном смо се и́грали са зве́здом* (И23);

мн.: ја сам *са мишићима* за пливање покушала да допливам (И23); некад са лаптопом се играм и *са ратницима* (фигурама) (И33); јуче сам се играо *са лего коцкама* (И20); бојиш *са бојама* (И23)¹¹⁷.

13.13.1.2. Колебање падежног облика видљиво је, такође, у генитивној конструкцији с предлогом *од* у значењу „неопходна грађа употребљена ради остварења какве акције изградње, уз глаголе типа *зидати, градити, правити* и сл.“ (Ивић 1954: 22):

а) јд.: ја не знам ништа да направим *од пѐсак* (И6); ће правимо *од пѐсак* кўлу; *од папѝр* смо правѝли срѝцики (И7); *од картѝн* (правили змаја) (И11); правимо ђгрлице *од глинамѝл* (И26);

мн.: ја сам мислила *од нѐки папѝри* (да прави) (И19); дрўго прѝсе је правило *од грѝнчице* (И4); направив *од пўзлице* (И11); правимо *од коцке* пўшке (И12); *од трѝске* сам правѝла онѐ (И19); ѝн је направѝо *од нѝвине* Снѝшка (И21); мѝже и *од флаше* да се направѝи (И27); и мѝгу *од штапѝћи* да направѝим нѝшто (И9);

б) јд.: да правим прѝставу *од папѝра* (И14); *од кѝмена* направљено (И17); правѝо сам га *од снѝга* (И20); углавном *од пластелина* (прави фигурице) (И28); направѝили смо лўтку *од дрвене кѝшике* (И17); јѝдан је правѝо *од сѝна* (И14).

Стандарднојезички генитивни облик бележимо у устаљеном изразу *преко везе*: тѝтко му ће заврѝи свѐ *преко вѝзе* (И31).

¹¹⁷ Ширење ове конструкције у значењу инструментативности бележе дијалектолози у многим говорима (Ивић 1954: 227–228, Радић 2003: 135). Ову појаву Стевановић објашњава утицајем суседних западноевропских језика, првенствено италијанског и немачког (Стевановић, М. 1984–1985: 738), док М. Ивић сматра да ова појава представља „природни даљи развој једног процеса који је у току већ од најстаријих епоха српскохрватског језика“ и да је страни утицај само убрзао тај процес (Ивић, М. 1954: 231–232).

13.13.1.3. Акузативна конструкција у значењу инструментативности има само аналитичку форму:

мн.: подигнем се ма́ло *на прџти* (И11); *на црви* више (пецају) (И32).

13.13.1.4. Локативна конструкција такође има само аналитичку форму. Појам-предмет у овој конструкцији јесу лексеме у значењу различитих предмета, превозног средства, посуде, обуће и одеће:

јд.: *на клави́р* сви́ра (И11); ја ску́вам ка́као са́ма *на плѝн* (И18); о́н га ди́же *на коно́пац* језеро (И21); о́н је ме́не вози́о *на бајкер, на мо́тор* (И21);

свѐ сам се замаза́ла *у фа́рбу* (И3); како́ ги офа́рбаш *у че́ткицу* (И12); прљају се у́век *у бла́то* (И8); *у жи́во бла́то* се једѝн заглави́ја (И14);

у не́ку фла́шицу (чува песак) (И23); му́тимо ги *у зе́мљу* (И25); *у кори́то* га пе́ремо; купу́јем ги *у ја́је* (И12)¹¹⁸;

во́зићемо се *у ауто* (И1); *у трамва́ј* ни́сам се вози́о (И32); *у авијо́н* не би мо́го (да се вози) (И38); во́зив се *у коли́ца* (И11);

не́где и́де *у манти́л* (И6); би́ла је Алекса́ндра *у тиграсту хаљи́ну* (И7); о́ни *у кимо́но* (тренирају) (И26)¹¹⁹;

мн.: па́ла сам *на ро́лери* (пала возећи ролере) (И11); пу́штив *на зву́чници* (И34); ми́ и́грамо *на ма́ли го́лови* (И39); це́ло вре́ме *на но́ге* (стајала) (И2); санка́ла сам се *на са́нке* (И7); то́ се ска́че *на стрѐлице* (И8); о́нда сам би́ла *у хеланке*; ма́ло *на прсти́ћи* да хо́дамо (И11); о́н сам хо́да *на точки́ћи* (И6); па нас пу́сте и *у обичне га́ће* да се ку́памо на ба́зен (И21).

¹¹⁸ Међу наведеним примерима има и оних са значењем које се развило кроз месно значење, а које наводи С. Милорадовић: „именице са значењем неког датог ентитета (често посуде) у којем се налази оно над чим се врши радња исказана глаголом (Милорадовић 2003: 254–255).

¹¹⁹ Примере овог типа бележи и С. Милорадовић у говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003: 258).

Само је један забележен пример са стандарднојезичким локативом и предлогом *у*: да се врати за четрнес сати у *кòлима* хитне пòмоћи (И35).

13.13.1.4.1. С предлогом *на* долази појам-временске прилике у којима се остварује глаголска радња у значењу начина вршења глаголске радње¹²⁰:

ми ћемо тѣк *на снѣг* (да тренирају) (И21); *на снѣг* (гледале филм) (И36); *идем на кишу* (И12); *шѣта на зиму* (И25); *на сунце* (кад се осуше боје) (И23).

13.13.1.4.2. Предлог *на* забележен је у изразу *говорити на неком језику, дијалекту* у аналитичкој конструкцији:

òни говòре *на дру̀ги јѣзик* (И6); *причам на врања̀нски* (И17); зна да ка̀же ма̀ма, та̀та *на ара̀нски* (И23); *лупам на врања̀нски*; сви се ми лѣпше осѣ̀ћамо кад прѝчамо *на на̀ш јѣзик* (И29).

13.13.1.5. Лексеме страног порекла које означавају појмове из савремене технологије и интернет-комуникације употребљене су с предлогом *помоћу* и *преко* у генитивној конструкцији и предлогом *на* у локативној конструкцији с општим падежом:

јд.: *ра̀ди помо̀ћу ла̀птоп* (И11);

мо̀жете да глѣдате *преко ју̀тјуб* београдски клàнови (И32); òне су се сва̀ђале *преко фејсбук* са ту̀ј дру̀гу другàрицу (И36); мо̀жеш и то̀ да к̀пиш *преко ка̀ртицу* (И40);

пу̀шта ми ѝгрице *на компј̀утер* (И2); ја̀ глѣдам ц̀ртани *на дѝск* (И18); ма̀ма и та̀та нѐшто чу̀ли *на телеви́зор* (И19); па смо се ѝграли *на компј̀утер* (И23); и *на скàјп*

¹²⁰ У *Нормативној граматици српског језика* с овим значењем налазимо тзв. ситуативни локатив с предлогом *по*: Тренирају и *по киши* и *по снегу*; Крос је одржан *по лепом времену*; Путовали су *по правој мећави* (Пипер, Клајн 2014: 366). У нашој грађи нарушено је нормативно правило по коме се предлог *на* употребљава када је у питању нединамична радња, а предлог *по* када је у питању динамична радња (Петровић 1968: 207).

сам с другари (И31); и тату сам гледао *на телевизор* (И33); играм игрицу *на телефон* (И34); *на лаптоп* нареже неки ученик пјесме (И37).

Стандарднојезичку форму употребила су два испитаника:

јд.: ја сам овде гледала *преко телевизије* (И13);

видео сам *на компјутеру* механизам лугера; рекли су *на телевизији*; гледам је *на компјутеру* (И20).

13.13.1.6. Лексема *телефон* у функцији омогућивача употребљена је у аналитичкој конструкцији с предлозима *од* и *на* и стандарднојезичком инструменталу:

а) ја можда ће је позovem *од телефон* (И19);

раздерем се *на телефон* (И3); само позovem *на телефон* (И11); мене је звао певач *на телефон*; он ме једанпут позове *на телефон* (И21);

б) звао ме *телефоном* (И20).

13.13.1.7. У следећим примерима бележимо прилоге за начин – старе облике беспредлошког инструментала у значењу начина вршења глаголске радње бележимо:

ће идемо *редом* (И2); ако се *којим случајем* преселим у село; *пореклом* је из то село (И22); и тако све *редом* (И29); *једном* је зец побего (И32).

13.13.2. Медијативност подразумева „посредно реализовање радње детермисане предикације“ (Павловић 2006: 209), тј. реализацију радње преко посредника, појединца или институције, установе. У анализираном говору забележени су примери у којима посредник реализације радње јесте институција,

организација којој лице припада¹²¹. Ово значење је изражено аналитичком инструменталном конструкцијом с предлогом *с(a)*:

са ба́лет (И2); *с вр̀тић* да њдемо (И5); кад сам био у шко́лу *са вр̀тић* (И15); њдем *с кар̀ате клу́б* (И21); *с вр̀тић* (ишла на екскурзију) (И24); њћи ћу *са шко́лу* (И27); *са екскурзију* смо били про̀шли пу́т (И36).

Само у једном примеру употребљен је стандарднојезички облик инструментала: била сам на Ста́рој пла́нини *са вр̀тићем* (И17).

13.13.3. Комитативност подразумева „указивање на присуство или одсуство лица, предмета, појава које прате реализацију радње и на тај начин је детерминишу“ (Павловић 2006: 218). У традиционалној синтакси овом значењу одговара термин *пропратна околност*, с тим што овим термином није обухваћено лице, већ само предмети и појаве. У анализираном говору значење комитативности је углавном изражено инструменталном конструкцијом с предлогом *с(a)* и генитивном конструкцијом с предлогом *без*. Видљив је продор флективне форме у обе падежне конструкције.

13.13.3.1. Инструменталне конструкције с предлогом *с(a)* и лексемом у значењу људског бића и предмета¹²²:

а) јд.: седела сам ку́ћи *с та́ту* (И3); путу́јев *са Де́да Мра́за* (И15); седем *с ба́бу* (И6); спа́вао до́ле *с ма́му* (И10); жи́ви *са же́ну* (И22); ја сам напра́вио *са се́стру* звéзду (И27); био је *са дево́јциу* (И40);

кад сам у́шо *са со́к* (И33); у́шо у мо́ре са́мо *с ма́ску* (И26);

мн.: кад о́дем *с ро́дитељи* не́где у кафáну (И30); њдем *са та́тини пријатељи* (И32); *с на́ставници* је бо́ље (И39); ја би те́ла да ле́тим *са па́ткице* (И9); *са ну́шке, са*

¹²¹ С. Милорадовић у говору Параћинског Поморавља бележи локативну конструкцију с предлогом *по* уз глаголе *пратити*, *поручити* и људским бићем као посредником (Милорадовић 2003: 272–273) и генитивну конструкцију с предлогом *преко* с установом као посредником (Исто: 109). Сличне примере бележи и Јуришић у говору Горње Пчиње (Јуришић 2014: 474). У нашој грађи нема примера овог типа.

¹²² Милка Ивић говори о пратилачком инструменталу, инструменталу карактеристичне појединости и инструменталу саставног дела (Ивић 1954: 195–196).

тѣнкови и нѣке лѡпте дођев (И15); *ѡна ме је пратила са сѣстре* (И27); *купи́мо лубѣнице са другарице* (И35); *ради с вѣлики де́ца* (И27);

де́ка си са́мо ужива с нѡвине (читајући новине) (И2);

б) јд.: *са дру́гом* сам во́зила ро́лере (И17); *кад се поми́риш с тво́јим бра́том* или *сѣстром* (И22); *ја спа́вам с та́том* (И25); *ја би ѡвде до́шла са ма́мом и са та́том* (И13); *са другарицом* је опуштѣније (И17); *чи́ка жи́ви са ба́ком* (И18); *ѡна се́ди са Ле́ом* (И28); *са тѣтком* сам су́пер (И29); *жи́ви са́ма с ћѣрком* (И31);

ѡвде љду са фе́њером (И1);

мн.: *са ћа́цима* да́ (говорила би стандардним језиком) (И31); *кад при́чам с на́ставницима* (И35); *понеде́љком и сре́дом љмамо са осма́цима* (И39); *хо́ћу с другарицама* да љдем (И17); *мѣни је за́бавно са дево́јчицама са́мо* *кад ме јуре* (И22); *ѡн ра́ди са ма́лом де́цом* (И35).

13.13.3.2. Генитивне конструкција с предлогом *без*:

а) јд.: *без гѣл* (направио фризуру) (И26); *ѡн је рођен без та́ј кисеѡник* у мо́зак (И31); *ле́пше ми је би́ло без љубав* (И33); *ја без А́њу* не мо́гу да спа́вам (И2); *ја сам та́мо плѣвао без гѣму* (И10); *ја се́дим це́ло ле́то у Ри́бинце без ма́му* (И13); *без во́ду* не мо́жемо (И27); *без љубље́ње* (И35);

мн.: *мо́гу да то́нем у во́ду без миши́ћи* (И11); *без по́моћни то́чкови* (има бицикл) (И28); *поне́кад се и без игра́чкице љграмо* (И1); *без ма́шнице* (И5); *без на́очаре* (И24);

б) јд.: *без компјутера* (И1); *трча́ли су четрдѣсет минѣта без прѣстанка* (И40); *без грѣшке* (урадила контролни задатак) (И24); *ѡн је љшо без ни́тања* (И2); *издржала*

сам без ниједног јѐла, доручка и ручка (И18); дѐсило се три пута без размисљања (И22).

13.13.3.3. Стандарднојезичка падежна форма не продире у инструменталну конструкцију с предлогом *с(а)* и локативну конструкцију с предлогом *у* и апстрактним именицама у значењу комитативности:

јд.: само оћу неку што *са лакоћу* ће гу завршим (И31);

на бака Вању брат је погинуо *у саобраћајну несрећу* (И18); некад *у шалу* кажем (И33)¹²³.

13.13.4. Критериј подразумева „идентификацију основе на којој се темељи реализација управне радње, односно оквира којим се та реализација модално лимитира“ (Павловић 2006: 238)¹²⁴. У анализираном говору ова семантичка категорија се изражава конструкцијом с предлогом *по* и локативом у облику општег падежа или стандарднојезичком облику:

а) јд.: препознајемо га *по глас* (И28); такој *по ујку* (га зову) (И39); *по висину* ће ме стигне (И21); ради *по наручбину* (И31);

мн.: кад радиш нешто слободно или *по групе* (И19); ми сад учимо *по лаке књиге* (И37); *по годшита* (се деле у групе) (И38);

б) јд.: *по висини, дужини* да их порѐдим (И22); *по дебљини* (се разликују) (И23); она ги даје оцене *по заслуги* (И31).

¹²³ У *Нормативној граматици српског језика* примери овог типа припадају категорији ситуативног локатива (Пипер, Клајн 2014: 365–366).

¹²⁴ У нашој лингвистичкој литератури ова семантичка категорија има различити статус. Више о томе у Павловић 2006: 239.

13.13.5. Дистрибутивност подразумева „облик или формацију у којој се јавља неко биће или предмет обухваћен управном радњом“ (Јуришић 2014: 478)¹²⁵. У анализираном говору значење дистрибутивности изражено је аналитичком акузативном конструкцијом с предлогом *на* и аналитичком локативном конструкцијом с предлогом *у*:

òнда смо поделили *на ста̀нови* (И30);

деча̀ци обично и́ду у *вѐће гру̀пе* (И29).

13.13.5.1. У конструкцији с бројном именицом *стотина* у значењу квантификације и предлогом *на* употребљен је стандарднојезички падежни облик:

на сто̀тине (колача појела) (И15); *има их на сто̀тине* (И20).

13.13.6. Компаративност подразумева „квалификовање радње предиката довођењем у везу те радње с истом радњом другог агенса, или истог агенса али у другом временском периоду“ (Павловић, С. 2000: 100). Ово значење изражено је конструкцијом с предлогом *од* и генитивом у облику општег падежа или стандарднојезичком облику:

а) јд.: ви́ше во̀лим матемáтику *од ср̀пски* (И36); бо̀ље зна́м и *од ма́му* и *од та́ту* (И30); у́чим ма̀ње *од сѐстру* (И35); бра́т ка́же да нéма ша̀нсе ве́ћу о́цену *од трóјку* да доби́је (И36);

мн.: ја́ во̀лим сук̀њице и хаљ̀нице ви́ше *од панталóне* (И18);

б) јд.: тр́чи бр́же *од ма́чке* (И23); ви́ше *од полови́не* (ученика је положило с одличним успехом) (И32).

¹²⁵ С. Павловић дистрибутивност и компаративност разматра у оквиру ситуативно-квалификативног значења (Павловић 2000: 98–101). У овом раду ове две категорије посматрамо самостално по узору на класификацију М. Јуришић (2014: 466–4789).

III. СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА ЈЕЗИЧКОГ МАТЕРИЈАЛА

0. Језички израз деце развија се под утицајем различитих чинилаца – говора родитеља и најближе околине, масовних медија комуникације, васпитача, наставника, наставног програма у вртићу и школи. Савремена социолингвистичка истраживања показују да су за језичко понашање деце релевантни чиниоци узраст, пол, језик родитеља, образовање родитеља, врста школе у коју иду, место становања (в. т. I 3.2). Породица јесте најзначајнији чинилац социо-емоционалног, интелектуалног и говорног развоја детета, зато савремена социолингвистичка истраживања развоја говора деце знатну пажњу посвећују друштвено-културној средини, а посебно породици. Повезаност социо-економског статуса породице и развоја говора код деце истраживали су Елизабета Херлок (1956), Базил Бернштајн (1979), Кевин Велдал (1979). Неки истраживачи посебно наглашавају разлике у говору условљене полом – жене у већој мери користе стандарднојезичке облике (Labov 1966, Trudgill 1972, Rajić 1980, Гашић-Павишић 1981, Савић 1995). Овакви резултати истраживања заснивају се на схватању да су жене свесније свог положаја у друштву. Такође, од жене се очекује да се понаша у складу с утврђеним друштвеним нормама, укључујући и стандарднојезичку норму. На другој страни, мушкарци употребљавају нестандартне облике својствене радничкој класи јер се говор нижих слојева везује за појам мужевности (Петровић 1999: 64). На предшколском узрасту нема организованог учења стандардног језика, па је говор спонтанији, аутентичнији, нарочито ако деца не иду у вртић. На другој страни, боравак у вртићу модификује језички израз деце. Васпитачи у вртићу јесу говорни узор од којих дете чује, или би требало да чује, стандардни језик. Школа као образовна институција у којој се организовано изучава језички стандард знатно мења језички израз деце. Осим што слушају, или би требало да слушају, ученици уче правила стандардног језика, па би школа требало да има већи утицај на њихов говор у односу на вртић. Што се места становања тиче, културни индентитет центра града – позориште, биоскоп, школе,

спортски центар, парк, кафићи, пружа повољније услове за развој језичког израза у односу на руралну периферију града.

Полазећи од наведених запажања, у овом делу рада желели смо, најпре, да утврдимо фреквентност употребе истраживаних дијалекатских црта и, на основу тога, особине које најдуже одолевају променама, а затим употребу анализираних језичких особина доведемо у везу с нејезичким чиниоцима. У анализи полазимо од следећих хипотеза:

0.1. истраживане дијалекатске црте показују различиту фреквентност употребе, променама најдуже одолева акценат и падежни систем;

0.2. постоји разлика у говору деце различитог узраста, пола, образовања родитеља, места становања, (не)похађања вртића / школе (в. т. I 3.2).

Из друге хипотезе произилазе следеће потхипотезе:

0.2.1. учесталије су дијалекатске црте у говору деце нижих узраста, с узрастом се фреквенција дијалекатских особина смањује;

0.2.2. учесталије су дијалекатске црте у говору дечака него девојчица;

0.2.3. учесталије су дијалекатске црте у говору деце чији родитељи имају ниже образовање, с вишим степеном образовања родитеља фреквенција дијалекатских особина се смањује;

0.2.4. учесталије су дијалекатске црте у говору деце с периферије града;

0.2.5. на предшколском узрасту, учесталије су дијалекатске црте у говору деце која не иду у вртић него деце која иду у вртић;

0.2.6. учесталије су дијалекатске црте у говору деце која иду у вртић него деце која иду у школу.

У складу с методологијом урбане дијалектологије, свака особина је статистички обрађена – израчунат је индекс фреквенције дијалекатских облика у односу на нејезичке варијабле, узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе. Индекс фреквенције се добија тако што се број забележених дијалекатских облика најпре подели са збиром дијалекатских и стандарднојезичких облика, а затим помножи са 100 (Jutronic-Tihomirović 1986a, 1988–1989):

$$\text{ИФ} = \frac{\text{дијалекатски облици}}{\text{дијалекатски и стандарднојезички облици}} \cdot 100$$

На основу добијене вредности индекса фреквенције закључује се о употреби дијалекатских облика – виши ИФ указује на учесталију употребу дијалекатског облика анализирани особине.

Добијени резултати су приказани табеларно и графиконима, уз коментар.

1. Акценат

1.1. У статистичку анализу су ушле речи код којих је акценат на дијалекатском месту својственом врањском говору и речи код којих је акценат пренесен на стандарднојезичко место. Такве су речи:

вртић / вр̄тић, девојка / д̄евојка, другарица / д̄ругарица, играчка / ӣграчка, картон / к̄артон, комисија / к̄омишија, утакмице / ӯтакмице, шешир / ш̄ешир, овај / о̄вај, ове / о̄ве, онај / о̄нај, какав / к̄акав, овакав / о̄вакав, његов / њ̄егов, висока / в̄исока, следећу / сл̄едећу, црвен / ц̄рвен, паметнија / п̄аметнија, страшније / стр̄ашније, најстарији / нај̄старији, најновији / нај̄новији, један / ј̄едан, четрес / чет̄ресет, четврти / ч̄етврти, говори / г̄овори, поједем / п̄оједем, спашава / сп̄ашава, не знам / н̄е знам, огреба се / о̄греба се, поче / п̄оче, немој / н̄емој, добио / д̄обио, закључала / закљ̄учала, победили / поб̄едили, залешено / з̄алешено, отворена / о̄творена, еве / е̄ве, зашто / з̄ашто, тако / т̄ако, данас / д̄анас (в. примере у т. II 1.2).

На другој страни, у статистичку анализу нису ушле речи које, поред дијалекатског места акцента, садрже и друге дијалекатске црте: *по дебел, по шарено,*

нај шарѐно, дебѐлија, пошарѐније, једѐн, овѐј, тѝкнѐла, дофѐти, довдѐна, овдѐк, купуѐјев, играја, погинѐо, изѐшо, казуѐјем, капетан, коѐњиѐа, искѐрам, почнѐмо (в. т. II 1.2.2.4, 1.3) или код којих је акценат померен за један слог унапред, али не на стандарднојезичко место: долѐзио, остѐвили, попрѐвила се (в. т. II 1.2.2.3.3).

1.2. Дијалекатско место акцента има 14326 речи, а стандарднојезичко место 5071. Индекс фреквенције на целом узорку износи 73,86.

Индекс фреквенције речи с дијалекатским местом акцента у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 1.

Табела 1. Индекс фреквенције дијалекатског места акцента у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	74,82
школски 1–4	57,49
школски 5–8	88,24
Пол	
мушки	80,31
женски	75,70
Образовање родит.	
високо	57,99
високо, средње	75,87
средње	84,67
Место станов.	
центар	70,80
периферија	77,62
Вртић	
иде у вртић	74,22
не иде у вртић	77,38
Вртић/школа	
иде у вртић	74,22
иде у школу	73,06

1.3. Статистички подаци показују малу разлику фреквентности дијалекатског места акцента у зависности од утврђениј нејезичких чинилаца.

У говору деце школског узраста од првог до четвртог разреда најмање је речи с дијалекатским местом акцента (ИФ 57,49). Знатно више речи с дијалекатским местом акцента забележили смо у говору деце предшколског узраста (ИФ 74,82), а највише у говору деце школског узраста од петог до осмог разреда (ИФ 88,24).

Статистички подаци показују да дечасти чешће изговарају речи с дијалекатским местом акцента (ИФ 80,31) него девојчице (ИФ 75,70). Ипак, разлика није велика.

Образовање родитеља утиче на место акцента у говору деце. Најнижи индекс фреквенције забележен је у говору деце чија су оба родитеља с високим (вишим) образовањем (ИФ 57,99), затим у говору деце чији су родитељи с високим (вишим) и средњим образовањем (ИФ 75,87), а највиши у говору деце чија су оба родитеља са средњим образовањем (ИФ 84,67).

Деца с периферије чешће изговарају речи с дијалекатским местом акцента (ИФ 77,62) него деца из центра града (ИФ 70,80). Ипак, разлика није велика.

Разлика у индексу фреквенције речи с дијалекатским местом акцента није велика ни када су у питању предшколска деца која не иду у вртић (ИФ 77,38) и деца која иду у вртић (ИФ 74,22).

Уједначен индекс фреквенције имају предшколска деца која иду у вртић (ИФ 74,22) и школска деца (ИФ 73,06), што показује да школа значајно не подстиче померање акцента на стандарднојезичко место.

На основу спроведене анализе можемо закључити да на место акцента нејезички чиниоци немају већег утицаја. Ипак, у складу с постављеном другом хипотезом, сви анализирани нејезички чиниоци имају утицаја, осим узраста.

1.4. Статистичком анализом смо желели да утврдимо на ком дијалекатском месту је акценат најпостојанији – на отвореној ултими (*трикò, интервју, овò, овà, ову, онò, такву, они, она, оваквè, овакву, једна, једну, загриза* (1. л. јд. аориста), *дође*

(3. л. јд. аориста), *овдѐ, такò, овакò, заштò, јучѐ, какò, онакò, затò, јучѐ, какò, овакò*), затвореној ултими (*балòн, дечàк, споменàр, факултѐт, телефон, овàј, онај, такàв, овакàв, какàв, његов, зелѐн, црвѐн, ледѐн, једàн, једьн, ниједàн, једног, поглѐј, немòј, данàс, тамàн, једанпòт*), пенултими (*играчка, камìла, другарице, требàло, отворили, уписа̀ли, дола̀зи, завр̀шим, појѐдев, повр̀еђен, отвор̀ено, замисли, црв̀ено, старија, четв̀рти, дев̀етог, помàло, нагòре, пон̀екад*) и антепенултими (*акв̀аријум, инф̀узија, хелàнкице, хаљ̀иницу, добѝјемо, полàзимо, реш̀авамо, дозво̀љено, заљ̀убљена, изб̀ушена, затвор̀ите, изл̀азите, направ̀иће, поправ̀љаћеш, унѝштићу*). У разматрање смо узели и (не)преношење акцента на одричну речцу *не* у одричном облику глагола *знати* и *смети* (*не зна̀м, не см̀ем*).

У табели 2 приказан је индекс фреквенције дијалекатског места акцента – акценат на отвореној ултими, затвореној ултими, пенултими, антепенултими и непренесени акценат на одричну речцу *не* у одричном облику глагола *знати* и *смети*.

Табела 2. Индекс фреквенције дијалекатског места акцента

Место акцента	ИФ
Отворена ултима	57,76
Затворена ултима	68,28
Пенултима	81,09
Антепенултима	93,75
Одрич. речца <i>не</i>	29,52

Статистички подаци показују да је акценат најпостојанији на антепенултими (ИФ 93,75), а затим на пенултими (ИФ 81,09), док се најчешће преноси с отворене ултима (ИФ 57,76), а затим и са затворене ултима (ИФ 68,28)¹²⁶. Често се акценат преноси на одричну речцу *не* у одричном облику глагола *знати* и *смети* (ИФ 29,52).

1.5. Статистичком анализом желели смо да утврдимо које врсте речи показују највећу отпорност на утицај стандардног језика када је место акцента у

¹²⁶ Преношење акцента с ултима општа је карактеристика врањског говора (в. т. II 1.1).

питању. У табели 3 приказан је индекс фреквенције дијалекатског места акцента према врстама речи.

Табела 3. Индекс фреквенције дијалекатског места акцента према врстама речи

Врсте речи	ИФ
Именице	70,82
Заменице	70,66
Придеви	55,69
Бројеви	50,33
Презент	97,30
Радни гл. придев	79,06
Трпни гл. придев	89,63
Аорист	81,40
Императив	92,55
Непроменљиве речи	61,88

Статистички подаци показују да је дијалекатско место акцента најпостојаније у глаголским речима – у презенту (ИФ 97,30) и императиву (ИФ 92,55), затим у трпном глаголском придеву (ИФ 89,63), аористу (ИФ 81,40) и радном глаголском придеву (ИФ 79,06). Потом следе именице (ИФ 70,82), заменице (ИФ 70,66) и непроменљиве речи (ИФ 61,88). На другој страни, нешто јачи утицај језичког стандарда забележен је код придева (ИФ 55,69) и бројева (ИФ 50,33).

2. Полугласник

2.1. У статистичку анализу ушле су оне речи које су употребљене с полугласником или с вокалом *a* или само с полугласником: *б̂иш / б̂аш, б̂зди, д̂н / д̂н, д̂ни, д̂нови, дан̂с, д̂н-дан̂с / д̂нас, дан̂с, јед̂н / један, јед̂н, к̂д / к̂д, к̂да, как̂в / к̂кав, как̂в, ов̂ј / о̂вај, о̂вај, овак̂в / овакав, овак̂в, пом̂стив се, рас̂ни се, с̂д / с̂д, с̂да, т̂д / т̂д, т̂да, т̂ј / т̂ј, т̂кнала / т̂кне, так̂в / такав, так̂в,*

т̂нак, пот̂нак, т̂нко, пот̂нко, најт̂нко / т̂анак, т̂анка, т̂анку, т̂анко, т̂анки, најт̂анко, пот̂анко, најпот̂анко, ч̂к/ ч̂к, ч̂ккали, ч̂ккалица/ ч̂ккале, ч̂ккалице (в. примере у т. II 2.2).

2.2. Речи с полугласником употребљене су 288 пута, а с пуним вокалом *a* (<*b*) 3474 пута. Индекс фреквенције дијалекатских облика на целом узорку износи 7,66, што показује низак степен заступљености полугласника у говору врањске деце.

Индекс фреквенције речи с полугласником у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 4.

Табела 4. Индекс фреквенције речи с полугласником у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	7,15
школски 1–4	5,52
школски 5–8	10,17
Пол	
мушки	8,19
женски	7,13
Образовање родит.	
високо	3,03
високо, средње	7,79
средње	11,2
Место станов.	
центар	5,92
периферија	9,62
Вртић	
иде у вртић	5,14
не иде у вртић	17,41
Вртић/школа	
иде у вртић	5,14
иде у школу	8,05

2.3. Статистички подаци показују различиту фреквентност речи с полугласником у односу на анализирани нејезичке чиниоце.

Што се узраста тиче, полугласник је најмање заступљен у говору деце школског узраста од првог до четвртог разреда (ИФ 5,52), а највише у говору деце школског узраста од петог до осмог разреда (ИФ 10,17). Дакле, с узрастом не опада фреквентност употребе полугласника.

Дечаци чешће користе полугласник (ИФ 8,19) од девојчица (ИФ 7,13). Ипак, разлика у заступљености полугласника у говору девојчица и дечака није велика.

Полугласник је различито заступљен у говору деце у односу на образовање родитеља. Што је нижи степен образовања родитеља, фреквентност употребе дијалекатских облика се повећава. У складу с тим, најнижи индекс фреквенције је у говору деце чија су оба родитеља са високим (вишим) образовањем (ИФ 3,03), затим у говору деце чији је један родитељ са средњим, други с високим (вишим) образовањем (ИФ 7,79), док је највиши индекс фреквенције у говору деце чија су оба родитеља са средњим образовањем (ИФ 11,2).

Индекс фреквенције употребе полугласника знатно је виши у говору деце која живе на периферији града (ИФ 9,62) него у говору деце која живе и центру града (ИФ 5,92).

Деца која не иду у вртић много чешће користе полугласник (ИФ 17,41) него деца која иду у вртић (ИФ 5,14). Разлика у индексу фреквенције је управо највећа у односу на (не)похађање вртића.

Поређењем индекса фреквенције употребе полугласника у говору деце која иду у вртић (ИФ 5,14) и деце која иду у школу (ИФ 8,05) долазимо до закључка да школа нема већи утицај у односу на вртић, већ супротно, утицај вртића је већи.

У складу с постављеном другом хипотезом, сви анализирани нејезички чиниоци имају мањег или већег утицаја на употребу полугласника у говору деце, осим узраста и школе.

3. Одрични облик помоћног глагола *јесам* у презенту (рефлекс јата)

3.1. У статистичку анализу су ушли сви дијалекатски и стандарднојезички облици одричног облика помоћног глагола *јесам* у презенту: *нѐсам, нѐси, нѐје, нѐсмо, нѐсу / нїсам, нїси, нїје, нїсмо, нїсте, нїсу*. Такви су примери:

тој *нѐсам* чуја никад у живџт / *нїсам* ја била јуче у вртић;

нѐси јџш на рѐд / *нїси* баш пуно понѐла играчке;

овија данови *нѐје* много падаџ снаг / *нїје* баш далѐко од школе;

ову годину *нѐсмо* били / никад до сад *нїсмо* имали тако неки тѐстови тѐшки;

нїсте смѐли да идете у трѐнерке;

нѐсу видѐли / тад нешто *нїсу* имали много живџтиње (в. примере у т. II 3.2).

3.2. Забележена су 62 дијалекатска облика и 1115 стандардних облика. Индекс фреквенције дијалекатских облика на целом узорку износи 5,27, што указује на низак степен заступљености овог дијалектизма.

Индекс фреквенције дијалекатских облика *несам, неси...* у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 5.

Табела 5. Индекс фреквенције дијалекатских облика *несам, неси...* у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	3,18
школски 1–4	4,02
школски 5–8	9,22
Пол	
мушки	5,69
женски	4,86
Образовање родит.	
високо	0
високо, средње	3,36
средње	12,30
Место станов.	
центар	3,66
периферија	7,10
Вртић	
иде у вртић	1,91
не иде у вртић	7,69
Вртић/школа	
иде у вртић	1,91
иде у школу	6,66

3.3. Статистички подаци показују да разматране нејезичке варијабле утичу на употребу одричног облика помоћног глагола *јесам* у презенту.

Учесталост употребе дијалекатских облика повећава се узрастом испитаника – најмање дијалекатских облика је у говору деце предшколског узраста (ИФ 3,18), а највише у говору деце школског узраста од петог до осмог разреда (ИФ 9,22).

Разлика у изражености дијалекатских облика постоји у говору девојчица и дечака, али она није велика – индекс фреквенције дијалекатских облика у говору девојчица износи 4,86, а у говору дечака 5,69.

На учесталост употребе дијалекатских облика утиче и степен образовања родитеља. Деца чија су оба родитеља с високим (вишим) образовањем чак ниједном нису употребила дијалекатски облик (ИФ 0). У говору деце чији су родитељи с различитим степеном образовања, један са средњим а други с високим (вишим)

образовањем, индекс фреквенције дијалекатских облика износи 3,36. Знатно је виши индекс фреквенције дијалекатских облика у говору деце чија су оба родитеља са средњим образовањем – 12,30.

Дијалекатски облици су знатно фреквентнији у говору деце која живе на периферији (ИФ 7,10) него у говору деце која живе у центру града (ИФ 3,66).

Највидљивија разлика у изражености дијалекатских облика постоји у говору деце која иду у вртић (ИФ 1,91) и деце која не иду у вртић (ИФ 7,69).

Школа нема утицаја на употребу дијалекатских облика у односу на вртић – ИФ дијалекатских облика у говору деце која иду у школу износи 6,66, док је знатно нижи у говору деце која иду у вртић – 1,91.

У складу с постављеном другом хипотезом, узраст показује обрнуту пропорционалност у деловању – с узрастом се употреба ове дијалекатске особине повећава уместо да се смањује. Такође, школа нема утицаја на употребу дијалекатског рефлекса јата – у говору деца школског узраста ова особина је знатно фреквентнија у односу на говор деце која иду у вртић.

3.4. Желели смо да утврдимо у ком лицу одрични облик помоћног глагола *јесам* у дијалекатском виду показује највећу стабилност. У табели 6 дат је индекс фреквенције употребе дијалекатских облика презента помоћног глагола *јесам* у одричном облику по лицима.

Табела 6. Индекс фреквенције дијалекатских облика *несам, неси...* по лицима

Лица	ИФ
1.л.јд.	3,79
2.л.јд.	7,69
3.л.јд.	4,30
1.л.мн.	13,45
2.л.мн.	0
3.л.мн.	6,09

На основу статистичких података, можемо рећи да је прво лице множине презента помоћног глагола *јесам* у одричном облику најотпорније на утицај

стандарда (ИФ 13,45). На другој страни, испитаници нису ниједном употребили дијалекатски облик у другом лицу множине (ИФ 0). Овај облик је и најмање фреквантан у ексцерпираној грађи – употребљен је 3 пута (поређења ради, облик трећег лица једнине је најфреквентнији – употребљен 558 пута).

4. Сугласник *x*

4.1. У статистичку анализу су ушле речи које се јављају без сугласника *x* и речи са сугласником *x* у различитим позицијама, иницијалној, медијалној, финалној:

xàјде / àјде, xíљада / ìљада, xлáдно / лáдно, xлèб / лèб, xлèба / лèба, xòћу, xòћеш... / òћу, òћеш..., xтèо, xтèла... / тèо, тèла..., xвàла / фàла, xвàта / фàта, xвàтао / фаћао, двèхиљадито / двèиљадито, доxвàтим / дофàтим, поxвàлим / пофàлим, уxвàти / уфàти, уxвàтио / уxватио, уxватила... / уфатио, уфатила..., òдмах / òдма, ја бix / ја би (в. примере у т. II 4.2, 4.4, 4.5, 4.6, 4.7).

Из статистичке анализе су искључене речи с другим дијалекатским цртама: *òћев, тèја, фаћао, фàлив се, почна, расьни се, спушти се* (в. т. II 4.3), као и друге нестандартне речи: *прèхјуче, хелихòптер, хелихòптери, xлèд* (в. т. II 4.9).

4.2. Сугласник *x* се губи 758 пута у анализираним речима, а јавља 948 пута. Индекс фреквенције на целом узорку износи 44,43.

Индекс фреквенције губљења сугласника *x* у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 7.

Табела 7. Индекс фреквенције губљења сугласника *x* у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	49,59
школски 1–4	36,94
школски 5–8	44,56
Пол	
мушки	45,69
женски	43,19
Образовање родит.	
високо	27,44
високо, средње	52,24
средње	52,95
Место становања	
центар	46,91
периферија	40,76
Вртић	
иде у вртић	44,85
не иде у вртић	64,57
Вртић/школа	
иде у вртић	44,85
иде у школу	40,59

4.3. Статистички подаци показују различиту израженост губљења гласа *x* у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања и (не)похађање вртића / школе.

Глас *x* се најчешће губи у говору деце предшколског узраста (ИФ 49,59). На школском узрасту, индекс фреквенције је виши у говору деце од петог до осмог разреда (ИФ 44,56), а нешто нижи у говору деце од првог до четвртог разреда (ИФ 36,94).

Пол не утиче знатно на губљење гласа *x* – готово једнако сугласник *x* се губи у говору девојчица (ИФ 43,19) и дечака (ИФ 45,69).

Статистички подаци показују да је стабилнији сугласник *x* у говору деце чија су оба родитеља с високим (вишим) образовањем (ИФ 27,44). На другој страни, уједначено се глас *x* губи у говору деце чији је један родитељ с високом (вишим)

образовањем, а други са средњим образовањем (ИФ 52,24) и чија су оба родитеља са средњим образовањем (ИФ 52,95).

Супротно постављеној хипотези (в. т. III 0.2.4) у говору деце из центра града нешто више се губи сугласник *x* (ИФ 46, 91) него у говору деце с периферије (ИФ 40,76).

На предшколском узрасту вртић у већој мери утиче на стабилност сугласника *x* – сугласник *x* се чешће губи у говору деце која не иду у вртић (ИФ 64,57), него у говору деце која иду у вртић (ИФ 44,85).

Школа нема значајног утицаја на стабилност сугласника *x* – индекс фреквенције деце предшколског узраста која иду у вртић износи 44,85, а деце школског узраста 40,59.

У складу с постављеном другом хипотезом, узраст, високо образовање једног родитеља у другој образовној групи и место становања немају утицаја на губљење сугласника *x*.

4.4. Статистичком анализом смо желели да утврдимо у којим позицијама у речи сугласник *x* показује највећу стабилност – у иницијалној (*ладно*, *дћу*, *тео*), медијалној (*греџта*, *двѐиљадито*, *маала*) или финалној позицији (*стра*, *одма*). У табели 8 приказан је индекс фреквенције губљења сугласника *x* у различитим позицијама у речи.

Табела 8. Индекс фреквенције губљења сугласника *x* у зависности од позиције у речи

Позиције у речи	ИФ
Иницијална	48,23
Медијална	7,83
Финална	83,58

Статистички подаци показују да се сугласник *x* најчешће губи у финалној позицији – ИФ 83,58¹²⁷, ређе у иницијалној – ИФ 48,23, а најређе у медијалној позицији – ИФ 7,83.

5. Финално *л* у радном глаголском придеву мушког рода

5.1. У статистичку анализу су ушли сви облици радног глаголског придева мушког рода с наставком *-(j)a* (<л) и *-o* (<л): *баџија, возија, гледаја, добија, заглавија, играја, имаја, ишмрљаја, купија, нагазија, наљутија, подигја, причаја, разумеја, тренираја, цртаја, шалија се / борио се, видео, донео, живео, заљубио се, имао, купио, пливао, победио, погинуо, показао, пошо, пуштао, реко, рудио, скакао, сликао, тео, трајао, увенуо, умрело, ухватио, ушо* (в. примере у т. II 5.2).

5.2. У ексцерпираној грађи налазимо много већи број облика са стандардним преласком *л* у *o* – 2358, док је с дијалекатским наставком *-(j)a* забележено 178 облика. С тим у вези, индекс фреквенције дијалекатских облика с наставком *-(j)a* износи 7,02.

Индекс фреквенције облика мушког рода радног глаголског придева с наставком *-(j)a* у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 9.

¹²⁷ Сугласници у финалној позицији често подлежу разним променама – промена финалног *л*, обезвучавање финалних звучних сугласника, упрошћавање финалних сугласничких група.

Табела 9. Индекс фреквенције облика с наставком *-(j)a* у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	8,86
школски 1–4	3,13
школски 5–8	8,51
Пол	
мушки	6,23
женски	9,44
Образовање родит.	
високо	1,61
високо, средње	4,73
средње	13,98
Место станов.	
центар	4,51
периферија	10,21
Вртић	
иде у вртић	5,54
не иде у вртић	25,75
Вртић/школа	
иде у вртић	5,54
иде у школу	5,79

5.3. Статистички подаци показују значајан утицај нејезичких чинилаца на употребу наставка *-(j)a* (<*л*) у радном глаголском придеву.

Индекс фреквенције дијалекатског наставка *-(j)a* у радном глаголском придеву мушког рода знатно је виши, и готово уједначен, у говору деце предшколског (ИФ 8,86) и школског узраста од петог до осмог разреда (ИФ 8,51). Деца школског узраста од првог до четвртог разреда много ређе користе овај дијалекатски наставак (ИФ 3,13).

Дијалекатски наставак *-(j)a* је учесталији у говору девојчица (ИФ 9,44) него дечака (ИФ 6,23).

Што је нижи степен образовања родитеља, дијалекатски наставак *-(j)a* је у говору деце је учесталији. Разлика између прве и треће групе је велика (ИФ 1,61 : ИФ 13,98).

Деца која живе у центру града ређе користе дијалекатски наставак *-(j)a* (ИФ 4,51) у односу на децу која живе на периферији (ИФ 10,21).

Највећа разлика у индексу фреквенције дијалекатског наставка *-(j)a* у радном глаголском придеву мушког рода је у говору деце која иду у вртић (ИФ 5,54) и деце која не иду у вртић (ИФ 25,75).

Школа нема очекивани утицај на употребу дијалекатског наставка – ИФ је уједначен у говору деце која иду у вртић (ИФ 5,54) и деце која иду у школу (ИФ 5,79).

У складу с постављеном другом хипотезом, узраст, пол и школа немају утицаја на употребу дијалекатског наставка *-(j)a* у мушком роду једине радног глаголског придева.

6. Заменице и прилози с финалним *j, ja*

6.1. У статистичку анализу су ушли заменички и прилошки облици који су употребљени с финалним *j, ja* или без ове партикуле (заменице: *кòј / кò; овíја / овí, òви, тíја / тí, онíја / онí, òни, овáј / овá, òва, тáј / тá, онáј / онá, òна, овúј / овú, òву, тúј / тú, онúј / онú, òну, овéј / овé, òве, тèј / тè, онèј / онè, òне, овòј / овò, òво, тòј / тò, онòј / онò, òно; овíја / овí, òви, онíја / онá, òна; прилози: затòј / затò, зáто, овакòј / овакò, овако, такòј / такò, тáко, онакòј / онакò, онако, тúј / тú). Такви су примери:*

кòј ће побéди / *кò* је стáрији од мéне;

да вíдим *онíја* кíтови и пингвíни / и да íмав *онí* (рогови) као пúжеви;

знáш кòја је бòја *овáј* (камила) / *овá* девојка са трéпавице сéди на јáје у гнèздо;

тáј нáграда што је за тí графíти / *тá* баба је трí пута била у зáтвор;

није ли испод *онúј* кућу / òдма поред *онú* кућу;

нисам сигуран да ли сам са *теј* стране или с *овеј* / од *те* игрице са мисије
пређем;

тој несам чуја никад у живот / *то* је у Цврчак;

овој што на Косово (што се дешава) / *ово* су две бебе на краљицу;

колико *овија* коњићи / од *ови* каменчики;

у *онија* огледала се видеала / ставив доле пшеницу у *она* камења;

он је *затој* најглавнији / *зато* што имамо много домаћи;

узмев и једев у руку *овакој* / Деда Мраз уђе и *овако* стави поклони;

али *такој* идев / и *тако* са седам година;

онакој се помери / прича *онако* како су на село причали (в. примере у т. II
6.2).

Пошто су заменице сложене са *ко* – *свако*, *неко*, *нико* и прилог *ионако* испитаници употребили само у стандарднојезичком облику, ови облици нису ушли у статистичку анализу (примери: *свако* има свој говор; *неко* тамо из Војводину; *нико* нећ-иде из нашу групу; ја *ионако* нисам на час (в. т. II 6.5).

6.2. Ексерпирана грађа показује много већи број облика без *j*, *ja* – 4135, док је облика с партикулом *j*, *ja* 635. Индекс фреквенције дијалекатских облика износи 13,31.

Индекс фреквенције заменичких и прилошких облика с партикулом *j*, *ja* у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 10.

Табела 10. Индекс фреквенције заменичких и прилошких облика с партикулом *j, ja* у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	19,32
школски 1–4	7,40
школски 5–8	8,15
Пол	
мушки	19,18
женски	7,22
Образовање родит.	
високо	0,73
високо, средње	9,18
средње	26,21
Место становања	
центар	5,63
периферија	21,92
Вртић	
иде у вртић	15,24
не иде у вртић	34,58
Вртић/школа	
иде у вртић	15,24
иде у школу	7,78

6.3. Сви наведени језички чиниоци имају утицаја на фреквенцију употребе облика с финалним *j, ja*.

На основу статистичких података можемо закључити да се с узрастом смањује број облика с партикулом *j, ja*. Деца предшколског узраста најчешће користе заменице и прилоге с финалним *j, ja* (ИФ 19,32). Разлика у индексу фреквенције друге и треће групе (деца школског узраста од првог до четвртог и од петог до осмог разреда) није велика (ИФ 7,40 и ИФ 8,15).

Статистички подаци показују да дечаци чешће користе заменице и прилоге с финалним *j, ja* (ИФ 19,18) од девојчица (ИФ 7,22).

Образовање родитеља такође утиче на фреквентност дијалекатских облика – што је више образовање родитеља, ређи су облици с *j, ja*. Индекс фреквенције дијалекатских облика је најнижи у говору деце чија су оба родитеља с високим

(вишим) образовањем (ИФ 0,73), а највиши у говору деце чија су оба родитеља са средњим образовањем (ИФ 26,21).

Заменице и прилози с финалним *j, ja* учесталији су у говору деце која живе на периферији (ИФ 21,92) у односу на говор деце из центра града (ИФ 5,63).

Похађање вртића има значајан утицај када су у питању деца предшколског узраста – деца која не иду у вртић чешће користе заменице и прилоге са финалним *j, ja* (ИФ 34,58) у односу на децу која иду у вртић (ИФ 15,24).

Поређењем индекса фреквенције дијалекатских облика у говору деце која иду у вртић (ИФ 15,24) и деце која иду у школу (ИФ 7,78), можемо закључити да је утицај школе знатно већи од утицаја вртића.

У складу с постављеном другом хипотезом, сви анализирани нејезички чиниоци имају утицаја на употребу партикуле *j, ja* у заменичким и прилошким облицима осим узраста.

6.4. Желели смо да утврдимо да ли се партикула *j, ja* јавља у већој мери код заменица или код прилога. У табели 11 дат је индекс фреквенције дијалекатских облика заменица и дијалекатских облика прилога.

Табела 11. Индекс фреквенције дијалекатских облика заменица и прилога

Облици	ИФ
заменице	13,53
прилози	12,94

Статистички подаци показују да је дијалекатска форма, с финалним *j, ja*, готово подједнако својствена и заменичким и прилошким облицима. Мала је разлика у индексу фреквенције дијалекатских облика заменица (ИФ 13,53) и прилога (ИФ 12,94).

7. Енклитички облици заменица

7.1. У статистичку анализу су ушли сви забележени дијалекатски и стандарднојезички енклитички облици заменица: *ву, гу, ни, ви, не, ги, си / јој, је, нам, вам, нас, вас, им, их*. Такви су примери:

ће *ву* покажем с'утра / почео је з'уб криво да *јој* расте;

па *гу* је закачило / лопта *је* удари;

а нана Слађа *ни* је узела папагаја / на Теодору мајка ће *нам* предаје српски;

ёве *ви* двојка / реко сам *Вам*;

па *не* је ветар дувао / Ања *нас* је водила у парк;

такoј *ги* главе цртам / нешто да *им* каже;

ће *ги* боцкам / не смем да *их* пипнем с прљаве руке;

ми смо *си* Врањанци (в. примере у т. II 7.2).

7.2. Енклитички облици заменица употребљени су у незнатно већем броју у дијалекатском него у стандарднојезичком облику – дијалекатских облика је 676, док је стандарднојезичких облика 573. Индекс фреквенције дијалекатских облика износи 54,12.

Индекс фреквенције употребе дијалекатских енклитичких облика заменица у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 12.

Табела 12. Индекс фреквенције дијалекатских облика енкл. заменица у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	67
школски 1–4	37,64
школски 5–8	48,52
Пол	
мушки	63,31
женски	47,19
Образовање родит.	
високо	19,74
високо, средње	59,35
средње	70,51
Место станова.	
центар	43,80
периферија	64,87
Вртић	
иде у вртић	61,89
не иде у вртић	88,50
Вртић/школа	
иде у вртић	61,89
иде у школу	42,66

7.3. Готово сви наведени језички чиниоци имају утицаја на фреквенцију дијалекатских енклитичких облика заменица.

Статистички подаци показују да се с узрастом не смањује број дијалекатских енклитичких облика заменица – деца предшколског узраста у највећој мери користе дијалекатске енклитичке облике (ИФ 67), затим деца школског узраста од петог до осмог разреда (ИФ 48,52), а у најмањој мери деца школског узраста од првог до четвртог разреда (ИФ 37,64).

Дечаци у свом говору у већој мери користе дијалекатске енклитичке облике (ИФ 63,31) него девојчице (ИФ 47,19).

Што је виши степен образовања родитеља, нижи је индекс фреквенције дијалекатских енклитичких облика заменица. Најнижи индекс фреквенције налазимо у говору деце чија су оба родитеља с високим (вишим) образовањем (ИФ 19,74), а највиши у говору деце чија су оба родитеља са средњим образовањем (ИФ 70,51).

Деца која живе на периферији града у већој мери користе дијалекатске енклитичке облике (ИФ 64,87) у односу на децу која живе у центру града (ИФ 43,80).

Статистички подаци показују да похађање вртића позитивно утиче на учесталост употребе дијалекатских енклитичких облика – нижи индекс фреквенције имају деца која иду у вртић (ИФ 61,89) него деца која не иду у вртић (ИФ 88,50).

Школа има утицаја на употребу дијалекатских енклитичких облика; ИФ деце која иду у вртић износи 61,89, а деце која иду у школу 42,66.

У складу с постављеном другом хипотезом сви анализирани нејезички чиниоци имају утицаја на енклитичке заменичке облике осим узраста.

7.4. У табели 13 дат је индекс фреквенције дијалекатских облика за сваку заменичку енклитику.

Табела 13. Индекс фреквенције
дијалекатских облика
заменичких енклитика

Енклитике	ИФ
3.л.јд.ж.р. датив <i>ву, гу</i>	54,11
3.л.јд.ж.р. акузатив <i>гу</i>	54,17
1.л.мн. датив <i>ни</i>	15,2
1.л.мн. акузатив <i>не</i>	24,07
2.л.мн. датив <i>ви</i>	10,81
2.л.мн. акузатив <i>ве</i>	0
3.л.мн. датив <i>ги</i>	46,75
3.л.мн. акузатив <i>ги</i>	64,64

Највећу отпорност на утицај језичког стандарда показује акузативна заменичка енклитика трећег лица множине *ги* (ИФ 64,64), а затим акузативне и дативне заменичке енклитике трећег лица једине женског рода *гу, ву* (ИФ 54,17 и ИФ 54,11). Заменичка акузативна енклитика другог лица множине ниједном није употребљена у дијалекатском облику (ИФ 0). Њена фреквентност употребе је мала – осам пута, од тога четири пута у персирању:

зато што ће *вас* украсти; јер ће *вас* убити; хоће да *Вас* лаје да *Вас* поздраве; ја сам *Вас* видео; да *Вас* не лажем; ја да *вас* водим по пречице; не дира *вас*.

8. Компарација придева

8.1. У статистичку анализу су ушли дијалекатски и стандарднојезички облици компарације придева:

по дебѐл; нај дебѐл / дѐбљи; најдебљи;

по дебѐла; нај дебѐла / дѐбља; најдебља;

по шарѐно; нај шарѐно / шарѐније, шареније; најшарѐније (в. примере у т. II 8.2).

У анализу нису укључени облици с другим дијалекатским карактеристикама: *пòтънак, пòтънко; најтънко; по голѐма; нај голѐма, нај малѐцка, нај малѐцко, нај малѐцки, најубаво* (в. т. II 8.2.2), као и нестандардни облици *пòвећа, пòјачи, пору̀жније, пошарѐније; више ми је лѐпа, најмање дебѐли, најмање лѐп, највише шарѐно; дѐбљија, дебѐлија, срѐдњија, т̀анкије, вишљи, вишља, стрòжији, ц̀рнији; најдебѐлији, најдебѐлија, најдебѐлије, најт̀анкије, најта̀њије; највишља* (в. т. II 8.3, 8.4, 8.6).

8.2. Компарација придева у дијалекатском облику употребљена је 110 пута, а у стандарднојезичком 945 пута. Индекс фреквенције на целом узорку износи 10,43.

Индекс фреквенције аналитичке компарације у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 14.

Табела 14. Индекс фреквенције
аналитичке компарације
у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	12,64
школски 1–4	6,46
школски 5–8	11,52
Пол	
мушки	8,54
женски	12,08
Образовање родит.	
високо	4,67
високо, средње	8,71
средње	17,32
Место станов.	
центар	7,76
периферија	13,09
Вртић	
иде у вртић	6,56
не иде у вртић	29,56
Вртић/школа	
иде у вртић	6,56
иде у школу	9,08

8.3. Статистички подаци показују различиту израженост аналитичке компарације у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања и (не)похађање вртића / школе.

Аналитичку компарацију у најмањој мери користе деца школског узраста од првог до четвртог разреда (ИФ 6,46). Знатно више примера аналитичке компарације забележено је у говору осталих двеју узрасних група, у говору деце школског узраста од петог до осмог разреда (ИФ 11,52) и у говору деце предшколског узраста (ИФ 12,64).

У говору девојчица забележен је виши индекс фреквенције аналитичке компарације (ИФ 12,08) него у говору дечака (ИФ 8,54).

Очигледан је утицај образовања родитеља на употребу аналитичке компарације – индекс фреквенције аналитичке компарације највиши је у говору деце чија су оба родитеља са средњим образовањем (ИФ 17,32), а најнижи у говору деце чија су оба родитеља с високим (вишим) образовањем (ИФ 4,67).

У говору деце која живе на периферији града забележен је виши индекс фреквенције аналитичке компарације (ИФ 13,09) него у говору деце из центра (ИФ 7,76).

Похађање вртића има значајан утицај на употребу аналитичких облика компарације – деца која не иду у вртић много више користе аналитичку компарацију (ИФ 29,56) него деца која иду у вртић (ИФ 6,56).

Са школом се не повећава утицај стандарда на компарацију. Према статистичким подацима јачи је утицај вртића него школе – индекс фреквенције аналитичке компарације у говору деце која иду у вртић износи 6,56, а у говору деце која иду у школу 9,08.

У складу с постављеном другом хипотезом, узраст, пол и школа немају утицаја на употребу аналитичке компарације.

8.4. Статистичком анализом смо желели да утврдимо који облик компарације је отпорнији на језички стандард – компаратив или суперлатив. У табели 15 приказан је индекс фреквенције компаратива и суперлатива појединачно.

Табела 15. Индекс фреквенције компаратива и суперлатива

Степен поређења	ИФ
Компаратив	5,1
Суперлатив	15,41

Статистички подаци показују да је учесталији аналитички суперлатив – ИФ 15,41 (*највелико, најлеп, најтанко*) него компаратив – ИФ 5,1 (*по дебел, полепо, потанко*).

9. Радни придев глагола с основом на *-ну*

9.1. Статистичком анализом су обухваћени сви облици радног придева глагола код којих смо забележили варирање основинског наставка *-на / -ну* и оних глагола који се јављају само с наставком *-на*. То су глаголи треће врсте *гурнути, забриннути се, звекнути, изокреннути, креннути, махнути, муннути, оклизнути се, окреннути се, пипнути, пљуннути, погинути, покиснути, потонути, преврнути се, скинути, склизнути, скокнути, скреннути, стегнути, стиснути, увенути, угинути, чукнути*, глаголи прве врсте *дићи, пасти, побећи, попети се, сести, стати, стићи* и један глагол шесте врсте *учинити се*. Такви су примери: *гурнао / гурнуо, гурнуо; махнала / махнула; дигнала / дигла* (в. примере у т. II 9.2).

У разматрање нису ушли глаголи који се у нашој грађи нису јавили с наставком *-на*: *подићи, престићи, испасти, напати, отпати, пропати, упасти, нестати, остати, постати, престати, устати, чинити се* и *лећи, навикнути се, одрећи се, отићи, помоћи, порастати, почети, пропати, пући, рећи, срести, стићи, украсти*.

9.2. У ексцерпираној грађи много је већи број облика радног придев глагола с основом на *-ну* – 185, док је облика с основом на *-на* 89. Индекс фреквенције на целом узорку износи 32,45.

Индекс фреквенције облика радног глаголског придева с наставком *-на* у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 16.

Табела 16. Индекс фреквенције облика с наставком *-на* у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	38,46
школски 1–4	20,34
школски 5–8	36,17
Пол	
мушки	34,75
женски	30,07
Образовање родит.	
високо	27,14
високо, средње	21,43
средње	46,23
Место становања	
центар	26,31
периферија	38,30
Вртић	
иде у вртић	36,97
не иде у вртић	45,83
Вртић/школа	
иде у вртић	36,97
иде у школу	27,41

9.3. Статистички подаци показују малу разлику у изражености облика радног придева глагола с основом на *-на* у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања и (не)похађање вртића / школе.

Што се узраста тиче, статистички подаци показују да деца предшколског и основношколског узраста у приближној мери користе облике с наставком *-на* (ИФ 38,46 : ИФ 36,17). Мању фреквенцију показује овај наставак у говору деце школског узраста од првог до четвртог разреда (ИФ 20,34).

Девојчице у мањој мери користе облике с наставком *-на* у односу на дечаке – индекс фреквенције у говору девојчица износи 30,07, а у говору дечака 34,75.

Индекс фреквенције дијалекатских облика у говору деце чија су оба родитеља са средњим образовањем очекивано је највиши (ИФ 46,23). Знатно нижи

индекс фреквенције забележен је у говору деце чија су оба родитеља с високим (вишим) образовањем (ИФ 27,14), а најнижи у говору деце чији је један родитељ с високом (вишим) образовањем, а други са средњим образовањем (ИФ 21,43).

Место становања утиче на употребу дијалекатских облика радног придева глагола с основом на *-ну* – чешћи су облици с основом на *-на* у говору деце која живе на периферији (ИФ 38,30) него у говору деце која живе у центру града (ИФ 26,31).

Како статистички подаци показују, употреба облика с наставком *-на* се смањује под утицајем вртића – деца која не иду у вртић у већој мери користе облике на *-на* (ИФ 45,83) у односу на децу која иду у вртић (ИФ 36,97).

Поређењем индекса фреквенције у говору деце која иду у вртић (ИФ 36,97) и деце која иду у школу (ИФ 27,41), можемо закључити да је утицај школе нешто јачи у односу на утицај вртића.

У складу с постављеном другом хипотезом, узраст и образовање родитеља у првој и другој узрасној групи немају утицаја на употребу основинског наставка *-на* у радном глаголском придеву.

10. Треће лице множине презента

10.1. У статистичку анализу су ушли облици 3. л. мн. презента с дијалекатским наставком *-в* и стандарднојезичким наставком *-у*, *-ју*, *-е*. Такви су примери: *бе́жив*, *дозвоља́вав*, *догова́рав се*, *дола́зив*, *не́ћев*, *обла́чив се*, *па́дав*, *ста́нев*, *трени́рав* / *ва́рају*, *гре́ше*, *зо́ву*, *и́ду*, *ми́сле*, *отво́ре*, *пу́сте*, *сања́ју*, *сви́ћају се* (в. примере у т. II 10.2).

У анализу нису укључени облици с другим дијалекатским карактеристикама: *бе́гав*, *донесу́јев*, *замлаћу́јев се*, *замо́тав*, *заокре́нав*, *искару́јев*, *ма́јев се*, *му́нев се*, *пи́шкав*, *пока́вав се*, *помѣ́стив се*, *прети́снев*, *пу́шитив*, *собу́вав се* *спи́јев*, *те́нав (се)*, *треска́в*, *тро́пкав*, *ту́рив*, *уа́лив*, *укра́днев*, *фа́лив се* (в. т. II 10.5), као и нестандартни облици *вучу́*, *ра́ду*, *ску́пу*, *хр́че* (в. т. II 10.7).

10.2. У нашој грађи употребљено је 779 облика с наставком *-в* и 1032 облика с наставком *-у, -ју, -е*. Индекс фреквенције износи 43,01.

Индекс фреквенције употребе наставка *-в* у 3. л. мн. презента у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 17.

Табела 17. Индекс фреквенције облика с наставком *-в* у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	48,42
школски 1–4	35,93
школски 5–8	39,84
Пол	
мушки	56,15
женски	28,49
Образовање родит.	
високо	19,03
високо, средње	48,67
средње	56,30
Место станов.	
центар	34,41
периферија	51,82
Вртић	
иде у вртић	41,41
не иде у вртић	83,22
Вртић/школа	
иде у вртић	41,41
иде у школу	38,20

10.3. Подаци из табеле показују већи утицај нејезичких чинилаца на употребу дијалекатског облика 3. л. мн. презента.

Дијалекатски наставак *-в* у трећем лицу множине презента најчесталији је у говору деце предшколског узраста (ИФ 48,42), потом у говору деце школског узраста од петог до осмог разреда (ИФ 35,93), док је најмање присутан у говору деце школског узраста од првог до четвртог разреда.

У говору дечака забележен је већи индекс фреквенције дијалекатског наставка *-в* (ИФ 56,15) у односу на говор девојчица (ИФ 28,49). Разлика је велика.

Индекс фреквенције показује да степен образовања родитеља утиче на употребу дијалекатског наставка *-в* – с нижим степеном образовања родитеља учесталија је употреба овог наставка. Деца чији су родитељи с високим степеном образовања у мањој мери користе презентски облик с наставком *-в* (ИФ 19,03) у односу на децу чији родитељи имају различити ниво образовања, високи и средњи (ИФ 48,67) и децу чија су оба родитеља са средњим образовањем (56,30 ИФ).

Учесталији је дијалекатски наставак *-в* у говору деце која живе на периферији града (ИФ 51,82) у односу на говор деце која живе у центру града (ИФ 34,41).

Изражена је разлика у учесталости дијалекатског наставка *-в* у говору деце која иду у вртић (ИФ 41,41) и деце која не иду у вртић (ИФ 83,22).

Статистички подаци показују да вртић има незнатно већи утицај на употребу презентског наставка *-в* – индекс фреквенције у говору деце из вртића износи 41,41, а деце из школе 38,20.

У складу с постављеном другом хипотезом, сви анализирани нејезички чиниоци имају утицаја на употребу наставка *-в* у трећем лицу множине презента, осим узраста.

11. Футур

11.1. У статистичку анализу ушли су сви дијалекатски и стандарднојезички облици футура – футурска конструкција *ће + (да) + презент* и футурска конструкција: помоћни глагол *хтети* у презенту + инфинитив. Такви су примери: *ће се грудвам*, *ћ-идеш*, *ће напуни*, *ће се мѣњамо*, *неће верујете*, *ће обучев / глѣдаћу*, *поправљаћеш*, *направиће*, *вoзићемо*, *изгубићете*, *претвориће се*; *ићи ћу*, *ће убити*, *ћемо чекати*, *ће сломити* (в. примере у т. II 11.1.1, 11.1.2, 11.1.3).

11.2. У говору деце предшколског и школског узраста стандарднојезичка футурска конструкција присутна је у врло малом проценту – забележено је укупно 67 облика. На другој страни, употребљено је 820 дијалекатских облика, при чему индекс фреквенције износи 92,45.

Индекс фреквенције употребе дијалекатских футурских облика у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 18.

Табела 18. Индекс фреквенције дијалекатских футурских облика у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	95,34
школски 1–4	73,76
школски 5–8	97,61
Пол	
мушки	92
женски	92,91
Образовање родит.	
високо	78,68
високо, средње	92,60
средње	99,47
Место станов.	
центар	89,96
периферија	95,10
Вртић	
иде у вртић	93,73
не иде у вртић	100
Вртић/школа	
иде у вртић	93,73
иде у школу	88

11.3. Нејезички чиниоци немају знатног утицаја на употребу дијалекатског облика футура.

Што се узраста тиче, готово је уједначена учесталост дијалекатских облика футура у говору деце предшколског узраста (ИФ 95,34) и деце школског узраста од петог до осмог разреда (ИФ 97,61). Нижи индекс фреквенције дијалекатских облика налазимо у говору деце школског узраста од првог до четвртог разреда (ИФ 73,76).

Статистички подаци показују да пол нема утицаја на употребу дијалекатских облика футура – скоро исти индекс фреквенције дијалекатских облика, с незнатном разликом, налазимо у говору девојчица (ИФ 92,91) и дечака (ИФ 92).

Најнижи индекс фреквенције дијалекатских облика футура има говор деце чија су оба родитеља с високим образовањем (ИФ 78,68). С нижим степеном образовања повећава се учесталост дијалекатских облика футура. Разлика у индексу фреквенције остале две групе је мала (92,60 : 99,47).

Није велика разлика у индексу фреквенције дијалекатских облика футура кад је у питању место становања – нешто виши индекс фреквенције има говор деце која живе на периферији (ИФ 89,96) у односу на говор деце из центра (ИФ 95,10).

Није велика разлика у индексу фреквенције дијалекатских облика футура ни када је у питању (не)похађање вртића – нешто нижи индекс фреквенције има говор деце која иду у вртић (ИФ 93,73), док деца која не иду у вртић ниједном нису употребила стандардни облик (ИФ 100).

Нешто нижи индекс фреквенције забележен је у говору деце која иду у вртић (ИФ 93,73). Иако се у школи организовано учи језички стандард, ова институција не доприноси употреби стандарднојезичког футурског облика.

Без обзира на мале разлике у ИФ, у складу с постављеном другом хипотезом, сви анализирани нејезички чиниоци имају утицаја на употребу футурске *ће*-конструкције, осим узраста.

11.4. Статистичком анализом смо желели да утврдимо у које лице продире стандарднојезички футурски облик. У табели 19 дат је индекс фреквенције употребе дијалекатских облика по лицима.

Табела 19. Индекс фреквенције дијалекатских облика по лицима

Лица	ИФ
1. л. јд.	91,64
2. л. јд.	86,21
3. л. јд.	95,98
1. л. мн.	91,58
2. л. мн.	60
3. л. мн.	60

Највећу отпорност на утицај стандарда показује треће лице једнине (ИФ 95,98). На другој страни, у друго и треће лице множине најлакше продире стандарднојезички футурски облик (ИФ 60).

12. Удвајање заменичког објекта

12.1. У статистичку анализу су ушли облици личних заменица у дативу и акузативу у функцији директног и индиректног објекта који су у анализираном говору употребљени удвојено, у виду редупликације дужег и краћег облика, и неудвојено: *мене ми, мени ми, тебе те, теби те, њега му, њу гу, њу ву, нас ни, њи ги* у дативу, *мене ме, тебе те, њега га, њу гу, њи ги* у акузативу / *мене, мени, ми, тебе, теби, ти, њега, му, њу, гу, ву, нас, ни, њи, ги* у дативу, *мене, ме, тебе, те, њега, га, њу, гу, њи, ги* у акузативу. Такви су примери:

мѐни су ми веза̀ли / мѐни је грóзно;

на тѐбе јѐл ти жа̀о / ја̀ сам на тѐбе ма̀ло дужу нацр̀тала;

тѐби ко̀ја ти је омиљена бо̀ја / ко̀ј се тѐби свѝђа;

на њѐга му је са̀мо о̀жиљак оста̀о / на њѐга сам да̀о ја̀јце;

то̀ј цвѐће ву га је на њу̀ да̀ја / ти ли си на њу̀ рѐкла;

па ги пробу̀шим на њѝ плафóн / она је на њѝ ма̀јка;

нека сви мисле да ме она мѐне тепа̀ла / мѐне то̀ више занима;

òна нека *те тебе* позòве / ја сам *тебе* видела;

ја *га тебе* победим / ја ударим *тебе*;

òни ће идев испред да *њи* не би *ги* отерали / ја *њи* не разумем (в. примере у т.

П 12.2).

12.2. Удвојени заменички облици употребљени су 86 пута, а неудвојени 3118 пута. Индекс фреквенције на целом узорку износи 2,68.

Индекс фреквенције удвојених заменичких облика у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 20.

Табела 20. Индекс фреквенције удвојених заменичких облика у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	2,41
школски 1–4	2,40
школски 5–8	3,70
Пол	
мушки	2,72
женски	2,65
Образовање родит.	
високо	1,55
високо, средње	2,82
средње	3,25
Место станов.	
центар	2,29
периферија	3,30
Вртић	
иде у вртић	1,98
не иде у вртић	3,81
Вртић/школа	
иде у вртић	1,98
иде у школу	2,97

12.3. Статистички подаци показују различиту израженост удвојених заменичких облика у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања и (не)похађање вртића / школе.

Предшколски и школски узраст од првог до четвртог разреда имају уједначен ИФ удвојених заменичких облика – 2,41 и 2,40. У говору деце школског узраста од петог до осмог разреда удвајање заменичких облика је нешто фреквентније – ИФ 3,70.

У говору дечака и девојчица уједначена је појава удвојених заменичких облика – ИФ у говору дечака износи 2,72, а девојчица 2,65.

Статистички подаци показују да образовање родитеља утиче на удвајање личних заменица – што је више образовање родитеља нижи је индекс фреквенције удвајања личних заменица. Тако је најнижи индекс фреквенције у говору деце чија су оба родитеља с високим (вишим) образовањем (ИФ 1,55), нешто виши у говору деце чији је један родитељ с високим (вишим) образовањем, а други са средњим образовањем (ИФ 2,82), а највиши у говору деце чија су оба родитеља са средњим образовањем (ИФ 3,25).

Деца из центра града нешто ређе удвајају личне заменице (ИФ 2,29) него деца с периферије (ИФ 3,30).

Деца која не иду у вртић чешће удвајају заменичке облике (ИФ 3,81) од деце која иду у вртић (ИФ 1,98).

Деца из вртића у мањој мери удвајају личне заменице (ИФ 1,98) него школска деца (ИФ 2,97).

У складу с постављеном другом хипотезом, узраст и школа немају утицаја на употребу удвојеног заменичког објекта.

12.4. Статистичком анализом смо желели да утврдимо у ком је падежном облику, дативу или акузативу, фреквентније удвајање личних заменица.

У табели 21 приказан је индекс фреквенције удвојених заменичких облика у дативу и акузативу појединачно.

Табела 21. Индекс фреквенције
удвојених заменичких облика
у дативу и акузативу

Удвојени заменички облици	ИФ
Датив	2,58
Акузатив	2,82

Статистички подаци показују готово уједначен проценат удвајања заменичких облика у дативу (ИФ 2,58) и акузативу (ИФ 2,82), што је супротно запажању С. Милорадовић: „Примери из дијалектолошких радова сведоче о томе да се објекат у дативу доминантно редуплицира у односу на објекат у акузативу“ (Милорадовић 2009: 290).

13. Деклинација именица

13.1. У статистичку анализу ушле су дијалекатске и стандарднојезичке падежне форме. Када говоримо о дијалекатској падежној форми, мислимо на употребу општег падежа у функцији стандарднојезичког облика падежа. Такви су примери:

код мѐне *испред згрáду* (видела пужа) / пуштáла сам (змаја) *испред згрáде*;

кад се крѐне *према Пржáр* / *и́де према гарáжи*;

на Дра́гана кáже / кáже зѐки да му је хлáдно;

прао зу́би / налáзиш брòјеве;

за дечáци је дóбро / *јáје* је у́потребно *за колáче*;

са апáрат да сли́кам / и онда сѐчемо *лопáтом*;

путу́јев *са Де́да Мрáза* / *са дрúгом* сам вóзила рóлере;

и́ма зми́је у *вóду* / *ја́* живим у *овáквој ку́ћи* (в. примере у т. II 13.1, 13.2, 13.3, 13.4, 13.5).

Статистичка анализа није обухватила различите нестандартне и хиперкорективне падежне облике (*без мишиће, чауре од мѣтке, од мѡг дѣде брат, ја се бѡјим од дѹхова, наставница из српског, ѿмам војнице, ѹшо је у својој сѡби, гледала сам у филмове, сѹрфујев на таласе*), као и облике који представљају устаљене форме какви су устаљени изрази, називи улица, установа, манифестација, празника, филмова, серија, емисија, књига, цртаних филмова, цртаних ликова и сл. (*из виђења, преко вѣзе, нѣмам појма, фала бѡгу, пингвини са Мадагаскара, Снежана и седам патѹљака, Прѣдузеће за пѹтеве, Вѣче са Иваном Ивановичем*). Такође, искључена је из анализе и аналитичка на-конструкција у посесивном значењу с обзиром на то да се на њеном месту у стандардном језику користи облик генитива, датива и присвојног придева (*Ўнина мајка је на тату сѣстра; био је један на мѡју стринку ѡтац; ту је на мѡје сѣстре шминкерница; што су велике шишке на овѹ девојцицу*).

13.2. Општи падеж употребљен је 5452, а стандарднојезичка падежна форма 1145. Индекс фреквенције општег падежа у функцији зависних падежа износи 82,64, на основу чега се може говорити о релативно стабилној аналитичкој деклинацији у говору деце предшколског и школског узраста.

Индекс фреквенције општег падежа у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе дат је у табели 22.

Табела 22. Индекс фреквенције
општег падежа
у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	ИФ
Узраст	
предшколски	89,24
школски 1–4	69
школски 5–8	88,47
Пол	
мушки	85,91
женски	79,05
Образовање родит.	
високо	68,56
високо, средње	87,71
средње	90,14
Место станов.	
центар	79,31
периферија	86,33
Вртић	
иде у вртић	88,40
не иде у вртић	93,32
Вртић/школа	
иде у вртић	88,40
иде у школу	79,21

13.3. Статистички подаци показују различиту заступљеност општег падежа у функцији зависних падежа у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања и (не)похађање вртића / школе. Разлика у фреквенцији није велика.

Нижу фреквенцију употребе општег падежа имају деца друге узрасне групе, деца од првог до четвртог разреда (ИФ 69). Остале две групе имају виши и готово уједначен ИФ (89,24 и 88,47).

Девојчице у нешто мањој мери користе општи падеж (ИФ 79,05) у односу на дечаке (ИФ 85,91).

Што је нижи степен образовања, фреквенција општег падежа се повећава – општи падеж је у највећој мери присутан у говору деце чија су оба родитеља са

средњим образовањем (ИФ 90,14), а у најмањој у говору деце чија су оба родитеља с високим (вишим) образовањем (ИФ 68,56).

Деца из центра града нешто ређе користе општи падеж (ИФ 79,31) него деца с периферије (ИФ 86,33).

Вртић нема значајнијег утицаја на употребу општег падежа у говору деце предшколског узраста – ИФ деце која похађају вртић износи 88,40, а деца која не похађају вртић 93,32.

Школа има нешто јачи утицај на употребу општег падежа – ИФ школске деце износи 79,21, а деца која иду у вртић 88,40.

У складу с постављеном другом хипотезом, сви анализирани нејезички чиниоци имају утицаја на употребу општег падежа у функцији зависних падежа, осим узраста.

13.4. У табели 23 дат је индекс фреквенције општег падежа у функцији сваког падежног облика појединачно према анализираним нејезичким чиниоцима.

Табела 23. Индекс фреквенције општег падежа
у функцији сваког падежног облика у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	Г	Д	А	И	Л
Узраст					
предшколски	78,19	94,32	90,15	94,46	96,73
школски 1–4	54,65	60	59,35	73,28	84,09
школски 5–8	81,07	85,71	90	90,25	96,65
Пол					
мушки	76,87	89,61	84,82	89,85	93,99
женски	66,64	77,67	78,62	84,06	90,74
Образов. родит.					
високо	56,96	62,22	64,94	75	85,13
високо, средње	79,31	88,89	83,84	91,20	94,72
средње	81,38	90,48	94,20	93,41	96,52
Место станов.					
центар	66,59	78,95	79,48	84,65	89,50
периферија	77,51	89,39	84,56	89,98	95,42
Вртић					
иде у вртић	76,74	94,12	88,64	93,84	96,14
не иде у вртић	85,83	95	90,43	96,55	100
Вртић/школа					
иде у вртић	76,74	94,12	88,64	93,84	96,14
иде у школу	69,42	75,93	74,43	81,57	90,45

13.5. У табели 24 дат је индекс фреквенције општег падежа у функцији сваког падежног облика појединачно.

Табела 24. Индекс фреквенције
општег падежа у функцији
сваког падежног облика

Падеж.облици	ИФ
Г	72
Д	82,79
А	81,87
И	87,24
Л	92,43

Статистички подаци показују да деца предшколског и школског узраста у највећој мери користе општи падеж у функцији локатива (ИФ 92,43), затим

инструментала (ИФ 87,24), датива (ИФ 82,79) и акузатива (ИФ 81,87). Нешто већу отпорност на продор општег падежа показује генитив (ИФ 72).

14. Општи осврт

14.1. На основу досадашње статистичке анализе означених језичких особина можемо рећи да испитаници наизменично употребљавају и дијалекатске и стандарднојезичке облике у различитој мери. Однос дијалекатских и стандарднојезичких облика варира од једног до другог језичког нивоа. Неке дијалекатске црте показују већу, а неке мању стабилност.

Које ће се језичке црте прве мењати и зашто, зависи од многих чинилаца. У складу с Градгиловом хипотезом „фиксног пута прилагођавања“ Д. Јутронић-Тихомировић сматра да у процесу прилагођавања говорници модификују оне језичке црте које свесно осећају као различите, најистакнутије, најупадљивије, друштвено неприхватљиве и назива их стигматизованим или истакнутим језичким цртама (1988–1989). За такве језичке црте В. Лабов користи термин *маркери* (1976: 324–325, 419). О „најупадљивијим цртама“ говори и П. Л. Тома: „Најупадљивије црте, тј. најкарактеристичније за призренско-тимочку дијалекатску област (у односу на друге српске дијалекте) теже да се најпре модифицирају“ (1998: 437). Ж. Бошњаковић и И. Књијар (2012) у анализи фонолошких и морфолошких промене у говору Буњеваца из Бајмока и Таванкута служе се принципима истакнутости и стигматизованости.

П. Л. Тома говори и о степену сложености језичких особина као чиниоцу промене – компактнији и сложенији језички системи теже се усвајају и замењују, „што су језичке јединице више интегрисане у језички систем, то све више зависе од систематске варијације и све су теже за усвајање од стране говорника неког другог лингвистичког система. Лакше је заменити један облик неким другим (нпр. лексему али и морфему као у случају замењивања аналитичког компаратива синтетичким компаративом), него усвојити синтаксички систем падежа (кад један једини облик

општег падежа мора бити замењен стд. акузативом, генитивом, дативом, инструменталом или локативом...)“ (Тома 1998: 439). Тома се служи терминима енглеског лингвисте В. Н. Франсис – *инцидентна варијација* се односи на изоловане елементе лингвистичког система, не реметећи сам систем, док *систематска варијација* мења систем „реструктурирајући га темељно“ (Исто: 438).

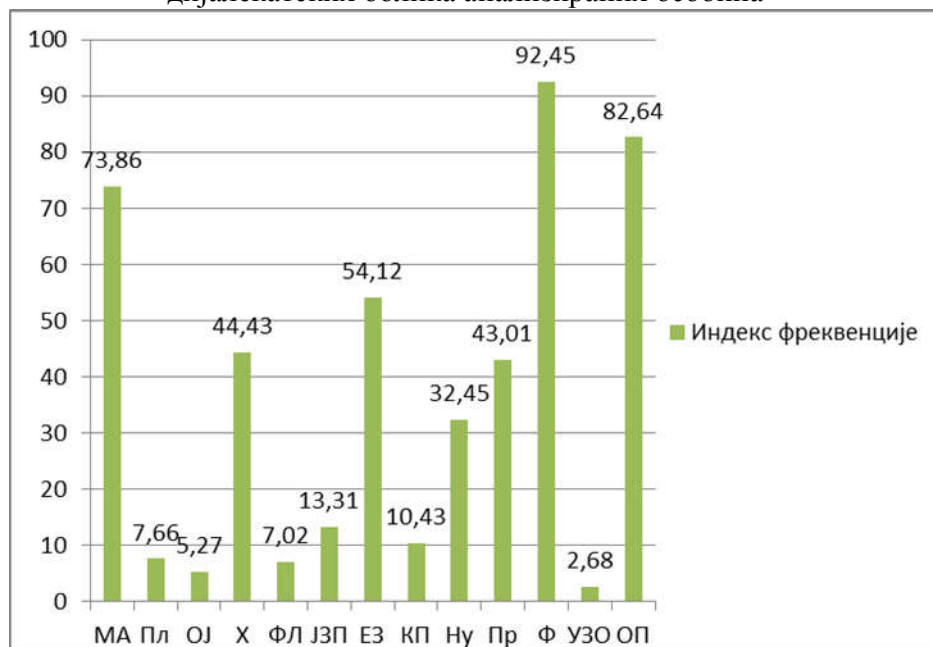
Поред принципа стигматизованости или истакнутости и степена сложености, лингвисти истичу још један чинилац који утиче на промену језичких особина – ставове према говору. Љ. Рајић истиче следеће: „Дијалекти не умиру зато што су говорници дијалекта сели у ауто или уписали у градску школу већ зато што се „сељачки“ начин говора ниподаштава, и зато га говорници дијалекта пеглају и одбацују, јер не желе да буду изложени коментарима и исмевању“ (2009: 35). У самом ниподаштавању постоји хијерархија језичких особина – мање или више осуђиване особине. Тако су грешке из области морфологије и синтаксе више осуђиване него из прозодије, па се оне брже мењају (Ивић 1997: 105, Тома 1998: 439).

Социолингвистичка истраживања су показала да су морфолошке и синтаксичке особине подложније променама него фонолошке (Jutrović-Tihomirović 1988–1989, Рајић 2009: 42, Бошњаквић, Књиџар 2012).

14.2. Наша анализа показује нешто другачије стање. У графикону 1 дат је индекс фреквенције дијалекатских облика сваке анализирание особине¹²⁸.

¹²⁸ У свим графиконима у раду су коришћене следеће скраћенице: А – акузатив, Г – генитив, Д – датив, ЕЗ – енклитички облици заменица, И – инструментал, ИФ – индекс фреквенције дијалекатских облика, ЈЗП – партикула *j, ja* код заменица и прилога, КП – компарација придева, Л – локатив, МА – место акцента, Ну – радни придев глагола с основом на *-ну*, ОЈ – одрични облик помоћног глагола *јесам* у презенту, ОП – општи падеж, Пл – полугласник, Пр – треће лице множине презента, УЗО – удвајање заменичког објекта, Ф – футур, ФЛ – финално *л* у радном глаголском придеву мушког рода јединине, Х – сугласник *х*.

Графикон 1. Индекс фреквенције дијалекатских облика анализираних особина

Статистички подаци показују да промене видљивије захватају фонетски језички ниво. Фонетске особине имају низак индекс фреквенције дијалекатских облика, дакле, оне се прве и најлакше мењају и приближавају стандарду. Најнижи ИФ има екавски рефлекс одричног облика помоћног глагола *јесам* у презенту (ИФ 5,27), затим наставак *-(j)a* (<л) у мушком роду радног глаголског придева (ИФ 7,02), полугласник (ИФ 7,66) и партикула *j, ja* у заменичким и прилошким облицима (ИФ 13,31). Међу фонетским особинама једино је губљење сугласника *x* фреквентније (ИФ 44,33). Овај глас је стабилан у речима страног порекла и властитим именицама, али се теже успоставља у речима у којима је првобитно био елиминисан (в. т. II 4.4, 4.5, 4.8). Изостављање гласа *x* је подржано стањем у разговорној варијанти српског језика, одакле се, такође, често губи. Дакле, с аспекта принципа стигматизованости, губљење сугласника *x* није истакнута, друштвено стигматизована особина, па је због тога учестало у говору врањске деце.

Нешто виши степен стабилности показује морфолошки ниво. Морфолошке особине се у већој мери јављају у дијалекатском облику, а честа појава

хиперкорективних морфолошких облика говори о језичкој несигурности испитаника при њиховој употреби. Дакле, у приближавању језичком стандарду морфолошке особине се нешто теже мењају. Међу њима прва промени подлеже аналитичка компарација (ИФ 10,43), затим основински наставак *-на* (<нж) у радном глаголском придеву (ИФ 32,45), наставак *-в* у 3.л.мн. презента (ИФ 43,01) и на крају енклитичке заменице (ИФ 54,12). Футурска *ће*-конструкција је најотпорнија на утицај стандардног језика (ИФ 92,45). Овако висок индекс фреквенције добијен је у односу на стандарднојезички облик футура типа *ћу радити / радићу* који је у српском језику све ређи и уместо њега се користи футурска форма *ћу, ћеш, ће + да + презент*. У коригованом говору испитаници знатно више користе футурску форму *ћу, ћеш, ће + да + презент* (329 забележених облика) уместо стандарднојезичке (67 забележених облика). Ако посматрамо фреквенцију *ће*-конструкције у односу на ове две форме, онда је ИФ знатно нижи – 67,43.

Дијалекатско место акцента, својствено врањском говору, и употреба општег падежа у функцији зависних падежа показују највећу стабилност, најтеже се коригују (ИФ 73,86 и ИФ 82,64). Резултати нашег истраживања у складу су са запажањима других истраживача – акценатски и падежни систем говорници призренско-тимочке говорне зоне најтеже усвајају (Московљевић 1921: 134, Јовић 1983: 50–51, Ивић 1986: 94, Тома 1998: 439). Тешкоће у усвајању ових језичких особина П. Ј. Тома објашњава сложеносћу система и интегрисаносћу његових јединица (1998: 438–439). М. Јањић постојаност дијалекатског акцента објашњава психолингвистичким и социолингвистичким разлозима (2016: 372). Као још једно објашњење могли бисмо укључити запажање М. Ивић да очувана дијалекатска прозодија спада у „најмање незгодне грешке“ (1997: 105).

Најнижи индекс фреквенције показује једна синтаксичка особина – удвајање заменичког објекта (ИФ 2,68). У процесу корекције ова особина се најлакше мења. Да се удвајање заменичког објекта ређе јавља у дијалектима потврђују и С. Милорадовић (2009: 288) и П. Ј. Тома (1998: 313). Овакво стање у говору Ниша и околних села Тома објашњава упадљивим дијалекатским карактером удвојеног заменичког објекта (в. фусноту 73). Према принципу стигматизованости или

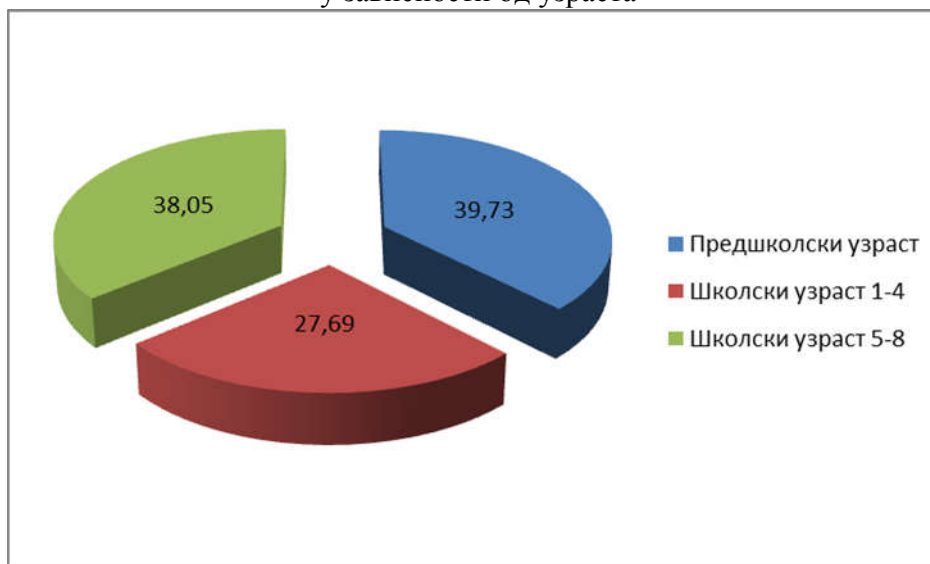
истакнутости, удвајање заменичког објекта јесте најистакнутија, друштвено „стигматизована“ језичка особина.

Дакле, потврђена је хипотеза која гласи *Истраживане дијалекатске црте показују различиту фреквентност употребе; променама најдуже одолева акценат и падежни систем.*

14.3. Спроведена социолингвистичка анализа показала је условљеност варијабилности дијалекатских особина полом, образовањем родитеља, местом становања, (не)похађањем вртића / школе, али не у великој мери.

14.3.1. Узраст као нејезичка варијабла не утиче доследно на говор деце; с узрастом се не смањује употреба дијалекатских облика (графикон 2). Деца најниже и највише узрасне групе користе готово у истој мери дијалекатске облике, а знатно више у односу на другу узрасну групу, децу школског узраста од првог до четвртог разреда. Овакво стање може се објаснити утицајем ауторитета. Према Пијажеовој теорији развоја моралног расуђивања постоје два стадијума моралног мишљења, морална хетерономија, с доминатним принципом ауторитета одрасле особе, и морална аутономија, зрелији тип моралности који почиње да се развија око десете године, када дете мења начин размишљања и свој однос према друштвеној средини. У овој другој фази вршњаци играју важнију улогу, а једносмерно поштовање ауторитета одраслог замењује се обостраним поштовањем и сарадњом (више о томе у Миочиновић 2004: 19–26). У складу с тим, деца од првог до четвртог разреда у већој мери подлежу утицају свог учитеља и школе, учитељ је њихов узор, модел понашања, па и говорења. Зато је на овом узрасту мањи број дијалекатских облика у говору. Већ од петог разреда основне школе ауторитет наставника и школе слаби, деца се окрећу својим вршњацима, мишљење, ставови, понашање, па и говор групе постаје модел. У овом периоду развија се и бунтовнички став према ауторитетима и друштвено наметнутим правилима. Такво стање одражава се и на говор, повећава се број дијалекатских облика.

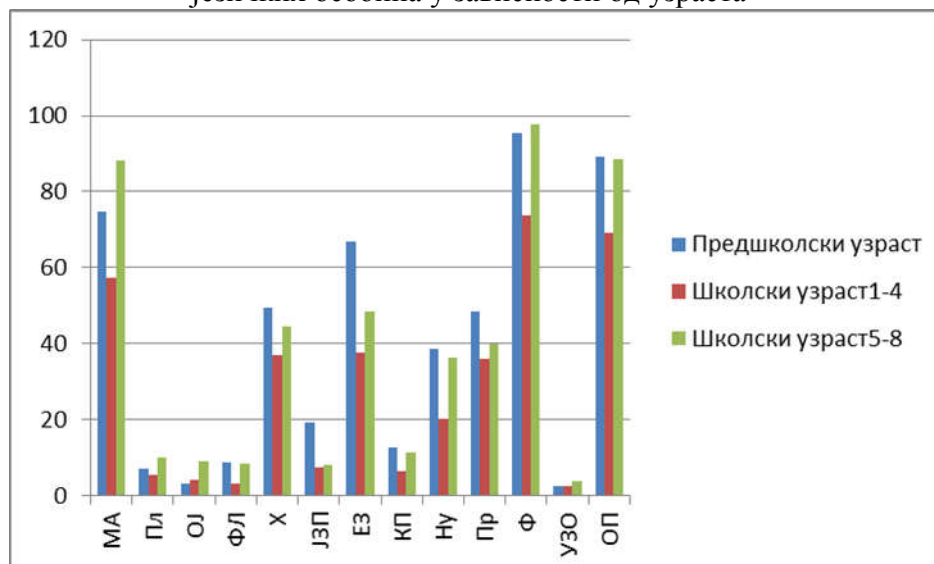
Графикон 2. Индекс фреквенције дијалекатских облика у зависности од узраста

Дакле, постављена потхипотеза која гласи *Учесталије су дијалекатске црте у говору деце нижих узраста, с узрастом се фреквенција дијалекатских особина смањује* није потврђена.

У графикону 3 приказан је индекс фреквенције дијалекатских облика сваке језичке особине појединачно са становишта узраста.

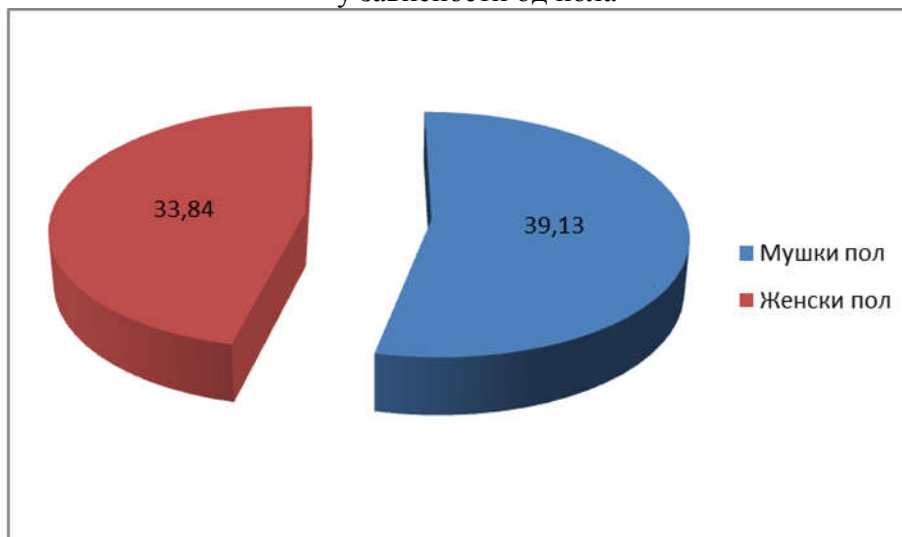
Графикон 3. Индекс фреквенције дијалекатских облика језичких особина у зависности од узраста

Удвојени заменички облици показују уједначену фреквентност у првој и другој узрасној групи, и нешто вишу у трећој. Полугласник повећава своју фреквентност с узрастом. Остале особине имају најнижу фреквенцију у другој узрасној групи, у говору деце школског узраста од првог до четвртог разреда. У осталим двама групама анализирание особине су различито заступљене. Дијалекатско место акцента, полугласник, екавски рефлекс јата, футур и удвајање заменичког објекта повећавају свој индекс фреквенције у трећој узрасној групи, у говору деце школског узраста од петог до осмог разреда. Наставак *-(j)a* (<л) и општи падеж готово се у једнакој мери користе у првој и трећој узрасној групи. Остале особине, сугласник *x*, партикула *j*, *ja* у заменичким и прилошким облицима, енклитичке заменице, компарација придева, основински наставак *-на* у радном глаголском придеву и наставак *-в* у 3.л.мн. презента се у нешто већем проценту јављају у првој узрасној групи него у трећој.

14.3.2. Девојчице у мањој мери користе дијалекатске облике него дечаци. Ипак, разлика у употреби дијалекатских облика са становишта пола је мала (графикон 4).

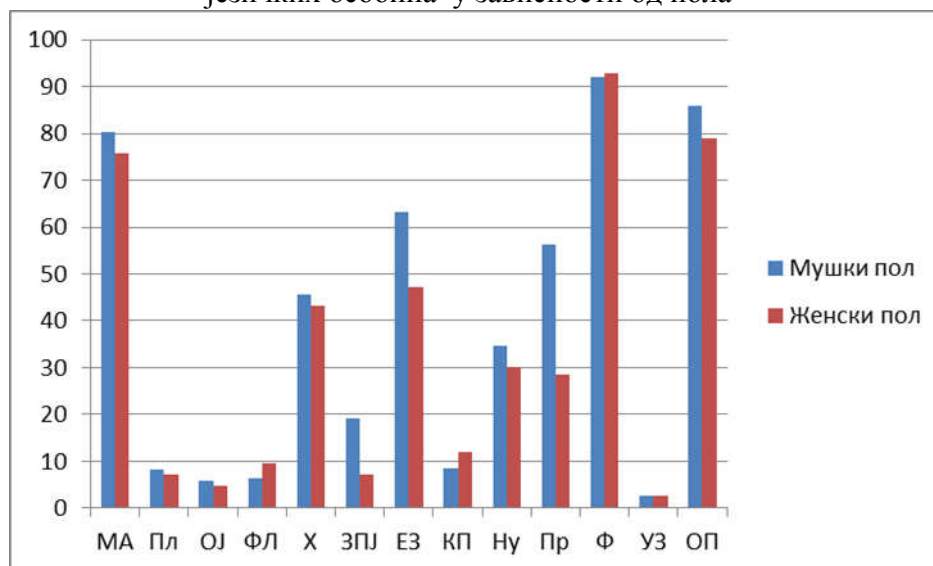
Графикон 4. Индекс фреквенције дијалекатских облика у зависности од пола

Потврђена је хипотеза која гласи *Учесталије су дијалекатске црте у говору дечака него девојчица.*

У графикону 5 дат је индекс фреквенције дијалекатских облика сваке језичке особине појединачно са становишта узраста.

Графикон 5. Индекс фреквенције дијалекатских облика језичких особина у зависности од пола

Међу анализираним особинама, наставак *-(j)a (<л)* у мушком роду радног глаголског придева и компарација придева имају виши ИФ код девојчица. Пол нема утицаја на футурску *ће*-конструкцију и удвојени заменички објекат; разлика у њиховој фреквенцији је незнатна. Остале дијалекатске особине се у мањој мери јављају у говору девојчица. Разлика је мала.

14.3.3. Образовање родитеља јесте чинилац који значајно утиче на употребу дијалекатских облика у говору деце (графикон 6). Индекс фреквенције дијалекатских облика се са степеном образовања родитеља смањује. Разлика између прве и треће образовне групе је велика.

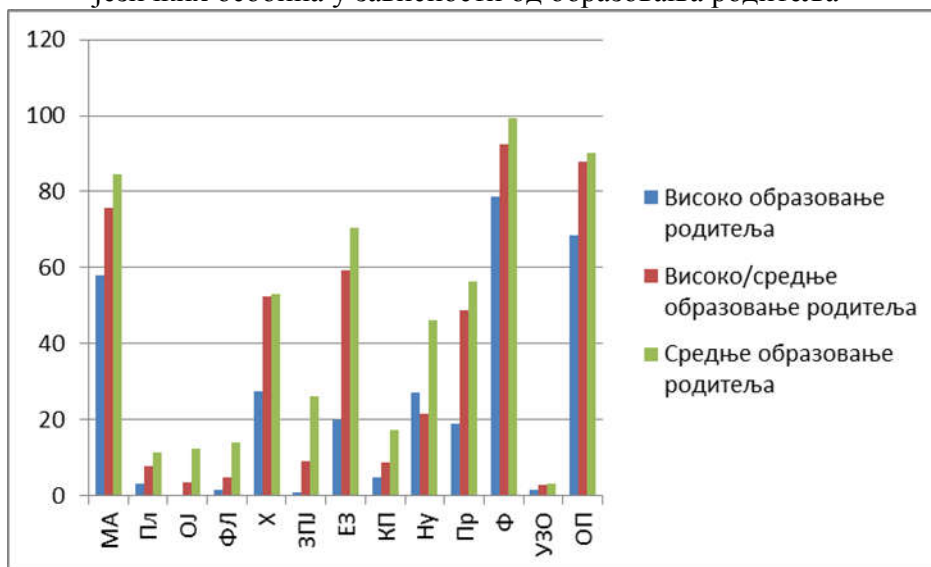
Графикон 6. Индекс фреквенције дијалекатских облика у зависности од образовања родитеља

Дакле, потврђена је потхипотеза која гласи *Учесталије су дијалекатске црте у говору деце чији родитељи имају ниже образовање; с вишим степеном образовања родитеља фреквенција дијалекатских особина се смањује.*

У графикону 7 приказан је индекс фреквенције дијалекатских облика сваке језичке особине појединачно са становишта образовања родитеља.

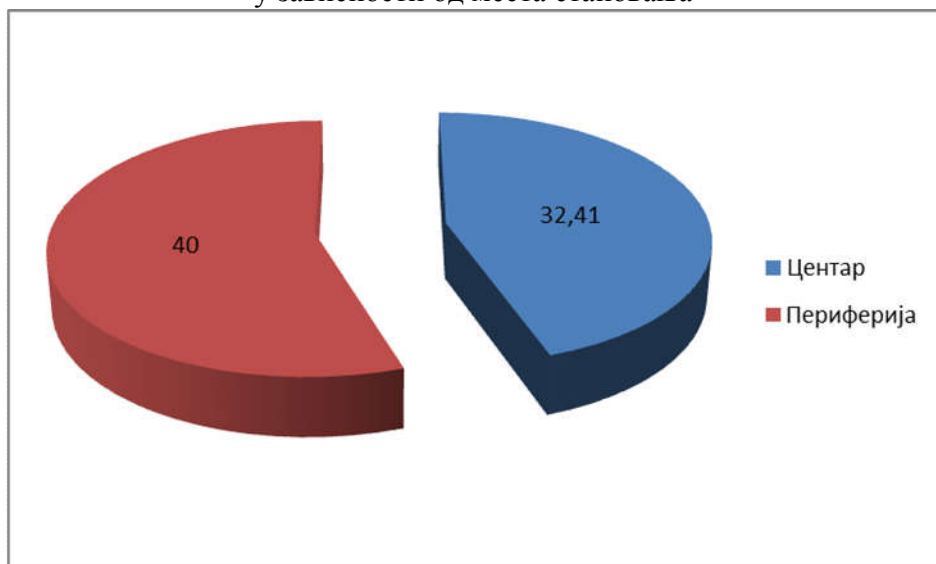
Графикон 7. Индекс фреквенције дијалекатских облика језичких особина у зависности од образовања родитеља

Готово све анализиране особине највишу фреквентност имају у трећој образовној групи, у говору деце чија су оба родитеља са средњим образовањем, а најнижу у првој образовној групи, у говору деце чија су оба родитеља с високим / вишим образовањем. Разлика између ове две групе је велика. Губљење сугласника *x* показује уједначену фреквенцију у другој и трећој образовној групи – високо / више образовање једног родитеља нема утицаја на ову особину. Индекс фреквенције основинског наставка *-на* у радном глаголском придеву нешто је виши у првој образовној групи него у другој – средње образовање једног родитеља није утицало на смањење фреквенције ове особине.

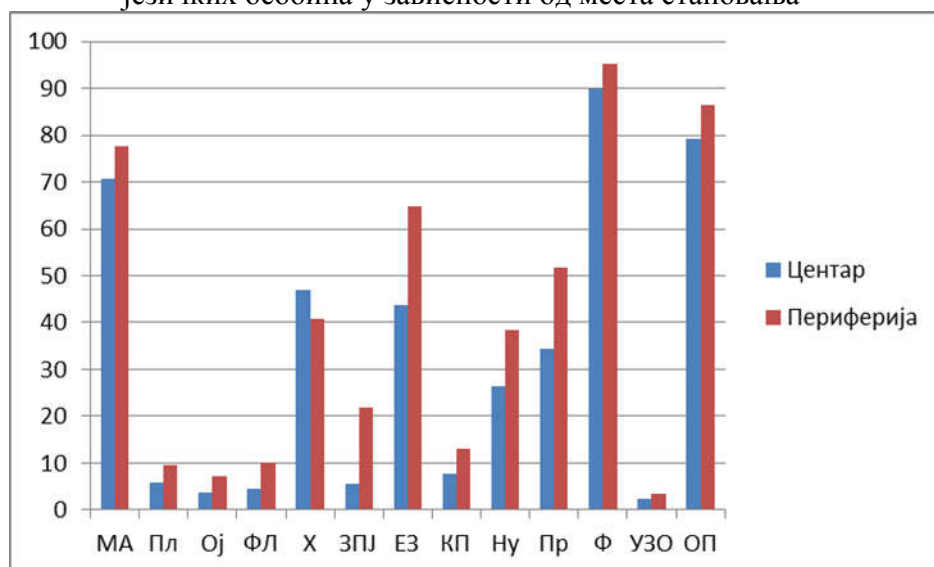
14.3.4. Место становања у мањој мери утиче на употребу дијалекатских особина (графикон 8). Разлог томе лежи у чињеници да је Врање мали град, због тога нема великих културолошких разлика између његовог центра и периферије. Наша анализа је показала да је разлика у употреби дијалекатских облика мала, али ипак постоји, чиме је потврђена потхипотеза која гласи *Учесталије су дијалекатске црте у говору деце с периферије града.*

Графикон 8. Индекс фреквенције дијалекатских облика у зависности од места становања

У графикону 9 дат је индекс фреквенције дијалекатских облика сваке језичке особине појединачно са становишта места становања.

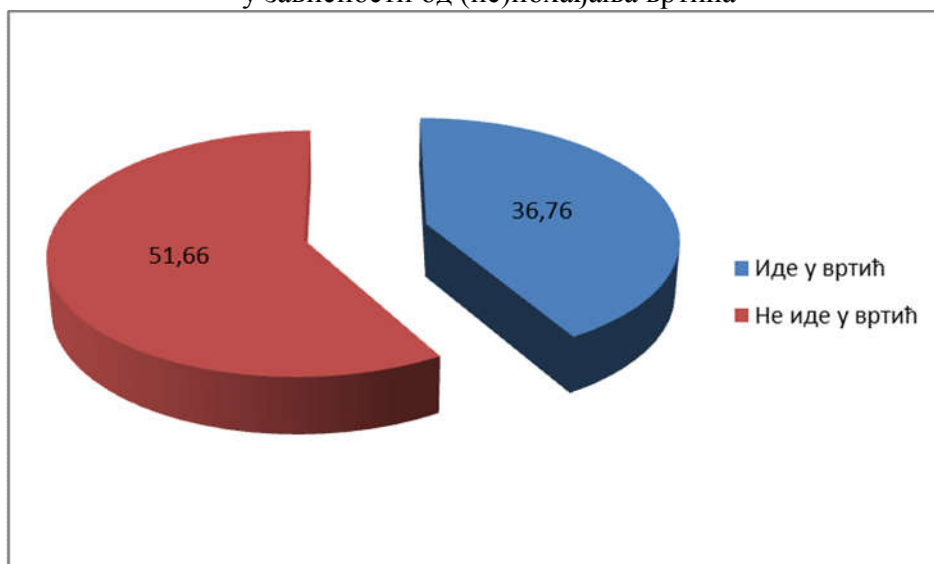
Графикон 9. Индекс фреквенције дијалекатских облика језичких особина у зависности од места становања

Место становања не утиче на губљење сугласника *x* – незнатно виши ИФ има у говору деце из центра града. Остале дијалекатске особине фреквентније су у говору деце с периферије града.

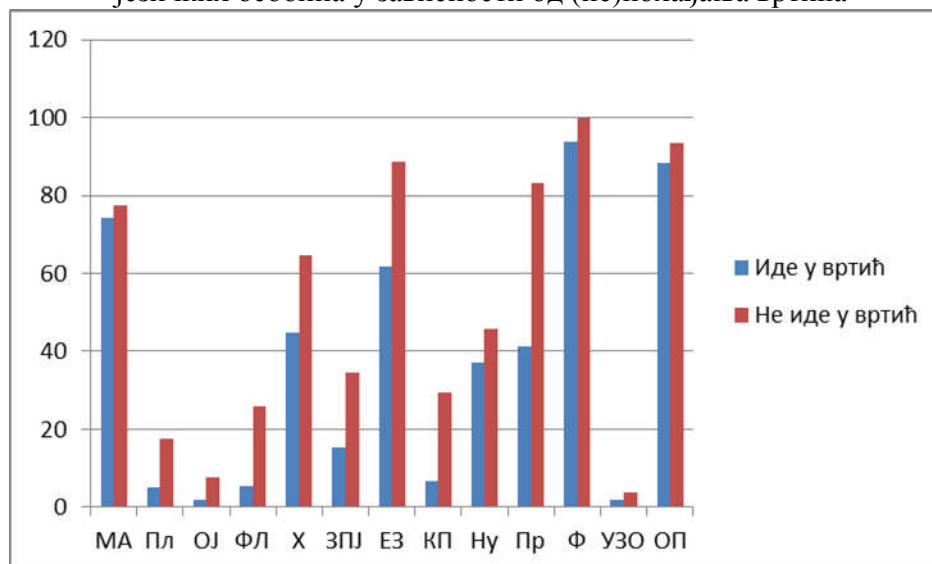
14.3.5. (Не)похађање вртића има значајан утицај на употребу дијалекатских облика у говору деце предшколског узраста (графикон 10). Фреквентнији су дијалекатски облици у говору предшколске деце која не иду у вртић. Тиме је потврђена потхипотеза која гласи *На предшколском узрасту, учесталије су дијалекатске црте у говору деце која не иду у вртић него деце која иду у вртић.*

Графикон 10. Индекс фреквенције дијалекатских облика у зависности од (не)похађања вртића

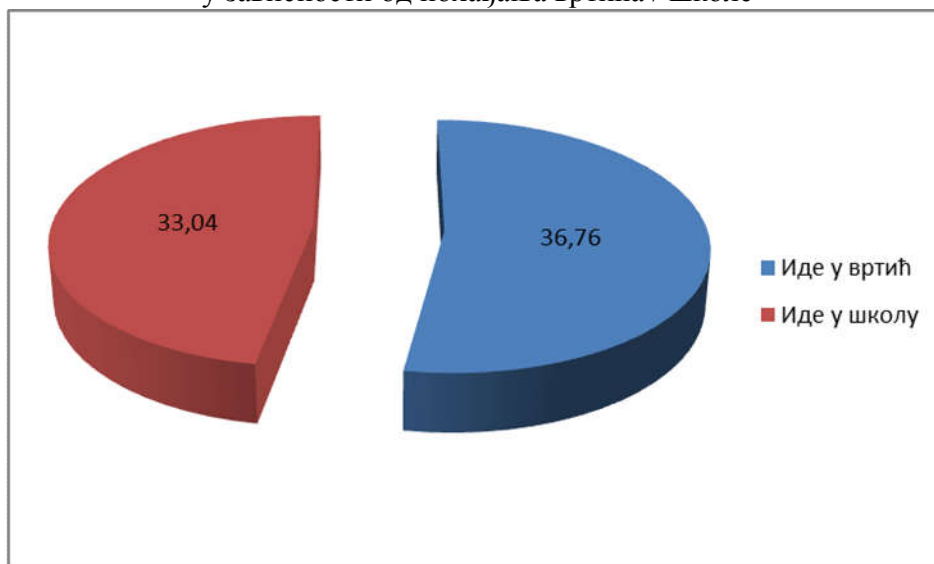
Ова нејезичка варијабла доследно утиче на све анализиране језичке особине. Најмањи утицај има на дијалекатско место акцента, футурску *ће*-конструкцију и употребу општег падежа (графикон 11).

Графикон 11. Индекс фреквенције дијалекатских облика језичких особина у зависности од (не)похађања вртића

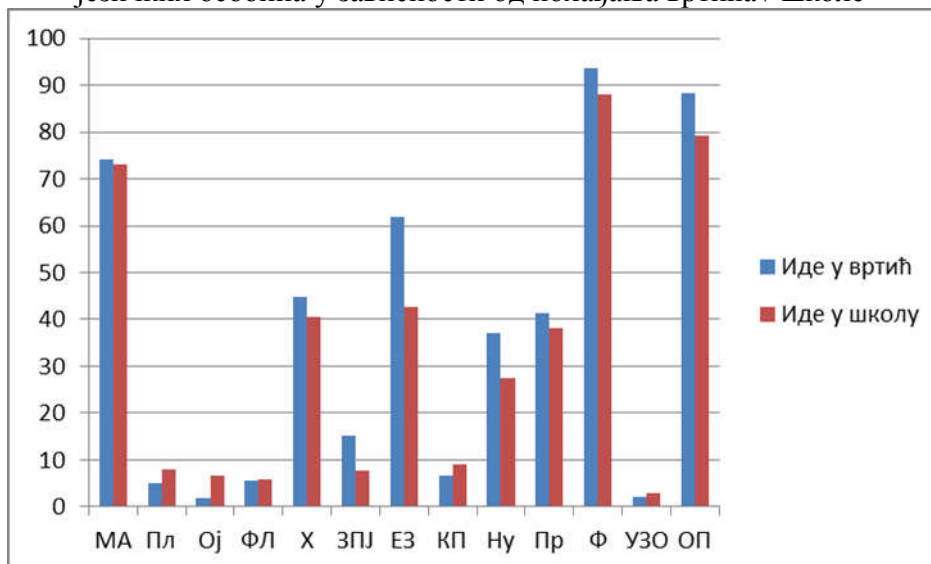
14.3.6. Анализа утицаја двеју образовних институција на употребу дијалекатских облика, вртића и школе, показује незнатно већи утицај школе иако у тој институцији има експлицитног утицаја на говор деце у виду организоване наставе граматике српског језика (графикон 12). Малој разлици између ове две групе доприноси висок ИФ дијалекатских облика у говору школске деце од петог до осмог разреда (в. т. III 14.3.1). Ипак, потврђена је потхипотеза која гласи *Учесталије су дијалекатске црте у говору деце која иду у вртић него деце која иду у школу.*

Графикон 12. Индекс фреквенције дијалекатских облика у зависности од похађања вртића / школе

У графикону 13 дат је индекс фреквенције дијалекатских облика сваке језичке особине појединачно са становишта похађања вртића / школе.

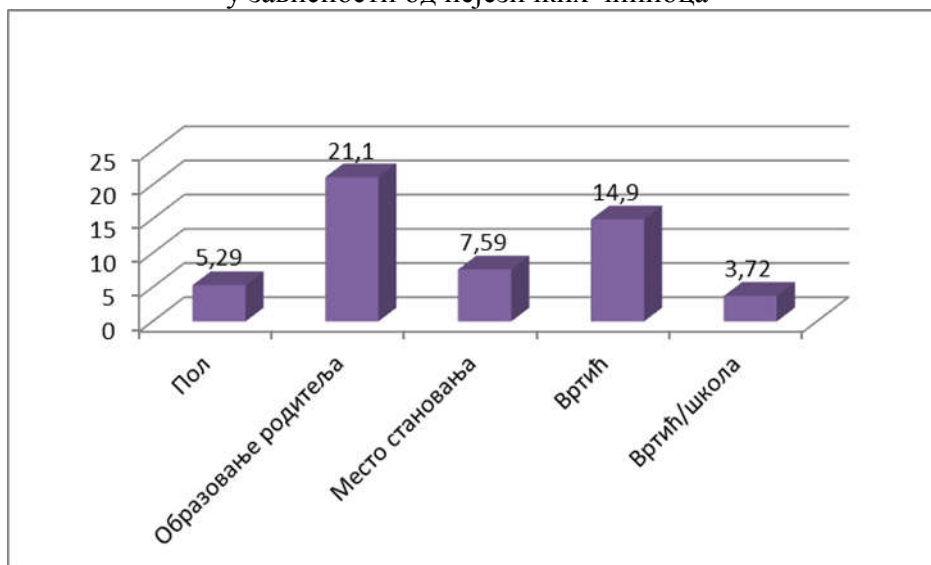
Графикон 13. Индекс фреквенције дијалекатских облика језичких особина у зависности од похађања вртића / школе

Школа као образовна институција нема утицаја на употребу полугласника, екавског рефлекса јата, аналитичке компарације и удвајања заменичког објекта. На другој страни, мали је утицај школе на дијалекатско место акцента, употребу наставка *-(j)a* у радном глаголском придеву м. р., губљење сугласника *x* и футурску *ће*-конструкцију.

14.3.7. Ако упоредимо разлике у ИФ дијалекатских облика група у оквиру сваке нејезичке варијабле, долазимо до закључка да највећи утицај на говор испитаника има образовање родитеља (разлика у ИФ између прве и треће образовне групе износи 21,1), а затим похађање вртића на предшколском узрасту (разлика у ИФ између предшколске деце која иду у вртић и деце која не иду у вртић износи 14,9). На другој страни, пол (разлика у ИФ између дечака и девојчица износи 5,29) и школа (разлика у ИФ између вртића и школе износи 3,72) имају најмањи утицај (графикон 14).

Графикон 14. Индекс фреквенције дијалекатских облика у зависности од нејезичких чиниоца

15. Ставови школске деце према дијалекту и стандардном језику

Узраст је једина нејезичка варијабла која не утиче на говор врањске деце у складу с постављеном хипотезом (в. т. III 0.2.1) – с узрастом се не смањује употреба дијалекатских облика анализираних језичких особина. Деца треће узрасне групе у знатно већој мери користе дијалекатске облике него деца друге узрасне групе. Из тог разлога желели смо да испитамо ставове ове узрасне групе према месном говору и стандардном језику постављањем питања из упитника, тражећи од деце да сама говоре о својим ставовима према језику. Ради поређења, у истраживање смо укључили и децу средњошколског узраста, ученике трећег и четвртог разреда врањске гимназије и средње медицинске школе, који су попуњавали упитник уз писмено образлагање својих одговора.

Упитник садржи осам питања која се тичу употребе дијалекта и стандардног језика¹²⁹. Питања су затвореног типа и нуде вишеструке одговоре, а испитаници су имали могућност да усмено или писмено образложе своје одговоре.

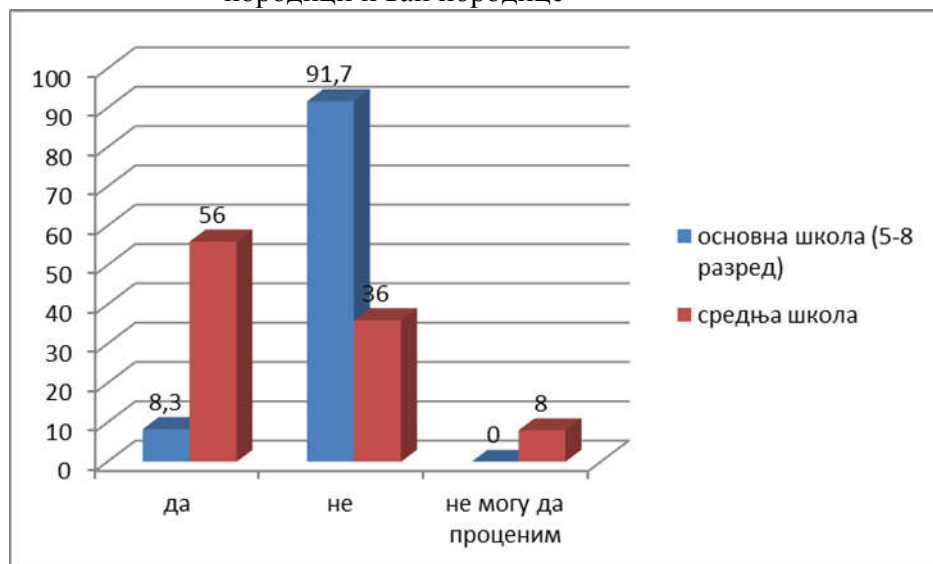
Резултати истраживања дати су у процентима и приказани табеларно.

Резултати истраживања:

15.1. На питање *да ли говориш исто у породици и ван породице* понуђени су одговори *да*, *не* и *не могу да проценим*. Ученици основне школе од 5. до 8. осмог разреда су у највећем проценту дали одричан одговор (91,7%). Знатно нижи проценат одричних одговора бележимо код средњошколаца (36%). Супротно основношколцима, већи број средњошколаца сматра да говори исто у породици и ван породице (56%) (графикон 15).

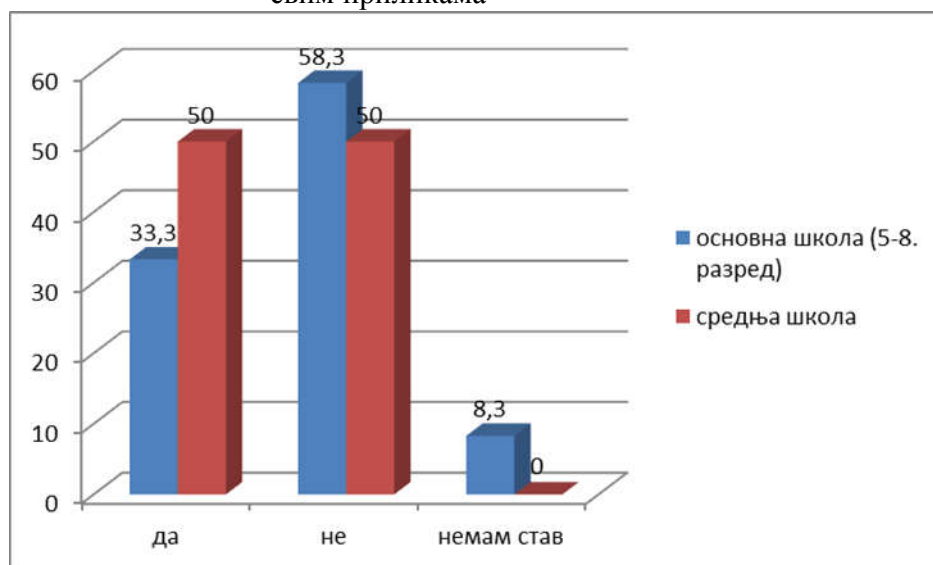
¹²⁹ Упитник је преузет из зборника *Говор Новог Сада. Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине* (2011).

Графикон 15. Процент одговора на питање о процени личног говора у породици и ван породице

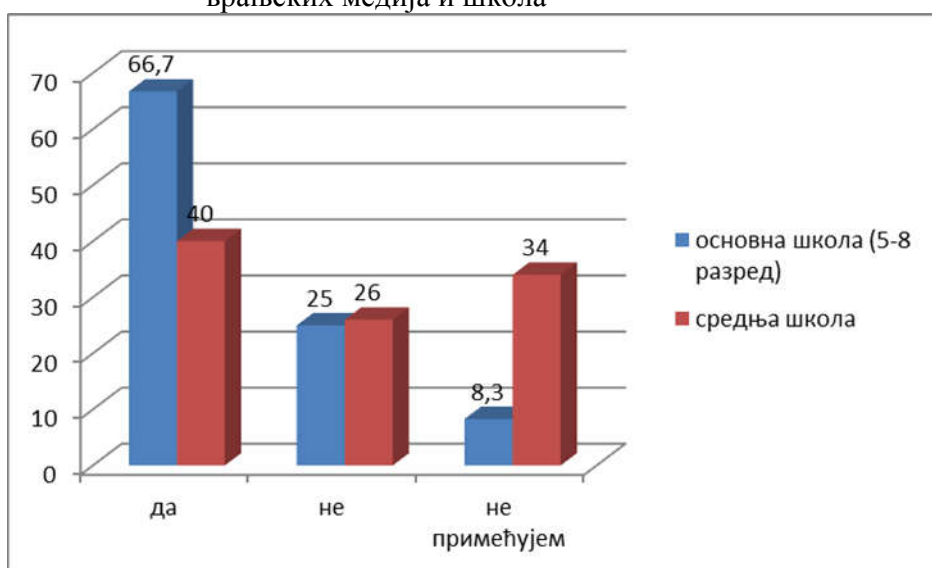
15.2. На питање *да ли сматраш да свако треба да чува обележја свог месног говора без обзира на то где живи и у свим приликама* понуђени су одговори *да, не и немам став*. Док је исти број средњошколаца дао потврдан и одричан одговор (50%), нешто већи број основношколаца сматра не треба чувати обележја свог говора у свим приликама (58,3%) (графикон 16).

Графикон 16. Процент одговора на питање о чувању месног говора у свим приликама

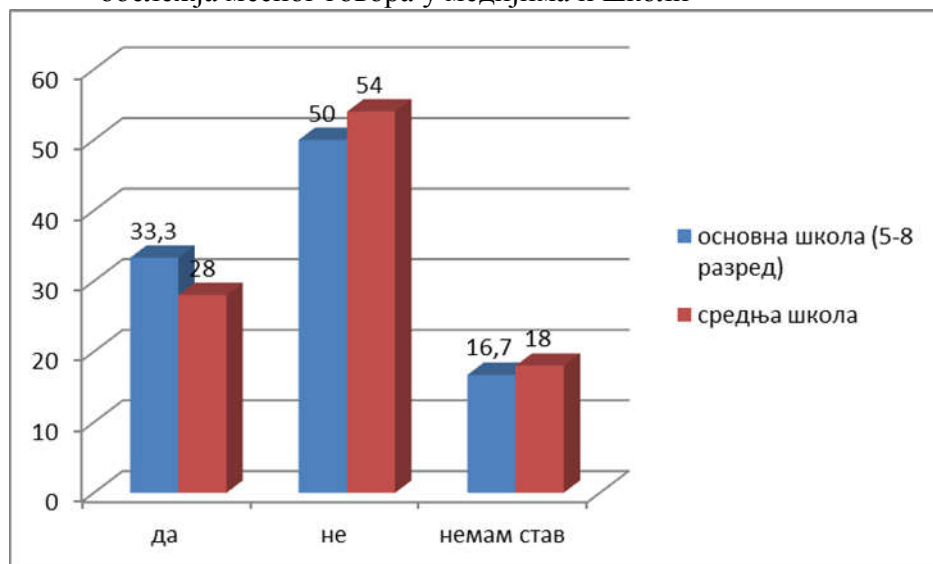
15.3. На питање *да ли се у језику врањских медија и школе испољавају обележја месног врањског говора* понуђени су одговори *да, не и не примећујем*. Већи број основношколаца је дао потврдан одговор (66,7%) у односу на средњошколце (40%). Већи проценат средњошколаца не примећује обележја врањског говора у језику врањских медија и школе (34%) (графикон 17).

Графикон 17. Процент одговора на питање о процени језика врањских медија и школа

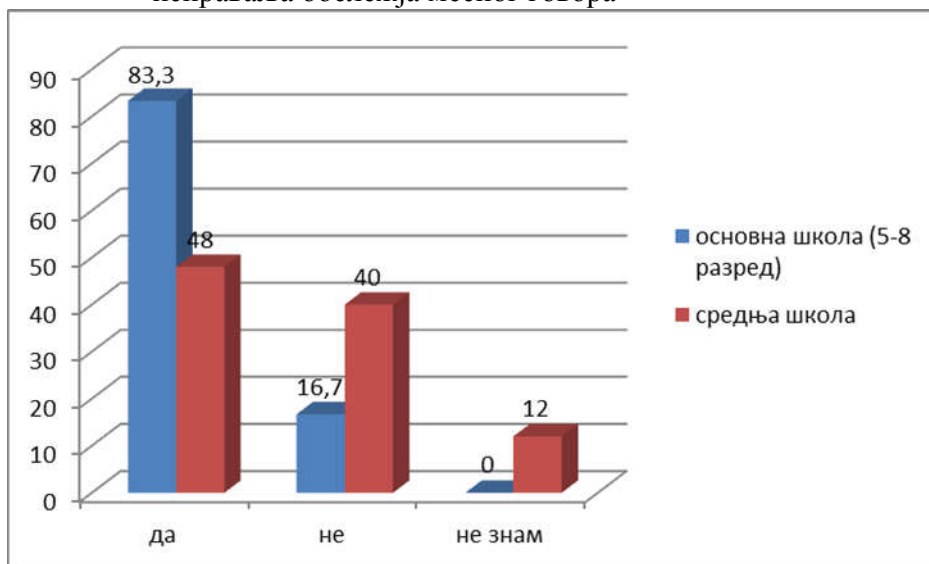
15.4. На питање *да ли сматраш да је прихватљиво да се у језику масовних медија и школе испољавају обележја месног врањског говора* понуђени су одговори *да, не и немам став*. По овом питању основношколци и средњошколци имају уједначен став – већи проценат деце сматра да није прихватљиво испољавање обележја локалног говора у језику медија и школе (графикон 18).

Графикон 18. Процент одговора на питање о прихватљивости испољавања обележја месног говора у медијима и школи

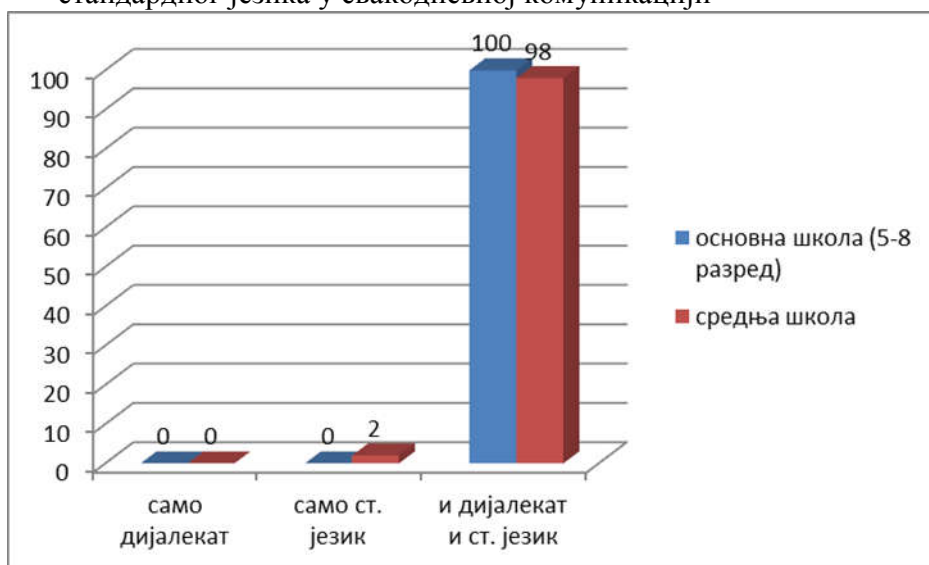
15.5. На питање *да ли сматраш да школа треба да исправља обележја месног говора* понуђени су одговори *да*, *не* и *не знам*. Основношколци у већој мери сматрају да школа треба да исправља обележја локалног говора (83,3%). Код средњошколаца је мишљење подељено, а извештан проценат нема јасан став о томе (графикон 19).

Графикон 19. Процент одговора на питање о неопходности да школа исправља обележја месног говора

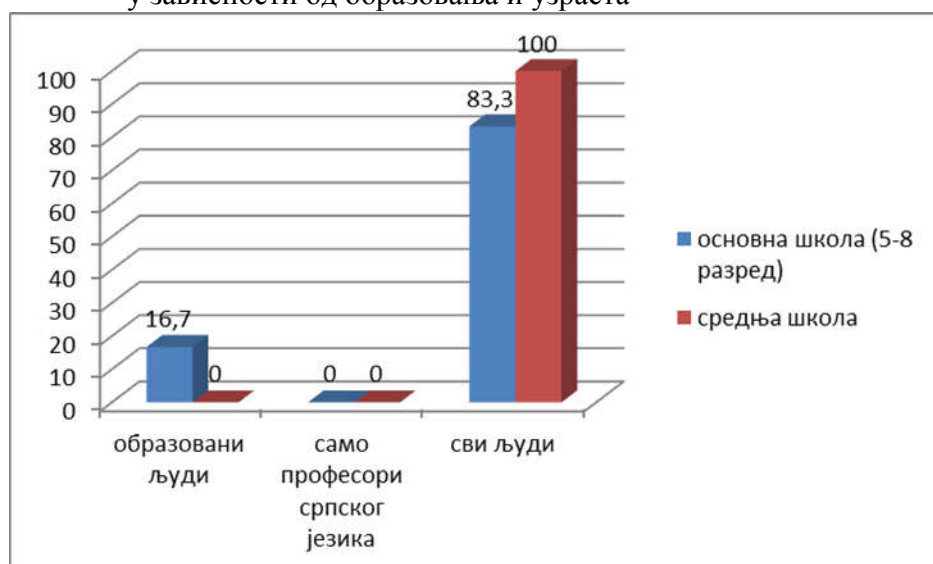
15.6. За констатацију у свакодневној комуникацији користим понуђене су следеће допуне: *само дијалекат*, *само стандардни језик* и *дијалекат и стандардни језик* у зависности од ситуације и саговорника. Одговор деце је уједначен – сви користе оба језичка варијетета у зависности од ситуације и саговорника. Мали проценат средњошколаца каже да користи само стандардни језик (2%) (графикон 20).

Графикон 20. Процент констатација о употреби дијалекта и стандардног језика у свакодневној комуникацији

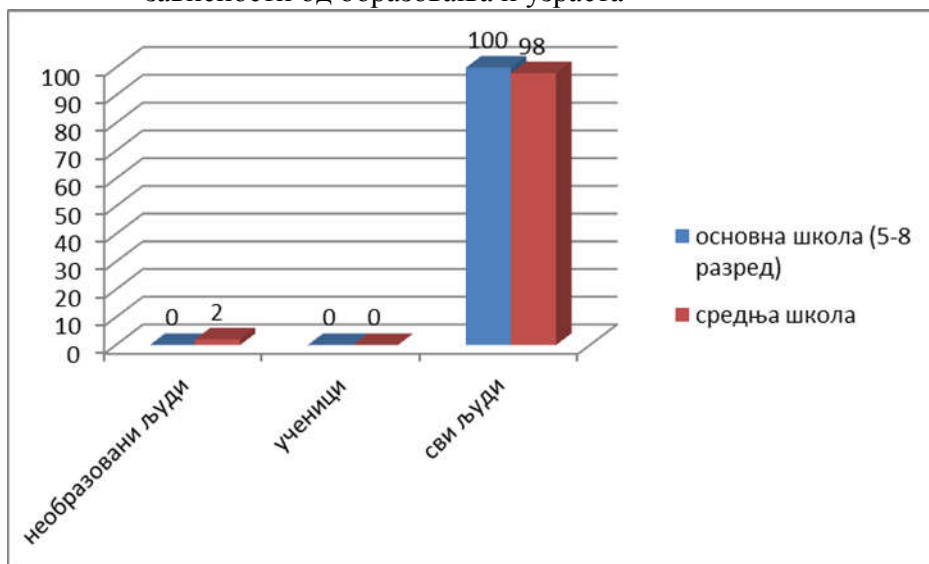
7. За констатацију *стандарним језиком треба да се служе* понуђене су следеће допуне: *образовани људи, само професори српског језика и сви људи без обзира на образовање и узраст*. Општи став испитаника јесте да стандарним језиком треба да се служе сви људи без обзира на образовање и узраст. Мањи проценат основношколаца употребу стандардног језика приписује образованим људима (16,7%) (графикон 21).

Графикон 21. Процент констатација о употреби стандардног језика у зависности од образовања и узраста

15.8. За констатацију *дијалектом се служе* понуђене су следеће допуне: *необразовани људи, ученици и сви људи без обзира на образовање и узраст*. Општи став испитаника јесте да дијалекат употребљавају сви људи независно од образовања и узраста. Мањи број средњошколаца употребу дијалекта приписује необразованим људима (2%) (графикон 22).

Графикон 22. Процент констатација о употреби дијалекта у зависности од образовања и узраста

15.9. Иако у говору школске деце од 5. до 8. разреда бележимо највећи број дијалекатских особина, анализа је показала да деца ипак не сматрају употребу дијалекта искључивом односно једином могућом и пожељном. У процени свог говора, већина деце овог узраста сматра да не говори исто у породици и ван породице и да прилагођава свој говор ситуацији и саговорнику. Стандардни језик и дијалекат за њих представљају језичке идиоме којим се служе сви људи без обзира на узраст и образовање. У језику медија и школе примећују својства месног говора, сматрају их неприхватљивим, а школи приписују значајну улогу у усвајању језичког стандарда. Имају јасно изражену свест о постојању и употреби двају језичких идиома, дијалекта и стандардног језика. Дијалекат класификују на различите начине: *нашки, сељачки, наш језик, луна на врањански, цела га на врањански, прича опуштено*, док стандардни језик за њих значи: *изражава се, господски прича, нормално не сељачки, мало онако, лепо, нормално као сваки Београђанин, тепа граматику*. Чини се да су ученици од петог до осмог разреда давали друштвено очекиване одговоре. Принцип ауторитета је на овом узрасту пољуљан, али није у потпуности срушен. На другој страни, средњошколци показују већу окренутост дијалекту. Већи број њих сматра да исто говори у породици и ван породице, а једнак број да треба чувати свој говор у свим приликама. Такође, показују већу толеранцију

када је у питању присуство дијалекатских особина у говору медија и школе, а у мањој мери сматрају да школа треба да исправља обележја месног говора. И једна и друга група испитаника сматра да је неопходна употреба и дијалекта и стандардног језика у зависности од ситуације, саговорника, институције.

Анализом коментара које су испитаници давали о дијалекту и стандардном језику (прва група усмено, друга група писмено при попуњавању упитника), долазимо до једног општег става – док је употреба стандардног језика питање опште културе, образовања и националног идентитета, употреба дијалекта је питање личног и завичајног идентитета.

Коментари:

Мислим да треба да промени зато што, на пример, оде он у Београд и има неки важан састанак, и не може он да лупа – ишја сам ја тамо... Сви се ми лепше осећамо кад причамо на наш језик, што се каже, зато што кад покушавамо мало као Београђани, мало је глупо за нас, сви смо се ми навикли, а мислим да и треба да причамо на врањански јер ми смо си Врањанци... (И29);

Кад дође неко из Врање да интервјуише, ми причамо мало онако, а некад неку реченицу кажемо на нашки, али не знам, то као да се ми најбоље сналазимо кад одемо у Београд, све лепо причамо...

Зато што неко дође из Русију или тако неке државе и научи српски и причају српски и ти им говориш нешто на врањански и они немају појма шта им причаш...

Кад је био интервју из РТВ Врање, нешто за другарство, немам појма, и ја сам отишо тамо, од ликовно сам отишо тамо. И они су ме питали и ја сам причао нормално, као сваки Београђанин и после сам си наставио на дијалекат иза камеру и то... збуниш се па мораш на врањански... (И33);

Моја сестра кад је исто била у Лесковац, тамо они како су нешто исто чудно причали (...) Не знам, свако може да прича како ће...(И38);

Ће променим [говор кад оде у Београд] ако будем смешан. (...) И на нас је смешан њихов. Треба на врањански да видив остали како се прича или можда мало и

овакò и овакò. (...) Ја не мењам, такò си причам, има неко труди се, неко не. Ја некад да, некад не, какò ми дође...(И40);

Корисно је да школа исправља обележја месног говора, јер постоје ситуације кад деца бивају исмевана (нпр. деца из Врања на факултету у Београду) (И41);

Ја сматрам да врањски дијалекат треба да чувамо и негујемо, јер то је оно што је за нас карактеристично, али свакако постоје ситуације у којима то не би било пожељно (И47);

Треба да чувамо дијалекат нашег града јер је то наше обележје, а многим који га не користе је чак и занимљив (И48);

Дијалекат је веома важан и треба да чувамо његово обележје, док када се налазимо у школи, јавности, треба да причамо што правилније (И49);

Ја лично мислим да сви људи требају да негују свој дијалекат јер кад не би било тако људи се не би разликовали по свом специфичном говору и асимилирали би се, утопили са осталим појединцима (И50);

Употреба дијалекта што је више могуће, како не би дошло до изумирања тог дијалекта, али и употреба стандардног језика је битна у одређним ситуацијама, тако да се и он треба користити (И54);

Сматрам да се нико не треба стидети свог дијалекта, као и места одакле долази, из разлога што је дијалекат обележје места где смо одрасли (И56);

Сматрам да се дијалекат треба неговати и чувати. Стандардни језик је повољан за формалне догађаје и ситуације, али њиме ретко ко говори ван тога. Више се користи „жаргонски“ језик (И59);

Сматрам да сваки човек треба да зна да се служи и дијалектом и стандардним језиком јер је стандардни језик општа култура, а дијалекат обележје места одакле потичемо и не треба да дозволимо да наш дијалекат изумре;

Сматрам да не треба да исправља обележја месног говора јер је то наше обележје по којем смо специфични (И65);

Дијалекат је обележје неког народа и сматрам да га не смемо потпуно избацити, постоје људи са којима можемо причати на тај начин, важно је да разумеју дијалекат којим говоримо, али је и познавање стандардног језика важно;

Мислим да свако треба да чува обележја свог месног говора и да не треба да се стиди тога, првенствено због тога што је то нешто наше, али свакако да постоје прилике када морамо да се изражавамо правилно (И66);

То ће бити доста тешко јер се данас на ученике тешко утиче и у неким озбиљнијим стварима, а камоли на промену начина говора (И67);

Мислим да би свако требало да говори стандардним језиком, нарочито образовани, а да дијалекат остави за свој град и место одакле долази. Са неке стране лепо је имати и неговати свој месни језик, али не претеривати у коришћењу;

Мислим да свако треба да говори дијалектом само у месту где је тај дијалекат присутан (И68);

Сматрам да је дијалекат, поготово врањски, од свеопштег значаја за Пчињски округ, а што се тиче стандардног језика мислим да би свака особа у Србији, уопште у Врању, морала и требало да зна, односно познаје стандардни језик (И72);

Зашто баш наш дијалекат не би био књижевни и зашто Новосађани причају шумадијско-војвођанским и њихов је узет као стандардни и књижевни језик а ни они не причају увек тако;

Мој став је да треба да причамо стандардним језиком и да треба да се прилагођавамо саговорнику, али да такође када смо у својој месној заједници треба да причамо на дијалекту јер он треба да се чува и да се трудимо да се не изгуби јер је то баш наш говор и нема разлога да нас нико исмева због нашег говора, зашто ми не исмевамо Београђане, апсолутно нема разлога за омаловажавање (И74);

Сматрам да је потребно да говоримо и на дијалекту и стандардним језиком. На дијалекту говоримо са људима из наше околине и из нашег краја, али треба да покажемо и другим људима колико је наш језик разноврстан и колико га треба неговати. Најважније је да се разумемо, како год говорили (И75);

Дијалекти наше земље се требају неговати, јер представљају наше богатство, дубину језика и његову лепоту а што се стандардног језика тиче, изучавање у школи је веома битно због даљег напредовања у образовању и због познавања правописа и граматике. Познавање обе врсте је подједнако битно (И76);

За нас остатак Србије мисли да не говоримо „правилно“ и да смо неписмени јер користимо два падежа, а у ствари ни у једном дијалекту људи не говоре граматички правилно, тако да мислим да људи не треба међусобно да се осуђују због тога. Битно је да се разумемо (И77);

За нас север, па и остатак Србије, мисли да говоримо „простацким језиком“. Врло често такав став имају неуки људи који не знају шта је дијалекат и унижавају нас као људе. Рецимо, у Београду наши вршњаци (већина) мисли исто, не знајући да ни они не говоре потпуно правилно и стандардним језиком. Што би ми рекли „акцентују и што треба и што не треба“. Зато треба осталим људима приближити знање о дијалектима (И78);

Дијалекат треба неговати јер је оригиналан. Стандардни језик је ипак важнији јер представља заједнички језик једне нације (И81);

Сви треба да науче стандардни језик. Било би лепо кад би сви имали услова и жеље да науче. Међутим, не знају сви исправно да говоре и сматрам да не треба увек да им се узме за зло. Не треба да се на дијалекат гледа као на нешто ружно, погрдно и срамно (И87);

Сви требају да се изражавају како њихова средина налаже. Не треба се стидети свог дијалекта (И90).

На основу одговора из упитника и коментара наших испитаника можемо закључити да је хипотеза *Испитаници имају позитиван став према свом локалном говору, што доприноси очувању дијалекта* потврђена.

IV. ЗАКЉУЧАК

Говор врањске деце предшколског и школског узраста представља један нестабилан систем у превирању. На једној страни, дијалекатска основа призренско-јужноморавског типа показује релативно висок степен постојаности – све анализирани особине присутне су, у мањој или већој мери, у дијалекатском облику; индекс фреквенције свих дијалекатских облика износи 61,82. На другој страни, ИФ и варијабилност облика сведочи о извесним променама. Изложеност утицају стандардног језика условила је нарушавање дијалекатске основе врањског говора. Нарушавање иде у три правца: 1. неки дијалектизми више нису у употреби, што је показало поређење с постојећим истраживањима врањског говора и језиком писца који је стварао на локалном дијалекту; 2. забележена је варијабилност језичких особина – наизменична употреба дијалекатског и стандарднојезичког облика особине; 3. поред дијалекатских, јављају се и нестандартни и хиперкорективни облици, који настају у жељи испитаника да дијалекатски облик замене стандарднојезичким, а што говори о једном непреврелом стању.

1. Дијалекатско место акцента, типично за врањски говор, показује велику стабилност (ИФ 73,86). Акцент се налази на ултими, пенултими, медијалном и иницијалном слогу (*кака̀в, договорѝли се, прода̀вница, вру̀ћина*). Највећу постојаност показују властита имена и позајмљенице. Међу домаћим речима, различите дијалекатске црте доприносе очувању дијалекатског места акцента (*једѝн, дофѝти, затѝј, по голѝма, купѝјев, ударѝја, скинѝла, побѝго, стојѝла, турѝли, почнѝмо*). На другој страни, у процесу акценатског преношења под утицајем стандардног језика ствара се велики број дублетних форми, често и у говору истог испитаника (*дечѝк / дѝчак, ова̀ / ѝва, метал̀ну / мѝталну, каснѝје / кѝсније, најстарѝји / најстѝрији, једѝн / јѝдан, четвѝрти / чѝтврти, путѝјемо / пѝтујемо, не смѝ / нѝ сме, огребѝ се / ѝгреба се, немѝј / нѝмој, закључѝала / закљѝучала, залѝђено / зѝлеђено, заштѝ / зѝшто*). Процес преношења акцента захватио је, у мањој или већој мери, све врсте речи.

Најинтензивнији је код придева и бројева, а готово неприметан код глаголских речи. Аценат се најчешће преноси с ултима, отворене а затим и затворене, што је општа карактеристика врањског говора, док је најпостојанији у медијалној позицији речи. Акценат врло често прелази на одричну речцу *не* у одричном облику глагола *знати* и *смети*. Такође, стандарднојезичка флексија утиче на очување стандарднојезичког места акцента (тзв. блокирана позиција) (*другарицама*, *кórњачом*, без *размишљања*). У жељи испитаника да свој говор приближе језичком стандарду, настају хиперкорективни облици (против *тёрора*, *кóлутић*, ишли су *дáлеко*).

2. Полугласник је у малој мери заступљен у говору врањске деце (ИФ 7,66). Јавља се у ограниченом броју речи, углавном у наглашеном слогу (*б̂ши*, *б̂зди*, *д̂н*, *дан̂с*, *јед̂н*, *к̂д*, *как̂в*, *ов̂ј*, *овак̂в*, *пом̂стив се*, *с̂д*, *т̂д*, *т̂ј*, *т̂кнала*, *так̂в*, *т̂нак*, *ч̂к*, *ч̂чкалица*). Варијабилне су следеће речи: *б̂ши* / *ба̂ш*, *д̂н* / *дан̂*, *дан̂с* / *дан̂ас*, *јед̂н* / *један̂*, *к̂д* / *ка̂д*, *как̂в* / *кака̂в*, *ов̂ј* / *ова̂ј*, *овак̂в* / *овака̂в*, *с̂д* / *са̂д*, *т̂д* / *та̂д*, *т̂ј* / *та̂ј*, *так̂в* / *така̂в*, *т̂нак* / *тана̂к*, *ч̂к* / *ча̂к*, *ч̂чкали* / *ча̂чкале*, *ч̂чкалица* / *ча̂чкалице*. Изведенице и сложенице, које су махом стандарднојезички облици, и стандарднојезички облици компаратива и суперлатива не чувају полугласник (*не̂кад*, *ни̂кад*, *отка̂д*, *ро̂ђендан*, *су̂традан*, *заса̂д*, *доса̂д*, *одса̂д*, *дота̂д*; *та̂ње*, *на̂јтање*). Такође, стандарднојезичко место акцента доприноси вокализацији полугласника: *дан̂ас*, *један̂*, *кака̂в*, *ова̂ј*, *овака̂в*, *така̂в*, *ча̂чкале*. У великом броју речи које дијалектолошка литература бележи полугласник је у потпуности замењен вокалом *а*, независно од позиције, акцента и порекла (*в̂етар*, *ма̂ске*, *ла̂же*, *ла̂к*, *п̂так*, *ру̂чак*, *сакри̂јев*, *стра̂на*, *час*, *ша̂пнем*, *на̂шја*). У мањем броју речи налазимо вокале *о* и *у* на месту где дијалектолози бележе полугласник (*бо̂цкав се*, *куд̂е*, *ја̂стук*, *коми̂шлук*).

3. Екавизам у основи негираног глагола *јесам* у великој мери подлеже утицају стандарднојезичке норме (ИФ 5,27). Облик 2. л. мн. употребљен је само у стандарднојезичкј форми. На другој страни, статистичка анализа је показала да стандарднојезички облици најтеже продиру у 1. л. мн. У неким облицима 3. л. јд.

забележена је појава тзв. проклитизације енклитике у којој је уместо пуног облика *несам, неси...* одрична речца одвојена енклитичком заменицом од глагола (*не ме је болело; тата не ме је пуштио; не се пријавија*).

4. Сугласник *x* се полако враћа у гласовни систем говора млађе врањске популације (ИФ 44,33). Варијабилност показује у свим трима позицијама у речи, у иницијалној, медијалној и финалној (*хладно / ладно, дохвџтим / дофџтим, одмах / одма*). Најстабилнији је у медијалној позицији, док се најчешће губи у финалној. У наведеним позицијама се губи односно изговара, нема супституције гласовима *j* и *κ*, а само је један забележен дијалекатски облик са супституентом *в* у медијалној позицији – *гревџта*. Највећу стабилност показује у речима страног порекла и властитим именицама. Такође, у гласовни систем се враћа са синтетичком деklinацијом, преко наставака именичке и заменичко-придевске промене, и обликом енклитичке заменице *их*. На непревело стање указује употреба сугласника *x* тамо где му по етимологији није место (*прехјуче, хелихџптер, хелихџптери, хлџд*).

5. Наставак *-(j)a* (<-л) забележен је у мањем броју облика радног глаголског придева мушког рода (ИФ 7,02). Честа су колебања *-(j)a / -o* или облици употребљени само са стандарднојезичким наставком *-o* (*бија / био, донџа / дџнео, померија / померио се; избацио, шутирао, узимао*). До преласка *-л* у *o* долази чак и када су друге дијалекатске особине глагола задржане (*донџо, тџо, фађао, уфатио, гурнао, тупнао, погинао, седнао, скинао, липцао*). На другој страни, финална вокалска група која настаје по преласку *-л* у *o* подлеже даљим променама (*извџко, лџго, подџго, рџко, трџсо, видо*). У једном примеру бележимо наставак *-a*: *појџа* (И9). Остали облици које дијалектолози бележе у врањском крају (*излџгал, отиџа, могаја, дошеја, дошаја, прешија*) потпуно су нестали из говора младих.

6. Партикула *j, ja* код заменица и прилога није стабилна у говору младих (ИФ 13,31). Упоредо с дијалекатским облицима јављају се и облици без партикуле: *кџ / кџ; овија / ови / џви, тија / ти, онија / они / џни, овај / ова / џва, тај / та, онај / она /*

òна, овùј / овù / òву, тùј / тù, онùј / онù / òну, овèј / овè / òве, тèј / тè, онèј / онè / òне, овòј / овò / òво, тòј / тò, онòј / онò / òно; овùја / овù / òви, онùја / онà / òна; затòј / затò / зàто, овакòј / овакò / ова̀ко, такòј / такò / та̀ко, онакòј / онакò / она̀ко, тùј / тù. Партикула подједнако долази и на заменички и на прилошки облик. Потпуно су се изгубили облици *оније, онùм, тùја, овùј, овèја, овùјам, овùја, тùј, онùј, овàја, овùја, овèја, тèј, коликуј, овакùј, ова̀квеј, та̀квеј, оволикеј, оваквùја*. Стандарднојезичка флексија доприноси очувању заменичких облика без партикуле – уз синтетички падежни облик заменички облик је углавном без *ј, ја* (са òне стране; прекопута *тè* жу̀те ку̀ће; поред òне беле л̀није; òве го̀дине; од òве учиòнице; код *тè* т̀ете). Заменички облици сложени с *ко* – *свако, неко, нико, ионако* употребљени су само у стандарднојезичком облику.

7. Дативне и акузативне заменичке енклитике користе се готово подједнако у дијалекатској и стандарднојезичкој форми (ИФ 54,12). Забележени су следећи заменичке енклитике које имају варијабилне облике: *ву, гу / јој, гу / је, ни / нам, ви / вам, не / нас, ги / им, ги / их, си*. Нема ниједног забележеног дијалекатског облика акузативне енклитике *ве*, већ само стандарднојезички облик *вас*. На другој страни, најтеже се стандарднојезичким обликом замењује акузативна заменичка енклитика трећег лица множине *ги*, а затим акузативне и дативне заменичке енклитике трећег лица једине женског рода *гу, ву*. Често се енклитике удвајају заменичким или именичким обликом (па *гу на Силу* смета; *њу гу* стра̀ да пл̀ва; *зада ни на нас* задатак; ако *ги* се не свѝћа на *друг̀ри*; само *ги* ск̀пљам *кам̀нчѝћи*). Удвојена форма је најчешћа у егзистенцијалном типу реченица и с показним речцама *ево, ено* (нема *гу* т̀уј, нема *гу* ажда̀ја, што *ги* има пу̀но *м̀рави*; *ево гу* го̀ре, *ево је* у вр̀тић, *ево гу* најма̀ња згра̀да, *ево је* мо̀ја л̀тка, *ево ги* м̀рави. У једном примеру заменичку енклитику *ги* у увојеној форми бележимо с прилогом *кам* у значењу *где* (ка̀м *ги* но̀ге). Дативна енклитика *си* повратне заменице *себе, се* показује велику фреквентност. Често се употребљава незамењички, као речца (*спа̀ва си*; л̀ети *си*; чу̀вам *си* *ги* ку̀ћи,

него *си* пита мајку). Нису забележени облици *ву, гу, ју, у, во, јој, вој, ни, ви, не, ве, ги, гим, им, и(х), иј, си*, који су својствени врањском говору. Услед хиперкорекције, један испитаник је акузативну енклитуку *је* употребио у дативном значењу (да *је* не *бүде* хладно, да *је* не *бүде* вруће).

8. Компарација придева у говору врањске деце предшколског и школског узраста има у мањој мери аналитичку форму, а у већој мери синтетичку, стандарднојезичку (ИФ 10,43). Поред аналитичких облика (*по дебела, полено, поружна; највелико, најлеп, најстрашно*), забележили смо и облике у којима речца *по* долази на синтетички облик (*повећа, појачи, поружније, пошареније*). Аналитизам је знатно стабилнији у суперлативу него компаративу. У мањем броју придева компарација је извршена уз помоћ прилога *више / највише, мање / најмање* и основног облика придева и прилога или облика компаратива придева и прилога: *више је округло, највише шарено; мање дебело, најмање дебело; више ми је zgodније, највише шира*. Утицај стандарднојезичког модела компарације највидљивији је у компарацији прилога – само је један аналитички облик компаратива прилога *појефтино*. Услед хиперкорекције настали су различити облици компаратива односно суперлатива (*дебљија, дебелија, средњија, танкије, вишљи, вишља, строжјији, црнији; најдебелији, најдебелија, најдебелије, најтанкије, најтањије, највишља*). Нисмо забележили компарацију других врста речи, својствену говорима ове дијалекатске области.

9. Формант *-на* показује извесну стабилност у говору врањске деце (ИФ 32,45). Забележени су облици радног глаголског придева глагола треће врсте с наставком основе *-на* и *-ну* и глагола прве и треће врсте с наставком основе *-на* и без тог наставка (*гурнао / гурнуо, махнала / махнула, погинала / погинула; дигнао, дигнаја / дигно, паднала / пала, побегнала / побегла*). Међу њима је и један глагол шесте врсте, употребљен с наставком *-на*: *учинало се*. Сложени глаголи овог типа у радном глаголском придеву немају наставак *-на* (*подиџја, испала, напао, нестао, остала,*

отпао, подиго, постао, престала, пропао, упала, отишја, устао). Основински наставак *-на* показује већу стабилност у односу на финални наставак *-ја* (<-л) – чести су облици радног глаголског придева у којима финално *-л* прелази у *о*, док основински наставак *-на* остаје (*мунџао, погинџао, скренџао, увенџао*). Паралелизми код глагола прве врсте: *побџго / побџја, стиџао / стиџо, диџо / диџџао / диџџја, пао / паџџао / паџџја, седџао / седџја* говоре о различитим степенима прилагођавања говора наших испитаника стандарднојезичкој норми.

10. У трећем лицу множине презента варирају дијалекатски наставак *-в* и стандарднојезички наставци *-у, -ју, -е* (*зџвев / зџву, дџћев / дџћу, раџив / раџе*) готово у подједнаком броју речи (ИФ 43,01). Граматичка основа у трећем лицу множине презента изједначена је с граматичком основом у осталим лицима по обрасцу 3. л. мн. = 3. л. јд. + *в* при чему се добијају облици на *-ив* (*виџив, нџсив, стаџив*). Овај процес је у потпуности завршен – облика на *-ев* и на несложно *-џ / -у*, које су забележили дијалектолози у врањском говору, нема у анализираном говору. У сложеним глаголским конструкцијама један глаголски облик је стандарднојезички, а други дијалекатски (*спремају се да спавав, не смев да виџе*), што говори о интензивном утицају стандардног језика и колебањима у говору млађе врањске популације. Модални глаголи *мети* и *моћи*, као и неки повратни глаголи, имају неутралну форму, облик 3. л. јд. (*пингвини моџе да те утепају; не сме да нас виџе; прво се смисли мџста*), што говори о тенденцији партикулизације глаголских облика услед интензивних аналитичких процеса. Из суседних говора долазе следећи облици: *вџчу, раџу, скџпу*.

11. Дијалекатска футурска конструкција: *ће* + презент је међу свим анализираним особинама најстабилнија, у великој мери одолева утицају стандардног језика (ИФ 92,45). Из конструкције је готово потпуно нестао везник *да* (*ће се изџубим, ће остџриш, ће позџве, ћ-џмамо, ће долџзите, ће обуџчев*); забележено је само неколико примера с овим везником (*ће да се џграмо, ће да бџџев, ће да кџтив, ће да скаџев, ће да се џграв, ће да даџв*). Ниједном није употребљена аналитичка

конструкција с обликом *ћу*. Стандарднојезичка футурска конструкција с флективним помоћним глаголом и инфинитивом је ретка. Када коригују свој говор и желе да се приближе језичком стандарду, испитаници употребљавају конструкцију помоћни глагол *хтети* у презенту + да + презент (*ћу да обнóвим, ћеш да идеш, ће да плаче, ћемо да пéвамо, ћете да се изненадите, ће да порáсту*). О једном непреврелом стању говоре примери *ће бóду, пéваћев, пáднуће*.

12. Редупликација заменичког објекта је дијалектизам који у највећој мери подлеже променама (ИФ 2,68). Забележени су следећи удвојени облици: *мене ми, мени ми, тебе те, теби те, њега му, њу ву, њу гу, нас ни, њи ги* у дативу; *мене ме, те тебе, га њега, њу гу, њи ги* у акузативу (*на мéне ми се свиђа овај, мéни ми ли́чи на печу́рку, ко́ја ти се те́би највише свиђа, на њéга му је са́мо о́жиљак оста́о, то́ј цве́ће ву га је на њу́ да́ја, сви́ гу се на њу́ дéрев, па ги пробу́шим на њи́ плафо́н, за́да ни на нас задáтак; мéне ме сéстра изгúра, она нека те те́бе позóве, уфати́ли су га њéга, њу б́ш гу бри́га, они ће идев испред да њи́ не би ги отера́ли*). Енклитички облик *не, ве* и *ви* ниједном није удвојен. Такође, стандарднојезички дужи облици *њему, њој, нама, вама, њима, нас, вас, њих* и краћи облици *јој, је, нам, вам, им, их* нису употребљени у удвојеној форми. Најфреквентније је удвајање облика првог лица једнине. Подједнако се удвајају заменички облици у дативу и акузативу. Краћи заменички облик долази испред дужег, осим када реченица почиње заменицом (и она *ми* ста́ви *на мéне*, овај *ми* је *мéни* стра́шан, сви́ гу се на њу́ дéрев; *на мéне ми* да́ли да у́знем папу́че, *на њéга му* је са́мо о́жиљак оста́о, *мéне ме* највише зóву). Чешће се дужи и краћи облици јављају један поред другог, ређе су одвојени другим речима (*мéни ми* овај ма́ња, она нека *те те́бе* позóве, *њу́ гу* стра́ да пли́ва; то́ј цве́ће ву га је на њу́ да́ја, и пову́че *га* она *њéга*).

13. Аналитичка деklinација показује велику стабилност (ИФ 82,64). Стандарднојезички облик теже продире у значења локатива (ИФ 92,43), а нешто лакше у генитивна значења (ИФ 72). Колебања падежног облика забележена су у

многим семантичким категоријама: посесивним, партитивним, аблативним, узрочним, месним, временским, квалификативним и конструкцијама у служби објекта и атрибута. Стандарднојезички падежни облик ниједном није употребљен у егзистенцијалним конструкцијама с глаголима *имати* и *бити* (*има живòтиње*, *нема играчке*, *имало оволике фòке*, *òно би имало пуно кружићи*, *кад је било суклијаш*, *биће промоција*, *имао је базен*, *нису имале лопатице*, *биле свађе* у наше оделење, *чика га нема*) и конструкцијама с показном речцом *ево*, *ето*, *ено* (*ево пуж*, *ево га брат*, *ено гу сова*, *ево је моја лутка*). Облички, општи падеж једнак је акузативу односно номинативу, при чему је примећено извесно колебање облика (*данови / дани*, *голуби / голубови*, *бебики / бепчики / бебе*, *слонче / слонић*, *крукчики / кружићи*, *јајце / јаје*, *јајцики / јаја*, *камења / камење*, *сира / сир*).

13.1. Посесивна аналитичка падежна конструкција с предлогом *на* (*на Јòку змај*, *на тату баба*, *на моју маму другарица*, *почетак на игрицу*) и конструкција с предлогом *од* (*òклоп од корњачу*, *од чичу сестра*, *од маму родитељи*, *муж од Цецу*, *флешка од интернет*) врло су стабилне. Беспредлошки генитив се ређе користи за изражавање посесивног значења (*на крај филм*, *моћ скакање*, *у фабрику ципеле*). Стандарднојезичка генитивна форма продире у виду устаљених форми и стандарднојезичких конструкција из различитих сфера друштвеног живота (*председник Комитета Србије*, *песма Маршала Тита*, *дòба Немањића*). Беспредлошки посесивни датив у адноминалној позицији није својствен говору младих.

13.2. Међу партитивним конструкцијама, стандарднојезички генитив најлакше продире у конструкцију с бројем и именицом *година* (*шест година*, *дванест година*, *тридесет година*). На другој страни, конструкције *пола сат* и *сат време* врло су стабилне. О непревредом стању говоре конструкције с бројем и именицама средњег рода, именицом *брат* и именицама *месец*, *сат*, *година* у којима су употребљене различите форме генитива (*четри дèтета*, *три дèца*, *пет дèтета*, *три*

браћа, пѣт *брати*, три *сати*, три *месѣци*, сѣдам *месѣца*). Стандарднојезички генитив стабилан је у устаљеним конструкцијама *тол(и)ко пута*, *некол(и)ко пута*, *кол(и)ко сати*, *година дана*, *месец дана*, *недеља дана*. Партитивни беспредлошки генитив у функцији допуне придева и партитивни генитив у функцији правог објекта још увек не продире у говор врањске деце.

13.3. Стандарднојезички облик је редак у конструкцији с генитивом у функцији синтаксичке допуне рефлексивних глагола (ако се сѣћате *рекламе*, вѣлда се прво игра *џунгле*). Често аналитичка конструкција с предлогом *од* преузима ову функцију (плашим се *од висину*, она се одрѣкла *од имање*).

13.4. Употреба тзв. словенског генитива уз негиране глаголе сведена је на устаљене изразе: *немам појма*, *немам времена*, *неће имати времена*.

13.5. Врло је фреквентна аналитичка конструкција с предлогом *из* у значењу наставника који предаје неки предмет (наставница *из француски*, наставник *из ликовно*, Вѣсна *из српски*). Предлог *од* у већој мери потискује предлог *с(а)* у аблативној конструкцији. Употреба предлога *с(а)* своди се на устаљени израз *с ове / те / оне / мамине / татине стране* и називе цртаних филмова и телевизијских серија (*са мамине стране* нана и дѣда, пингвини *са Мадагаскара*). Несигурност у његовој употреби постоји: глѣдала си *са табурѣт* (седећи на табурету) (И2); то сам глѣдала *са свѣске* (из свеске).

13.6. Партитивни и словенски генитив у функцији правог објекта није својствен говору младих. Уз глаголе говорења и мишљења, поред генитивне конструкције с предлогом *од* и акузативне конструкције с предлогом *за*, употребљава се и локативна конструкција с предлогом *о* с варијацијом падежног облика (причамо *о маскембали*, причала *о некој промени*).

13.7. Конструкције са значењем места у већој мери задржавају аналитичку форму. Конструкција с предлогом *код* и варијабилним падежним обликом је у потпуности потиснула циљни датив у означавању лица као циља кретања (*ишли код татиног другара*, долáзи лисац *код лисице*). Адвербијализован израз *код куће* у

значењу места на коме се врши радња потиснут је адвербијализованим дативним обликом *кући* (с^едела сам *кући*, *кући* причам, славила *кући*). Финални датив именице *кућа* – *кући* има функцију прилога без разлике у употреби уз глаголе локације и кретања (с^едим *кући*, *идемо кући*). Присутна је неутрализација граматичког односа између акузатива, као падежа правца, и локатива, као падежа локације (*ишли дал^еко у шуми*, *онда су се преселили у Врањској Бањи*). Испитаници показују несигурност у употреби предлога *у* и *на* (*у једну слику* је показано, *на другу реченицу* је велико слово). Ниједном није употребљен предлог *к(а)*. На другој страни, беспредлошки инструментал са значењем места употребљен је само једном (само *идем тротоаром*). Видљив је и продор предлога *с(а)* с варијацијом облика генитива у конструкцију с аблативним значењем места (скочиш *с моста*, пала *с моста*).

13.8. Временске конструкције са стандарднојезичком формом јављају се у виду устаљених прилошких израза. Акузатив као општи падеж конкурише беспредлошким генитиву, при чему се временски генитив јавља у виду устаљених прилошких израза, најчешће с именицом година (*сваке године*, *ове године*, *следеће године*). Беспредлошки стандарднојезички генитив с темпоралним значењем користи се за исказивање датума с именом одређеног месеца (*септембра*, *маја*, *деветог априла*). Беспредлошки инструментал у стандарднојезичком облику употребљен је адвербијално, у окамењеном облику (*ноћу*, *нед^ељом*, *суботом*). Присутни су инструментални облици *средином* и *током* у функцији предлога у конструкцији с генитивом (*средином новембра*; *током целог живота*) и адвербијализовани облици старог временског локатива без предлога *лети*, *зими* (*лети* *идемо на другу* (страну), али *зими* је много занимљиво).

13.9. Аналитизам је врло стабилан при изражавању значења адвербијалне квалификација. Стандарднојезичка падежна форма најлакше продире у инструменталне конструкције с предлогом *с(а)* у значењу инструментативности

(сече́мо *ло̀пато̀м*, вози́о *мото̀ром*) и комитативности (*са дру̀гом* сам вози́ла ро̀лере, жи́ви са́ма с *ћѐрком*).

13.10. Употреба предлошких конструкција показује велику стабилност. Уместо беспредлошке форме често се користи предлог са стандарднојезичким падежним обликом (то̀ је *од мо̀г ко̀мшије* ку̀ћа, *од мо̀је сѐстре* ба̀ка, ја́ се пла́шим *од ду̀хова*, на̀ставница *из ср̀пског*, на̀ставник *из исто̀рије*, дру́гарица *од балета̀*, (другари) *од у̀лице*, цр̀там *са хе́миском*, кад га пу̀цаш *са пу̀шком*).

13.11. Предлог *ка* ниједном није употребљен, док се, на другој страни, под утицајем стандардног језика јавља предлог *прекопу̀та*. Потпуно су нестали предлози *куде* (у значењу *код*) и *близо*, својствени врањском говору.

13.12. Удвајање предлога није интензивно, забележено је у три примера: *близу до* Пчи́њу, *близу сам на* *језеро*, *има́м* и *наочаре за испод* *во̀ду*.

13.13. У жељи да се употреби стандарднојезички падежни облик настали су следећи облици: *ску̀пља ча̀уре од мѣтке*; *некад су̀рфујев на та̀ласе*; ја́ *има́м војни́це*.

При кориговању говора, прва дијалекатска особина која се мења јесте удвајање заменичког објекта. Даље променама подлежу фонетске, а затим морфолошке дијалекатске особине. Велику стабилност показује дијалекатско место акцента и употреба општег падежа. Особина која се најтеже мења у говору деце јесте футурска *ће*-конструкција. Према фреквентности употребе, успостављена је следећа хијерархија дијалекатских особина:

1. удвајање заменичког објекта (ИФ 2,68)
2. одрични облик помоћног глагола *јесам* у презенту (ИФ 5,27)
3. наставак *-(j)a* (<л) у мушком роду радног глаголског придева (ИФ 7,02)
4. полугласник (ИФ 7,66)
5. аналитичка компарација (ИФ 10,43)
6. партикула *ј, ја* у заменичким и прилошким облицима (ИФ 13,31)
7. основински наставак *-на* у радном глаголском придеву (ИФ 32,45)
8. наставак *-в* у 3.л.мн. презенту (ИФ 43,01)

9. губљење сугласника *x* фреквентније (ИФ 44,33)
10. енклитичке заменице (ИФ 54,12)
11. дијалекатско место акцента (ИФ 73,86)
12. употреба општег падежа у функцији зависних падежа (ИФ 82,64)
13. футурска *ће*-конструкција (ИФ 92,45).

Спроведена социолингвистичка анализа показала је да условљеност фреквенције дијалекатских облика нејезичким чиниоцима (полом, образовањем родитеља, местом становања, (не)похађањем вртића / школе) постоји, али да је она мала. Узраст је једина нејезичка варијабла која не утиче на говор врањске деце – с узрастом се не смањује употреба дијалекатских облика анализираних језичких особина. Највећи утицај на говор испитаника има образовање родитеља, а најмањи пол. Утицај школе је велик у периоду од првог до четвртог разреда, док се у периоду од петог до осмог разреда знатно смањује.

Фреквентност неких дијалекатских облика није условљена језичким чиниоцима. На губљење сугласника *x* нема утицаја високо образовање једног родитеља ни место становања. Школа не потискује употребу полугласника, екавског рефлекса јата у одричном облику помоћног глагола *јесам* у презенту и удвојених заменичких облика. На употребу наставка *-(j)a* у мушком роду једине радног глаголског придева не утиче пол, високо образовање једног родитеља и школа. Фреквентност аналитичке компарације не зависи од пола и школе.

Деца основношколског и средњошколског узраста позитивно вреднују свој локални говор. Ипак, не сматрају употребу дијалекта искључивом односно једином могућом и пожељном. Имају јасно изражену свест о постојању и употреби двају језичких идиома, дијалекта и стандардног језика. Стандардни језик и дијалекат за њих представљају језичке идиоме којим се служе сви људи без обзира на узраст и образовање. Који ће идиом користити зависи од места, ситуације, прилика, саговорника, институције. С тим у вези, сматрају неприхватљивим присуство дијалектизама у језику медија и школе. Средњошколци показују већу флексибилност према дијалекту – у односу на ученике основне школе од 5. до 8. разреда, већи број

средњошколаца сматра да говори исто у породици и ван породице, да свако треба да чува обележја свог месног говора без обзира на то где живи и у свим приликама, да школа не треба да исправља обележја локалног говора и не примећује обележја врањског говора у језику врањских медија и школе. И за једну и за другу групу испитаника употреба стандардног језика јесте питање опште културе, образовања и националног идентитета, а употреба дијалекта питање личног и завичајног идентитета. Чувањем свог месног говора чувају идентитет свог краја и своју традицију.

С обзиром на то да је проучавање говора деце ретко у дијалектолошким истраживањима на подручју Србије, истраживање говора врањске деце предшколског и школског узраста, спроведено по принципима урбане дијалектологије, чини се оправданим и значајним како за урбану дијалектологију, тако и за наставу српског језика на изразитом дијалекатском подручју. Спроведено истраживање даје слику говора деце, њихових говорних навика и показује које језичке црте не задају веће проблеме при усвајању, а које се теже усвајају. Истраживање је показало да је дијалекатска основа релативно стабилна и да се најтеже усваја стандарднојезичко место акцента, синтетички деклинациони систем и стандарднојезичка футурска конструкција. Оваквом стању треба прилагодити наставни план и програм и предвиђени број часова и овим особинама приступити на посебан начин од самог почетка рада с децом односно ученицима. Како су дијалекатски облици ових особина врло фреквентни, управо се од њих полази при усвајању стандарднојезичких облика. По принципу завичајности, успоставља се корелација између дијалекатских и стандарднојезичких облика. Овакав компаративни приступ у складу је с принципима диференцијалне граматике и с дидактичким захтевима да се у настави полази од ближег ка даљем, од познатог ка непознатом (Маринковић, Томић, Првуловић 2010: 305). На тај начин се уважава говор детета, при чему се оно мотивише да се слободно изражава, без устезања и страха због огрешења о норму стандардног језика. Успешном усвајању стандарднојезичких облика може допринети већи број часова говорних вежби, усмерених управо на увежбавање наведених особина, а у вишим разредима основне

школе и рад у лингвистичкој секцији и језичка анализа књижевних дела писаних на дијалекту. Како на предшколском нивоу нема организоване наставе српског језика, усвајање стандарднојезичких облика треба да се заснива на добро организованим говорним вежбама и сталном, узгредном и ненаметљивом исправљању дијалектизама у говору деце. И на крају, сами васпитачи и наставници јесу говорни узор, зато треба да воде рачуна о свакој изговореној речи, познају и поштују стандарднојезичку норму у свом говору и тако негују стандардни језички израз.

V. ЛИТЕРАТУРА

Алексић, Р., Вукомановић, С. (1966). Основне особине александровачког и брусског говора. *Анали Филолошког факултета* VI, 291–319.

Alexander, R. (1975). *Torlak accentuation*. München: Verlag Otto Sagner.

Андрејевић, Б. (1979). Основне карактеристике развоја Врања крајем 18. и током 19. века. *Врањски гласник* XII–XIII, 249–253.

Антонић, И. (2004). Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолог* LX, 67–97.

Арсенијевић, Б. (1997). Оглед о жаргону нишке омладине. *Петничке свеске* XL, 31–47.

Арсенијевић, Н. (1993). О посесивним и егзистенцијалним реченицама са глаголом *имати* и њиховим мађарским еквивалентима. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXVI/2, 61–69.

Асенова, П. (1989). *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз*. Софија: Издателство наука и изкуство.

Ашић, Т. (2009). Семантичко-прагматичка анализа употребе речи „екстра“ у жаргону градске омладине. *Научни састанак слависта у Вукове дане* XXXVIII/1, 177–191.

Барјактаревевић, Д. (1965). Фонетске и морфолошке особине врањског говора. *Врањски гласник* II, 33–58.

Барјактаревевић, Д. (1966). Прешевско-бујановачка говорна зона. *Врањски гласник* I, 173–218.

Барјактаревевић, Д. (1976). Јужноморавска говорна зона у светлу Белићева испитивања и данас. У: М. Стевановић (Ур.), *Зборник радова о Александру Белићу* (стр. 321–332). Београд: Српска академија наука и уметности / Научно дело.

Batistić, T. (1972). *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.

Белић, А. (1999) [1905]. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Belyavski – Frank, M. (1983). The pattern of Some (Mainly) Morphological Features in Southern Serbian Dialects. *Македонски јазик* XXXIV, 213–230.

Bernstajn, B. (1979). *Jezik i društvene klase*. Београд: Београдски издавачко-графички завод.

Богдановић, Н. (1979). Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник* XXV, XIV+178.

Богдановић, Н. (1987). Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII, 7–302.

Богдановић, Н. (1997). Језичке појаве на додиру призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта. У: М. Пантић (Ур.), Научни скуп: *Дани српског духовног преображења IV. О српским народним говорима* (стр. 77–83). Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“ / Београд: Интерпринт.

Богдановић, Н. (2000а). Инвентар морфолошке проблематике призренско-тимочких говора. *Српски дијалектолошки зборник* XLVII, 1–25.

Богдановић, Н. (2000б). Акценат као диференцијални знак у говорима призренско-тимочке зоне. *Зборник радова Учитељског факултета у Врању* VII, 49–57.

Богдановић, Н. (2007). Конструкције са *буде*, *биће*: *ће/че* у призренско-тимочким говорима. *Српски језик* XII/1-2, 109–112.

Бошњаковић, Ж. (2000). О понављању реченичних конституената. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, 65–72.

Бошњаковић, Ж. (2009а). Однос стандардних и дијалекатских особина у говору ученика неких банатских основних школа. *Научни састанак слависта у Вукове дане* XXXVIII/1, 341–350.

Бошњаковић, Ж. (2009б). Испитивање градских говора. У: Ж. Бошњаковић (Ур.), *Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине* (стр. 47–77). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.

Бошњаковић, Ж. (2009в). Фонема /x/ у говору Новог Сада. У: Ж. Бошњаковић (Ур.), *Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине* (стр. 268–286). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.

Бошњаковић, Ж., Књижар, И. (2012). Социолингвистички приступ неким морфофонолошким променама у говору Буњеваца Бајмока и Таванкута. *Српски језик* XVII, 503–521.

Брборић, Б. (2000). *О језичком расколу. Социолингвистички огледи I*. Београд: ЦПЛ / Нови Сад: Прометеј.

Broch, O. (1903). *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Бугарски, Р. (1983). Град и језик. У: Р. Бугарски, *Лингвистика о човеку* (стр. 210–223). Београд: Просвета.

Бугарски, Р. (1996). *Језик у друштву*. Београд: Чигоја штампа – XX век.

Бугарски, Р. (2009). Теоријске основе урбане дијалектологије. У: Ж. Бошњаковић (Ур.), *Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине* (стр. 13–30). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.

Бунтић, Д. (2004). Аналитичка компарација у српском језику. *Језик данас: гласило Матице српске за културу усмене и писане речи* VIII/19-20, 7–11.

Vasić, S. i dr. (1972). *Govorno ponašanje učenika osnovnoškolskog uzrasta s posebnim osvrtom na leksiku i semantiku*. Београд: Научна knjiga.

Vasić, S. (1983). Psiholingvistički pristup jezičkim činjenicama. У: D. Vulović, Z. Stojiljković (Ur.), *Jezik u savremenoj komunikaciji: tribina* (стр. 225–258). Београд: Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu / Privredno finansijski vodič.

Vasić, V. (1992). Autoregulacija u upotrebi dijalekta. *Folklor u Vojvodini* VI, 56–62.

Васић, С. и др. (2000). Језик у образовању. *Зборник Института за педагошка истраживања XXXII*, 135–149.

Велдал, К. (1979). *Друштвено понашање*. Београд: Нолит.

Видоески, Б. (1962). *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик.

- Видоески, Б. (1970а). Акценатски систем у јужним српским говорима. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXVII/1-2, 123–130.
- Видоески, Б. (1970б). Акценатските системи во македонските говори. *Литературен збор* XVII/3, 1–12.
- Видоески, Б. (1998). *Дијалектите на македонскиот јазик* I. Скопје: МАНУ.
- Видоески, Б. (1999а). *Дијалектите на македонскиот јазик* II. Скопје: МАНУ.
- Видоески, Б. (1999б). *Дијалектите на македонскиот јазик* III. Скопје: МАНУ.
- Војводић, Д. (1996). Статус футура I у књижевноумјетничком и публицистичком стилу. *Јужнословенски филолог* LII, 107–122.
- Vrečić, D. (1975). Prevencija i korekcija lokalizma u govoru učenika osnovne škole. *Pedagoška stvarnost* XXI/9, 544–549.
- Vrečić, D. (1977). Osnovna škola i problemi lokalnog govora u nastavi srpskohrvatskog jezika. *Pedagoška stvarnost* XXIII/5, 365–376.
- Вукадиновић, В. (1996). Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник* XLII, 1–317.
- Вукановић, Т. (1978). *Врање, етничка историја и културна баштина врањског гравитационог подручја у доба ослобођења од Турака*. Врање: Раднички универзитет.
- Vučković, M. (2000). Govor kajkavaca u Boki. Sociolingvistički aspekt. *Јужнословенски филолог* LVI, 261–271.
- Гарашанин, М., Гарашанин, Д. (1965). Из археологије врањске области. *Врањски гласник* I, 1–18.
- Гашић-Павишић, С. (1981). *Слободне асоцијације речи код деце: карактеристике и педагошке импликације*. Београд: Институт за педагошка истраживања / Просвета.
- Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине* (2009). Бошњаковић, Ж. (Ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.

Говор Новог Сада. Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине (2011). Васић, В., Штрбац, Г. (Ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.

Гортан-Премк, Д. (1971). *Аккузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик.

Грицкат, И. (1968). Неколико ситнијих синтаксичких балканизама у српскохрватском језику. *Наш језик* XVII/1-2, 41–51.

Грицкат, И. (1986). Експресивне синтагме с генитивима у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XLII, 71–95.

Грицкат, И. (1993). О неким ефектима вишеслојне миксоглотије на јужнословенском земљишту. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXVI/1, 31–62.

Грковић, И. (1968). Неке особине говора села Лукова. *Прилози проучавању језика* IV, 123–131.

Дешић, М. (1981). Улога локалног говора у развијању говорне културе ученика. *Наш језик* XXV/3, 162–166.

Димковић-Телебаковић, Г. (2015). Енглески у говорном српском језику младих. У: М. Ковачевић (Ур.), Међународни научни скуп: *Српски језик, књижевност, уметност. Књ. 1, Српски језик – од Вука до данас* (стр. 397–406). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет / Чачак: Занатска задруга Универзал.

Došlić, M. (1977). Govorno ponašanje učenika osnovnoškolskog uzrasta na Kosovu. U: E. Aleksić i dr. (Redakc. odbor), *Jezik udžbenika* (str. 165–177). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva / Subotica: Biografika.

Đelić, S. (2000). Udvajanje direktnog objekta u vranjskom govoru i francuskom jeziku. *Zbornik Filološkog fakulteta u Prištini* X, 75–81.

Ђинђић, С. (1974). Ка турцизмима Боре Станковића. *Анали Филолошког факултета* XI, 113–120.

Ђорђевић, Ј. (2001). *Сроднички односи у Врању*. Београд: Етнографски институт.

Живковић, Н. (1987). *Речник пиротског говора*. Пирот: Музеј Понишавља.

Жугић, Р. (1995). Покрајинска лексика Боре Станковића у Речнику САНУ. *Врањски гласник* XXVIII, 115–126.

Жугић, Р. (2005). Предлог *на* у говору јабланичког краја. У: Б. Ђоровић и др. (Уређ. одбор), *Србистички прилози: зборник у част професора Славка Вукомановића* (стр. 99–106). Београд: Филолошки факултет (Београд: Чигоја штампа).

Жугић, Р. (2010). *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*. Београд: Институт за српски језик САНУ / Чигоја штампа.

Жугић, Р. (2013). Употреба падежа у писаном изражавању студената на подручју призренско-тимочког дијалекта. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* XLIII/2, 511–528.

Златановић, М. (1995). Варваризми, провинцијализми и друге мање познате речи у делу Боре Станковића. *Врањски гласник* XXVIII, 81–114.

Ивић, М. (1951–1952). О предлогу *по* у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XIX/1-4, 173–212.

Ивић, М. (1954). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*. Београд: САНУ.

Ивић, М. (1955–1956). Из проблематике падежних временских конструкција. *Јужнословенски филолог* XXI, 165–214.

Ивић, М. (1957). Једно поглавље из граматике нашег модерног језика – систем месних падежа. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* II, 145–158.

Ивић, М. (1958). Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XXII, 141–166.

Ивић, М. (1959). Српскохрватски падежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* IV, 151–163.

Ивић, М. (1961). О појавама синтаксичке обавезности. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* VI, 180–190.

Ивић, П. (1974). О условима за чување и испадање полугласа у српскохрватском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XVII/2, 1974, 37–47.

Ивић, М. (1981). Српскохрватски глаголски облици за исказивање појава које постоје у садашњости. *Јужнословенски филолог* XXXVII, 13–25.

Ивић, П. (1986). Наши дијалекти и модерно доба. У: П. Ивић, *Српски народ и његов језик* (стр. 91–106). Београд: Српска књижевна задруга.

Ивић, П. (1994). *Српскохрватски дијалекти: њихова структура и развој. Књига 1*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, М. (1997). Језичка индивидуалност града. У: М. Ивић, *О Вуковом и вуковском језику* (стр. 101–108). Београд: Библиотека XX век / Чигоја штампа.

Ивић, П. (2001) [1956]. *Дијалектологија српскохрватског језика*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, П. (2009). *Српски дијалекти и њихова класификација*. Приредио: Слободан Реметић. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивковић, М. (1924). Акценатски системи српско-македонских говора. *Јужнословенски филолог* IV, 46–71.

Илиевски, П. (1988). *Балканолошки лингвистички студии. Со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик. Посебни изданија, книга 14*. Скопје: Институт за македонскиот јазик „Крсте Мисирков“.

Јањић, М. (2004). Настава падежа у основним школама призренско-тимочког дијалекта. *Књижевност и језик* LI/3-4, 407–425.

Јањић, М. (2005а). *Настава падежа у теорији и пракси*. Врање: Учитељски факултет (Врање: Аурора).

Јањић, М. (2005б). Неки проблеми у вези са наставним интерпретацијама акузатива и локатива у основним школама на дијалекатском подручју. *Српски језик* X/1-2, 629–637.

Јањић, М. (2009). Падежни систем на дијалекатском подручју. У: Р. Жугић (Ур.), Научни скуп: *Дијалекат – дијалекатска књижевност* (стр. 69–77). Лесковац: Лесковачки културни центар / Слог.

Јањић, М. (2011). Говор младих Врањанаца: од дијалектизама до англицизама. У: Р. Жугић (Ур.), Научни скуп: *Дијалекат – дијалекатска књижевност* (стр. 109–115). Лесковац: Лесковачки културни центар / Филекс.

Јањић, М. (2012). Језик фејсбука – нови индетитет глобалистичких комуникација. *Српски језик XVII*, 559–577.

Јањић, М. (2016). Афективне стратегије у настави акцената на подручју призренско-тимочког дијалекта. У: Р. Жугић (Ур.), Међународни научни скуп: *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност* (стр. 369–381). Лесковац: Лесковачки културни центар / Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању.

Језик и култура говора у образовању (1998). Васић, С. и др. (Приред.). Београд: Институт за педагошка истраживања / Завод за уџбенике и наставна средства.

Јерковић, Ј. (1992). Српски говор Бечеја. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXV/2*, 89–98.

Јовановић, М. (2003). Судбина некадашњих полугласника у јаком положају у говорима Црне Горе, Србије и Македоније. *Српски језик VIII/1-2*, 291–301.

Јовић, Д. (1968). Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII*, 1–240.

Jović, D. (1976). Jezik urbanih sredina. *Gledišta XVII/7-8*, 732–744.

Jović, D. (1978). Jezičke i društvene osnove nekih promena u govoru urbanih sredina. *Gledišta VI*, 492–504.

Јовић, Д. (1979). Социолингвистички фактори језичких промена у жупском говору. *Књижевност и језик XXVI/2-3*, 243–251.

Јовић, Д. (1982). Ми и наш језик. *Наше теме V*, 823–829.

Jović, D. (1983). Književni jezik i urbani idiom. U: D. Vulović, Z. Stojiljković (Ur.) *Jezik u savremenoj komunikaciji: tribina* (str. 34–52). Beograd: Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu / Privredno finansijski vodič.

Јуришић, М. (2005). Систем личних заменица у јужном појасу призренско-јужноморавских говора. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1–2, 299–318.

Јуришић, М. (2006). О неким карактеристикама говора села Сејаце. *Годишњак за српски језик и књижевост* XX/8, 185–191.

Јуришић, М. (2007а). Неколико напомена о унутрашњим диференцијацијама пчињскога говора. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L, 377–382.

Јуришић, М. (2007б). Неке акценатске занимљивости из пчињских села. У: С. Танасић (Ур.), *Шездесет година Института за српски језик САНУ: зборник радова* II (стр. 87–95). Београд: Институт за српски језик САНУ / Чигоја штампа.

Јуришић, М. (2009). *Говор Горње Пчиње: гласови и облици*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Јуришић, М. (2011). Просторна значења аналитичких конструкција са предлогом *по* у говору Горње Пчиње. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/2, 199–206.

Јуришић, М. (2012). Датив и општи падеж у дативним функцијама у говору Горње Пчиње. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/1, 237–253.

Јуришић, М. (2013). Предлози *откуд(е)*, *накуд(е)*, *докуд(е)* у призренско-тимочким говорима. *Годишњак за српски језик Филозофског факултета у Нишу* XXVI/13, 265–277.

Јуришић, М. (2014). Синтакса падежа Горње Пчиње. *Српски дијалектолошки зборник* LXI, 373–533.

Јуришић, М. (2015). Предлози *због* и *ради* у српским народним говорима. У: М. Ковачевић, В. Поломац (Ур.), *Путевима српских идиома: зборник у част Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана* (стр. 267–284). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет / Чачак: Универзал.

- Jutronic-Tihomirović, D. (1983). Jezik grada. *Argumenti* I-II, 196–204.
- Jutronic-Tihomirović, D. (1985). Aspekti socijalne ili urbane dijalektologije. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti* XIV, 29–38.
- Jutronic-Tihomirović, D. (1986a). Morfološke promjene u splitskom vernakularu. *Filologija* XIV, 153–160.
- Jutronic-Tihomirović, D. (1986b). Jedna moguća sociolingvistička univerzalija. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti* XV, 17–28.
- Jutronic-Tihomirović, D. (1988–1989). Jezično prilagođavanje na sintaksičkom nivou. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti* XVIII, 51–59.
- Кашић, Ј. (1969). Појава нагомилавања предлога у савременом српскохрватском књижевном језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XII, 173–182.
- Кнежевић, З. (2011). Жаргонизми у говору ученика. У: В. Васић, Г. Штрбац (Ур.), *Говор Новог Сада. Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине* (стр. 268–277). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Ковачевић, Б. (2005). Прекључивање између стандардног облика српског језика и његових дијалеката и између екавског и ијекавског. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1-2, 283–299.
- Конески, Б. (1966). *Историја македонског језика*. Београд: Просвета / Скопје: Кочо Рацин.
- Конески, Б. (1982). *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, К. (1990). *Глаголските конструкции со ќе во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Косановић, М. (2004). О словенској жаргонској лексици ученика и студената. *Славистика* VIII, 115–119.
- Костић, М. (1997–1998). Прво лице једине презенте у говору Горње Пчиње. *Прилози проучавању језика* XXVIII-XXIX, 191–203.
- Kristal, D. (1987). *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit.

Labov, W. (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics.

Labov, W. (1976). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Лашкова, Л. (1993). За балканизацијата на сърбохрватски и български език. *Јужнословенски филолог* XLIX, 29–56.

Lukić, V. (1970). *Uticaj gradske i seoske sredine na veličinu pasivnog rečnika učenika osnovnoškolskog uzrasta*. Beograd: Naučna knjiga.

Љиљак-Вукајловић, С. (1997). Речник жаргонизама ученика Ваљевске гимназије. *Петничке свеске* XL, 371–391.

Magner, T. (1983). Gradski dijalekti u Jugoslaviji. *Argumenti* I-II, 187–195.

Маринковић, Ј. (1987). Основна обележја говора Врања и околине. *Зборник радова* V, 53–55.

Маринковић, Ј. (1992). Микротопонимија Врања и околине у књижевном делу Боре Станковића. *Врањски гласник* XXIII-XXIV, 181–190.

Маринковић, Ј. (1994): Генерацијска диференцијација као основ дијалекатских разлика у говорима Врањског Поморавља. У: П. Ивић и др. (Редакц. одбор), Научни скуп: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката* (стр. 225–230). Београд: Институт за српски језик САНУ / Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

Маринковић, Ј., Јањић, Ј. (2009). *Диференцијална граматика: српски језик и призренско-тимочки говорни простор*. Врање: Учитељски факултет (Врање: Аурора).

Маринковић, Ј., Томић, Д. (2011). Неке језичке особине у роману *Нечиста крв* Борисава Станковића. У: С. Денић (Ур.), Научни скуп: *'Нечиста крв' Борисава Станковића. Сто година после (1910–2010)* (стр. 239–250). Врање: Учитељски факултет / Аурора.

Марков, Б. (1953). Предлогот за и неговите значења. *Македонски јазик* IV/9, 193–206.

Марковиќ, М. (1994–1996). Начин на изразување на идност во македонскиот и во ароманскиот охридски говор. *Македонски јазик* LXV-LXVII, 309–316.

Марковиќ, Ј. (2000). Говор Заплања. *Српски дијалектолошки зборник* XLVII, 7–307.

Марковиќ, Ј. (2003). Жаргон као израз ученичке креативности. *Годишњак за српски јазик и књижевност* XIV/7, 105–126.

Марковиќ, Ј. (2008). Прозодијски систем(и) призренско-тимочких говора. У: С. Танасић (Ур.), *Зборник Института за српски јазик САНУ, посвећено др Драгу Ђутићу поводом 75-годишњице живота I* (стр. 293–297). Београд: Институт за српски јазик САНУ / Чигоја штампа.

Марковиќ, Ј. (2009). Полугласник у говору, писању и читању. У: Р. Жугић (Ур.), Научни скуп: *Дијалекат – дијалекатска књижевност* (стр. 48–54). Лесковац: Лесковачки културни центар / Слог.

Марковиќ, Ј. (2011). Врањски говор у *Нечистој крви*. У: С. Денић (Ур.), Научни скуп: *'Нечиста крв' Борисава Станковића. Сто година после (1910–2010)* (стр. 219–229). Врање: Учитељски факултет / Аурора.

Марковиќ, Ј. (2012). Језик деце предшколског узраста између стандарда и дијалекта. У: М. Ковачевић (Ур.), Међународни научни скуп: *Српски јазик, књижевност, уметност. Књ. 1, Структурне карактеристике српског језика* (стр. 245–251). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Марковиќ, Ј. (2016а). Језик у делима Борисава Станковића. *Годишњак Педагошког факултета у Врању VII*, 247–256.

Марковиќ, Ј. (2016б). Језик у делима Боре Станковића. У: Р. Жугић (Ур.), Међународни научни скуп: *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност* (стр. 29–37). Лесковац: Лесковачки културни центар / Врање: Педагошки факултет у Врању, Универзитет у Нишу.

Милановић, Б. (1959). Употреба предлога *код* (с генитивом) уз глаголе кретања. *Наш јазик* IX/7-10, 227–242.

Милинковић, Љ. (1987). Конструкције са предлогом за у савременом руском и српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XLIII, 137–171.

Милорадовић, С. (2003). *Употреба надежних облика у говору Параћинског Поморавља: балканистички и етномиграциони аспект*. Београд: Чигоја штампа.

Милорадовић, С. (2006). Осврт на удвајање предлога у једном косовско-ресавском говору. *Годишњак за српски језик и књижевност* XX/8, 261–266.

Милорадовић, С. (2007). Дијакрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима. *Зборник Матице српске за славистику* LXXI-LXXII, 357–375.

Милорадовић, С. (2009). Статус објекатске редупликације у српским народним говорима. *Годишњак за српски језик и књижевност* XXII/9, 287–297.

Милорадовић, С., Станковић, С. (2010а). О исказивању припадничко-поседничког односа у српским народним говорима на Косову и Метохији. У: С. Милорадовић (Ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима: међународни тематски зборник*. Књ. 1, *Језик и народна традиција* (стр. 159–174). Косовска Митровица: Филозофски факултет / Београд: Службени гласник.

Милорадовић, С., Станковић, С. (2010б). Из семантике конструкција с предлогом *од* у говорима Скопске Црне Горе и Горње Мораве. *Македонски јазик* LXI, 25–36.

Miloradović, S. (2012). Jezik „u kondiciji” – omladinski muzički žargon. – U: B, Mišić Ilić, V. Lopičić (Ur.), *Jezik, književnost, komunikacija: zbornik radova. Jezička istraživanja* (str. 348–358). Niš: Filozofski fakultet / Scero print.

Милорадовић, С. (2015). Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси. *Gwary Dziś* VII, 71–82.

Милосављевић, Т. (2011). Међугенерациске разлике у систему источносрбијанских говора. *Октоих* 1/2, 233–238.

Минова-Ѓуркова, Ј. (2000). *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Минчева, А. (1964). *Развој на дателнија притежателен надеж в българския език*. Софија: БАН.

Миочиновић, Љ. (2004). *Морални развој и морално васпитање: когнитивно-развојно схватање*. Београд: Институт за педагошка истраживања.

Мирчев, К. (1963). *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство.

Михајловић, Ј. (1977). *Лесковачки говор*. Лесковац: Библиотека народног музеја.

Михајловић, Ј. (2008). Стандардни српски језик ученика основних школа у Сиринићкој жупи. У: Д. Маликовић (Ур.), *Зборник радова са пројекта „Истраживање српског језика на КиМ I”* (стр. 189–204). Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Младенов, С. (1979). *История на българския език*. София: БАН.

Младеновић, А., Петровић, Д. (1975). О судбини полугласника у неким зетским говорима и споменицима с освртом на призренско-тимочку ситуацију. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XVIII/1*, 139–155.

Младеновић, Р. (2000). Место акцента именица на југозападу Косова и Метохије. *Јужнословенски филолог LVI/1–2*, 699–725.

Младеновић, Р. (2001). Место акцента глагола у Призренско-метохијској котлини. *Српски језик VI/1-2*, 223–264.

Младеновић, Р. (2002). Треће лице множине презента у српским говорима на југозападу Косова и Метохије. *Јужнословенски филолог LVIII*, 41–63.

Младеновић, Р. (2006). Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије. *Годишњак за српски језик и књижевност VIII*, 267–290.

Младеновић Р. (2013). Линеаризација предикатскофразних енклитика у говорима јужног Косова и јужне Метохије. *Јужнословенски филолог LXIX*, 401–415.

Младеновић, Р. (2014). Егзистенцијалне конструкције призренско-јужноморавских говора у метохијској и косовској котлини. *Јужнословенски филолог LXX*, 151–171.

Московљевић, М. (1921). Неколико речи о београдском говору. У: *Зборник Филолошких и лингвистичких студија: Александру Белићу поводом 25-годишњице*

његова научна рада посвећују његови пријатељи и ученици (стр. 132–140). Београд: С. Б. Цвијановић / Беч: А. Холцхаузен).

Mønnesland S. (1977). Удвајање личних заменица у српскохрватском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане VI/1*, 101–110.

Николић, Б. (1956). Коришћење дијалекатских појединости у настави нашег језика. *Књижевност и језик VIII-IX*, 490–492.

Николић-Стојанчевић, В. (1974). *Врањско Поморавље (етнолошка испитивања)*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Николић, В. (1998). Улога језичког осећања и језика средине у поимању структуре језика и мета језика граматике. *Школски час XIV/1-2*, 65–79.

Окука, М. (2008). *Srpski dijalekti*. Zagreb: Prosvjeta.

Окука, М. (2010). Nemoj da odeš, Srbija će da plaće. Уруšаванје или обнављање система књижевног језика? *Interdisciplinarnosti i jedinstvo savremene nauke IV/1*, 7–30.

Павловић, М. (1966). Дијалекатска карактеристика и проблеми врањског говора. *Врањски гласник II*, 303–306.

Павловић, М. (1968). Топонимија околине Врања. *Врањски гласник IV*, 303–332.

Павловић, Р. (1982). Облици деклинације и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценат). *Српски дијалектолошки зборник XXVIII*, 7–61.

Павловић, С. (2000). *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Павловић, С. (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска.

Панјић, К. (1985). *Jezik i književno delo. Ogledi za lingvističku analizu i nauci o književnosti i nastavi književnosti*. Београд: Nova prosveta.

Перишић, М. (1993–1994). Врање у историјској статистици с краја 19. и почетка 20. века (Прилог историји Врања и врањског округа после ослобођења од Турака 1878. године). *Врањски гласник XXVI-XXVII*, 93–101.

Петровић, Д. (1968). Употреба падежа у језику Петра Кочића. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XI/1, 179–213.

Петровић, А. (1996). Друштвена структура и елементи језичког израза ученика. *Зборник Института за педагошка истраживања XXVIII*, 314–327.

Петровић, А. (1999). *Језичке особине ученика у школама средњег образовања*. Докторска дисертација. Филолошки факултет. Београд.

Пецо, А. (1964). Говор источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник XIV*, 1–200.

Ресо, А. (1989). *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Београд: Научна књига.

Пецо, А. (1994). Савремена акцентуација говора Пољанице. У: П. Ивић и др. (Редакц. одбор). Научни скуп: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката* (стр. 161–180). Београд: Институт за српски језик САНУ / Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

Пецо, А. (1995). О једном проблему историјске фонетике српскохрватског и македонског језика (О судбини фонеме *x* у тим јужнословенским језицима). *Македонски јазик XL–XLI*, 419–427.

Пешић, М. (1975). *Врање*. Врање: Самоуправна интересна заједница културе општине Врање.

Пипер, П. и други (2005). *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ: Београдска књига / Нови Сад: Матица српска.

Пипер, П., Клајн, И. (2014). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Пјанка, В. (1985–1986). Словенските извори на балканскиот компаратив. *Македонски јазик XXXVI–XXXVII*, 95–109.

Попов, Б. (1984). Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу. *Јужнословенски филолог LX*, 21–43.

Радић, П. (1990). Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају. *Српски дијалектолошки зборник XXXVI*, 1–74.

Радић, П. (1997а). О неким појавама у деклинацији косовско-ресавских говора (У светлу синкретичко-аналитичких процеса). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/2, 227–240.

Радић, П. (1997б). О говору Горње Топлице. *Дани српског духовног преображења* IV, 55–68.

Радић, П. (2000). О једној морфолошкој иновацији у савременом српском језику. *Исследования по славянским языкам* V, 283–290.

Радић, П. (2003). О два аспекта балканизације српског књижевног језика. *Јужнословенски филолог* LIX, 105–152.

Радић, П. (2004). Глаголске *ће*-конструкције у говорима Косова и Метохије. Балканистички аспект. *Јужнословенски филолог* LX, 135–145.

Радић, П. (2008). Дијалекат и норма у настави српског језика. *Књижевност и језик* XL/1-2, 127–140.

Радић, П. (2010). *Копачички говор. Етнографски и културолошки приступ*. Београд: САНУ, Етнографски институт / Земун: Академска издања.

Radovanović, M. (1980). Sociolingvistička teorija i jugoslovenska lingvistička problematika. *Naše teme* VI, 936–944.

Radovanović, M. (1982). Naše glavne jezičke teme. *Naše teme* V, 813–822.

Radovanović, M. (1986). *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik.

Radovanović, M. (1997). Jezički paradoks grada. У: М. Radovanović, *Spisi iz kontekstualne lingvistike* (69–76). Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića / Novi Sad: Budućnost.

Rajić, LJ. (1980). Jezik i identitet – položaj korisnika dijalekta u procesu standardizacije govora. *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije* IV-V, 373–376.

Рајић, Љ. (2009). Градски говори. У: Ж. Бошњаковић (Ур.), *Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине* (стр. 31–45). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.

Реметић, С. (1994). Акценатски систем у призренском говору. У: П. Ивић и др. (Редакц. одбор), Научни скуп: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката* (203–213). Београд: Институт за српски језик САНУ / Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

Реметић, С. (1996). Српски призренски говор. *Српски дијалектолошки зборник* XLII, 319— 614.

Речник српског језика (2007). Нови Сад: Матица српска.

Ристић, С. (2000). Експресивна лексика у најновијем оmlадинском жаргону и у савременом српском језику (социолингвистички аспекти употребе и развоја). *Наш језик* XXXIII/3-4, 257–272.

Савић, С., Половина, В. (1989). *Разговорни српскохрватски језик*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.

Савић, С. (1995). Језик и пол (I) истраживања у свету. *Женске студије* I, 197–209.

Савић, М., Мутавцић, П. (1998). Балкански језички савез. *Свет језика* VI/8, 22–27.

Savić, S. (1999). Osnovni principi deskripcije i selekcije razgovornog jezika: korpus lingvistika. У: Ј. Планкош (Ур.), Научни скуп: *Актуелни проблеми граматике српског језика* (стр. 89–95). Суботица: Градска библиотека / Београд: Народна библиотека Србије, Институт за српски језик САНУ.

Савић, С. (2016). Енглески језик у свакодневној комуникацији младих у Власотинцу. У: Р. Жугић (Ур.), Међународни научни скуп: *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност*. (стр. 355–368). Лесковац: Лесковачки културни центар / Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању.

Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.

Симић, Р. (2009). Нормативни и употребни статус футуроида *ћу, ћеш...* + да + презент. *Научни састанак слависта у Вукове дане* XXXVIII/1, 51–55.

Симић, Р. (2011). О положају енклитика у одричним реченицама. *Научни састанак слависта у Вукове дане* XL/3, 5–13.

Смиљанић, З. (2008). *Интернет терминологија у говору младих*. <http://www.scribd.com/doc/197233744/Zorica-Smiljani%C4%87-Internetterminologija-u-govoru-mladih>.

Смиљковић, С., Жугић, Р., Стојановић, С. (2009). *Настава српског језика на дијалекатском подручју*. Врање: Учитељски факултет.

Соболев, А. (1991а). Заметки о падежних системaх сербохрватских говорoв контактних зон. *Јужнословенски филолог* XLVI, 13–28.

Соболев, А. (1991б). Категорија падежа на периферији балканскoславјанског ареала. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXIV/1, 93–139.

Стаменковић, С. (1982). Популациони развитак и урбанизација Врања. *Врањски гласник* XIV-XV, 357–395.

Стаменковић, С. (1986). Основне промене у етничкој структури врањског краја. *Врањски гласник* XIX, 113–131.

Стаменковић, С. (1989). Дневне миграције становништва у врањском крају као чинилац трансформације руралне средине. *Врањски гласник* XXI, 245–254.

Стаменковић, С. (1995). *Врање – генеза и насеобинска еволуција*. Београд: Географски факултет.

Станишић, В. (1985–1986). Балканизми у српскохрватском језику. *Балканика* XVI-XVII, 245–265.

Станковић, Б. (1902). *Коштана*. Београд: Нова електрична штампарија Петра Јоцковића. Фототипско издање. [Врање: Учитељски факултет.]

Станковић, Б. (1924). *Коштана*. Београд: Просвета А. Д. Хоровиц и Димић. Фототипско издање. [Врање: Учитељски факултет.]

Станковић, С. (1997). Градски власотиначки говор(и) – социолингвистички процеси (опште карактеристике). У: М. Пантић (Ур.), Научни скуп: *Дани српског духовног преображења IV. О српским народним говорима* (стр. 167–179). Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“ / Београд: Интерпринт.

Станковић, С., Станковић, С. (2011). О употреби етичког датива у роману *Нечиста крв* и његовом преводу на француски језик. У: С. Денић (Ур.), Научни скуп:

'*Нечиста крв*' Борисава Станковића. *Сто година после (1910–2010)* (стр. 251–272). Врање: Учитељски факултет / Аурора.

Станојловић, Б. (1998). Утицај породичне средине на развој говора код деце. У: С. Васић, У. Кисић, М. Даниловић (Приред.), *Језик и култура говора у образовању* (стр. 461–468). Београд: Институт за педагошка истраживања / Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић, М. (1933–1934). Источноцрногорски дијалекат. *Јужнословенски филолог* XIII, 1–129.

Стевановић, М. (1950). Ђаковачки говор. *Српски дијалектолошки зборник* XI, 1–152.

Стевановић, В. (1969). Говор Пољанице. *Врањски гласник* V, 399–422.

Стевановић, М. (1970). *Савремени српскохрватски језик* I. Београд: Научна књига.

Стевановић, В. (1977). О језику главног јунака у *Коштани* Боре Станковића. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XX/2, 47–79.

Стевановић, М. (1984–1985). Социјатив-инструментал: једнакост и разлике, додире и мешања. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII, 733–740.

Стевановић, М. (1986). *Савремени српскохрватски језик* II. Београд: Научна књига.

Стојановић, А. (1985). *Врањски кадилук у 16. веку*. Врање: Народни музеј у Врању.

Танасић, С. (2011). Софка – живот у сјећањима. У: С. Денић (Ур.), Научни скуп: '*Нечиста крв*' Борисава Станковића. *Сто година после (1910–2010)* (стр. 230–238). Врање: Учитељски факултет / Аурора.

Тома, П. Л. (1998). *Говори Ниша и околних села*. Београд: Институт за српски језик САНУ / Ниш: Просвета.

Томић, Д. (2007). Tragovi balkanskog jezičkog saveza u govoru Ostrovice u Vranjskoj kotlini. *Petničke sveske* LXII, 196–203.

Томић, Д. (2010). Новина у стручној и методолошкој литератури. Приказ књиге *Диференцијална граматика: српски језик и призренско-тимочки говорни простор: лингво-методички аспекти* (Јаворка Маринковић и Јован Јањић). Врање: Учитељски факултет / Аурора. *Српски језик XV/1-2*, стр. 729–736.

Томић, Д. (2012а). Говор врањске деце предшколског узраста и језички стандард. У: С. Денић (Ур.), Научни скуп: *Књижевност за децу у њена улога у васпитању и образовању деце предшколског узраста* (стр. 252–274). Врање: Учитељски факултет / Аурора.

Томић, Д. (2012б). Акценат говора врањске деце предшколског узраста. *Годишњак Учитељског факултета у Врању III*, 437–449.

Томић, Д. (2013). Фонолошке алтернације у изведеницама у роману *Нечиста крв* Боре Станковића. *Годишњак Учитељског факултета у Врању IV*, 261–277.

Томић, Д. (2015). Турцизми у роману *Нечиста крв* Борисава Станковића. *Годишњак Учитељског факултета у Врању VI*, 243–257.

Томовић, Г. (1993–1994). Врање и околина у средњем веку. *Врањски гласник XXVI-XXVII*, 45–57.

Тополињска, З. (1994). Инфинитив vs да-субјунктив у формули *velle-футура*. У: П. Ивић и др. (Редакц. одбор), Научни скуп: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката* (стр. 149–160). Београд: Институт за српски језик САНУ / Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

Тополињска, З. (1997). *Македонски дијалекти во Егејска Македонија, книга прва, Синтакса*, I дел. Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. (2000). Односот генитив–датов на балканските падежни системи. *Јужнословенски филолог LVI/3-4*, 1229–1236.

Тополињска, З. (2002). Антропоцентрична теорија језика и српски падежни систем. *Јужнословенски филолог LVIII*, 1–13.

Трајковић, Т. (2016). Проучавање градских говора у призренско-тимочној области. У: Г. Ћигић (Ур.), Научни скуп: *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника* (стр. 93–100). Ниш: Филозофски факултет.

Трифуноски, Ј. (1962). *Врањска котлина*, књ. 1. Скопље: Природно-математички факултет на универзитетот Скопје.

Trudgill, P. (1972). Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich. *Language in Society* I, 179–195.

Trudgill, P. (1986). *Dialects in Contact*. Oxford: Basil Blackwell.

Ћирић, Љ. (1983). Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник XXIX*, 1–190.

Ћирић, Љ. (1999). Говори Понишавља. *Српски дијалектолошки зборник XLVI*, 7–262.

Ћурић, Д. (1983). Urbanizacija i dijalekat. U: D. Vulović, Z. Stojiljković (Ur.), *Jezik u savremenoj komunikaciji: tribina* (str. 53–6). Beograd: Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu / Privredno finansijski vodič.

Ћупић, Д. (2001). Настава језика и дијалекат. *Зборник Института за педагошка истраживања XXX/III*, 346–350.

Фелешко, К. (1995). *Значење и синтакса српскохрватског генитива*. Београд: Орфелин / Београд: Вукова задужбина / Нови Сад: Матица српска.

Halliday, M. A. K. (1983). Jezik u urbanoj sredini. *Argumenti* I-II, 171–178.

Хаџивасиљевић, Ј. (1896). Ка историји града Врања и његове околине. У: *Годишњица Николе Чупића*, књ. 16 (стр. 265–338). Београд: Чупићева задужбина.

Herlok, E. (1956). *Razvoj deteta*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije / Beograd: Beogradski grafički zavod.

Цветковић, Б. (1965). Неки аспекти друштвено-културних веза Врања са развијенијим јужномакедонским градовима и Солуном у 19. веку. *Врањски гласник* I, 117–132.

Свијовић, М. (1977). Proučavanje govora učenika radi procenjivanja komunikativne vrednosti jezika udžbenika. У: Е. Алексић и др. (Redakc. odbor), *Jezik udžbenika* (стр. 199–210). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva / Subotica: Birografika.

Chambers, J. K., Trudgill, P. (1980). *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Čanak, M. (2005). Obeležja novosadskog omladinskog žargona sa rečnikom. *Прилози проучавању језика XXXVI*, 207–234.

Шевић, С. (2011). Утицај школске и друштвене средине на развој матерњег језика. *Норма XVI/2*, 131–157.

Škiljan, D. (1980). Od horizontalne k vertikalnoj stratifikaciji jezika. *Naše teme VI*, 952–962.

VI. ДИЈАЛЕКАТСКИ ТЕКСТОВИ¹³⁰

И1

Їграм се са Јањом, са Николом, па се играм са малом Ёмом, возимо бициклу. Али ми не возимо ту, него одемо испред зграду или на доњи трг. Їграмо се и жмурке, играмо се овако. Ми имамо неке нове жмурке, али ће ти испричам старе. Хоћеш прво на наш начин или... (...) Ајде прво на онај други начин. Ја сам заборавила тај начин, ал ћу сад да ти испричам онај наш. Їграмо се бија бја бџф кò жмури и ако пуно добију исто, а само један другачије, кò добије другачије, он жмури. И онда сви остали кријемо се и док други га траже, ми брзо дођемо и овако кажемо – пу, Никола, пу, Јана. Ја се прикрадем, пришуњам се. И онда кога сам прво запљувала, он жмури и онда они изађу. Раније смо се играли полицајци и лопово и сад се то играмо. (...) Прво треба да се смисли... прво се смисли места и кажемо сад, ми притрчимо у тајно скровиште за које тај други не зна. Ми се често играмо. (...) Їграмо се и између две ватре. Један је у средину, један са једне стране, други са друге стране и треба да се добацују ови двоје. А овај у средину покушава да ухвати лопту. Један са једне стране, други са друге стране и ови се добацују, а овај покушава да ухвати. И кò баџи, а овај не ухвати, онда је овај у средину, па се игра тако...

И2

Моја тетка, једна ми живи у Ниш, а ове суботе са Балета идем у Ниш. Моја сестра Ања и Уна иду у Ниш и ја идем у Ниш. (...) Две тетке, једна ми је трудна, једна не,

¹³⁰ Овај избор дијалекатских текстова јесте један мањи део снимљеног материјала у форми спонтаног говора. Изабрани су делови говора сваког испитаника који представљају заокружен целовит говорни ток и језички су репрезентативни. Питања, потпитања и коментари истраживача су означени облим заградама са три тачке непосредно испред одговора. У угластим заградама дати су неизговорени делови који произилазе из претходног контекста. Три тачке означавају паузу у говору или недовршену мисао.

још није почео да гу расте стомак, а на једну расте стомак, из Ниш, а на ону што ме чува још не. (...) Кад се породи једна или друга, ако је једна сестра, онда ће ми буде сестра, а на другу ако је брат, онда ... (...) Ја би више волела девојчицу, ја би на једну волела девојчицу, а на другу дечак, пошто ја из један смоки, не можеш да видиш играчку, и ја сам извукла мушки брод, и на једну оћу мушкарца, а на другу оћу женско, пошто ја немам шта да се играм с те мушке играчке. А на једну тетку из Ниш да купим запушачи за уши, зато што њен муж много хрче. (...) А знаш ли што сам ја видела, имаш једну шипку и шипку ставиш на уши и она ти изађе овако и ништа се не чује, ставиш шипку и она ти се направи не шипка него нешто ту за вртење и уврти се и она ту изађе, то запушачи и за слушање. (...) Не за музику, за хрчење. (...) Па и жене хрче понекад, моја сестра, ја сам чула ко се први успава, он хрче све више и више. Ја сам се једанпут прва успавала и више сам хрчала, а увек се моја сестра старија прва успава, па онда више хрчи...

Ја сам једанпут лежала у болницу десет дана зато што нисам слушала мајку, нисам тела да пијем нешто грозно, као да једеш папире. Имала сам инфузију, и то две. (...) То ти много споро течи. Прво се боцкаш ту, мора да боли, па ти затечи крв и онда ти ту ставив нешто, замотав ти, ставив ти неку коцкицу и онда ти оставив ово. Мало сачекаш па ти онда укључи и мораш цело време да се ознојиш. (...) Купили су ми грисини, дали су ми грисини, и ја сам много јела и онда сам се исповраћала...

ИЗ

Она је била у болницу па је дошла. Добила је пролив и температуру и одма је дошла кући. Ја сам седела кући с тату, а мама је била с њом у болницу. (...) Пукла јој вена па су јој у леву укључили инфузију, па је морала, па су јој рекли да прими још две, и онда је опет пукла вена и онда су јој морали поново инфузију и после још једна, а та није јој пукла вена па су јој укључили инфузију... Прво кад је отишла у болницу, ја кад сам дошла из вртић, видела сам никог нема и позovem маму и она вика и ја кажем

– хало, ма́ма, где́ је се́ка? А о́на ви́ка – у бо́лницу. А ја́ ви́кам – зашто́? – Па прі́ма инфу́зију. И ја́ те́ше да се разде́рем на то́г до́ктора, а ја́ помисли́ да је о́на до́кторица, да је же́нско, а да ни́је му́шко, мисли́ла сам да је же́нско, о́но му́шко испáда. И кад по́чнем да се разде́рем на телефо́н, а све́ се чу́је. (...) Пита́ли су гу – шта́ ти је и је́си је́ла не́што? О́на ви́ка – ни́сам. Је́ла је чокола́ду а ла́же, и не сме́ ни́шта да је́де сьд. (...) Да́, од чокола́ду, то́ ви́ше не́ сме да је́де, је́ла је чокола́ду, а не сме́ о́на да је́де чокола́ду, са́мо гри́цке и ке́кс, али она́ј інтегрални...

До́шла је те́та Жа́на по ме́не и о́нда ме одве́ла код њу́ кући, а ја́ сам седе́ла, ја́ не́ћу да се́дим са́ма, да не се́дим са́ма, и о́нда ме одве́ла и та́мо сам спава́ла. Пр́во смо се заигра́ли са Сте́фанову се́стру, ја́ уста́јем, шути́рамо се и о́на ми ста́ви на ме́не покривáч на гла́ву и ја́ на њу́, па те́та Жа́на ка́же – мо́же ли ма́ло тиши́на та́мо! А ми́ гала́мимо мно́го и ми́ се успáвамо, про́ђе два́ са́та и ми́ се успáвамо и тре́ба да по́ђемо у вр́тић. Ле́ле, о́на ми ви́ка, ја́ се расьни́, о́на ми ви́ка – пр́во Ја́ња не́ка уста́не. Ја́ ви́кам – а́ма, пр́во ти́, зашто́ све́ ја́! И о́на ви́ка – пр́во Ја́ња да се обла́чи, пр́во Ја́ња да си́ђе. А́ма, не ми́ се спа́ва. И про́ђосмо у Пату́љак, Сте́фан хо́ће да ку́пи лењир, гу́мицу, оло́вку, све́ о́ће да ку́пи. И о́н ви́де у прода́вницу и ка́же – да́ј, да́ј ми по́ла па́ре да ку́пим! А ма́јка му ви́ка – па не мо́же са́д, са́д ће зака́снимо у вр́тић. Мо́лим те! И о́на му да́ла па́ре и о́н купи́ја то́ј све́ што тре́ба и о́нда си о́н, и о́нда ми́ заврши́смо то́, оти́шли смо у вр́тић...

И4

У су́боту је ба́ш ле́по вре́ме би́ло, играо сам се са дру́гари. (...) Андре́ја, што́ сам ти причао, А́лекса, Ла́за, на Ла́зу бра́т, зо́ве се Вука́шин, мој бра́т Ма́рко и ја́, и је́дна дру́гарица Анаста́сија. И игра́мо се фу́дбал, жму́рке. (...) И́гра се зо́ве ко́стури. Пр́во три́ тре́ба де́тета и сто́ји је́дан, па дру́ги, па тре́ћи, па по́сле ба́ци ми дру́г, па по́сле ако не увáтим, не́што гу́бим. Ако не увáтим, ка́же ми шта́ гу́бим, гу́бим гла́с и ја́ тре́ба да ћу́тим. И док се не заврши́ игра, тре́баш и да́ље да ћу́тиш. И по́сле ја́ ба́цим

на другара Алексу и кажем – желим да изгуби руку. И он треба са једну руку. И добаци поново лопту, ја му кажем – губиш око. И поново ако не увати лопту, онда ја му кажем – губиш ногу...

Гледам Џони Тест. Има ту две сестре и једно куче што може да прича. Не знам како сад другачије да кажем... две сестре имају, како беше, не знам, ја ће то прескочим. Две сестре имају нешто, не знам шта, а брат Џони, он узме и нешто уради, нешто грозно, па се љути тата. После друга епизода завршила се. Сад купање. Џони много смрди, бзди, бзди, и сви мисле да смрди куче, а то Џони Тест смрди. После он неће да се окупа и каже му тата – сине, молим те, ће ти ја све испуним, само молим те се окупај. И реко је, и Џони је показао, и реко је тата – могли смо, то можемо да купимо. А куче је мислило да Џони Тест не зна кад је рођендан. Али није био рођендан. И после кад је Дуки видео, то је куче, тако се зове, видео је један велики базен...

И5

Ја сам се играо са брата тамо у Ниш и играмо се и ја се саплетем од каменче и паднем на земљу. Ја сам пао овако, па ме брат дигнао. Ја сам устао. Прво није ми теко крв и после кад поче да течи крв одједанпут. (...) Ишли смо код доктора, он ми нешто стави, фластер неки. Држали су ми ту нешто да престане крв и залепио ми је фластер и носио сам га...

Мој брат оће или да упише школу за цртање, што је и мој тата завршио, или да уђе у неку тамо, не знам, организацију, у војну школу оће. Више ко специјална јединица, има тамо нека специјална, антитерористичка. Има и маска, има и оно ко у фантомке. Има и обичне маске. (...) Па, с обзиром да треба да препливаш за десет минута дванес кругова, а базен је тако два-три метра, а можеш један тест да не урадиш. А ја сам видео да они, кад завршив обуку, одев на Дунав и препливав га Дунав овако. (...) Те покушам да уђем у школу ту, ће покушам...

Па ја кад устанем, ја си одма гледам цртани кад устанем. Па ако се мој брат пробуди пре мене, онда ће прво устанем, па ће одма играм компјутер, па на телевизор, па ће се играм с играчке, па идемо у вртић, па ће се играм с другари, па ће се вратим. Кад се вратим, таман кад се вратим и моја мама се враћа од поса у шес. Па ја кад дођем, мало поцртам, па се играм с играчке, па играм компјутер, па легнем. Неће легнем, нећу рано да легнем, ја никад нисам лего рано...

И6

Правимо кафеане, и ови кафеићи и продајемо. Ставимо тамо, узмемо од девојчице, ставимо тамо и продајемо сокови, пића, вино. Од коцке направимо. Ми смо овакве имали прошле године, али сад ги нема. А кад девојчице узмев нешто друго, ми тамо узмемо кухињу и играмо се и узмемо ови као ово, један кувар, један овај...

Имао сам једну женку па сам дао на мог течу, па смо нашли неког другог, мушког. (...) Па тата нешто да му очисти кавез или да му стави храну, он одлете. Мој другар Матеја, његов деда има папагаја што прича. Све што ти кажеш, он понавља. (...) Нећу папагаја, оћу птичицу. Кад одем у Црну Гору или код бабу, ће ставим шерпу па ће намрвим мрвице и они кад дођев, с поклопац да ги поклопим и да ги ставим у кавез... Од бубаљке [се плаши]. Па ће собујем папучу па по главу. Војин ми је реко кад је био на неки рођендан да га је неко дете угризало, па поред њега била нека, па бам по главу. (...) И ја сам видео јежа, ал нисам га добро видео, била је ноћ, тата се је био пробудио. (...) Кад смо били у Црну Гору, моје сестре су имале меду, то јест куче зове се Меда, па га је он лајао. Испод кола се мунео јеж...

И7

Моја има косу мало кратку, и кад гу претиснеш, ту има портклицу, и кад гу претиснеш, уради овако, штуча. Само су ву отворени уста и тамо запушено. Имам и

кухињу, за Нову годину сам добила. И добила сам у Економску школу, тамо код моју маму. Има четири тањира, два велика и два мала. Има кашика, виљушка, оно за кромпир да се згњечкају, има и нож. Јуче сам ву дала воду кобајаги. Један пут моја сестра на једног Душка дала цвеклу и после све црвено. Тај Душко има два доле зуба и запушени су му уста. А имам на једну лутку мушку отворени уста. Има тамо рупица, може да се ставља вода, мора да се сипе...

Па за магнети радимо. Магнет је једно тело, са једне стране привлачи, а са друге не. Имамо магнети, привлачив магнети. Имамо ми магнети у вртић, можемо нешто метално да привлачимо. Мој тата кад је био тамо негде и купио је као шеширче магнет. То је мало тешко, може да се изломи. И купио је картицу, а та картица кад се вози по фрижидер, клизаш гу и изгребе фрижидер, све остану црне тачкице. А имамо и они магнети, ја имам Кити мацу онако, а моја сестра има Сунђер Боба. Моја мама кад је била тамо негде и купила је маске. Моја мама има црно-црвену и љубичасто-розу. Перце има ту црно, на ону маску црно, па унутра црвено перје, а на ону овде розе, а онде љубичасто у средину. А ја имам исто велику маску, има љубичасто перје, а једно црно у средину. Овако гу чувам за маскембал. А кад одем код комшику, има она заковала ексер и ставила маску и зато се чува на зид...

И8

Има један коњ с крила сјајни и рог. Ја немам б'ш много коња. Имам једног с крила. Укључи се на батерије и овако маше с крила. Знаш га оног. Само немам га овде. Имала сам само једног таквог коња, али то је било само један код Кинези ти. Могу ли ја таквог да добијем? Ја ће кажем на маму кад иде у Словенију. (...) Моја мама увек иде у ту књижару и каже увек – леле, да купим на Анђелину овакве коњиће. Али није могла, изгледа није била понела паре...

Једни баба и деда на Рудину, једни у Ледене стене [живе]. Од маму и тату су ми деда Борко и бака Мара. Само што моја бака, ја гу зовем бака Маро, а у ствари се зове

Ма́рика. Ја́ сам мисли́ла да се зове ба́ка Ма́ра. Има́м и бе́бе на Ру́дину, те́тка ми ги чу́ва. Ма́ло су порасли. Сте́фан са́мо пла́че и гу́ра се, а Ма́рија зла́тна. (...) Ма́рија је ма́ло ста́рија, а он је мла́ђи. (...) И́грам се поне́кад. Не́ смем да их пи́пнем с прља́ве ру́ке...

Мо́ја се́стра у́век бе́ре ру́же из ба́кину ба́шту, а она́ гу не дозвоља́ва. Она́ се прикра́да да гу ба́ба не ви́ди и укра́де гу и ста́ви гу иза ку́ћу. Ми́ смо на́шли једа́н ножи́ћ, мале́цак, оволи́чки, и ки́дамо, и ки́дамо, и ви́ше не́ма бо́цке, и о́дма гу заса́димо и ка́жемо на ба́ку – поглéј, о́вде што је израсло...

И9

Би́ла је́дна девојчи́ца ко́ја се зва́ла Црвенка́па. Ба́ба гу испле́ла црве́ну су́књицу. И по́сле гу је ма́ма ре́кла – не скре́ћи са пу́та. А она́ је скре́нула и ви́дла је ву́ка. Ре́ко је ву́к – ај да се трка́мо. Она́ ре́кла – не́ћу. Он је трчио и пр́ви је сти́гао у ку́ћу. И ба́ба се са́крила у о́рмар и закључа́ла се. И Црвенка́па ка́же – ку́ц, ку́ц. Ко́ је? Ја́ сам, тво́ја ба́кица. А ла́же. И ре́кја – за́што су ти, ба́ко, то́лко ве́лики у́ши? Да те бо́ље чу́јем. Он је ре́кја ба́кино име исто и она́ ни́је зна́ла. За́што су ти то́лко ве́лики о́чи? Да те бо́ље ви́дим. А за́што су ти то́лко ве́лики у́ста? За́што ти је то́лко ве́лики но́с? Да те бо́ље ми́ришем. За́што су ти то́лко ве́лике ру́ке? Да те бо́ље згра́бим. За́што су ти то́лко ве́лики у́ста? Да те бо́ље по́једем. По́јеа је са́мо Црвека́пицу. Упу́цала је са́мо сто́мак њего́в и донели су ка́мења и исе́кли су ву́ка. А он је спа́вао, ни́је ни́шта осети́о. И ловчи́ћ је изва́дио Црвенка́пу. И по́сле су би́ли сре́ћни. А ка́мен су ста́вили у сто́мак и за́шили су га. И он да пи́је во́ду да се са́гне, и он да пи́је во́ду и ка́мења су му из стома́к иза́шли. И плу́нуо је во́ду због ка́мења, прља́ви су...

Ма́ма је купи́ла од мо́је па́ре што ву да́ли, а Да́јине ни́је потроши́ла, а мо́је потроши́ла. И по́сле сам узела на ма́му па́ре што ги је остави́ла, што ги је остави́ла за та́ту, ја́ сам ги те́ј узела за ме́не. Да́ла сам ги на та́ту и купи́ла сам о́ну ба́рбику, али искр́шена ву ру́ка. (...) Та́та ће ми купи́ти и о́бадве ће ги пресвла́чим. Ја́ ћ-има́м две

барбике. Једна ће б'уде мајка, једна ће б'уде ћерка. Те видим која је већа, која је мања...

И10

А кад су ми вад'или кр'пеља, мно́го сам био хра́бар. (...) Не ме бо́ли. (...) Искочио ми из тра́ву. И ја пипнао сам ту́ и био сам... и бра́ли смо не́што ја́ и Лена горе кад смо се врати́ли од мо́ре. Кад сам се вратио од мо́ре, ми́ смо би́ли горе да бе́ремо не́што, та́мо на́поље, на у́лицу, уз не́ку ни́збрдицу та́мо има́ једна ку́ћица и јо́ш не́ке. Ја́ једну но́ћ сам лежао у кре́вет и ту́ не́што пипкам и онда до́ђем поред на́ну и она ме пипне, па ја́ одо до́ле, па та́та пипна́, и ма́ма. Та́та реко – спремај га. А ја́ ни́сам то́ разумео, ни́сам знао да ћ-идемо. И онда су ме они́ ту́ боцка́ли и ја́ ни́сам знао да ту́ има кр'пељ. Боцкао́, боцкао́ дубо́ко и ја́ сам мно́го плакао́ и веза́ли су ми на че́ло по́јас. Ме́ни су ми веза́ли, а на мо́ју се́стру ода́вде до́вде но́га у гипс. Уби́ла се на бици́клу кад је вози́ла ве́лику бици́клу. И би́ла је код до́ктора и довде́ веза́ли. Би́ла је ку́ћи, са́мо је мора́ла да се́ди. Кад је мора́ла да си́ђе на по́д, овако́ се ву́кла и све́ је огребала́ довде́... О́дма кад сам до́шо смо би́ли на пла́жу и купа́ли смо се, а кад смо ви́дли како́ се отвара́ врата́ на терасу́ та́мо, а овако́ се затвара́. И двори́ште је би́ло ле́по, пу́но с игра́чке...

А мо́ја Ду́ња је носи́ла ча́мчић. Овде́ има ту́ но́ге и испру́жи се и ми́ смо је гура́ли та́мо и са́ма је плива́ла. А ја́ сам та́мо пливао́ без гу́му. Пр́ви пу́т сам са гу́му и са миши́ћи, а ви́ше не гу́ма. И гњурио́ сам без гу́му. Гњурио́ сам и с на́очаре, али ни́шта ни́сам ви́до. (...) Ви́до сам жи́ве шко́лке две. Та́ шко́лка се отвори́ла и све́ нам усмрде́ла...

И11

Направили смо Снешка са три кугле. Јована узме један део, Сара и ја, а Влада сам, пошто ја и Сара, баш су нам нашли највећи део, оволика кугла. И имамо бунар, и ми само ставимо такó, понекад овакó, колико је бунар, па га заокруглимо овакó Снешка, па му ставимо очи, пошто је било претешко да се направи са три. За нос узмемо шаргарепу, а за уста жар, жарчики малецки за уста. Направив се уста и два ока и дугмета са жарчики и обучемо му татину капу, може и лонац, понекад лонац, понекад капу и шал, кад неко нађе, и гранчице за руке. (...) Куче га растурило, растурило га све на парчики...

Ће се купамо, ће се играмо, ће се играмо жмурке, ће упадамо у воду. Ја кад сам се склизнао, све сам се исекó. Кад се спусти, оно, тај тобоган не ваља. Имала је нека права линија, уместо да буде крива, она права и исекó се. (...) Не ме је болело. Стави гу у воду, оно ништа, и крема и прође. Ал то у малецки базен, у велики не, у један метар и оно кад идеш, све дубље, дубље и кад прескочиш два метра. Ја рипам у два метра, тата ме је гурнуо једном, па сам плакао, али други пут нисам. Други пут сам се одма извадио. Само те повуче вода нагоре и то је. Без мишићи повуче те. А једне девојке се закрёћав у два метра. Закрёне се, овакó овде станев, они се само закрёнев и упаднеш у воду. Не плуљскав, ал мене је то стра да се закрёнеш у воду. А с мишићи кад упаднеш, одма те подигне, боље без мишићи. Тата ме научио да пливам у два метра, ја не носим мишићи. Једни су тели да ме удавив. Прво су се залетели, па су скокнули на главу. Он ги је заштитио. Они скочив преко мене, замало да ме удавив...

И12

Прошли пут су казали, прехјуче или јуче, у Радоје Домановић има много змије одомамо откуде је капија, па туј излазив змије. Треба туј да искосив па да направив

још зграде да не би имало змије. А има и иза пѣту школу. Оне идев само по крајевима, идев по школи, а нећев на табан да идев. По равно нећев. Ал' они ишли тамо иза школи и утепали змију, рекли на мог брата...

Сд што је код нас у групи нова васпитачица, тој ми је тета Ивана, тој ми је станарка. Оне имава доле зџа. Прво бија ги је оволицак, па су му ставили машну, па је оволики бија, а сд је оволицак. (...) У кавџ [га чувају], унутра ги је кавџ. Понекад га пуштава зџа...

Данас ми је сџтра у Београд, два дана на екскурзију, два дана тамо ће спава. Она у пџ сат се дигла, па отишла у школу, на екскурзију она отишла сд, сутра ће дође. Тамо ће се купа, има ве-це, треба да се плаћа ве-це. Ћ-идев у золошки врт на Калемегдан. Тамо ја сам био са маму и тату. Тата није туј био, он је био кући са сџстру ми, а ми, брат и мама, ишли смо тамо у замак. И био сам у золошки врт. Кенгури најслатки. А да виш слон, куде је онај кућа, он уђе туј, кад почне да удара у онџ шипке. Ми смо га сликали, неје тео да се слика. И тамо да видиш један овакој као орао туј, па има велики крила. Он је шарџн, тај птица, не знам како се зове, шарџна је. (...) Није папагај, има велики крила... паун... Још има кенгури, овако узмев и јџдев у руку, овакој. Нџсу ни скакали кенгури. Један глупи вук има, ништа не знаје, ни да лови. Има једна сова, не мрда ни главу, оволки очи, не се ни мрда. Куде су онија ждрџбе и коњ, туј поред тџчи вода надоле. Има и ован, коза можда, куде је тај глупи па туј. Куде су фџке туј има један крокодил зелен. Он не се ни мрдаја. А фџке не можев да те ујџдев. Има једна фџка стојала на лџд. Имали и једни колко коњеви, жути. Тој жуто, оно је било ждрџбе. А црни пантер поред туј кобилу, само овакој спава, туј ставија ноге и овакој спава си...

И13

Ја сам тела да бџдем џметница. Волим да сликам, али волим и са апарат да сликам неке лџпе слике. Ја имама апарат. Ћ-идемо да купимо темпере бџје па ћу ја да ти

насликам како ја мислим. Треба ми тако неки велики папир. (...) Не волим дрвене боје, треба да претискаш, а треба и да их режеш. Више ми је згодније са темпере...

Можда ми је другарица мајка, можда сам ја мајка и тако. Ако има и мушко, он је тата. Понекад правимо свадбу, и то се играмо. Једна чува бебе, једна кува. Дечаџи не чува бебе, тако смо ми навикли у Врање. Мој млађи брат, мислим, није ми брат, другар, он хоће на једно место да се игра, а ја сам старија од њега и већа од њега. Једна моја другарица уопште не слуша, а ни та друга, зато што ја све треба да се по њих подносим, зато што та мања нешто све што она хоће, све што ја хоћу, она то неће, што ће она по њено и ја гу избаћим...

Мама ми извадила један [зуб]. Знаш како га ја извадим? Тета ми га пипне и само га повуче надоле и све ми истечи крв. А ја једанпут кад сам баџила кроз терасу зуб, добила сам један динар. Ја кажем на маму тај дан кад сам се пробудила – мама, ће добијем пару сутра. И ја кад се пробудим, подигнем јастук, а оно динар. А ја кад сам извадила кући, добила сам један динар, али кући сам извадила. А тај дан кад сам добила у радњу код маму, нисам добила динар, зато што нисам га кући извукла...

И14

Ја имам тротинет. Светлив му точкови. Тој ми је мој тата купија. На Андреја купија једни кола бе-ем-ве. А сџд је отишја поново на рабџту, па на Огија ће купи неки мотор. Он има стварни бе-ем-ве, само су црвени, а на Андреја црни. Ја имам једн мотор скрџз покварен...

Ти не треба да гу шишаш. Моја је такој порасла. Мало сам крајеви скратила и идем шишке кад је нова фризерка. Андреј је једанпут плакаја. И Оги је исто једанпут плакаја. Мама га питаља – дал ће плачеш. Не. И отџд неје плакаја...

А Оги много воли барбике. Оде рука, оде нога, оде глава, оде друга нога, друга рука. Ја сам имала много барбике и искршили су ми ги. Дођи нешто да ти покажем. Ево

остатак од барбику. Оде ву нòге, оде ву и кòса цела. Имала је пуно хаљинице. Тој ми тета купила за рођендан...

И15

Туј сиђеш, идеш на шести спрат. Ако оћеш да се вратиш доле, само кликнеш. Има једно дугме, видиш, наранцасто, и тој ти је дугме да идеш надоле. А има једна стрелица, није много далеко, близу петицу. Нису могли да напишев, нису имали боју, па су морали да напишев стрелицу, нису имали бојицу да напишев шестицу, па су написали стрелицу. (...) А зашто те стра да уђеш у лифт? Ја сам много срећан кад идем у лифт. Ал не може да скаче ники у лифт, иначе ће пропадне доле. Немој да мислиш да има седелка у лифт. Понекад украднев понеку столицу кад ги треба...

Шангарепа ће му буде нос. Нана Боца и деда Небојша уместо да му турив шангарепу, они су му турили паприку. Морамо на Снешка Белића и метлу да му туримо. Штапови да му будев руке, а метлу ће држи да буде мало украс. Ђе му туримо неки лонац и шалче. А и капу ће му туримо...

На Северни пол ладно, много ладно. Има лед да се направи кућица. Тамо живе пингвини, спавав и седив. Кад треба да дође неки, они се сакријев у угло. (...) Па ја викам на татка ми да су птице, он ми не верује. А меда Чарли није тео да пусти пингвинчића да уђе у кућицу, ал га на крај пустио...

И16

Тој се боре неки чудовишта. Постање једн чудовиште велико и један мали и није бш оволки мали него оволки. Он је оволки. Имав и мачеви и онај други не знам, оној за ветар и онај други не могу се сетим, онај стрелац. Онај девојчица има оној за вртешку, оној црвено...

Їграм Кáнтер. Пуца се и бóмбе се бацав. Їмаш нéпријатељи и пријатељи и бацаш бóмбу на нéпријатељи и утéпаш га. А мóжеш и у зид да пуцаш да га видиш кудé је и бóмбу ба́циш тáмо у зид и она тáмо у́ђе бóмба у зид и утéпа га. Мóжеш да користиш пушке, пиштољи, снајпер. Са снајпер не знам да и́грам. Јá и́грам сáмо ону́ј жу́ту ста́зу што је свé обóјена у жу́то. Їмаш и Кáнтера. Їма капуља́чу и бéл је и и́ма црв́ену пу́шку и овакóј пу́ца. (...) Нéпријатељи су на Кáнтера...

Једанпут једна́ тéта је била овде и чика Нéнад, на тáту другáр, и ма́ма и ја́ и тáта, и овакóј смо и́шли на терáсу и пуштамо вáтромет и ја́ петáрде и Дéда Мрáз у́ђе и овакóј стави́ поклони и ја́ и ма́ма у́ђемо и поглéдамо поклони. Јá и ма́ма ка́жемо – одóкле поклони?! Оно Дéда Мрáз...

И17

Али кад јóш ма́ло порáстем, сéлим се у дру́гу сòбу. Тáта и́ма плáн, а ја́ и́мам плáн кáко ће да изглéда. Следеће гóдине ћемо да правимо у мо́јој сáдашњој сòби рáспоред, а у то́ј дру́гој нé знам кáкав ће да бóде плáн. Сáд сòба и́ма јéдан зéлени крéвет и рóзе крéвет. Јá сам прво спавáла у рóзе крéвет, сáд ту спава́ју гóмила и́грачака. Прво су спавале на зéлени, сáд ја́ спавам у зéлени, а о́не у рóзе...

Нацрта нам учитељица пикадо, али смо се задњи пúт мнóго посвађали. Сре́дњи рéд је побéдио. Јá сам у рéд до про́зор. Мо́ја другáрица Ксéнија је погóдила двáдесет, а сре́дњи рéд ка́жу да је погóдила пéтнес. А ми́ се сла́жемо да је двáдесет. И о́ви поред зи́да се сла́жу да је двáдесет. И о́нда смо се ма́ло посвађали. Јéдна дру́га учитељица је написала пéтнес. Јéдна мо́ја другáрица ни́је пла́кала због то́га што смо изгубили него зáто што јéдан дру́г из нáшег рéда, о́н се придру́жио то́м рéду и о́н нас је ма́ло исмеја́вао...

Тáко се зóве и мо́ј пáс. (...) Дóberman. Сви́ ка́жу да је мнóго óпасан, чáк и учитељица, али мнóго је дóбра. У бóкс је. Хо́ће да вас ла́је да вас поздрáви, óбично кад нéко ула́зи. Она́ нас не ла́је. (...) Тáта не да́је. Ми́ и́мамо бу́нар и поред бунáра тáкав је лóм

направила, ископала је све земљиште. И има б'уве, досад никад није имала б'уве. Кажем – тата, јел мора она у бокс, бар да буде на ланац. Он каже – није створена да буде на ланац. Ја долазим да јој донесем храну, она си сама уђе у кућицу, ја јој оставим храну, али морам брже, јер чим види да је храна, она одмах излази из кућице јер је хладно...

И18

Ја скупљам стикери, имам пуно стикери. Имам Сунђер Боб, виле Винкс... И увек се мењамо са другарима. Имам и мушки, Бетмен и то. Скупљам и мушки и женски. На Ђорђе друг скупља женски. Ја сам скупила једну ружу која светли. Не баш светли, него сија. А моја другарица Неда има неке звезде које сијају у мрак, стикери. (...) За то мораш десет стикери да додаш. Не скупљам толико стикери. И скупљам још једно – штапићи од лизалице, скупљам ги и стављам ги у моју кутијицу...

Једном кад сам била на распуст, било кишно време, ми смо изашли и нисмо видели да пада киша. Ушли смо у ресторан и тамо сам видела мог дечка. (...) Само се гледамо за време часа. Ја се правим као да га не гледам. У Вукашина сам се заљубила тачно у други разред. Кад сам данас седела до прозор, а он горе, само ми вика – где ми је Исидора, где ми је Исидора...

Бака Цеца живи на први спрат. Ми смо горе, а на поткровље немам никог. Имам два поткровља, ништа чисто није. Чика живи са баком. Чика је на тату брат рођени. Имам још из породице. Имам на мог тату не рођена сестра, неје рођена, зове се Наце. Сада је она отишла у Београд нешто да уради за докторку. Има брата Нине, јуче је дошо. Живе до Бели мост. Ми смо тамо били на пикник са учитељицу. (...) Одма поред реке и знамо причу. Забрањена љубав, овако. Један момак и девојка, и отац није волео тог момкам, отац на девојку. Па после је негде отишо. То се једино сећам. И девојка је тада пала с моста због љубави...

Ма̀ло се тепамо. Са̀д ву је та̀та, о̀на во̀ли да сви́ра, и та̀та ву је до̀нео фр̀улу из гара̀жу. (...) Уме́ [да сви́ра], има́ че́тири дугми́ћа, сва́ йста, и о̀на зна́ да одсви́ра Ёмчино ко̀ло. Је́дном, кад је та̀та до̀нео фр̀улу, потепа́ле смо се. Ле́ле, о̀на каква́ је, саможи́вник. Ка́жем – Ми́ња, мо̀гу ли ма̀ло на ла̀птоп, пошто ми́ имамо ла̀птоп. О̀на ка́же не́. Ја́ се́днем поред њу́ да гле́дам и о̀на чу́па ко ве́штица. (...) О̀на има́ ко́су ко на А̀нђелу, она́ дево́јчица што је би́ла поред те́бе. Ко́са ву је оваква́, не́што овако́, тамни́ја...

Претпро́шле го́дине кад сам би́ла, на́шла сам мо́рски кра́ставац. (...) О̀н је зе́лен, ко о́бичан кра́ставац и поме́ра се, о̀н је ко гли́ста. О̀н жи́ви у во́ду. Ја́ сам га би́ла скупи́ла у ко́фицу и по́сле сам га ба́цила у во́ду. Ни́сам га пипна́ла. А има́ш код Ки́нези љига́вци. (...) О̀н је ко жва́ка ве́лика, ро́зе, љу́бичаста, црв́ена. Ста́виш га у ру́ку, о̀но смр́ди и љига́во све́. И ја́ сам га купи́ла и у́падна ми у кана́лизацију, у лавабо́...

Мо́ј друга́р Ву́к што је са̀д тео́ да до́ђе код те́бе, данас се игра́о на ча́с и учите́љица га крити́ковала. И о̀н је има́о два́ ку́чића, је́дно ве́лико зва́ло се Ме́да, а је́дно мале́цко се зо́ве Меденко́. И та́ј Ме́да, кад су ради́ли, не́што крвари́ли му плу́ћа и, како́ се ка́же, погина́о и сџ́д су га та́мо не́где у не́ко гробље́ за љуби́мци сахрани́ли. Мо́је да је ку́че, ја́ би се обеси́ла...

Њу́ гу стра́ да пли́ва, о̀на ће да се́ди ку́ћи. Њу́ гу стра́ да пли́ва. О̀на се је́дном удави́ла. Како́ је о̀на плива́ла и во́да гу је са́мо пову́кла на базен́. Са́мо гу је во́да гурна́ла, гу́ма гу је пову́кла. Ја́ сам виде́ла и ре́кла сам – ма́ма, ма́ма, Ми́ња!...

Све́ су ми покв́арене, је́дна ми ни́је покв́арена [барбика́]. Чи́м на то́ помислим, пу́шим се. О̀на ми је то́ ура́дила. Је́дан дан ми је издржа́о снајпер, следе́ћи дан је о́дма сло́мљен. (...) О́во је кре́вет. Ја́ сам њо́ј дао́ да пу́ца и о́нда сам се ја́ засме́јао и о́нда

сам јој рекао опет да то уради и она је пукла опет и он је урадио. За цевку га ухватила. Пушио сам се. Кад би смео, пребио би је, убио би је. Барбике су им све голе, оне су им све скинуле одећу. Лице на вампире, коса им је као вампирска...

Они чекају, то сам видео. Полако пливају и одједном прсне нешто, то су као неки црвићи. Почну одма да једу. Рекли су на телевизији – боље да не таласамо кад су ове рибице у близини. И плус кит-ајкула, то је кит који је дугачак дванес метара...

Ово је најмање, дете, мама и тата, породица зомбија. Волео би да могу да убијем зомбија. Некима су већ одрубљене главе, али кад га пуцаш са пушком, може да се убије. Дракула више личи на човека. Кад би му се скинули зуби и кад би му се офарбало лице боје коже, био би човек. И знам Саву Савановића, првог српског вампира. (...) Вампир и дракула је исто. Крваво лице, сиво тело, поцепана одећа. Ако га угризе, постаје и тај. (...) Ја овако урадим у телевизор кад је неки хорор филм. Ја кад сам видео зомбије кучиће, то није било страшно. После су дошли прави зомбији, нисам их видео у лице, али су потрчали и одмах сам променио канал. И онда је дошао један човек и прегазео их...

И21

Ја сам гледао један филм, Супермен. Подиго је језеро, заледио га је, подиго га је са један прст, а оно језеро велико ко пет Александровачка. Он га диже овако и лети и на фабрику. (...) Запаљена је била. Он га диже на конопац језеро, а то је стиропор. И гасив, гасив, оно неће. И има нешто страшно што се десило на једног човека, постао је пола-пола. Био је човек, па га је Бетмен ударио и он је пао у ватру, овако, и изгорело му туј лице. Али то је овај најновији филм. Ај да причамо од стари. (...) Бетменов је филм и неће да га направе да је од челик, него ће да га направе као човек. Није као у стари филмови. Он је од челик. Направив га, ништа. Овђ бам, одлети на Марс...

Па ја сам тјј терориста у игрицу. Ја идем код једног човека. Он ми зада задатак да нађем тројица дебељана, тројица да их нађем, да ги убијем са оно. Такав је задатак. Они су дошли и опљачкали кућу и ја морам да одем и с нож да га убодем у срце. Задатак имам најтежи који не могу да га пређем, треба да скочиш од мост у воду, да допливаш у океан. Како скочиш у воду, у океан мораш да избегнеш ајкуле кад те нападају. Оне те нападају са све стране. Ти гледаш да одеш доле, да стигнеш до другој земљи. Ја доле убодем ги и нестанем. Ја ги убодем ту доле. И ража ме је напала једанпут. (...) Раже су јаче, она је добра животиња, само кад се дира, али кад нападне са зуби, ту, и само гу спљошти са зуби. Једног човека из Врање је убила ража кад је ишо за Бразил. Ишо је с неки брод. Мислио је да ће скочи пошто је био овако. Ту је Бразил био, а он је био овде. Он је мислио да ће скочи и да ће доплива до Бразил. Чинило му се да је ту Бразил, а Бразил је још тамо. И он да скочи, плива, плива, нападне га ража. Ража туј...

И22

И он је тамо нашо жену, ал та жена исто из Врање. (...) Да, у Врање је рођен, иначе је из Панчевац, из село, тамо доле код Пчињу, ту близу границу Македонску. И кад је моја баба умрела, прошло неколико година. И онда кад је баба умрла, он је остао још једно четири година код нас. (...) Није му било досадно, него је нашо с ким да живи тамо, упознао се са том женом. И онда он је отишо у Београд, ал прво су живели у један стан који су плаћали. То је као код нас само што је био стан цео. И онда су продали тај стан, јер су га кроз после закупили да га не плаћав, него су га скупили. И кад су га скупили, продали су га. И тамо, пошто се други стан правило, они су живели у овај стан, док се тај не изда. (...) Имали су већ купца за овај, али чекали су, рекли су да кад се направи овај, онда ће да дав тај за овај...

Нису, они су се крили по села, крали од сељаци. Добро, и партизани су мало крали, али морав и они да преживљавав. Четници су узимали од сељаци. Војвода Драшко је

имао једну просторију, као ова просторија, и ту се крио са десет-двадесет четника. (...) Против Бугари су се четници борили. Они су се наводно борили против Немци, убијев неког Немца, као да су они против Немци, а у ствари су они били за Немци. Гледао сам исто један филм, партизани и четници, и идев они овако, идев, а партизани се кријев да би ги утепали, да партизани убијев четници и Немци. И онда они се кријев и један човек, знаш шта је урадио, тенк пун с људи...

Једном, она је била оволика, и ја сам имао пет године. И сестра ће ме учи да возим. Учим велику да возим, а већ сам научио са два тачка. И ја возим и не могу кочнице, не могу да скренем. И тета нека с колица, и ја у себи, не могу да кажем наглас. И она види да идем накуд њу. И она скреће, али ја не примећујем уопште то. И ја закочим и бам доле. Мање-више у бебу што би ударио, ја би прелетео преко циглу...

И23

Ја имам брата и сестру од ујака. А од једног ујака ујна ће да роди једну девојчицу Дарију. Они живе у Нови Сад, а Андреа у Дубаји. (...) Мој брат, он прича српски, а енглески све разуме, а учи и арапски. А моја сестра Маша, она је њему рођена сестра, она зна да каже мама и тата на арапски, а има три године. (...) Кад сам била на његов рођендан, и кад смо били у играоницу, колка играоница, већа од зграде, овде све малеце. Тамо једна играоница има као неке топове, испљујеш мале лоптице. Има као рукавица, наруквица нацртана, као храна, као дају ти папирни. А има тамо не пица – плескавица да бираш, него оне као шницле али само у облику звездица и кружића... Али какве смо поклоне добили! Правиш диносауруса и имаш калупе и бојиш са бојама кад ти се осуши. Мени су дали један...

И тата ће да нам направи као ту полице и оне што имају принцезе, као да се затвара, као оне завесице. Ми ћемо да имамо собу кад креветићи стигну. Наручени су креветићи да се праве. Наручили смо код једног мајстора, па ћемо поново да

премештамо ормаре, па сто. Имаћемо једну полицу ту код врата, па полице за луткице, за књиге код креветића...

Одсад су почеле казне. Следеће године она почиње казну да добија. Једном сам добила казну да не идем на рођендан. Ал, фала богу, тад дао ми је тата да се играм напоље, а девојчица одма поред мене живи. А ја сам била код ње на крају њен рођендан, па смо се играли на компјутер, па смо облачили луткице, неке барбике, па као бирамо фирму...

И24

У моје село има бака и дека, а тамо ми живи чика и стрица. И онда они кад су чували мацу, она је скочила код мене у крило и случајно ме огребала. Кад је моја маца била мала, моје другарице из оделења су дошле и чували смо је, па је дошла код једну другарицу у крилу и случајно, она се плашила, и та девојчица је хтела да је скине и она је огребала...

Моја тетка тамо живи, у солитер, на седми спрат. (...) Прво сам смела, па после сам се мало уплашила зато што може да се поквари. Тако ја и мама кад смо ишли, није могло да се отвори врата. Морали смо опет да пуштимо лифт да иде зато што смо држали отворени врата...

Имали смо двадесет осам у први разред па је један пошо у други разред из Бујановац. (...) Кад му неко нешто каже, он неће да послуша. Сад се мало опустио, ал у почетку... Учитељ га је преместио на једно друго место зато што је он виши, а једна девојчица носи наочаре и учитељ је реко сутрадан тако да седну, та девојчица на његово место. И он је сео на своје место где је био. Девојчица му је рекла да се помери, он није хтео. И тек учитељ кад је дошо, тад се померио...

У сѐло сѐдим по пѐтнес, дѐсет, двајес [дана]... Заборавим на школу. Ѐмам јѐдну сѐстру, њона долази. Заборавила сам ву рме како се зѐве. И долази и рграмо се. Ѐна украде јаја од бабу и искршимо и мутимо ги у зѐмљу. (...) Баба не мѐже да сазна. Једанпут гу је баба мѐја видѐла и затворила гу је. Била је под казну једѐн дан, али и ја сам ршла код баку и рѐкла – бако, мѐже ли да се њона пушти. И њона ми је дозволила и ја сам се играла с њу. Ѐна увек кад дође, краде јаја. Једанпут неје смѐла пошто је рѐкла мѐја сѐстра, и ја сам рѐкла. Ѐна воли да јѐде и да их краде...

Ја гу тѐрам мѐју сѐстру. Пала рукавица, па њона гу узѐла, тѐла да си гу узме. Ѐнда, ми смо тражили, и њона је рѐкла – није на сѐстру ти, него мѐја. Ја сам рѐкла – ти крадеш. Одсѐд ја нећу с њу да се дружим. (...) Испала је тако ту негде и сад је добила рукавице нове...

Само си ги пуштим унутра и њоне су мирне. Ја гу зѐвем мацу овакој и њона си дође. Ја чим устанем ујутру рано да пијем воду, па си зѐвем мацу и њона си дође и спавамо. Ѐна воли само да стави прст у уста, али не гу уапе. Ѐна ме не уапе, само узме овакој стави ми прст и не ме угрицка. Ја трѐба да добијем од једног дѐду, једѐн дѐда Јѐва, њон ради као поп, рма пуно кучићи и једно ре узме за нас...

У други разред смо ршли на Златибор, али ја нисам ршо пошто сам ја био на Тару, на мѐју планину сѐдам дана. (...) Не мѐја, него рдем тамо. Пошто је мѐј тата војник, њони се мѐњају на сѐдам дана, прво један рде, па за сѐдам дана рде други и тако мѐј тата кад стигне на рѐд, ми рдемо. (...) Ѐма на Тару базѐн у хотел и то бесплатно. Ѐма и сауна. Ја кад сам се вратио и тата ми је рѐко оврј пут да р-рдемо, њоно не рдемо, а тата ме је пријавио. Видѐо сам на Јѐленин профил на Јѐленине слике јахали су коња. Ја кад сам се вратио од Тару, ја сам рсто јахао коња. Тамо рма да се узрјми коњ. И ја

сѣднем на коња и јашим га. Има и велики пѳни, ја сам пѳнија, а мој тата је великог коња. Он колки је, као овај телевизор. Човек га држи, само мог тату није држао, мене и моју сестру је мало држао, а мог тату, моју маму и моју велику сестру није зато пошто реко им је како се то управља...

Ја на филм кад сам гледао, велико, дубоко море, велико, плаво, дубоко море. Има три ајкуле и људи. И ајкуле ухватив... Једна жена овако извлачи се из воде да побегне на ајкулу. Она гу ухвати на пола и овако гу тресе. И они су ухватили ту ајкулу и једна жена докторка јој је дала вакцину да буде памѳтнија, да су те ајкуле памѳтније. А ајкула се тако трза, трза, а човек није то видео и она овако. Он вришти, један човек рипне на ајкулу, овако гу држи, одвеже ајкулу и пушти је у море јер су они живели на море. И они нису могли да излече њега јер је била велика клима, таласи су били око два метра. И позвали су хелихѳптер да изнесу тог човека. И они како су га износили нагоре, кабал се спуштио надѳле и вода овако ѳднела човека. И ајкула га ухватила, овако патара. Вуче хелихѳптер овако, удари једно од плин и пукне цела та тврђава. А људи су још живи. А ајкула узме ту тог човека и патара га, узела га, како је једно стакло, баѳи човека овако, гурне га, он одлѳти у стакло, стакло пукне и буде поплава ту где су живели људи. И они кад виду то, они побегну. Један Картер, он се зове Картер, ушо је у море без ништа, само с пераја и с маску и хтео је да га ајкула појури да ухвати ајкулу. И он је прескѳчи и ухвати је за пераја. Она како овако да га уапе, он овако се склѳни и ухвати се за пераја и закачи неки чип. (...) Она је стварно јѳла људи. Једна жена је упала у воду за Картера и Картер је пожурио да је спаси, али ајкула је појѳла ту жену, ухатила је овако, патара. Картер кад је видео то, ајкула је почѳла да јури Картера и он се јѳдва извуко из воду. Али на њега ајкула тела да откине главу и руку. Овде ајкула са зуби овако тела да исѳче руку, само га је мало поткопала, ал мѳсо му се видѳло...

И27

Имам куцу, а мачку сам имао, ал' не знам где је, не знам, отишла је негде и кад смо били овде прошле године, кад је био снег, ми смо били овде и она се изгубила. Пратила нас је, ја гу вратим, она дотрчи. (...) Ја сам је мазио, мазио и она мене је запамтила и дошла је кући ујутро. Ја сам видео да је испред, чека. (...) Последњи два-три месеца кад смо били овде у снег, ја сам био до пекарицу и она ме је пратила са сестре и ја сам ишо и она је негде нестала, отишла...

Има петарде. Ја тако да баџим и овако сам држао и ја на сестру упалим јакну. Била је осмуђена. (...) С упалач само запалиш овако и одма баџиш да не експлодира у руку. Ја сам направио са сестру звезду петарде овако и запалио сам и оно је ишло овако и све је пуцало... Нисам тео, мама ме није пуштала да се одвајам. У пети су моју сестру пуштили. Она је била у Београд у пети разред на два-три дана. Ја ћу да идем у трећи разред у Јагодину сад. Ићи ћу са школу. (...) Ове године нећев да идев [на екскурзију], требали су да иду у Сокобању. (...) Не знам, има мало деце у оделење...

Пас Луна, ротвајлер. (...) Понеки пут је шетамо. Ја гу храним два или три пута. А имала је шес бебе. Ми прво их нахранимо и дадемо на куцу. Она је две или три појела, скидала јој главу. Нервирали су је, само су цвилили, ал то после дан неки. Ја нисам био ту...

И28

Ја сам био поломио обе руке кад сам возио бициклу. Овде једну, једну туј коску, а овде, на ову руку сам носио доведе гипс, а на ову доведе отприлике три-четри месеца. (...) Возим ја бициклу са братом и сестром, без помоћни точкови, био сам тад мали, тад сам умео да возим, возио сам. Возио сам се тако са брата и сестру и одгоре кад сам почео да јурим надоле. Имали су дрва и пошто су ишли кола, ја сам скренао десно, нису ми радиле кочнице и овакој сам ударио у дрво и паднаја доле. И плакао

сам. Одма брзо у кола. (...) Миљана и Милан су чули и рекли су на деду, а деда је позвао бабу, баба тату, а тата маму и у кола, у Ниш. (...) То претиснев коску, па вучев рuku, осећао сам ко да су извукли целу рuku, много болело. А и кад стављав гипс, исто боли. Повучев рuku и ја гу не осећам. Кад сам окренао главу, они дотад само навучев на рuku гипс. (...) Ја сам овако [јео], овако су ми биле рuke. Нисам ни спавао, само сам тако гледао. Ал кад сам тако јео сладолед, леле што ми је било ладно на рuke. А тек кад сврби испод гипс, доведе је гипс, а овде те сврби на средину, па узмеш грану неку танку испод гипс и чешаш се...

А јеси гледала хорор филм Лептирица? (...) Леле, Лептирица, то је једн човек. Овакој помери и сика кроз ролетне и после обуче једн костим и овакви вештачки зуби. И нема рuke. И дође овакој и само у човека забије зуби, ту у врат. Па му онда исцрпи врат и све овакој. И исцрпи му главу, па му после попије крв. И једанпут у ноћ на брод теја човека да га убије и тд искључисмо...

И29

Сад смо се посвађале. Ми смо се једанпут за глупос потепале. Овде на физичко. Наставник је дошо да нас раздваја. (...) Овако је било. Играмо ми кошарку и лопта је удари тачно у ногу. Ја кажем – нога, јер играли смо на цео терен, јер није баскет па да нема нога. Ја кажем – нога! И она за то време, девојчице из мог тима узму лопту, и она приђе мени овако и ухвати ме за леђа и каже – мрдне ли се неко, све ћу да га убијем. Стварно ли ће ме бијеш? Стварно ће те бијем. И она ме ошамари. Она се окрене, па је ја шутнем, ја се окренем, па ме она шутне, па се она окрене да побегне, па је ја ухватим па је гурнем, ал није пала. И ја овако стојим и она се окрене и гурне ме овако и ја се мало накривим и дође наставник и само што гу нисам ударила. И он – шта је то? И после чим се завршио час, она се фали како ме она мене тепала. Нек се фали она, нека сви мисле да ме она мене тепала, али ови што су овде, они знају истину, они причају што је истина...

Ево, на пример, с ма́му, са́д мо́ја тѣтка ће да се у́да а́вгуста и са́д мѣни не сто́је хаљѣнице, ру́жна сам у њѣ, и дебѣла сам у њѣ, не сто́ји ми и грóзно ми и не́ћу хаљѣнице. А ма́ма ме свѣ тѣра хаљѣнице, а ја́ ка́жем – не́ћу хаљѣнице. И по́сле ка́же – а́ј, онда су́књу. Не́ћу су́књу. О́на ме ова́ко пу́ста, а ова́ко свѣчаност кад је, мо́жда неће мо́гу до́бро да изабѣрем и тако́ то́ и она ми не да́је...

ИЗО

Има́ју ба́ба и де́да што је оста́ло од на́ниног о́ца, и ту́ у Беóградску има́ју ку́ћу. Кафа́ну смо држа́ли Три шешѣра, ту́ код го́рњу ауто́буску, ту́ на па́ркинг. Лока́л је од на́ниног бра́та и онда мно́го је кири́ју тражио́ јер су се свађа́ли не́што око на́следство. Мно́го је кири́ју тражио́ и онда са́д мора́о је да затво́ри јер нѣсу мо́гли да пла́ћају. О́ни ви́ше се у ду́гови ували́ли. И са́д до́шо не́ки но́ви, не́ки пице́рију ће др́жи и ду́пло ма́ње му кири́ју тра́жи. (...) Со́бе су на њѣног бра́та ал ми́ ту́ го́ре има́мо, спо́јена је ку́ћа и онда смо поде́лили као на ста́нови и ту́ има́мо не́ки про́стор. И до́ле гдѣ је би́ла та́ ку́ћа лока́л ће пра́вимо, па ако́ има заинтерѣсовани, онда ће изда́јемо, а ако́ не́ма, ми́ ће пра́вимо не́што...

Неће до́ђев не́ки, ре́цимо, сеља́ци, у́век дола́зив тако́ не́ки љу́ди што разуме́ју. О́ни сѣд као дру́гари ови́ из оделе́ње – како́ можеш ро́дитељи да те гле́дају, како́, ре́цимо, на сце́ну се љу́биш с не́ког деча́ка. О́ни уопште не́мав про́блем с то́ј. Ја́ сам им ре́кла – то́ нѣсам ја́, то́ је мо́ја у́лога, што би́ ре́кли, то́ нѣсам ја́, то́ је мо́ја ша́ума. Ча́к, ро́дитељи ме потиску́ју на то́ да ја́ поне́кад ка́жем – не мо́гу то́ да ура́дим. И о́ни ми ка́жу – мора́ш ако си то́ изабра́ла, немо́ј сѣд да изво́диш. Јер о́но са́д мно́го би́ их измучи́ла. И дава́ли су и па́ре за то́...

Не дру́жим се ја́ са дру́гарице из оделе́ње, ско́ро с ни́ког се не дру́жим. Ми́лица ми је ту́ најбо́ља дру́гарица из оделе́ње, а оста́ло, ове́ по́тпуно су не́како дру́ги свѣт, свѣ их зани́ма како́ се не́ко обу́ко. Ја́ одмале́на тако́ сам дру́гачи́ја од сви́. Одбацува́ли су ме мно́го и нѣсам има́ла дру́штво. Ту́ у глумачку радио́ницу пр́ви пу́т кад сам до́шла, сви́

су ме одбацували, њих фејсбук занима, па како се неко обуко, па како те овај погледао, па момци. Они су одма приметили да сам ја друкчија од сви, никад ме то није занимало. Имам сад најбољег другара и најбољу другарицу из осми разред. С њи могу б'ш све да причам. Буквално су ми ко родитељи, увек ми дају савет за све и увек ми помажу. Буквално никад не би очекивала од неку другарицу...

ИЗ1

Данас смо имали први час код њега. Он уђе, седне, напише коју страну на таблу, а ми, прве клупе ове, ми га слушамо, а ови позади катастрофа. И он тако кад му све већ преко главу, дође, каже – ај, вадите, диктат. И ми се тад ућутимо онако, али опет иста прича све. Ми имамо много тако богати деца у оделење, на Јову Змајевца, на Ћиру Златара. Неваспитани су много и они га највише зезав зато што знав да ги наставници ништа не можев јер отац, татко му ће заврши све преко везе...

Пошто је наша разредна Весна Продановић предавала на њено оделење, што је она била разредна на њи, предавала им је и давала ги је лоше оцене. А није она строга, она ги даје оцене по заслуги. Треће и четврто оделење нема везе с везе деца, и ова намерно да се супротстави и на нас ни дала све лоше оцене. И ништа, један дан она ни каже – ајде, дођите да одговарате ако оћете да поправите оцену. И ми дођемо сви. Ајде, наставнице. И ми, оно, срећни, ће поправимо оцене, сви двојке, тројке имамо, леле. И ми долазимо до врата – ајде, наставнице. Она теше сас кола да не згази овде кад је улазила. И долазимо ми и она што ће ни каже на нас, дође овако, до врата дошла је, окрена се и рече – ајде, сви кући, нема ни тест ни одговарање, те које имате оцене, те ће да вам остану...

Човек у пензију, што да ти кажем. Радио је у Вук као професор, радио је у Змај и у Влаسه, предавао је физичко. (...) Малџак такој, неје баш малџак. Био је добар фудбалер, тренирао је тако и баш је дуго тренирао и познат је по то, најбољи је био у то време. Већ је човек у године, има он седамдесет године, бринемо се, сам иде, кој

зна што може да му се деси. Баба каже – па, скраси се, човеку, више, седи мало, одмарај. Не, он је такав човек, не може, не га држи место. А баба староседелац, у кућу се забила, нигде не иде, то понекад само...

ИЗ2

Гледам у биоскоп три-де филмови. У пет-де гледао сам сви филмови. Најбољи је Франкештајн. Он је најстрашнији. Тресе се много, улази ти у неку лабораторију. Ту су мозгови, видиш Франкештајна како лежи, оживљава и почиње да те удара. Видиш мозгови све и Франкештајн стоји овако, али је заробљен. Ломи те ланце и почне да те напада. Јури те. На крај на гробље он излази и овако да те ухвати и ти погледаш у ту рупу и он ти скочи...

За Први мај идем с татини пријатељи на Пчињу. Ће правимо роштиљ и ће пецамо рибе, ће ухватимо пун цап, ће купимо мамац, нови штап. (...) Прошли пут сам упецао оволку [рибу]. Откад сам завршио пети разред, почео сам да пецам и много ми се свиђа. Мој тата не пеца, то ми је природно да знам да пецам. Мој деда уловио, причао ми је, уловио сома оваквог на језеро у Мађарску, оваквог сома. Ал није га ухватио са штап и удицу, него како је била једна рупа ограђена с камења и ту сомови улазе и он си ставио ноге и после га је овако подиго сома. Ал га је угрзао за прст. Каже да га је болело и да му није било пријатно...

ИЗ3

Причао ми је што је имала једна малецка црквица, и пошто су се сви удавали у ту цркву, спуштали се с коња, сватови се спуштав. Пошто су се они тамо удавали у време Византију, један пар се удавао. И сад, пошто је требало са коња да се обиђе црква, младожења је први стао на коња. И како је пошо, он је прошо поред тај круг, а она је била на брдо, та црква, и како је прошо поред тај круг, нешто је коња повукло

и он је пао с туге лици, доле је пао. И младожења насред свадбу умрео је, с туге лици је пао. Нешто је коња навукло да пође доле, као да је имала нека сила, повукло је нешто коња да падне доле. И кад је млада видела што се десило, и она је узела коња и она скочила и више се нико није ту удавао. Све до дн-даньс ники се не удава у ту цркву, само се моле...

Ми четири смо били у собу, моји другари из одељење. И сад мој тај другар је реко – људи, ја неће спијем уопште. Ми сви тројица рекосмо – не, бe, ми ће си погледамо малка телевизор, па ће си легнемо. Дуле, ај се зајебавамо. И оно, те га, пола два, ми целу ноћ нисмо спавали. Пола два, ете га мој другар. И после он је имао два хелоуа на прозор. И ми смо се целу ноћ зајебавали. И такој зајебавамо се и суд како су били хелоуи до прозор, и ја отворим прозор – ај, устај, Алекса, да се зајебавамо, ај ће ти бацим хелоу. Оставите ми хелоу. Ја узем, приђем до врата, и како су кревети били, узем затрчим се и скочим у кревет. И другар ми – чекај да пробам и ја. Те га Саша географичар отвара врата – куде ћеш, куде си пошо? У ве-це, наставниче. А ми, ноге ни само вивив онакој кроз врата...

ИЗ4

Био сам у пети разред и осми ће чекам. А у шести разред је исто било, а ја несам ишја. Ишли у неки дворца тамо, а мој другар и још једн из друго одељење заглавили се у неки тунел. Видели да ги нема. Имали неки ходници, оно кад се угасив света, туј једн поче да плаче. Имао је и неки хотел на картицу. И манастири смо обишли. И туј једн човек је продаваја играчке и ја седнаја сам и узеја сам нешто да видим и он вика – платија ли си? Ја викам – платија сам. И узеја сам си...

И кампонија се исплати, за једну вођњу осамдес иладе се заради. Мој ујак, мислим тако ми се пада, иде у Грчку, Црну Гору. Има доста да се вози, два дана, неје једноставно, мука је то. Добро, он може да прспава, даде му рок да отиде. Идеш у тој место и можеш да преноиш у хотел. Дадев ти, на пример, три дана да стигнеш до

тој место и да се вратиш. На пример, пет дана да стигнеш у Црну Гору. Далéко да возиш за мéсец дана. А кад се иде по главни пút има брзине доста. Има доле путеви више да се возиш. Возио сам се ја у овíја што идев по шуму камијони. То је мно́го тешко, трéба да с паркира, оно, приколица дугачка. Волим и аутобус, али камијони су ми лéпши и бóљи...

Засекирам се такој људи што се мучив и овој што на Кóсово, пошто они мóрав да спавав сас отóврени очи. Не знав кд ће ги бáne неки да ги утепа. Гледао сам неки снимци како се неки Албанци попнали на цркву, оно црква гори, а крст искршен...

С најбољег другара сам се скóро потепáo. Имали смо руски у исту учионицу. Ја сам почео први да га дирам. Оно што се ради клик-клак, почео сам с тој да га ударим. Он трпé, трпé, још смо били на час, ја сам се шалија с њéга и потепасмо се. Потéко му је крв из нос, мóжда од нервозу, што сам га зезáo, он има слаби капилари. (...) Неје тај наставница била, библиотекарка је била. И одвела га доле. И ја сам се пришуњао и отишо сам доле и помирили смо се...

ИЗ5

Мéни математика дóбро иде ал за школу, а кад одем на такмичење... Прóшла наставница нам је рекла дан пред такмичење да имамо такмичење. Ја сам прóшле године четрдéсет чéтири освојила, а сад нула. Урадила сам ја сви задаци, ал' ништа нису хтели да ми признав. Не знам, мóжда и нису тачни, а мóжда и нису тели да ми признају. Они су нам дали задаци од општинско и ми смо то јутро вежбали. Са друштво смо отишли и вежбали смо, питали смо разредну да одсуствујемо тај дан из школу...

Возимо и ролери. Сáмо сам поломила ролери, они су стари. Ја кад сам била мала, добила сам једни пластични ролери од тétку за рођендан. Почела сам да их возим по кућу и после су мама и тата старијој сестри купили онакó озбиљнији и онда смо почели да их возимо напоље. Ја полако, полако... Ја сам другарицу научила да вози,

она није знала, није имала везе, није смела да се пусти. Држала сам је. И скејт-борд сам покушала да возим с другарицу. Седнемо онако на скејт-борд, па се спуштамо низ мост. Кад сам била у Ниш, били смо код једни пријатељи кад ми се мама баш порађала, тамо смо спавали код њих. И они имају исто унуци који су у Врање, а мама и тата се друже са њихови родитељи, зато смо били код њих у Ниш. И они су тамо дошли, тај други је понео скејт-борд и онда смо се спустили...

Само сам мало плачљива, ја сам таква по природи. На пример, кад се изнервирам, па кад гледам неку серију и кад ме нешто растужи... Ја сам пре неколико године била на фолклор овде у школу и онда смо ишли на Охрид да би играли. И био је један фотограф и он је повео своју ћерку и сина. Ћерка има девет сад године, син је седми разред, а ћерка је прва година. Ова најмлађа има тумор. Ишла је у Чешку. Прво се лечила у Србију. Она сама скупила паре и отишла, али касно, нису успели. Сад има четрнес сати да се врати, за четрнес сати она треба у колима хитне помоћи да дође доведе да би видла брата и сестру. Она је много слатка. Кад смо били на Охрид, била је много слатка. Ја сам била заљубљена у њеног брата кад сам била малецка. И сад ми је баш жао, замало да заплачем кад сам прочита. Отац јој је много добар, он нас је сликао тамо. Не само што нас је сликао, ми смо се много дружили...

ИЗ6

Почне опет нешто да прича, али на мене ми глупо да се смејем, ће помисли на њега и онда не знам дал да се смејем, дал да не, стра ме некад. Тражи, али не предаје. Мене ме стра јер ти ако не знаш, он каже – како не знаш? Брат ми каже он кад је био код њега, код истог наставника, и он каже уопште нема код њега одговарање. Пита – децо, оћете ли да одмарате ил да радимо нешто. Да одмарамо. Добро, онда одмарајте...

И Сиљу гледам. Од скоро сам почела да гу гледам. Кажу да је добра. Боран гу је муж ваљда, ал на силу се удала за њега да не би гу убили родитељи. Девојка се зове Сила,

па се венчала, па га заволела. Нека девојка се појавила па гу на Силу смета. Па су се били свађали, па је затруднела, па је тела да абортира...

Дошле су биле другарице ми код мене и почеле да се свађају. Ја реко – мене немој да ме мешате, нећу да се свађам. Оне су се свађале преко фејсбук са туј другу другарицу. Нешто онашање ги сметало и оне ву рекле и онда почеле да се свађав. Тјд је био распуст. Свађали су се од мене са ту девојчицу и после она неће са мене да прича, а ја не могу да схватим зашто. После шес месеци нисмо причале, до прошлу недељу, од прошлу годину. Бјш дуго нисмо причале...

Ја обожавам кад треба да идем на другу страну. Мислим да је ту на Промају имала раније кад сам ја бјш била много малецка жичара, сјд су гу поново отворили. Тага ми беше причао. Ову годину несмо били, али тага ми беше причаја. Знам ко малецка не сећам се кад, знам да смо скијали. Ја тад нисам, ал брат и сестра ми су скијали. Ја нисам смела, малецка сам била...

ИЗ7

Сад је као експеримент. Највероватније ће буде и за остали, јер они ако прођев добро, а ако буде лоше урађено, онда се укида и само се рачуна математика и српски. Ово су скроз помешани задаци, из збирку ништа. Слични су задаци, али исти задаци не. Било је нешто и из збирку. Код нас сад стварно ће буде тешко, историја, географија, физика, хемија, биологија. Ја се не плашим за географију, то ће буде оно најосновније, острво и полуострво. Биологију, ту већ имам много доброг наставника. И хемију и физику Раша нам предаје...

Требала је да се откаже играња. Полицију је директор позвао јуче и данас. Са неке шипке су се тепали, не знам, чујем приче да је било и са нож, не знам. Они су се свађали и пре. Знам код нас кад је било у нашу смѣну, они су зато што је један на другом узео столицу и онда су се зато свађали. Добро, они сад преувеличавају да би испали фаци, да су у центру пажње...

Тој за следећу недељу ваља сигурно, још нико не зна, рекла нам је наставница, али на никог да не говоримо. Тај дечак је син на једну учитељицу из школе, из другој школи, а тај други ситан, ситан. Био је он малопре у школу. Код нас у прво полугође била је баш туча, заказали су двоје, па онда се окренало, па ти двоје завршили су они, честитали су један на другога и онда су се следећи тепали...

ИЗ8

Њене другарице и одбојку тренирав ту у школу, и кад имава утакмицу неку, понекад иде с њи. Тренирала је одбојку, па месец дана није ишла на тренинг, нешто није могла, не сећам се. И тренер је тражио да плати тренинг, а није ишла цео месец. И исписала се. И сад можда поново ће почне да тренира зато што не тренира више тај тренер...

У петак је требала да буде играчка али отказали су зато што су тели да се тепав, тепали су се дан пре играчку, па су опет тели. За играчку су се договорили, па директор и наставници су сазнали, па су отказали играчку и сад у петак опет ће имамо. Они су, данас кад смо дошли у школу, опет су тели да се тепав...

Иде у школу за чаробњаци. У први део тек сазнаје да је чаробњак, а у задњем делу се говори... највећи непријатељ зове се Волдемор. Он у први део говори како је... Он је живео са мајку и оца у кућу. Мајка и отац су му били чаробњаци. И тај Волдемор је ушо и убио његову мајку и оца са чаробни штап. И да убије њега, на њега му је само ожиљак остао. А тај Волдемор је погинуо. И сад он се враћа полако у сви делови, и на крај, ћелав све, грозан, у пети део поново се роди, врати се и после окупља људи, оће да га убије...

Финте радимо, дриблање ко у фудбал с ноге кад издриблаш. А овој с руку, пођеш у лево, десно и само шутнеш. Цимнеш га у лево, он отидне тамо и ти пођеш у десно. Ми играмо на мали голови и туј загревамо се. Кад смо више, играмо ко праву утакмицу. (...) У пети разред је дошо тај тренер овде и тија моји другари су се уписали. И наставник из физичко ми је реко да се упишем, и ја сам се уписао. Милош из наше оделѣње је голман у шести разред. Ми смо тражили голмана, треба ни голман за шести разред кад имамо утакмицу, а несмо имали голмана, и он је дошја за голмана...

Ђоте, такој по ујку. Они га сви туј познајев наставници и назвали ме Ђоте. Он је пријатељ на наставника из физичко...

Један човек мртав је био и сад убија људи. Маску има, лице му грозно. Има нож и убија ги. И на крај, на пример, неко преживи. Има, ко у једној болници, он је мртав био и он једанпут се пробуди...

Ја гледам један човек како преживљава. Одведев га у пустињу с једног човека с камеру. Нађе неку животињу, уфати је, испече је. Има нож. Он и живо месо једе. После дођев по њега, идев са хеликоптер, видив камиона неког...

Он узме си лаптоп школски, уђе си на фејсбук, зада ни на нас задатак. Чим почнемо ми да причамо, дѣре се. Онај пут код разредну нашу слао нас је због оловке. Нису имали три ученика оловке и разредна рекла тамо да... извињавамо се, ће имамо. Ал' треба и он да има нешто, ако ученици немају, да позајме...

Они су из Македонију, али живе тамо у Шведску. Па наређамо на улицу, па ватромети све наређамо. Ја запалим ватру и једн у кућу. А знаш што су радили. Није била Српска нова година, а ми смо рекли да је Српска пошто су долазили да ни

звонив на кућу. Није била Српска, био је неки дан пре Нову годину и ми ватромет кад смо купили и све то. И ми ајде да испробамо и ставимо неки ватромет и петарде неке јаке. И шетају кучики онија пензионери, много има кучики тамо што шетав. Долазив на врата, звонив. Ја излазим, зашто, не разумем, викам – чекај. И долази моја стринка и рече Српска нова година. А добро, добро, извините...

Онај пут испадо ја крив. Тамо Никола један тај што је мало немиран, овде Марко, а ја у средину. Он тамо у другу клупу, а Марко с мене седе. И они гледав ме, смејев ми се, гледав ме, свиркав, ја се изнервира. Наставнице, не могу више да ги трпим. И почна нешто на наставницу из хемију. Она вика – ти си почео сада да правиш галаму, идеш у другу школу. Ја си узедо ранац. Има да предложи она на Веће да идем у другу школу. Ја узем ранац и отидем у задњу клупу и викам – ја сам у другу школу...

Тамо је ладно. Ја кад сам био фудбал да играм са школу, у Врање на мајицу идемо, а горе у пет сати није хладно било. Јакне смо понели. И ми нагоре идемо, у аутобус се ознојисмо, скинемо се. И ми смо отишли горе, и Нешко нам каже – облачите се. Има да измрзнемо. Ми излазимо, леле што је ладно. Они се навикли тамо. А ми унутра утрчујемо, на радијатор одма..

VII. ПРИЛОЗИ

УПИТНИК¹³¹

ОПШТИ ПОДАЦИ

Школа: _____

Разред: _____

Пол:

а) мушки

б) женски

Образовање родитеља:

оца _____

мајке _____

Место становања (центар / периферија): _____

ПИТАЊА

1. Да ли говориш исто у породици и ван породице?

да не не могу да проценим

2. Да ли сматраш да свако треба да чува обележја свог месног говора без обзира на то где живи и у свим приликама?

¹³¹ Питања у упитнику су преузета из упитника у зборнику *Говор Новог Сада. Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине* (2011).

да не немам став

3. Да ли се у језику врањских медија и школе испољавају обележја месног врањског говора?

да не не примећујем

4. Да ли сматраш да је прихватљиво да се у језику масовних медија и школе испољавају обележја месног врањског говора?

да не немам став

5. Да ли сматраш да школа треба да исправља обележја месног говора?

да не не знам

6. У свакодневној комуникацији користим:

а) само дијалекат

б) само стандардни језик

в) и дијалекат и стандардни језик у зависности од ситуације и саговорника

7. Стандардним језиком треба да се служе:

а) образовани људи

б) само професори српског језика

в) сви људи без обзира на образовање и узраст

8. Дијалектом се служе:

а) необразовани људи

б) ученици

в) сви људи без обзира на образовање и узраст.

БИОГРАФИЈА

Драгана Станковић (рођ. Томић) рођена је 23. 08. 1979. године у Врању, где је завршила основну школу и гимназију. Студије српског језика и књижевности на Филозофском факултету у Нишу завршила је 2005. године, одбранивши рад *Гласовне промене у роману Нечиста крв Борисава Станковића*. Тиме је стекла звање дипломирани филолог. На истом факултету 2009. године добила је мастер диплому и звање дипломирани филолог – мастер.

Васпитно-образовни рад је започела у Основној школи „Борисав Станковић“ у Тибужду, где је предала Српски језик, а потом у Гимназији „Борисав Станковић“ и Медицинској школи у Врању. Почетком 2010. ангажована је на место асистента за ужу научну област Српски језик на Учитељском факултету у Врању, где и сада ради на предметима: Српски језик, Култура говора и Облици изражавања и стилистика. У 2010. години положила је и стручни испит и тиме стекла право да самостално врши васпитно-образовну делатност у оквиру своје струке.

Објавила је више стручних и научних радова и учествовала на неколико међународних и домаћих научних скупова.

Изјава о ауторству

Потписани-а Драгана В. Станковић
Број уписа 08125Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Говор врањске деце предшколског и школског узраста
– социolingвистички приступ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду, _____

Потпис докторанда

д. Станковић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Драгана В. Станковић

Број уписа 08125Д

Студијски програм Српски језик

Наслов рада Говор врањске деце предшколског и школског узраста – социолингвистички приступ

Ментор проф. др Првослав Радић

Потписани Драгана В. Станковић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Д. Станковић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Говор врањске деце предшколског и школског узраста –
социолингвистички приступ
која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство – некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прерада

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис докторанда

У Београду, _____

Д. Марковић